Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

ISSN 1300-2864

Osmanlı'da Türkçe Dışı Süreli Yayınlar

VIII

Urduca

Almanca

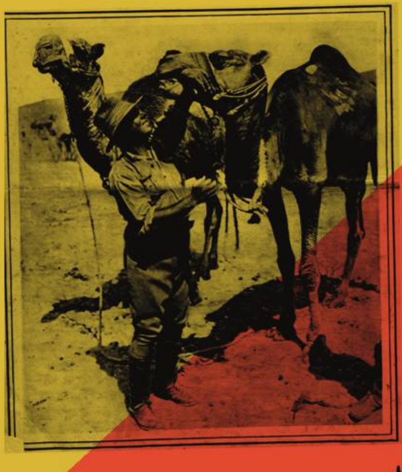

59

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 59 • 2025 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmış, EBSCO tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın ve Hakem Kurulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)
Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)
Neslihan Demirkol
(Westfälische Wilhelms-Universität Münster)
Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)
Mehmet Ölmez
(İstanbul Üniversitesi)
Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)
Murat Öner
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

N. Işık Demirakın
(TED Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)
Andreas Schachner
(Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)
Süha Ünsal
Oktay Özel
M. Bülent Varlık
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, İlhan Tekeli, Uygur Kocabaşoğlu, Metin Turan, Ömer Türkoğlu
Sami Önal (1938-2008), A. Sami Güneyçal (1930-2012), Etem Coşkun (1953-2017), Selim İlkin (1939-2017)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Bilge Emiroğlu

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Kavaklıdere Mah. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat - Çankaya / Ankara
Tel: (312) 425 93 76
kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (1959-2022)

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
265.- TL

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut
(222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 530.- TL / Yurt dışı: 90.- €

Basım Tarihi: 10 Temmuz 2024

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49
Sertifika No: 46685

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
v-vi

Gürcüler Türk müdür?
Oktay ÖZEL
1-20

Dosya:
Osmanlı'da Türkçe Dışı Süreli Yayınlar - VIII

Almanca

Osmanlı Ülkesinde Almanca Basın ve *Osmanischer Lloyd* Gazetesi
Mustafa GENCER
23-46

Osmanlından Cumhuriyete Almanca Süreli Yayınlar Envanteri
Kudret EMİROĞLU
47-66

İki Dilde Bir İttifak: *Osmanischer Lloyd*
Burak ÇITIR
67-86

Friedrich Schrader:
Hümanizm ve Emperyalism Arasında İstanbul'a Adanmış Bir Hayat
Sevil ÖZÇALIK DUMANOĞULLARI
87-100

Sedat Simavi'nin Dünya Savaşında
Türkçe-Almanca Mizah Dergisi *Hande*'den Almanca Yazılar
Vivi TİMİRCİ
Ayça GÜZEL GÜRACAR
Kudret EMİROĞLU
101-114

Türkische Post:
Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde bir Alman Gazetesi
Resul ALKAN- *Emrah* YAĞMURLU
115-134

Urduca

Osmanlı Döneminde Urduca Süreli Yayınlar
Elif ÖCALMIŞ
135-146

Büyük Savaş'ta Osmanlı Diaspora Basını: *Revue de Turquie*
Mehmet Taylan ESİN
147-156

Kadir Kon'un *Hakimiyet-i Milliye* Üzerinden Mustafa Kemal ve Özgürleşme Çalışması
Mustafa GENCER
157-166

Mersin'in Karaduvar Mahallesi Yok Olmaktan Nasıl Kurtuldu?
Mehmet KAYADELEN
167-186

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar…
Yeni Baştan
"Sosyalist Kültür Gazetesi"
(İstanbul/30 Haziran 1950-24 Temmuz 1950)
M. Bülent VARLIK
187-200

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 9
Nana Tiyatro Dergisi
Bülent DANIŞOĞLU
201-212

Sunuş

"Osmanlı Dönemi Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" dosyamızı, Almanca ve Urduca süreli yayınlarla, bütün yazarlarımıza katkıları için teşekkür ederek sürdürüyoruz. Dosyalar gereği basın tarihi ve işlevinin dönüşümüyle tekrar, bir anlamda "mutfağıyla" ilgilenince, en yazmaz-okumaz toplumda bile yazının kalıcılığının iki yanı da kesen kılıç gibi insanlığın ve ne yazık ki insanlıktan ayrı bir kavram oluşturan halkların kaderindeki birikimli yerini itiraf etmemiz gerekiyor.

"Söz uçar, yazı kalır" sözünün, sözün uçuşarak isteyen istemeyen her yere ulaştığı, yazının belirli ve öncelikle "niyetli" toplumsal kesitler içinde sıkıştığı anlamında düşünülmesinin zamanın ve tarihin çoğu için daha geçerli olduğunu sanıyorum. Fakat bu düşüncem, özellikle bizim gibi, söylenenin değil söyleyenin daha önemli olduğu toplumlarda, söz ile kamusal alan kavramının sınırları içinde bulanıklaşıyor. Belki tarihçiler, demokrasi ve hukuk tarihini, söylenenin veya söyleyenin değil, aslında sözün mekanının (bir zamanlar toplumsal bilimleri çok meşgul ettiği gibi "medya" yani vüsat ve ortamın yani iletişimin 'ether/esîr'deki etkisinin) içeriği ve öznesinden ne kadar daha önemli olup olmamasına göre gözden geçirmeliler. Esirin yoğunluğu ile ilişkisi de düşünülünce yalnızca ses dalgalarının boyu değil, harflerin ağırlığı da uzay geometrisini yeryüzüne taşıyor.

Ay'ın karanlık yüzü var mı? Güneş sistemlerinde güneşlerin ışınları mutlak bir ışınma sağlıyor mu, hiyerarşi mi söz konusu? Günlük gazetelerin zamanında yarattığı siyasallaşma yani kendini ifade edebilme ivmesi ile, bugünün teknolojisinin birbirini gören ama birbirine uzanamayan yıldızlar gibi iletişimde yarattığı çok özneli halin hiyerarşiyi gizleyen ve ifade gücünü yanıltan ivecenliği arasında, söz ve yazı, basın ve bilimsel kitap kavramlarının sınırlarını çizmekteki zorluk da, bilim tarihinin, cahillik tarihinin yerini gasp ettiğini gösteriyor.

Osmanlı dünyasına, İstanbul, Viyana, Cenevre, Hamburg, Berlin, Şam'a uzanan Almanca basın, Beyrut, Kalküta ve İstanbul'a uzanan Urduca basın makalelerimizle, Oktay Özel'in anlatıp sorguladığı "Gürcülerin Kıpçak Türkü" olduğuna inandırma/inanma isteği bağlamını birleştirdiğimizde, lâmekan ve bî-zaman kanaatleri tarihselleştirmek çabasında uzay çağının yüz yüze ilişkiyi zora soktuğunu da ortaya koymuyor mu?

"İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi" olarak, geçen sayıdaki Sunuş'ta belirttiğimiz iyimserliğimizi sürdürerek, kaynakların tüketilemeyeceği dileğiyle…

Saygılarımızla…

Kudret Emiroğlu

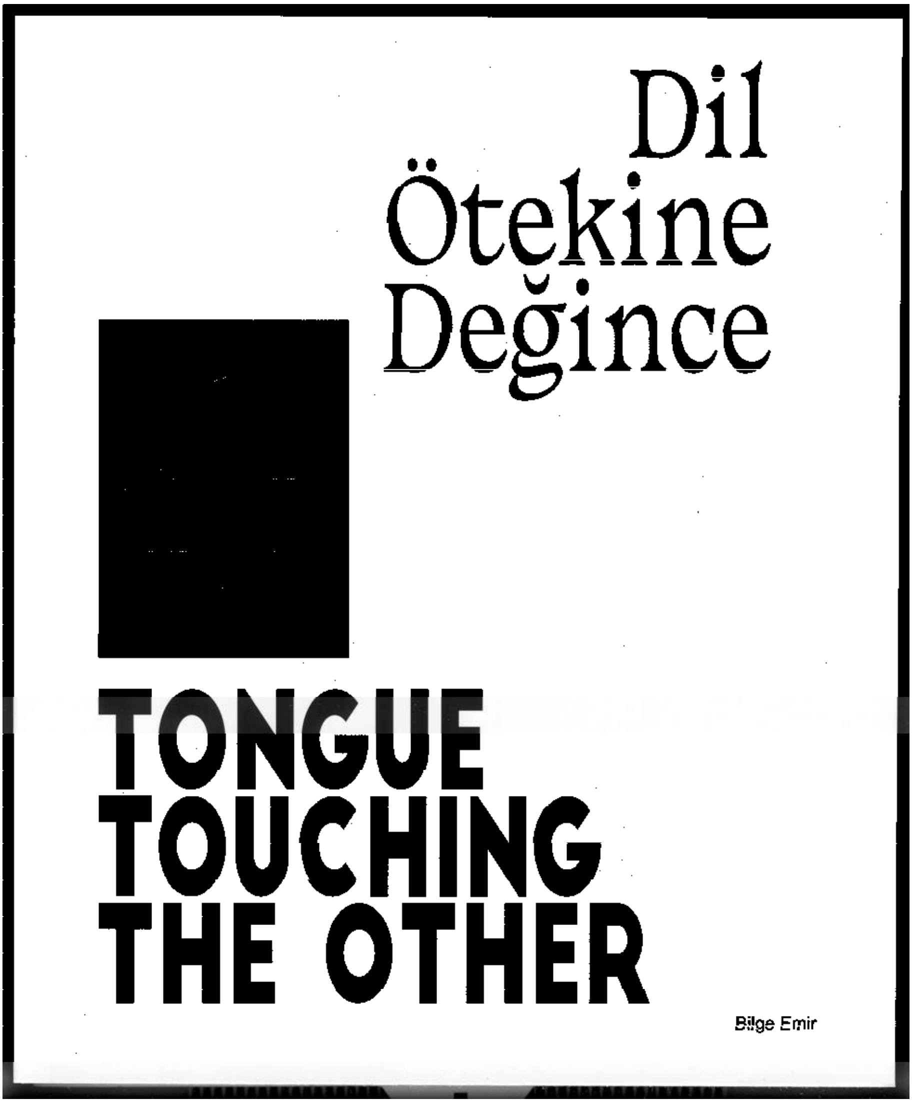

Bilge Emir, *Dil Ötekine Değince.*
Cutt Press, Berlin - Ankara

Erman Tamur, *Ankara'da Fotoğracılık ve Posta Kartları (1890-1960).*
Koç Üniversitesi Yayınları, 2023

Gürcüler Türk müdür?

Oktay ÖZEL*

I. Girizgâh

Farkındayım, bu başlık çoğunuza garip gelecektir. Haklısınız, Moğollar ya da Çerkesler Türk müdür gibi bir soru bu. Ya da Almanlar Fransız mıdır, Sırplar Rus mudur? Şu veya bu zeminde iki farklı gruptan birini diğerine dönüştürmeyi imâ eden bir soru. Türkiye'de bu türden soruları ve söylemleri besleyen bir kültürel-politik zemin de var belli ki. Bu yüzden farkına varmadan zaman zaman kendimizi buna benzer sorular sorar, bu temelde hüküm cümleleri kurarken yakalayabiliriz. Esasen somut hayatta boş bir retorik olmanın ötesine pek geçmese de bunun kimi tartışmalarda özel bir politik ve ideolojik nitelikli etno-kimliksel anlam ve bağlam kazanabildiği açık.

Bu giriş çoğunuzda daha iyi bilinen bir örneği çağrıştırdı muhtemelen: "Kürtler Dağ Türkleridir!" 1980'li-90'lı yılların Türkiye'sinde "Kürtler Türktür!" dediğinizde ve buna sözde bilimsel dayanaklar uydurarak onları "Dağ Türkleri" veya "Kürt Türkleri/Türk Kürtleri" yaptığınızda öyle bir tartışmanın içindesinizdir ya da oradan konuşuyor olurdunuz. Bilimsel bir araştırmanın meşru bir sorusu veya hipotezi olmanın çok ötesine geçen bir meseleyle karşı karşıyayız burada. [1] O derece ki, kaşla göz arasında milliyetçilikten ırkçılığa, oradan ulus-

* Çalışmanın ilk taslağını okuyup yerinde düzeltme, öneri ve eleştirileriyle metnin son halini almasına katkıda bulunan Fahrettin Çiloğlu, Candan Badem, Çiğdem Önal, Süha Ünsal ve Kudret Emiroğlu'na çok teşekkür ederim.

[1] Bu yönde başlatılan operasyona dönemin akademyasından gönüllü olarak dahil olan çok sayıda tarihçi de vardı. Aşağıda göreceğiz, Gürcülerin Kıpçaklığı teziyle de karşımıza çıkacak olan M. F. Kırzıoğlu bu sözde bilimsel operasyonun da merkezinde bulunan isimlerdendi.

devletlerin kurucu ideolojilerinin dayandığı gizli-açık etnisist özcü ve ezelden-ebede (primordialist) bir homojen "millet" idealizasyonuna uzanan geniş ve tehlikeli bir zeminde bulursunuz kendinizi: "Irkçılığa açılan bir etnisizm!"[2]

Yazımın başlığı tam da bu türden bir bağlamı işaret ediyor. Ve Türkiye'de son yıllarda yeniden dolaşıma giren benzer nitelikli bir ideoloji-politik söyleme tekâbül ediyor. Ciddi bir tarih tartışmasına değil, Türkiye'nin Gürcü kökenli yurttaşlarına yönelik olarak ortaya sürülen ve son yıllarda onlar arasında giderek yayılan bir söyleme; ya da şayia-söyleme: "Gürcüler aslen Türktür!" veya "Gürcüler aslen Kıpçak Türküdür!" Aynı söylemin Gürcülerin ağzından çıkan şekli ise şu: "Biz aslen Kıpçak Türküymüşüz!"

Bu yazıda esasen bu söylemi ele alacağım. Ancak, müsaadenizle önce konunun gündemime nasıl girdiğini anlatmak isterim. Söz veriyorum, sıkılmayacaksınız.

II. Hayat

Belki kiminiz biliyordur, yirmi beş yıl kadar oluyor, gazeteci kuzenimin bir sorusu üzerine başlayan 93 Harbi Batum-Çürüksu Gürcü muhacirleri ve onların bugünkü Türkiye topraklarına göçlerine yönelik akademik ilgim beni ilginç, heyecanlı ve hayli de öğretici bir araştırma kulvarına soktu. Kuzenimin sorusuna öylesine bir cevap olsun diye girdiğim Osmanlı arşivlerinde bulduğum kimi

Meraklı okuyucu kendisinin bu yöndeki çalışmalarına basit bir google taramasıyla kolayca ulaşabilirse de onun bu yöndeki takıntılı Türkçü mesaisinin ürettiği manipülasyon, uydurma ve kaynak tahrifatı örneklerine dair bir fikir edinmek için Candan Badem'in çalışmalarındaki, özellikle *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin, 1878-1918* (İstanbul: Aras Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, 2021) adlı kitabındaki kimi tespitlerine ve haklı eleştirilerine bakılabilir. Kırzıoğlu'nun bu tarz tarihçilikte kullandığı "uydurma" yöntemlerine dair bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Fahrettin_K%C4%B1rz%C4%B1o%C4%9Flu. Burada, onun bu Türkleştirme misyonuna dair bir girizgâh olmak üzere şu yaşanmış olayı sizlerle paylaşayım: Kırzıoğlu 1990'larda gezici vaiz-misyoner gibi Türkiye sathında sözde tarih konferansları verirken yolu Ordu'ya da düşer. Orada halka ve öğrencilere açık bir konuşma yapar, konu "Dağ Türkü" Kürtlerden "Kıpçak Türkü" Gürcülere de gelir haliyle. Konuşmasını dikkatle dinleyen tarih öğretmenlerinden biri, konuşma sonrasında kendisine, söylediklerinin bildiğimiz tarihlere uymadığını, birçok temel bilgiyle çeliştiğini ve mantığı zorlayan yanları olduğunu belirtir. Kırzıoğlu'nun cevabı şaşırtıcı derecede açık olur: "Haklısınız, ama bunları yapmak zorundayız!"

[2] Bkz. Halil Berktay "Osmanlı Devleti'nin Yükselişine Kadar Türkler'in İktisadi ve Toplumsal Tarihi", Sina Akşin (ed.), *Türkiye Tarihi, 1: Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler*, içinde, İstanbul: Cem Yay., 1983, s. 106. Berktay'ın bu çalışması Türkiye'deki modern tarihçiliğin genetik koduna derinden işlemiş olan bu meseleyi yine o yılların ortamında ele alan en kapsamlı ve analitik çalışma olma özelliğini halen de muhafaza ediyor. Akademik tarihçiliğimizin kendi kökenlerine dair özeleştirel nitelikli bir farkındalık ve kavrayış geliştirebilmesi bakımından onun bu ve benzer nitelikli çalışmalarıyla son yıllarda kayda alınan ve youtube'dan erişime açık seri-konferanslarının üniversitelerin Tarih bölümlerinde metodoloji ve tarihyazımı derslerinin zorunlu temel okumaları arasına alınmasını öneririm.

malzemeye biraz daha yakından bakayım dedim, hâlâ da ilgiyle ve her an yeni bir şey öğrenerek bakmaya devam ediyorum. Tarihçilik maceram nasıl ki bir tesadüfün eseriyse, bu sefer de öyle oldu. Son yirmi yıllık mesaimin büyük bir kısmı o sorunun açtığı kulvarlarda yürüttüğüm araştırmalarla geçti. Niyeyse her seferinde belli ki gereğinden fazla ciddiye alıyorum tarihi ve tarihçilik oyununu. Oysa başlangıçta öyle değildi, eğlence olsundu niyetim. Doğrusu hayli de keyifli, heyecanlı bir yirmi beş yıl geçirdim bu sorunun peşinde… Ama araştırma sürecinin zamanla kendi içinde ciddiyet kazandığı da doğru. Eğlencenin, keyfin ciddisi olur mu? Hem oluyor hem olmuyor; nereden baktığınıza, nasıl baktığınıza, kendinizi nerede konumlandırdığınıza bağlı sanki. Örneğin benim için bütün araştırma alanları hem bir merak hem de heyecan ve keyif kaynağıdır. Öte yandan, öyle başladığım her araştırma konusu, o konu üzerinden önümde açılan neredeyse her kulvar bu ülkenin tarihi bağlamında iki adım sonra ciddi bir meseleye açılıyor, bağlanıyor nasılsa! Haliyle keyifle ciddiyetin kıvamını tutturmak hiç de kolay değil; hatta çoğu zaman tutmuyor da.

Nasıl mı? Anlatayım.

Şöyle; başta zikrettiğim kuzenimin sorusu Çürüksulu Ali Paşa ve oğlu Ziya Bey isimli şahıslarla ilgiliydi. Bu Paşa, 93 Harbi sonrasında Ordu-Samsun arasındaki bölgeye gelip yerleşen yirmi beş bin kadar Batum/Çürüksu Gürcü muhacirini Ordu'ya getiren kişiymiş. Benim ailem de Ordulu, üstelik tam da o muhacir ailelerinden biriydi. Haliyle, ilgilendim, "bir bakayım!" dedim. Yukarıda da belirttim, böylece önümde yeni bir araştırma kulvarı açıldı; demek ki sıra kendi hikâyemizi öğrenmeye gelmişti. Her ne kadar bu tür tarihçiliklerden pek hazzetmesem de sorun değildi, o da olurdu. Nitekim öyle de oldu, araştırdım ve hayli şey öğrendim. Kimi derslerde öğrencilerimle paylaştım, birlikte eğlenerek öğrendik, bir demet malzemeden nasıl bir tarih çıkarabileceğimizi; nasıl kolayca çuvallayabileceğimizi de tabii. Yıllar içinde bulgularımı, vardığım sonuçları da peyderpey kaleme aldım, kâh makale oldu dergilerde, kâh konferanslarda tebliğ; sonunda da bir kitap… Bir kitap da sırada bekliyor: Bu kez sıra Ali Paşa ve oğullarının hikâyesinde…

Daha başından itibaren her nasılsa bitmeyen bir Türkiye ve memleket hikâyeleri tefrikasına dönen tarihçiliğimin bu konu üzerinden süren macerasında da çok şey öğrendiğimi söyledim yukarıda. Bir yandan da yaptığımız işin, nesnelliğimizin, akademik ve politik söylemlerimizin sınırlarına, hayatla iç içe geçtiği yerlerdeki kaçınılmaz aşınmalarına dair başka türden bir farkındalık kazandığımı sanıyorum. En azından öyle hissediyorum. Konu buradan her ne kadar ciddi ontolojik, epistemolojik ve metodolojik meselelere açılsa da bunlar benim için her zaman işin keyifli taraflarından biri olmuştur.

Ancak olay bundan ibaret değil; zaman zaman işin keyfine gölge düşüren ilginç tecrübeler de yaşadım. Örneğin, bir vakit Ordu Nüfus Dairesi'nin başındaki memurdan Türkiye'deki muhacirlerin birer "azınlık" olarak görüldüğünü ve ifade edildiğini duydum. Onların köyleri de "azınlık köyleri" imiş resmî jargonda. Vilayetin bilmem ne biriminde duvarda asılı büyük bir harita üzerinde farklı

renkte raptiyelerle işaretliymiş bu köyler, bir başka görgü tanığından duyduğuma göre. Umarım bu doğru değildir ya da en azından hâlâ öyle değildir. Haliyle şaşırmıştım bu duruma, sonra olayın tarihsel bağlamıyla ilişkisini kurduğumda anlamıştım bunun ne anlama gelebileceğini. Lozan'a referanslı tarihçi zihnimde Türkiye'deki azınlıklar Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Çok zorlarsanız, bir de siyasi "azınlığımız" Kürtler vardı tabii! Her neyse, Gürcülüğünden de muhacirliğinden de pek bir eser kalmamış, kendini muhtemelen memleketin makbul vatandaşlarından gören ben birden "azınlık" durumuna düşmüştüm! Doğru, itiraf ediyorum, o günden sonra memleketimin bütün resmî, gayriresmî ya da niceliksel ve niteliksel "azınlık"larına daha bir sempatiyle bakmaya başlamış olabilirim. Ve bir kez daha anlamıştım ki, en büyük tarihçimiz hâlâ bizatihi devletimizin kendisiydi. Sınıflandıran, kategorize eden, parmak hesabı sayılarla azınlık çoğunluk yaratan…

Güya biz tarihçiler tarih yazdığımızı sanırken, o hepimizin "aslî" tarihini kendince bazen büyük harflerle çoğu zaman da görünmez mürekkeple hizmet içi kullanımlar için yazmaya devam ediyordu… Muhtemelen hâlen de çetelemizi bir yerlerde kendince tutmayı sürdürüyor, her birimizin kimliğine, politik görüşüne, hangi etnisiteye, cemaate vs mensup olduğumuza dair şifreli kodlar icat ederek... Devlet aklı ve hafızası denilen şey bu olsa gerek. Belki doğrusu, ulus-devlet aklı demeliyim. Daha kuruluşundan şüpheci, tedirgin ve kırılgan! Ve şiddetli… Her daim alesta bir baba gibi. Aile üyelerine, kendi elleriyle yoğurduğu, biçimlendirdiği çocuklarına karşı da öyle!

Devam edeyim: Bir başka vesileyle (ki her halde Ermeni tehciri ve soykırımı bahisleriyle de ilgileniyorum diye), kimi öğrenci ve hoca arkadaşlarımın beni nazikçe uyardıklarını hatırlıyorum 2000'li yılların başlarında: "Dikkat edin hocam, Gürcüsünüz ya, sizin bu konularla uğraşmanızı yukarıdakiler (siz devlet ve devlet gibi düşünen büyüklerimiz olarak okuyunuz) farklı yorumlayabilir!" Tabii ilk başta anlamakta zorluk çektim: Benim bile o kadar farkında olmadığım ve ne anlama geldiğini hiçbir zaman bilemediğim Gürcü kökenimi, çoğunu müşahhas tarihçi meslektaşlar olarak da bildiğim, tanıdığım o yukarısının temsilcileri nasıl da böylesine mânidar bir zamanlamayla farketmişler, içimdeki o gizli eğilimleri, tehlikeli potansiyeli nasıl olmuş da keşfetmişlerdi derinleri gören o keskin gözleriyle. Üstelik bir İngilizle evliydim! Ah Claire, benim sevgili Claire'im!

Daha acâibini söyleyeyim, artık tevâfuk mu dersiniz: Tam da memleketin Müslüman Gürcü azınlığına mensup olduğumuzu duyduğum sıralarda sözlü tarih görüşmelerimden ve TBMM Gizli Celse Zabıtları'ndan öğrenmiştim ki, anılan Ali Paşa'nın oğlu Çürüksulu Ziya Bey, onca Teşkilat-ı Mahsusa tabur kumandanlıklarına, Harşıt çarpışmalarında yaralanıp harp esiri olarak Sibirya'ya sürülmesine, kaçarak döndüğü Osmanlı ülkesinde bu sefer Ankara Hükümeti'nin emrinde İzmit bölgesi Kuvve-i Tâkibiye kumandanlığına, ardından da memleketi olan Ordu-Samsun mıntıkasında Ordu Kuvâ-yi Milliye örgütlenmesinin kumandanlarından biri olarak Rum çetelerine karşı savaşmasına rağmen, ne olmuşsa 1921'de bir vakit o bölgede bir "Rum-Gürcü Devleti" kurmaya

niyetlendiği suçlamasıyla Çorum tarafına sürgüne yollanmıştı, kardeşi Fuat Bey'le birlikte. Tarihin hızlandığı o netameli süreçlerde kendisinin böyle bir suçlamayla karşı karşıya kalabileceğini acaba ona da fısıldayan birileri olmuş mudur diye de düşünmedim değil. Öyle ya, belki had sınırlarını zorlayarak o sıralarda belediye reisliğine soyunduğunda şehrin Rum sakinleri de kendisini desteklemişlerdi. Her ne kadar seçimi neticede 1890'larda Trabzon tarafından Ordu'ya gelen Trabzonlu ailelerden olup, takip eden otuz yılda ticaret yoluyla hızla zenginleşip şehirde nüfuzunu artıran ve bir süredir de içinden Belediye reisleri, Kuvâ-yi Milliye reisleri çıkaran Furtun(a) ailesinden diğer aday kazanmışsa da… Sonunda öğrendim ki, anılan sürgün olayının arkasında komşu Giresun'un Topal Osman Ağa'sı varmış. Özetle, Ordu'nun milis kumandanı Ziya Bey ve adamları, Topal Osman Ağa'nın o en azgın zamanlarında emrindeki adamlarıyla ve takalarıyla Ordu Rumlarına yönelik Giresun mıntıkasında yaptığına benzer bir katliama girişmek üzere harekete geçtiğinde, onların Ordu iskelesine yanaşmalarını, şehre girmelerini önlemiş, bir başka katliamın önüne geçmişti. Geçmişti ama ya Osman Ağa ve adamlarının kırılan gururları ne olacaktı! Nitekim Osman Ağa da ilk fırsatta bunun acısını çıkarmıştı Balkan Savaşlarından bu yana birçok cephede üstelik mahallinden kurdukları gönüllü çeteleriyle yan yana savaştığı Ziya Bey'den. Birden onun Gürcülüğünü ve bir paşazâde olarak Galatasaray mektebinde okur, Beyoğlu'nda bohem takılırken tutulduğu İstanbul Rumlarından Marika Hanım'la evli olduğunu hatırlamış ve Ankara'dakilere hatırlatıvermişti. Hepsi o kadar! Ah, Marika Hanım!

Bu yazıyı kaleme almama sebep ve vesile olan konuyla da bu enteresan süreçte karşılaştım: Gürcülerin aslen Kıpçak Türkü oldukları şâyiası… Hatta şâyiadan da öte, koca koca üniversite hocası tarihçilerin ağzına da sakız olduğuna göre, bölgeye, belki de bütün Türkiye'ye dağılmış olan Gürcü muhacirler arasında son yıllarda yaygınlaşan bir tarih anlatısı, belki de politik bir söylem demeliyim. Evet, buna göre, Türkiye'nin muhacir kökenli Gürcüleri "aslen Kıpçak kökenli Türklermiş!" Ordu bölgesinde yürüttüğüm kapsamlı saha araştırması ve sözlü tarih çalışması esnasında giderek daha sık duymaya başladım bu söylemi. Gürcü kökenli sıradan insanlardan ya da eli kalem tutan gazeteci-yazarlardan, devlete yakın sivil-asker bürokrasi mensuplarından ve Ordu akademyasındaki kimi meslektaşlardan… Gerçi daha 1980'li yıllardan ve akademideki ilk on yıllık dönemimden buna benzer bir şeyler kalmıştı kulağımda; bir de bu konuyla bağlantılı olarak Fahrettin Kırzıoğlu adı… Ama, dedim ya, Kürtlerin başına gelenler hariç, bu tür siyasi-akademik Türkleştirme çabalarının Kıpçak-Kafkasya ayağı her anlamda çok uzağımdaydı o vakitler. Sonraları, bu araştırmayla Gürcüler üzerinden görüş alanıma girmiş oldu ve biraz da tarihçi merakıyla konuyu araştırmaya başladım. Yararlı da oldu nitekim, çok şey öğrendim hem bu iddianın gerisindeki tarihe hem de buradan hareketle Gürcülerin Türk olduğuna dair söylemin nasıl üretilmiş olabileceğine dair. Bu bağlamda gördüm ki, her kaldır-

dığım taşın altından genellikle yukarıda andığım o isim, F. Kırzıoğlu çıkıyordu.[3] Buraya ileride geleceğim.

Birkaç ay evvel, benim de mensubu olduğum *Katamize* ailesi üzerinden kaleme aldığım 93 Harbi muhaciri Gürcülerin hikâyesini anlatan son kitabım *Kiske Kuşunun Peşinde*'de (İletişim Yayınları, 2024) bu konuya da değinmeme ve daha girişte bu söylemin tarihsel olarak doğru olmadığına özellikle dikkat çekmeme rağmen, bir tarafıyla Gürcü bir akrabamın mahalli gazetelerin birinde kaleme aldığı bir makalede daha da ileri gittiğini gördüm: Ordu'nun 93 Harbi Gürcü muhacirlerini bırakınız Kıpçaklık üzerinden tanımlamayı, doğrudan 1461'de Trabzon bölgesinin Osmanlılarca fethinden sonra Gürcistan'ın Acara mıntıkasına Anadolu'dan gönderilen Türklerin torunlarının 400 küsur yıl sonra geri dönmesi olarak sunuyordu yazısında. Ona göre o Gürcüler has Türk evlâd-ı fâtihandılar!

Ben lâ havle çekip bunu hazmetmeye çalışır ve n'olcek benim bu tarihçi hallerim ve personam diye düşünürken, geçenlerde YouTube'da Ordu şehriyle ilgili bir videoya rast geldim. Bir süredir kimi arkadaşlarımla düşünmeye ve dillendirmeye başladığımız Ordu'nun tarihsel kültür rotasını oluşturma fikri meğer Ordu Büyükşehir Belediyesince hayata geçirilmiş. Haliyle, merakla izlemeye başladım. İzlediğim bölüm de üstelik döneminin önde gelen Gürcü muhacirlerinden birinin inşa ettirdiği konağı, şimdilerde "Paşaoğlu Konağı ve Etnografya Müzesi" olarak işlev gören binayı ele alıyordu. Sunucu bir yana, diğer ikisinin Ordu Üniversitesi'nin tarihçi öğretim üyelerinden olduğunu öğrendiğim birbirlerine hayli mültefit konuşmacılar yer yer eğlenceli de olmaya çalışarak konağı ve onu yaptıran Paşaoğlu Hüseyin Efendi'yi tanıtıyorlardı. Sonunda şunu öğreniyorduk kendilerinden: Bu konağı yaptıran Paşaoğlu Hüseyin Efendi 93 Harbi "Batum muhaciri Türklerdendi!" Zengin bir aileye mensuptu, âşar mültezimiydi, her bakımdan istisnai konağını da 1890'larda yaptırmıştı. Sonraki dönemlerde konak çok şeye şahit olmuştu, örneğin Ermeni tehciri sırasında ve sonraki üç yıl boyunca yirmi kadar Ermeni kadını ve kız çocuğunu bu konağın altında konuk etmişti Hüseyin Efendi, böylece konak bir çeşit "yetimhane" olarak da kullanılmıştı. Anlatılanlar sanki kulağıma yabancı değildiler, son yıllarda yapılan, aralarında Güven Bayar'ın ve benimkilerin de bulunduğu çalışmalardan derlenmişti o bilgiler belli ki.

[3] Tarihsel Doğu Anadolu, Gürcistan, Ermenistan ve Kürdistan bölgelerinin Türklüğünü ispata yönelik çalışmaları arasında Kırzıoğlu'nun Laz ve Hemşinlilerin de Türk olduğunu ispat etmeye çalışan bir başka kitapçığı olduğunu Candan Badem'den öğrendim: *Karadeniz Bölgesindeki Türk Boylarından Lazlar ve Hemşinlilerin Tarihçesi*, Ankara: Rizeliler Kültür Derneği Yayınları, 1994. Gürcülerin Türklüğüne dair bir başka örneğe de yine Candan Badem dikkatimi çekti, kendisine müteşekkirim. Eski Kars milletvekillerinden Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım* (1954) adlı kitabında Gürcülerin Türk olduğunu söylüyor. Ona göre, Hunlar zamanında gözetleme yerlerine çıkıp haber verdikleri için onlara "Görücü" denmiş, zamanla da bu tabir "Gürcü"ye dönüşmüş! (2007 tarihli Mevsimsiz Yayınları baskısı, s. 34).

Ama anlatılan hikâyede bir tuhaflık vardı: Öncelikle "Batum muhacirleri" dendiğinde bütün tarihçiler bilir ve anlar ki onlar Gürcüdür! Nasıl ki Kafkas muhacirleri dendiğinde aklımıza galat olarak öncelikle Çerkes halkları geliyorsa, öyle. Batum muhacirleri başlığı altında anılan Gürcülere gelince, onların bizzat kendilerini böyle anması bir yana zamanın Osmanlı kayıtları da onların Gürcülüklerine atıflarla doluydu. Hatta dördüncü kuşak torunları da hâlâ kendilerini aslen Gürcü olarak görürler ve bir kısmı halen de Gürcüce bilir ve konuşur. Nihayet, şehrin diğer sakinleri de onları Gürcü bilirler. Tıpkı, zamanında Rumlar nasıl Rum, Ermeniler nasıl Ermeni olarak bilinip çağrılıyorsa, Ordu'da Gürcülere Gürcü denir! Halen de… Ve bunda kimse için bir beis de yoktur, belki Ermeni kimliğine benzer bir şekilde kriminalize edilmediği için. Kendi tarihi de ancak 250 yıl kadar geriye giden, Rum, Ermeni ve Müslümanların birlikte kurup geliştirdiği kozmopolit ticaret şehri Ordu'nun ve Ordulu sohbetlerinin tarihsel, folklorik ve insani bir parçasıdır onlar ve onların varlığı. Gürcüler de bu çeşitliliğin önemli bir ayağı olarak 1880'lerden sonra bu resme dahil olmuşlardı, şehrin ve kültürünün organik bir parçası haline gelmişlerdi. Paşaoğlu Hüseyin Efendi de öyle; o derece ki Ordu'da Müdafaa-i Milliye'nin kurucu reisiydi kendisi, bir rivayete göre.[4]

Konumuza dönersem, anılan konağın sahibi Hüseyin Efendi benim geniş ailemin, yani Gürcü sülale adıyla *Katamize* ailesinin de bir mensubuydu eşi Yıldız Paşa Hanım üzerinden, yani 93 Harbi'nden sonra Ordu'ya göçen Gürcü muhacirlerindendi. Hatta onların önde gelenlerindendi. Ve evet, 1915 Haziran'ında yaşanan tehcir esnasında konakta yirmi küsur Ermeni kadın ve kız çocuğu "konuk edilmiş"ti. Ama öylesine değil, öğrenilmesi halinde cezalandırılmayı göze alarak açıkça saklamıştı onları Hüseyin Efendi, şehir ve hükümet nazarındaki nüfuzunu da sonuna kadar kullanarak muhtemelen. Yani, o tarihçilerimizin söylediklerinin aksine, orası bir çeşit "yetimhane" işlevi görmüyordu. Şehirde ve civar köylerde Ermeni çocukların saklandığı (ve kimi ihbarlar sonucu epeycesinin de derdest edilip teknelerle Karadeniz'in sularına bırakıldığı) benzer onlarca ev ve konaktan (hemen karşısındaki Şeyhoğlu Kahraman Ağa konağı dahil -ki o da Fındık Müzesi olarak işlev görüyor bir vakittir) sadece biriydi. Özetle, orasından burasından iğdiş edilmiş bölük pörçük anlatılan hikâyenin "aslı" o iki tarihçimizin anlattığı gibi değildi. Onların anlatısının sakladığı, üstünü örttüğü konulardan sadece biriydi Paşaoğlu Hüseyin Efendi'nin Çürüksulu, muhtemelen bölgenin yönetici bey ailesi olan Tavgirizelere mensup bir Gürcü oluşu. Şaşırtıcıydı, ama bu baştan sona Gürcü hikâyesinde bile "Gürcü"lerin adı anılmıyordu. Ama her yerde her ağızda onların "aslı" konuşuluyordu. Biri Adanalı olduğunu

[4] Bu bilgiyi o dönemlerde İstanbul'daki Rum okulunda okuyan Ordulu bir Rum olan Ilias Makridis'in yayınlanmamış Yunanca anılarından Prof. Paul Magdalino'nın yaptığı yayınlanmamış İngilizce çevirisinden aldım. Bu vesileyle çeviriden yararlanmamı mümkün kılan Prof. Magdalino'ya müteşekkirim. Müdafaa-i Milliye'nin askeri ayağının örgütlenmesinden sorumlu olan Çürüksulu Ahmet Paşa'nın da Gürcü asıllı ve Tavgirize ailesinden olması (ki kendisi Çürüksulu Ali Paşa'nın yeğeniydi), bu milis örgütlenmesinin Ordu ayağının kurulmasında muhtemelen akrabası olan nüfuzlu Paşaoğlu Hüseyin Efendi'yi öne çıkarmıştı.

söyleyen o tarihçilerimiz de bunu hepimizden iyi biliyorlardı belli ki: Onlar Türk idiler: "Batum Türkü!"

Bütün bunlar bir tesadüf olabilir miydi? Belki öyleydi gerçekten ve benim bulanmış tarihçi zihnim boşuna rahatsızlık duyuyordu bu tesadüflerden. Bende bir terslik olduğu ihtimaline de açığım her şeye rağmen, hatta biri beni buna ikna ederse çok da mutlu olurum. Sonunda derdimiz hayatın birtakım basit olgularının ve gerçeklerinin basit gerçekler olarak kalması, bilinmesi ve tanınması değil mi? Germeden ve gerilmeden… Farklılıklarımızla var oluşumuza karşılıklı saygıyla… Aslımızın şuraya veya buraya, onlara veya bunlara uzanması, bu arada Türklerin Türklüğü gibi Gürcülerin de Gürcülüğü kimi niye rahatsız etsindi. Hele, daha önemli işlerle ilgilendiğini sandığımız devletimizi. Değil mi?

Hâl böyleyken, Ordu bölgesinde resmî ve akademik düzlemlerde Gürcü muhacirlerden "Gürcü" olarak söz etmekten kaçınma eğilimi de bir gerçekti. Tamam, etnik köken meraklısı değilim, bunu cümle alem bilir; öte yandan o muhacir kitlesini her fırsatta etnik olarak da "Türk yapma" gayreti neyin nesiydi? Belli ki olayı "afedersiniz Gürcü!" noktasına getirmemeye de dikkat ediyorlardı bir yandan. Sözü edilecekse onları bir şekilde Türk yapma ihtiyacını duyuyordu niyeyse kimi bürokratlar, sözde "uzmanlar", hocalar ve kendilerince mühim şahsiyetler. Bölgenin çoğu milliyetçi, devletçi ve dini bütün Gürcülerine gelince, çeşitli kanallardan sürekli maruz bırakıldıkları bu şâyia sebebiyle kendilerini aslen Kıpçak Türkü olarak görmeye başlamışlardı bir süre sonra! Daha şüpheci olanlar ise bunu soru olarak bana yöneltiyordu: Biz aslen Kıpçak Türküymüşüz, öyle mi hocam?

Bu gizemli durum karşısında öncelikle kendi merakımı gidermeye yönelik yaptığım sınırlı araştırmalarımın ve akıl yürütmelerimin sonucunu özetleyerek onların da meraklarını gidermeye çalışırken buluyordum kendimi her defasında. Bundan yorulmuş olmalıyım ki, sonunda, birkaç yıl önce Tarih Vakfı'nın bir etkinliğinde sunulmak üzere bu konuyu ele aldığım bir taslak metni[5], üzerinde biraz daha çalışarak tarihçiler camiasına ve meraklı okuyucuya açmaya karar verdim.

Evet, bu uzun girizgâhımın sebebi sonunda anlaşılmıştır sanırım. Türkiye'deki Gürcülerin "Kıpçak kökeni" şâyia-söyleminin tarihsel olarak nereden kaynaklanmış olabileceğine dair edindiğim kimi bilgileri ve değerlendirmelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Bir yandan da oradan hareketle, bu söylemin kurucularının o sonuca nasıl varabildiklerine dair sezgilerim etrafında dolanan fantezi niteliğinde ve muhtemelen beyhûde bir muhakeme, akıl yürütme geliştirmeyi deneyeceğim.

Hadi başlayalım. Önce biraz tarih!

---

[5] *Panel: "Her İktidara Bir tarih / Geçmiş Nasıl Uydurulur?"* Konuşmacılar: Mehmet Ö. Alkan, Nurşen Gürboğa ve Oktay Özel (Tarih Vakfı / Çanakkale Belediyesi. Tarih Söyleşisi / 28 Eylül 2019, 17.00, Ece Ayhan Kültür Merkezi).

III. Tarih

Gürcüler ve Kıpçaklar

Bilinen tarihlerden beri kısmen Lazca ve Ermenicenin yanı sıra esasen Gürcüce konuşan orta boylu halkların yaşadığı bugünkü Gürcistan coğrafyasının kuzeyindeki Kafkas sıradağlarının ötesindeki steplerde 11. yüzyılda Asya'dan gelen, kimi tanımlara göre uzun boylu, beyaz tenli, mavi gözlü ve sarışın bir profile sahip bir Türkî topluluk peydâ oldu: Kıpçaklar. Esasen göçebe savaşçılardan oluşan şamanist nitelikli pagan inançlara sahip Kıpçaklar burada bir göçebe konfederasyonu kurdular, benzer nitelikli Kumanlarla iç içe geçtiler. Böylece, güneylerinde yaşayan Osetler ve Gürcülere komşu oldular. Gürcüler ise 4. yüzyıldan beri Hıristiyandılar ve zaman zaman Doğu Karadeniz kıyılarına kadar bir genişleyip bir daralan askeri ve siyasi sınırlarıyla esasen bugünkü Gürcistan ve Kuzey-doğu Türkiye (Gürcüce: Samsthe, Saatabago, Tao-Klarceti) topraklarında, krallıklar, prenslikler kurmuşlardı. Bu feodal siyasi yapılar arasında her zaman birlik yoktu; kendi aralarında da mücadeleler eksik olmuyordu. Gürcistan'ın yöneticileri bir yandan da doğudan ve güney-doğudan kendisini sürekli rahatsız eden Selçuklu saldırılarıyla Türkmen göçerlerin Gürcistan içlerine kadar uzanan mevsimlik hareketlenmelerinin yarattığı zorluklarla uğraşmaktaydı.[6]

Gürcistan'da siyasi birliği yeniden kurmayı başaran, Bagratlı hanedanına mensup Gürcü kralı Kurucu David, "Ağmaşenebeli" (1089-1125), 1118 yılı civarında günlerden bir gün kuzey komşuları Kıpçakların lideri ve kayınpederi Atrak'tan (Ötrök/Otrok) yardım ister. Kral David, Atrak'ın kızıyla evlidir. Atrak'tan yardım istemesinin ana sebebi ise güneyden gelen Selçuklu saldırılarına daha rahat karşı koyabilme ve içerideki feodal beylere karşı kendini koruma çabasıydı.[7]

Bu yardım çağrısını ve sonucunu dönemin Gürcü kroniği, *Kartlis Sovreba*'dan (s. 335-337) özetle şöyle anlatıyor.[8]

> David divanı topladı. Kıpçakları ve askeri becerilerini iyi biliyor ve tanıyordu. Kendi iradesine tartışmasız tâbi olacaklarını da… Kıpçaklar yakındaydılar ve perişan bir haldeydiler (Rus saldırıları ve baskısı altında dağılmışlardı). Zaten liderleri Atrak'ın kızı Guranduht da birkaç yıl önce David'le evlenmiş ve Gürcülerin kraliçesi olmuştu. Atrak gönderilen elçileri memnuniyetle ağırladı; yardım çağrısını kabul etti. Fakat Os (Ovseti,

---

[6] Bkz. İbrahim Tellioğlu, *XI.-XII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Trabzon: Serander Yay., 2009, s. 72-75.

[7] Bu kral ve zamanıyla ilgili kaynak kitaplar ve çalışmalar için meraklısı Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesinin çevrimiçi kataloğunu tarayabilir: http//www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=46&t=23066

[8] Bkz. Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qıpçaqs in Georgia", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV (1984), s. 58. Krş. Aynı yazar, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yay., 2002, s. 233-234.

Osetya) bölgesinden rahat geçmelerini sağlamasını istedi David'den. Bunun üzerine David, yanına tecrübeli veziri ve nişancısı Giorgi Çkondideli'yi de alarak Osetya'ya gitti; Ovset kralı ve bölgenin beyleri kendisini iyi karşıladılar. Hem Kıpçaklar hem Osetler kral David'e yardım sözüyle birlikte bir güven ifadesi olarak da rehineler verdiler. Anlaşma böylece sağlandı ve birbiriyle çatışma halindeki iki halk (Kıpçaklar ve Osetler) da böylece sulh oldular. David, Oset'i ve başta Daryal olmak üzere Kafkasya'nın bütün geçitlerini tuttu. Böylece içinde David'in kayınpederi ve kayınbiraderleri de bulunan Kıpçaklar Atrak'ın liderliği altında güvenlikli bir şekilde Gürcistan'a geçtiler. Kral David'in Kıpçakları yardıma çağırmasının olumlu sonuçları kısa süre içinde görüldü. Gürcü orduları bu taze Kıpçak savaşçılarının da yardımıyla Selçuklu (kaynak "Persian" diyor) kuvvetlerine karşı zaferler kazandığı gibi, komşu krallıklara karşı da korku ve dehşet saldı, seferlerden bol ganimetle döndü.

Şöyle devam ediyor kroniğimiz:

> Kral David, aileleriyle birlikte gelen bu büyük Kıpçak nüfusu ülkesinin iyi yerlerine yerleştirdi. Bunlardan çıkardığı kırk bin savaşçıyla [bir başka yerde "çocuklar dahil kırk bin Kıpçak" diyor kaynaklar] komşu bölgelere, krallıklara savaş açtı. Kendilerine silah ve at temin etti. Bu Kıpçaklar tamamen Hıristiyanlığa geçtiler, İsa'nın dinine kazanıldılar [çünkü o vakitlerde bu Kıpçaklar esasen pagandılar ve yeni yeni Hıristiyanlığa geçmeye başlamışlardı]. David onları klanlar şeklinde düzenledi ve her birinin başına kumandanlar tayin etti. Bu arada büyük ölçüde onlardan oluşan hassa ordusuna da Kıpçak kumandanlar atadı. Böylece Kıpçaklar bu kadar itibar ve imtiyaz karşısında geri dönmediler, kaçmaya çalışmadılar [burada Kıpçakların yüksek askeri aristokrasisi kastediliyor; bkz. Aşağıda].

Söz konusu büyük Kıpçak grubunun miktarına dair kaynağın verdiği bu tür yuvarlak rakamların dönemin kroniklerinde abartılarak sunulmasının çok yaygın evrensel bir olgu olduğu belirteyim bu arada.[9]

---

[9] Dönemin Gürcistan coğrafyasının ve kendi ordusunun bu kadar miktarda Kıpçak nüfusu ve savaşçıyı besleyip entegre edebilmesinin imkansızlığı bir yana, elimizdeki yarı menkıbevî kaynaklar başka tarihlerde başka istikametlere yönelen Kıpçak savaşçı gruplarını nedense hep "Kırk bin"e yuvarlama eğilimindedirler. Ki bu sadece Gürcü veya Ermeni, Macar kaynaklarına özgü bir durum değil, kuruluş ve gelişme dönemlerinin Osmanlı kroniklerinin de bilinen bir özelliğidir. Konumuz bağlamında ise kimi Macar, Ermeni ve Arap kaynakları 1121'deki Gürcü ordularının Selçukluları yenilgiye uğrattığı Didgori savaşında Gürcü ordusundaki Kıpçak savaşçıların miktarına dair çelişkili rakamlar verirler. Örneğin biri 15,000 kadar Kıpçak savaşçısından söz eder. Krş. Prof Dr. Giuli Alasania'nın şu çalışmasına bkz. *Gürcüler ve İslam Öncesi Türkler*, çev. Nanuli Kaçarava, İstanbul: KÜBAK Yay., 2016 (özellikle "Gürcistan'da Kıpçaklar" adlı bölüm). Krş.

https://web.archive.org/web/20200306080807/http://www.gdd.org.tr/yazidetay.asp?id=67. Bu dönemde Gürcistan topraklarına giren Kıpçak gruplarının bilinen hikâyesinin az çok aynı çerçevedeki versiyonları için ayrıca bkz. Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör*

Bu bilgileri aldığım saygın tarihçi Peter Golden'ın "Gürcistan'da Kıpçaklar" adlı makalesinden devam ediyorum: Kral David'in onları Gürcistan'ın içerisine alması, kısmen tahrip olmuş ve nüfusu azalmış bölgelerde, sınır boylarında yerleştirmesi ve onlardan kendisine sadık bir çeşit "Gulam" (kapıkulu) ordusu teşkil etmesi riskli ama önemli gelişmelerdi dönemin Gürcistan krallığı için. Söz konusu Kıpçakların ne kadarının kaldığını ve yerleştirildiğini ne kadarının geriye döndüğü veya kaçtığını da tam olarak bilemiyoruz. Kaynaklarımız daha fazla bilgi sunmuyor bizlere. İlaveten: kalanların Gürcistan'da tam olarak nerelere yerleştirildiklerini de bilmiyoruz. Kaynaklar, onların kitle halinde değil de klanlar halinde değişik yerlere (özellikle de doğu sınır boylarına) dağıtılarak yerleştirildiklerini söylüyor. Bunun da başlıca iki sebebi vardı: a) Gürcü krallığına içeriden bir tehdit oluşmasının önünü alma politikası[10], b) kendilerinin Gürcü toplumuna ve kültürüne daha kolayca asimile olmalarını sağlamak. Bunun başlıca aracı da onların hızlıca Hıristiyanlaşarak ve Gürcüce konuşmaya başlayarak Gürcüleşmesini sağlamaktı ("Kıpçakların Gürcülüğe asimilasyonu").[11]

Ancak, dahası var. Golden, bu Kıpçakların tamamının Gürcistan'da kalıp yerleşmediğini, liderleri Atrak dahil epeycesinin Rus baskısının hafiflemesi üzerine kısa süre sonra bozkıra geri döndüklerini veya kaçtıklarını belirtiyor. Bu sebeple tarihi Gürcistan sınırları içindeki etnik Kıpçak varlığının miktarını hesaplamamız da neredeyse imkânsız. Söylenebilecek tek şey, Atrak ile gelen Kıpçakların bir kısmının[12] Gürcistan topraklarında kaldığı ve onların da geniş Gür-

---

Boyu Kıpçaklar, İstanbul: Selenge Yay., 2009. Hepsinin temel kaynaklarından birinin Türkçe çevirisi için bkz. Marie F. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara: TTK Yay., 2003, s. 319 vd.

[10] Nitekim, Gürcistan'da kalan Kıpçakların haylisinin istihdam edildiği Kraliyet muhafız ordusunun yardımıyla, sonraki kral III. Giorgi, kendisinin Bagratlı hanedanına en büyük rakip olan Orbelyan ailesinin gücünü kıracak ciddi hamleler yapacaktı. Bu süreçte Kıpçak komutanlardan Kubasar, tasfiye edilen Ioane Orbeliani yerine ordu komutanlığına atanacaktı. Ancak, takip eden Kraliçe Tamar döneminde bu sefer Kutlu Aslan gibi yüksek rütbeli Kıpçakların nüfuzunu kırmaya, ayaklanmalarını bu kez yerli Gürcü soyluların desteğiyle bastırmaya yönelik bir politika devreye sokulacaktı. Tellioğlu, *aynı e*ser, s. 90 vd.

[11] O Kıpçaklardan bugüne Gürcücede herhangi bir linguistik iz dahi kalmamış olması şaşırtıcıdır. Bunun tek izahı olarak tarihçiler ve dilbilimciler kalan Kıpçakların asimilasyon sürecinin kısa sürede tamamlanmış olmasını gösteriyorlar. Gürcüce ve Ermenice dahil Kafkas dillerinin önde gelen uzmanlarından, Leiden Üniversitesi'nde Prof. Uwe Bläsing, 2015-2016 yıllarında kendisiyle yaptığım görüşmelerde modern Gürcüce'de, bir iki yer adı (toponim) dışında, Kıpçak kökenli hiçbir kelimenin bulunmadığını ısrarla belirtmesinin dilbilimsel çalışmalar bakımından anlamını konunun uzmanlarına bırakıyorum. Sadece şuna dikkat çekmekle yetineyim burada: Acaba aynı şey, 1878 öncesi Osmanlı Gürcistanı'nda (bugünkü Acara Özerk Yönetimi'nin de dahil olduğu bölge) Müslüman Gürcülerin konuştuğu lehçe için de geçerli olabilir mi? Bu konuda meraklısına, Batum Üniversitesi'nden Prof. Şuşana Putkaradze'nin çoğu Gürcüce çalışmalarını ve Gürcistan'a dair erken Osmanlı kaynaklarındaki yer ve şahıs isimlerinin değerlendirmeleri için Fahrettin Çiloğlu'nun *Tetri Piala* sitesindeki çalışmalarına bakmalarını salık veririm.

[12] Gelen ve kalan Kıpçakların miktarına dair kaynaklardaki ifadeleri tarihçiler farklı yorumluyorlar, hayli spekülatif sonuçlar çıkarabiliyorlar. Bu yüzden Golden'ı esas alarak çoğunun

cüce konuşan halklar arasında zamanla kaynayıp Gürcüleştikleridir. Bir kısmının da daha Güney-batıya kayıp Doğu Anadolu'ya geçtiklerine dair kayıtlar mevcut. Ama yüzyılın sonuna kadarki Gürcistan siyasi tarihinde öne çıkanlar ise daha David zamanında kraliyet muhafızları olarak istihdam edilen Kıpçak savaşçılardı. Takip eden III. Giorgi (1156-1844) döneminde onlar Gürcistan'ın merkezinde güçlü bir askeri aristokrasi oluşturdular. Bu tarihlerden itibaren Gürcistan'daki Kıpçak askeri varlığından daha ziyade büyük bir sorun olarak söz ediyor kaynaklar. Kraliçe Tamar (1184-1213) döneminde onların gücü önemli ölçüde kırılmaya çalışıldı. Bazı çalışmalar bu dönemde, 1190'ların sonlarında Gürcistan'a ikinci bir Kıpçak savaşçı grubunun girdiğinden söz ediyorlarsa da (bkz. Brosset, s. 388), onların Gürcistan topraklarına yerleştiklerine dair bir bilgimiz yok. Buna rağmen varlıklarını bir süre daha sürdürmeyi başaran Kıpçak askeri aristokrasisinin bir kısmı da sonunda Gürcistan'ı terk ederek doğuya, bugünkü Azerbaycan ülkesine göçtüler. Gürcü edebiyatında onlardan geriye pek de olumlu sayılamayacak anılar ve tanımlar kaldı.[13] Golden'ın çalışmasından özetlediğim bu bilgileri meraklısı Brosset, Alasania, Ahincanov ve Tellioğlu'nun çalışmalarından da karşılaştırabilir.

Tarihi Gürcistan topraklarına 12. yüzyılda giren ve kimi Gürcü kroniklerinin zikrettiği Kıpçak gruplarının hikâyesi özetle böyle. Buradan çıkarılabilecek en makul sonuç sanırım şu olabilir: Kurucu David ve Kraliçe Tamar dönemlerinde kuzey sınırlarından Gürcistan'a çağrılan ve bir süre sonra çoğu geri dönen Kıpçak savaşçılarından ve ailelerinden aralarında kraliyet muhafızları ve komutanları da olan Gürcüleşmiş bir miktar Kıpçak bakiyesi kaldı. Dolayısıyla, tarihi Gürcistan'ın Hıristiyan ve Müslüman Gürcü nüfusu arasında o günden bugüne bir miktar etnik Kıpçak izleri olması doğaldır.

Meraklı bir zihin bu zeminde etnogenez araştırmalarına da uzanabilir elbette.[14] Ancak biz o spekülasyon alanından uzak duralım. Özetlediğim tarihsel olgulardan hareketle Türkiye'deki Gürcülerin esasen Kıpçak Türkü olduğu sonucunu çıkarmak her türlü bilim ve mantık kurallarını hiçe sayan bir fantezi dünyasına açılmak anlamına gelir. Ya da siyasi-ideolojik bir totolojiye teslim olmak… Yine de merak bu ya, göreceksiniz, aşağıda böyle bir zihnin nasıl çalışabileceğini bir denemeyle anlamaya çalışmaktan kendimi alamadım.

---

gidip, kendilerine yurtluk (bir çeşit ıkta) verilen ve askeri sistem içinde kalıcı mevkii edinen daha az bir kısmının kaldığını söylemekle yetiniyorum.

[13] Örneğin, bir Gürcü şiirinde Kıpçak olumsuz bir şahsiyet, çok fazla şey isteyen ve istekleri hiç bitmeyen, en nihayetinde yerli adamın karısına göz koyan yabancı olarak yansıtılır. Bu özellikleri sebebiyle de sonu hep ölüm olur. Bkz. Alasania, *aynı eser*. Krş.

https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrcistan_K%C4%B1p%C3%A7aklar%C4%B1.

[14] Hatta, İbrahim Tellioğlu'nun da yaptığı (s. 132) ve uzun süredir benim de zihnimde oluşan resmin benzeri, fizyolojik özellikler ve fiziki görünüş itibariyle Gürcistan'dakiler dahil Türkiye Gürcülerinin de içinde ince-uzun boylu, beyaz tenli, mavi/çakır gözlü olanların o tarihsel Kıpçak genetik özelliklerini taşıdıkları düşünülebilir. Meraklısı basit bir Google yoklamasında karşısına çıkacak olan Ordulu tanınmış sima Enis Ayar'ı gözünde canlandırabilir.

Ancak, bu noktada Gürcülerin tarihsel hikâyesinin son evresine, 19. yüzyılın son çeyreğine gelelim. Yani aralarında muhtemelen kimi etnik Kıpçak bakiyelerinin de olduğu Acara (ve Samsthe, Tao-Klarceti) bölgesi Müslüman Gürcülerinin büyük bir kısmının bugünkü Türkiye'nin Karadeniz kıyıları boyunca farklı yerlere göçü bahsine... Burası önemli, çünkü, sözünü ettiğim "Gürcüler aslen Kıpçak Türkü'dür!" söylemi yukarıda özetlediğim tarihten yola çıkarak ve aşağıda değineceğim üzere "Kırzıoğlu Tezi" olarak adlandıracağım ve esasen Türklük ideolojisi etrafında resmî tarih tezleri üretmeye kendini adamış bir akademisyenin yazdıkları üzerinden ve bu Müslüman Gürcüler için kurulmuşa benziyor.

93 Harbi Sonrasında "Osmanlı Gürcistanı"ndan Türkiye'ye Göçen Müslüman Gürcüler

1800'lü yılların hemen başlarında Rusya'nın neredeyse bütün Hıristiyan Gürcistan krallıklarını, prensliklerini kendi hakimiyeti altına almasından sonra Osmanlı'nın elinde kalan son Gürcü toprağı Osmanlı'nın Lazistan Sancağına tekabül eden bölgeydi ("Osmanlı Gürcistanı/Müslüman Gürcistan/Türkiye Gürcistanı"). Bu bölge ve onun da Çoruh ile Çoloki nehirleri arasında kalan kısmına denk düşen, kabaca bugünkü Gürcistan'ın "Acara Özerk Cumhuriyeti", 93 Harbi diye de bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni Osmanlı'nın kaybetmesi üzerine savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakıldı. Bölge nüfusunun hemen tamamı Osmanlı hakimiyetinde geçirdikleri yaklaşık üç yüzyıl boyunca peyderpey İslamiyeti kabul eden Gürcülerdi ("Gürcülerin İslamiyete asimilasyonu").[15] Kuzeydeki Kobuleti bölgesinin yönetici ailesi, yukarıda adını andığım Çürüksulu Ali Paşa'nın dedeleri *Tavgirizeler* (Gürc. Tavdgiridze) ise çok daha yakın bir vakitte, 1770'lerde Müslüman olunca, onlarla birlikte bölgenin Hıristiyan Gürcü nüfusu da İslam'a geçmişti. Gürcüce konuşan Acara bölgesi nüfusunun Batum civarında yaşayan az bir kısmı iyi-kötü Türkçe konuşmayı da öğrenmişti. Bu bilgileri son yıllarda daha rahat kullanabilmeye başladığımız Zakaria Çiçinadze'nin çalışmaları gibi Gürcü kaynaklarının yanı sıra Z. Tsurtsumia ve Ş. Putkaradze gibi Gürcü tarihçilerin çalışmalarıyla Osmanlı arşiv malzemesinden de takip edebiliyoruz.[16]

---

[15] Onlar Rusya hakimiyetindeki sınır komşuları Hıristiyan Gürcü soydaşlarını pejorative anlamda "gavur" içeriğine de sahip "Kartvel/i" olarak adlandırmaktaydılar. Hıristiyan Gürcüler ise bu taraftaki Müslüman Gürcü soydaşlarını "Gürcü" veya bir kısmının sıkı Müslümanlığı ve az çok Türkçe konuşmaları sebebiyle "Türkleşmiş Gürcüler" ya da doğrudan Acaralı Gürcüler olarak anıyorlardı.

[16] Bkz. Fahrettin Çiloğlu'nun kitap ve çevirilerinin yanı sıra dijital ortamda oluşturduğu sitesi *Tetri Piala*'da kaleme aldığı titiz ve eleştirel tarih yazılarıyla Wikipedia'ya yazdığı temel maddeler. Kitaplarından bir örnek için bkz. Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul: Ant Yayınları, 1993. Ayrıca Osmanlı ve Gürcistan arşivlerinden ortaya çıkardığı zengin kaynak malzemeyi bizlere sunan şu çalışmalara bakınız: Mümin Yıldıztaş, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği, 2012; Murat Kasap, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarında 93 Harbi Batum Muhacirleri*, İstanbul: Kültür ve

O zamanki Trabzon Vilayetinin "Lazistan Sancağı" içinde yer alan ve Batum, Çürüksu (Kobuleti), Aşağı Acara ve Yukarı Acara (Acarateyn), Livana (Artvin), Hopa, Atina (Pazar) kazalarından oluşan bölge[17] 93 Harbi sonunda Rusya'ya terkedilince buradaki nüfusun büyük bir kısmı (Çürüksu ve Acara bölgesinde ise muhtemelen yarıdan fazlası) Osmanlı topraklarına göçtü. İmzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları (1878) gereğince Osmanlı ve Rus yönetimleri bölge Müslüman Gürcülerinden isteyenlerin göçmesi için kendilerine üç yıl süre verdiler (sonra iki yıl daha uzatıldı).[18] Bu süre içinde Osmanlı yönetimi adına etkili bir şekilde devreye sokulan propaganda ve ajitasyonun sonucu olarak bölge nüfusunun önemli bir kısmı Osmanlı'nın elinde kalan topraklara göçmeye karar verdi. Yeni kurulan Rus idaresi, dönemin Hıristiyan Gürcü aydın ve yazarlarının da teşvikiyle bölgenin Müslüman halkının kitlesel göçünü istemiyor, elinden geldiğince engellemeye çalışıyordu.[19] Buna rağmen muhacir olarak yollara düşen Gürcülerin en büyük grubu Bursa-İzmit-Adapazarı-Düzce bölgesine, ikinci büyük grup Giresun-Ordu-Fatsa-Ünye-Terme-Çarşamba bölgesine, küçük bir grup da Sinop bölgesine yerleştirildi Osmanlı yönetimi tarafından. Aynı antlaşmayla Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan, Artvin bölgelerinden göçen (ve göçmeyip yerinde kalan) Gürcüler dahil, bugün Türkiye'de yaşayan birkaç milyon civarındaki Gürcü kökenli nüfusun gerisindeki tarih kısaca böyle.

Turizm Bakanlığı & Gürcistan Dostluk Derneği, 2018. Krş. İbrahim Tellioğlu ve Roin Kavrelişvili (ed.), *Türk Gürcü İlişkileri: Tarih ve Çağdaşlık*, Trabzon, 2017.

17 Bkz. 1876 yılı *Trabzon Salnamesi*, haz. Kudret Emiroğlu, Eskişehir: Trabzon İl ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1995.

18 Bkz. Kasap, *aynı eser*; Resul Turan, *Çarlık İdaresinde Batum, Acara, Artvin, 1878-1914*, Ankara: TTK Yay., 2023.

19 Bkz. Aleksandr Samoyleviç Frenkel, *Çürüksu ve Batum Notları, Osmanlı'nın Kafkaslara Vedası*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2023; Candan Badem, *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin*; Şuşana Putkaradze, "Muhacir Gürcüler ya da Çveneburiler," *Mamuli* dergisi, 1997'de yayınlanan makale (internet erişimi için bkz. https://www.chveneburi.net/tarih-cografya/muhacir-gurculer-yada-cveneburiler-h563.html); Oktay Özel, *Kiske Kuşunun Peşinde. Katamizeler (1835-1981)*, İstanbul: İletişim Yay., 2024; Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)," A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 40 (2019), 317-340. Bu çalışmaların ortaya koyduğu bu basit gerçeklere rağmen Türkiye'deki hakim akademik tarih anlatısının "Rus zulmü" klişesine itibar etmeyi sürdüren çalışmalara örnek olarak bkz. Malkhaz Chokharadze ve Mehmet Ali Keskin, "Türk Tarihi ve Gürcü Tarihi Kaynaklarına Göre Rus Yönetiminin Uyguladığı Politika Sonucu Gürcü Muhacirlikleri (19-20. Yüzyıllar Arasında)," *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 10/2 (2015), 95-108.

IV. Fantezi

Şu Gürcüleri nasıl Türk/Kıpçak yapabiliriz?

Şimdi işin en zor kısmına geliyoruz. Öyle, çünkü burada siz okuyucularımla birlikte tarihçiliğin ötesine geçecek, fantezi dünyasına açılacağız. Amacımız, yukarıdaki tarihten "Gürcüler aslen Kıpçak Türküdür!" sonucunu çıkarmak. Takdir edersiniz, o tarihten "Türkiye Gürcülerinin arasında bir miktar Kıpçak izleri vardır!" sonucunu çıkarmakla "Gürcüler aslen Türktür!" demek aynı şey değil. Aşağıda ikincisi yönünde yapılacak bir akıl yürütmeyle, elimizdeki tarihsel bilgilerden o sonucu çıkarmaya, olmaz ise, tarihi kafamızdaki o söyleme uydurmağa çalışacağız. Haliyle, hayli yaratıcı bir eğip-bükme, karartma ve yuvarlama eşliğinde enteresan bir geçmiş icat etme operasyonuna, oyununa girişeceğiz sizinle. Türkiye'deki muhacir Gürcülerin bu tarafa göçtükleri 1880'lerden bugüne hayli Türkleştikleri ("Türklüğe asimilasyon") doğru tabii. Ama konumuz bu değil; konumuz "Gürcüler aslen Kıpçak Türküdür!" söylemini üreten zihnin nasıl çalışmış olabileceğini anlamaya çalışmak.

Adım adım gidelim:

1. Öncelikle ve daha ilk aşamada, tarihi Gürcistan'ın yerli halklarının çok büyük bir kısmının daha Kıpçakların Gürcistan civarlarına adım bile atmadıkları asırlar boyunca Gürcüce konuşan Hıristiyan Gürcüler olduğu gerçeğini görmezden geleceğiz. O coğrafyada onlar yokmuş gibi davranacağız.[20]

2. 1110-1120'lerde askeri yardım amacıyla Gürcü kralı tarafından bölgeye çağrılan Kıpçak varlığını oran ve miktar olarak abartacak ve orayı hızlıca geçeceğiz. Ayrıca, onların bakiyelerinin tamamının Osmanlı Gürcistanı'nda kaldıklarını varsayacağız.[21]

3. Bu esnada, kaşla göz arasında, bölgenin yerli Gürcü nüfusu (hâlâ oralarda Gürcülerin olduğunu iddia eden varsa tabii) gizemli bir şekilde tekrar yok edip, buharlaştıracağız.[22]

---

[20] Burada kritik adımımız şu: Gürcistan ve Kıpçakların tarihi yeterince bilinmiyormuş farz ederek, genel olarak Türk topluluklarının özel olarak da Kıpçakların ayaklarının değdiği, gelip geçtikleri her yeri Kıpçaklaştırdıklarını (= Türkleştirdiklerini) varsayıyoruz.

[21] Gelenlerin çoğunun bir süre sonra liderleriyle birlikte geri döndüklerini, geriye kalanların da en iyi halde, sadece bir kısmının Acara bölgesine yerleştiklerini ve zamanla da hızla Gürcüleştiklerini görmezden geleceğiz.

[22] Unutmayalım, bu aşamada Kıpçakların gelmesiyle yerli Gürcülerin Gürcistan'ı Kıpçaklara bırakarak başka bir yerlere gittiklerini varsayacağız. Ayrıca, 12. yüzyıldan itibaren Kıpçakların hâkim olduğu o bölgede nasıl olup da bugün Kıpçakça konuşulmadığını, aksine her nasılsa bölgeyi Kıpçaklara bırakıp gidenlerin dili olan Gürcücenin egemen dil olarak kaldığını, hatta, bu noktada Türkçü tarihçiliğimizin diğer önemli faraziyesini esas alarak, "Türk olmaları itibariyle fıtraten ve öz olarak Müslümanlığa yakın olan/olmaları gereken" Kıpçakların burada durup dururken niçin ve nasıl Hıristiyanlaştıkları sorularını sormayacağız.

4. Bu aşamada Fahrettin Kırzıoğlu'nun ve onun günümüzdeki uzantılarının yaratıcı tarihçiliklerinin ürünü olarak Gürcistan'ın Güneybatı bölgelerinde (Samsthe- Saatabago ve Tao-Klarceti bölgelerinde; yani bugünkü Türkiye'nin Kuzeydoğu köşesinde) "Kıpçak Atabekler Hükümeti" adıyla Gürcistan'a (ve sonrasında Harezmşahlara, Moğollara, Timurlulara, Karakoyunlu ve Akkoyunlulara) bağlı Ahıska merkezli Hıristiyan bir "hükümet", bir çeşit özerk beylik/emirlik tesis ettiklerine dair iddiayı devreye sokacağız.[23] Böylece etnik olarak Gürcü-Ermeni-Fars-Moğol-Türk kökenli unsurların iyice iç içe geçtiği bu bölgeye 1260'lardan itibaren söz konusu emirlik üzerinden Kıpçak-Türklüğü yakıştıracağız.[24] Onların da bölgenin yönetici bey ailesinin kökenini mi yoksa o bölgede yaşayan nüfusun baskın kimliğini mi temsil ettiği meselesini, haliyle, havada bırakacağız. Ayrıca, nasılsa ilerleyen vakitlerde onlar da Kıpçak-Türk kökenlerine dair yaşayacakları bir aydınlanma sonrasında ve bu kadar Türk-Müslüman beylik ve imparatorlukların hakimiyeti altında Müslümanlığı seçecekleri için, bu Atabeyliğin ve yöneticilerinin de uzun müddet Hıristiyan kalmış, bey ailesinin dönemine göre Gürcüce, Farsça ve Türkçe adlar taşımış olmasını kafaya takmayacağız.

5. Nihai amacımızı (Gürcüleri Kıpçaklar üzerinden Türkleştirmek) unutmadan, Osmanlıların bölgeyi fethetmeye başladıkları 1570'lerden (hatta Otlukbeli Savaşı sonrasından başlarsak 1470'lerden) itibaren bu tarihi Gürcü, Laz, Ermeni ve Türkmen bölgelerinde artık sadece ve sadece nasılsa Gürcüleşmiş ve Hıristi-

---

23 Yönetici bey/emir ailesinin kimliği üzerinden Gürcü ve Ermeni tarihyazımlarında tartışma konusu olan bu bağımlı (çoğu zaman Gürcistan'a) "atabeylik"i ya da 16. yüzyıl başının Osmanlı kaynaklarında "Gürcistan emir(lik)lerinden" biri olarak geçen ve büyük ölçüde Gürcüce konuşulan bölge kabaca şuraları kapsıyordu: Çoruh Havzası, Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli, İspir, Oltu, Narman, Göle, Ardahan, Çıldır, Ahılkelek, Ahıska. Kırzıoğlu tezi çerçevesinde bölgenin bey/emir (atabekler) ailesinin Gürcü veya Ermeniliğine karşı üçüncü bir kimlik atfedeceğiz: Kıpçaklık!

24 Kırzıoğlu tezine göre, 14-16. yüzyılların bu Hıristiyan "Kıpçak Atabeyliği", bağlı olduğu Gürcü krallıklarıyla hep savaş içinde olmuş, yer yer kendi içinde de mücadeleler eksik olmamış. Nihayet Osmanlıların bölgeyi fethine kadarki sürede onlara Harezmşahlar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safeviler ırkî ortaklıkları dolayısıyla destek olmuştur. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1992. Ayrıca bkz. M. F. Kırzıoğlu "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hıristiyan Atabekler Hükümeti-I (1268-1578)," *Bizim Ahıska*, 10 (2008), 12-17 (erişim: http://www.ahiska.org.tr/wp_pdf/sayi10/parcali/14_sirali-1.pdf). Krş. Mehmet Kıldıroğlu, "XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41 (2020), 228-245; Tellioğlu, aynı eser, 129-135. Ki, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü" konulu bir makalesi olan (bkz. *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun, 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun, 1988, 477-484) ve Kırzıoğlu'nun takipçisi Türkçü bir tarihçi olan Salim Cöhçe'nin danışmanlığı altında master tezi hazırlayan İbrahim Tellioğlu, daha dengeli bir tutumla, İlhanlı yönetiminin desteğiyle bu bölgede kendilerini tekrar öne çıkaran Kıpçak varlığına vurgu yapmasına rağmen, o Kıpçakların (ve diğer Türkmenlerin) bölgenin tek sakinleri olduğunu iddia etmez *Türk-Gürcü İlişkileri* adlı çalışmasında.

yanlaşmış olan Kıpçak torunlarını bulduklarını hatırlayıp, bunu tekrar vurgulayacağız.[25]

6. Tarihi Gürcistan'ın iki önemli ayağından biri olan bu "Atabeylik" mıntıkasının hemen ardından Batum-Çürüksu dahil geniş Acara bölgesinin nüfusunun ve yöneticilerinin geri kalanlarının da bu "Türklük bilinci"yle Osmanlı asırlarında Müslümanlaşması elbette doğal olsa gerek. Diğer bir deyişle, 93 Harbi'ni (1877-1878) takiben her iki bölgeden de dışarıya, bugünkü Türkiye topraklarına göçen Müslüman "Gürcüler"in uzun Osmanlı asırları içinde tedricen Müslümanlığa geçmiş olmasını, onların esasen "Kıpçak Türkleri" olmasıyla ve ilgili faraziyemize ("Türkler fıtraten ve öz itibariyle hep İslam'a yakındılar!") uygun bir şekilde izah etmiş oluruz. Oradan hareketle de Kırzıoğlu tezinin temel argümanlarından biri olan "Ahıska Türkleri"yle ilgili tartışmaya da bağlanmamız kolaylaşacaktır.[26]

7. 93 Harbi sonrasında muhacir olarak yollara düşen bu "Kıpçak asıllı Müslüman Gürcüler"in (yani artık Gürcüce konuşan Kıpçakların!) Osmanlı'nın elinde kalan topraklara (Ordu dahil) göçmesini de onların esasen kendilerini geniş Gürcü halkından (yani Hıristiyan Gürcülerden) ayrı görmeleriyle ilişkilendireceğiz. Nasılsa Müslümanların kendilerini Hıristiyanlardan ayrıştırmış olmasına tarihsel olarak kimse itiraz edemez. Ayrıca, onların göçünün, kendilerinin Kıpçak Türkü kökenleriyle (bunu kendileri bilmeseler bile) de ilgili olduğunu (kan ve iman çekiyor!) bir kere daha vurgulamış olacağız.[27]

8. Ancak bu da yetmez; son bir hamle daha yapacağız. Bu kadar çabalayıp konuyu bu noktaya getirdikten sonra artık Türkiye'deki (ve Gürcistan'daki; orasının hâlâ Türkiye'nin Osmanlı geçmişinden kaynaklanan tarihsel nüfuz alanı olduğuna dair yarı örtük söylemi hatırlayalım) Kıpçak Türkü Müslüman "Gürcüler"e, özellikle de kendilerini hâlâ Gürcü zanneden Acara-Batum-Çürüksu bölgelerinden gelen Türkiye'nin muhacir nüfusuna yeni bir isim bulacağız. Os-

---

[25] Buradaki amacımız "onların" (artık her kimler yaşıyorsa oralarda) artık aslen Kıpçak kökenli unsurlar olduğunu vurgulamak.

[26] Burada Türklük ve Müslümanlık arasında tarih-dışı zımni bir özdeşlik kuracağız, yani hayli yüksek derecede bir özcülük (essentialism) yapacağız. Türkî toplulukların değişik kollarının İslam'ı henüz kabul etmedikleri ve her nasılsa bir gaflet anında Hıristiyan oldukları dönemlerde bile "özde" hep İslam'a yakın bir kavim olduğu faraziyemizi unutmayalım.

[27] Anılan Kıpçak kökenli Gürcülerin, Müslüman oldukları için yollara düştüğü (hatta Osmanlı yönetiminin bu yöndeki propaganda ve ajitasyonunu sebebiyle düşürülmüş olduğu) tarihsel olarak doğru olmakla birlikte, onlar nedense kendi Kıpçak kökenlerinin farkında değildiler, ama bunun da zararı yok. Sahada yaptığım bunca yıllık araştırma esnasında, Kırzıoğlu Tezi'nin kendilerine ulaşmadığı eski kuşak Gürcü muhacirlerin tek bir tanesinden bile bu yönde tek bir söz duymamış olmam elbette onların cehaletindendir! 93 Harbi'nden sonra bu tarafa göçenlerin muhaceretlerinde Müslümanlık faktörünün bile sınırları vardı diyenleri de dikkate almayacağız. Doğru, onca Osmanlı propaganda ve ajitasyonuna rağmen bölgenin Müslüman Gürcülerinin (yani Kıpçak Gürcü Türklerinin) tamamı göçmedi, hatta aynı aile mensuplarının bile bir kısmı kalmayı tercih etti. Ama, bu durum onların Kıpçak kökenli olmaları gerçeğini değiştirmez!

manlı belgelerinin zaman zaman kullandığı "Batum muhacirleri" tanımlaması tam olarak işimizi görmez. Bunun da yerine, onların geride bıraktıkları ana vatanlarının coğrafi-idari adı olan "Acara"dan (toponim) hareketle, Rus yönetiminin zaman zaman onları (yani Müslümanlaşarak Türkleşmiş Gürcüler anlamında) Hıristiyan Gürcülerden ayırmak için kullandığı "Acaralı" tanımlamasını esas alıp, oradan da yeni bir etnik grup ismi (etnonim) üreteceğiz: *Acar*! (veya: Acar Türkü!).[28] Böylece, Kıpçak topluluklarının bir uzantısı olan bu insanlar asırlar sonra aslî kökenlerine layık bir isme kavuşmuş olacaklar.

9. Özetle, onların Acara kökenli olanlarının "Acar Türkü", Ahıska-Artvin-Kars-Ardahan-Şavşat-Yusufeli vb. kökenli olanlarının da "Ahıska Türkü" olarak ve her ikisinin de Kıpçak kökenli Türkler olduklarını ispat etmiş olacağız.

10. Dolayısıyla ve sonuç olarak: "Türkiye'de Gürcü yoktur!" Kendilerini Gürcü zanneden o Acarlar da Ahıskalılar gibi aslen Kıpçak Türkü'dür!

V. Tarih, Hayat, Fantezi!

Evet, sanırım bu heyecanlı operasyonu böylece tamamlamış olduk. Ama o sonuç için uyguladığım akıl yürütme ve kurgu tarihsel gerçek bakımından sizleri ne kadar tatmin etti bilemem. Doğrusu ben de ikna olmadım! Üstelik o bölgenin ve Gürcülerin tarihinin onca gerçeğini görmezden gelip, harcadık ki! Bu söylemin yapısı rasyonel tarih metodolojisiyle ve tarihçilikle sökülemez görünüyor. Oysa mitlerin bile sökülebilir bir yapısı var sanıyordum.

Diyeceksiniz ki, böylesine bir sahte (pseudo) tarihsel söylemin ilgili topluluk nezdindeki etkisinin, algısının ve söylem değerinin tarihsel gerçeklikle ilgisi olması gerekmez; şâyiası ve geniş kitlelerce kabulü yeter. Kaldı ki, Barış Ünlü'nün ifadesiyle "Türklük sözleşmesi"ne zihnen ve ruhen bu derece derinden eklemlenmiş bir kitle (Türkiye'nin bilhassa muhacir kökenli Gürcülerini kastediyorum) için tarihsel gerçeğin ne önemi olabilir ki! Üstelik, bu söyleme inanmamaları için bir gerekçeleri de yoktur belki. Dahası, böylesi bir söylem onlar için bir inanç, bir ideolojik kimlik meselesi olabilir. Milliyetçi, Atatürkçü ve İslamcı kollarıyla Türkiye'de tarih hâlâ büyük kısmıyla bir inanç ve ideoloji alanı değil miydi zaten? Ve o alanın da sahipleri olduğunu, yukarıda "bu ülkede en büyük tarihçi hâlâ devletimizdir" derken dile getirmiştim. Bir de devlet gibi ve onun yerine

[28] Ki bu kurgusal etnisite tasnifine temel teşkil eden "Acaralı" tabirinin esasen Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyıldaki üretimi olması sorun teşkil etmez. (Burada meraklısı için belirtelim: 93 Harbi'nden sonra Acara'da kendi yönetimini kuran Çarlık Rusya'sı etnik-jeopolitik saiklerle tertip ettiği nüfus istatistiklerinde ve tasniflerinde artık kendi vatandaşı olan Müslüman Gürcüleri yine kendi tebaası olan Hıristiyan Gürcülerden ayırmak için bu tabiri/tasnifi kullanmışlardı. Sadece onlar değil, dönemin büyük devletlerinin resmi yazışmalarında da onlar için "Georgian"ın yanısıra "laz" veya "Adjarians/Acaralılar" nitelemeleri de sıkça kullanılıyordu. Krş. Candan Badem, Resul Turan ve Mustafa Tanrıverdi'nin çalışmaları. Ve 19. yüzyıl boyunca kaleme alınmış İngiliz ve Fransızların konsolosluk raporları).

düşünen Kırzıoğlu türünden "tarihçilerimiz" var tabii... Onlarsız olmaz. Öyleyse, yani bu söylemle tarih kılığında pekiştirilmeye çalışılan şey bir inanç, ulus-devletimizin beka kaygısıyla hiç vazgeçemediği o "Türklük operasyonu"ysa, sırf tarihçiyim diye ben o söylemin tarihselliğini (tarihsel gerçekliğini) niçin sorgulamaya kalkıyorum ki? Niçin bütün bunların arkasında illaki rasyonel tarihsel bir izah zemini olması gerektiğini düşünüyorum ki?

Evet, muhtemelen haklısınız.

Öyleyse, bu vesileyle en azından şunu yapsaydık: Hayat (siyaset) ve tarih ilişkisini bir kez daha gözden geçirmeyi deneseydik. Şöyle bir soruyla örneğin: Şu veya bu sebeple ve şu veya bu aktörlerce ihtiyaç duyulan bir söylem ya da kimlik arayışına/krizine (kimin? Gürcülerin mi yoksa devletimizin mi? Ya da her ikisinin de mi?) çözümmüş gibi önerilen "Zihni Sinir icadı" kıvamındaki bir söylem karşısında tarihsel gerçeklik tartışmasının ne anlamı olabilir? Hem ben değil miyim son yıllarda tarihsel bilginin doğası tartışmasında "hakikat söylemi"ni bir kenara bırakmalıyız diyen!

Evet, ama "hakikat"ten "fantezi"ye geçişin başka ara durakları yok muydu, örneğin rasyonellik, mantıkilik, gerçeklik-gerçekçilik ve bilimsellik gibi! Onlara ne oldu?

Tartışmamız bağlamında, yukarıda özetlediğim tarihten çıkan şu makul ve basit sonuç neyimize yetmiyor mesela: "Türkiye Gürcüleri arasında bir miktar Kıpçak bakiyesi olabilir!" Bu konuda söylenebilecek en makul, rasyonel ve gerçekçi tarihsel bilgi-temelli sonuç bu iken üstelik. Belli ki bu kadarı yetmiyor o söylemin üreticilerine de tüketicilerine de. O yüzden tarihi gerçek yerine bir fanteziye teslim ediyorlar kendilerini. Diğer onlarca örnekte gördüğümüz gibi, burada da öyle… "Dün Sancımız" yok aslında! Mesele, bir kez daha, bugünümüzde! Sorun galiba ulus-devletimizin kuruluşundan yüz sene sonra üzerindeki "beka korkusu"ndan hâlâ kurtulamamış oluşunda. Bakış açısını değiştirerek kendisiyle ve halkıyla barışık demokratik bir devlet olmayı denemek yerine halkından hep şüphe duyan, kendine de güvensiz bir otokratik devlet olarak kalmaktaki ısrarında… Bu ısrar son kertede şu anlama gelmiş oluyor: Bu ülkede herkesi etnisite mühendisliği yoluyla doğru yola yani "söylem"e getireceğiz! Batacaksak da "Türk" olarak batalım!

Öyle mi?

Eğer öyleyse, bu sonuç son yıllarda "Yeni İttihatçılık" olarak da tanımlanan günümüz Türkiye'sine egemen ideolojik-psikolojik siyasi atmosferin ve düşünme eğiliminin doğasıyla uyumsuz da sayılmaz sanki. Ne dersiniz? Eski İttihatçıları da benzer bir ruh ve zihin hâli, o devlet aklı denilen şeyi beka kaygısına teslim eden ya da eşitleyen akıl tutulması benzer bir yola ve sona sürüklememiş miydi?

VI. Sonuç Yerine: Post-Script Muhavere

Ne dediniz, post-truth mu? Ya da, tam anlayamadım, Trump mı?

Oralara gitmeye ne gerek var canım; bizim Cumhurbaşkanımız da bir çeyrek bile olsa Gürcüymüş diye duymuştum!

Öyle değil miymiş? Ha, o da mı Kıpçak'mış?

Peki, öyle olsun! Ne? Acar Kıpçağı mı?

Tamam, ne derseniz o! Da, ben bu yazıyı niye yazdım ki o vakit?

Aynı hikâye mi? Tarihi hâlâ fazla mı ciddiye alıyorum? Ben mi?

Öyleyse, hazır konuyu açmışken şu Çerkeslerin de aslen Türk olduğu… Ya da Türklerin Moğol?

Yeter, susayım mı artık?

Peki! Bu arada Kürtler de Türk değilmiş, Kürtmüş artık, duydunuz mu?

Ne dediniz, hâlâ boş mu konuşuyorum? Keyfime mi bakayım!

Hııı, tamam! *Tetri Piala* gibi mi?[29]

O halde, *Gaumarcos*!

[29] Bkz. https://tetripiala.wordpress.com/2020/08/23/artvinin-gizli-tarihi/

Dosya:
Osmanlı Dünyasında Türkçe Dışı Süreli Yayınlar - VIII
Almanca ve Urduca Basın

Türkische Post

Édition Spéciale
LLOYD OTTOMAN
LA CHUTE D
Sonder-Ausgabe
OSMANISCHER LLOYD
des Kabinetts.
Osmanischer Lloyd
Kaiser Wilhelm trifft heute mittag hier ein
Unserm Kaiser Willkommen!

Am Bosporus
Deutsche Soldatenzeitung
Auf den Weg.
Kaiser und Sultan.

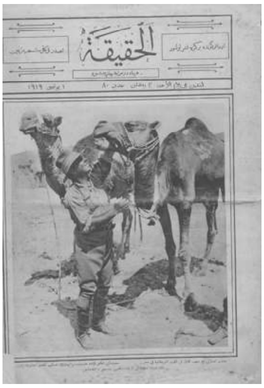
الحقيقة

الدستور

الهلال

Osmanlı Ülkesinde Almanca Basın ve *Osmanischer Lloyd* Gazetesi

Mustafa GENCER*

I. Giriş

Bu makalede 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Almanca basın incelenmektedir. Bu bağlamda uluslararası basının bir parçası olan Almanca basın ve ajansların doğduğu ortam ve neden Osmanlı'nın başkentinde faaliyet gösterdikleri sorgulandı.

İlk bölümde Avrupa'da kurulan Haber ajansı ve Telgraf bürolarının Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeleri, İstanbul'da temsilcilik açmaları ve aralarındaki rekabet ele alınmıştır. Ayrıca İstanbul'da muhabir bulunduran Alman gazetelerinin durumları, Osmanlı idaresi ile ilişkileri ve kurulmakta olan yerel Almanca gazetelere sağladıkları alan, konum ve ağ desteğine değinilmiştir. Alman basın ve ajansların II. Abdülhamid döneminde nasıl filizlendiği ve kontrol edilmeye çalışıldığı, hükümetin basınla iş birliği ve onu etkileme girişimleri analiz edilmiştir.

Ardından Abdülhamid sonrası dönemde 1908 İhtilali'nin ortaya çıkardığı özgürlük ortamında yerli ve yabancı basının gösterdiği gelişme, Almanya'nın özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda artan nüfuzunun uzantısı olarak basın alanında aktif rol üstlenmesi ve basın çevrelerinde yer edinmesi ele alınmıştır. Bilhassa Alman sermayesi ve diplomasisinin destekleriyle kurulan *Osmanischer Lloyd*, Fransızca *Lloyd Ottoman* ve Osmanlıca *Osmanlı Loydu* olarak adlandırılan Almanca-Fransızca ilk günlük gazetenin kuruluş hikayesi, kurucuları, finansörle-

* Friedrich-Schiller Jena Üniversitesi Din ve Eğitim Araştırmaları Merkezi / ORCID: 0000-0002-9120-1654 / mustafagencer1@hotmail.com

ri ve yayın yönetmenleri, yayın politikası, haber ağı, etki alanı ile yaptıkları kültür çalışması detaylı olarak irdelenmiştir.

Bu çalışmada büyük ölçüde Almanya'nın Dortmund şehrinde bulunan ve gazete arşivi olarak bilinen Gazete Araştırmaları Enstitüsü'ndeki *Osmanischer Lloyd* nüshaları ve ilgili Almanca kaynaklardan yararlanılmış, ayrıca diğer literatür de kullanılmıştır. Konuya dair Alman gazeteci, muhabir ve ajans çalışanlarının hatıratları da önemli bilgiler sunmuşlardır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Almanca Ajans ve Basının Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan ilk gazeteler 1800'lerin başlarında ortaya çıktı. 15 günde bir yayınlanan ilk gazete 1795 yılında Pera'da yayınlanan Fransızca *Bulletin de Nouvelles* olmuştur. İmparatorluğun ilk resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin lansmanı 1831'de gerçekleşti. Gazeteler çıkmaya başladığında Osmanlı Devleti'nin henüz resmî bir haber ajansı bulunmamaktaydı. Bu nedenle İmparatorlukta yayınlanan gerek Avrupa dillerindeki gerekse de Türkçe ve diğer dillerdeki gazeteler, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili haber yaparken Avrupa'nın öncü iki haber ajansı olan Fransız Havas (kuruluş 1835) ve İngiliz Reuter'i (kuruluş 1851) ana kaynak olarak kullandılar. 19. yüzyılın ortalarında faaliyete başlayan uluslararası haber ajansları telgrafın icadıyla birlikte emperyalist yayılmacılığın önemli araçları haline geldiler. Tarihin ilk 'medyatik' savaşlarından olan Kırım Savaşı esnasında 1854'te İstanbul'a muhabir gönderen Havas, 1860'larda Reuters ile Osmanlı başkentinde bürolar açtı. Bu ajanslar kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında basın ve ticaret çevreleri için en etkili haber kaynakları haline geldiler. Çok geçmeden servis ettikleri haberler nedeniyle idare için tehdit olmaya başlamaları, Osmanlı hükümeti için uluslararası iletişimi kontrol etme gereğini ortaya çıkardı. Onları bir tehdit olarak algılayan Osmanlı Devleti, diğer farklı kurum ve aktörlerle iş birliği yaparak ajansların haber üretimindeki baskın rolüne direnmeye çalışmış, ancak bunda başarısız olmuştur. Nitekim yabancı haber ajanslarının Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına hizmet etmeyeceğini kavrayan Osmanlı yöneticileri 1880'lerde ulusal bir haber ajansı kurulması gerektiği sonucuna varmışlardır.[1]

Ajansların özellikle Ermeni sorunu hakkında Avrupa'yı yanlı bilgilendirmesi ve Balkanlar'da gayrimüslimlere sistematik ayrımcılık uyguladığına dair haberleri İstanbul'da rahatsızlık meydana getirmekteydi. Bu ajansların haberlerinden şikayetle Saffet Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e yaptığı değerlendirmede Havas ve Reuters'in kendi ülkelerindeki gazetelere haber ve bilgi verdiklerine, buna karşın

[1] Servet Yanatma, *The international news agencies in the Ottoman Empire (1854-1908)* / Osmanlı İmparatorluğu'nda Uluslararası Haber Ajansları, ODTÜ Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 297-298, ayrıca bkz.: Mustafa Gencer, "Alman Basınında Kırım Savaşı", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), 22-23 Mayıs 2006. Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 153-154.

Osmanlı Devleti'nde milli bir haber ajansının bulunmadığına dikkat çekiyordu. İmparatorlukta yayın yapan gazetelerin haber kaynağı olan ajans ağlarının eksikliği onları telgraf bürolarının desteğine zorluyordu. Mevcut Fransız ve İngiliz ajanslarından sonra 1849'da kurulan ilk Alman telgraf ajansı Wolf (*Wolffsche Telegraphenbureau* WTB) 1865 yılında *Havas, Reuters* ve *Wiener Telegraphen-Korrespondenz-Bureau* ile sözleşme yaparak Avrupa başkentleri yanında İstanbul'a daimî temsilci göndermişti.[2]

İstanbul merkezli ilk Alman haber ajanslarından biri, 1889'da kurulan ve Viyana Ajansına bağlı olan *Agence de Constantinople* idi. Bu ajansı kuran Dr. Julius Grosser, Almanya'da neşredilen *Kölnische Zeitung* / Kolonya gazetesinin İstanbul muhabiri olarak daha önce Havas'ın İstanbul temsilcisi olarak çalışmış ve Osmanlı başkentinde bir haber ajansına duyulan ihtiyacı fark etmişti. Agence de Constantinople, Fransızca olarak faaliyet göstermesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk haber ajansı olarak görülebilir. Dr. Grosser, Reuters ve Avusturya Korrespondenz Bürosu Wolff ile Havas'a karşı iş birliği yapmak için bir teklif almıştı. Maksat Havas'ı İstanbul'da yerinden etmekti. Grosser, Osmanlı memurları, subaylar ve yabancı elçiliklerle olan deneyimi ve ilişkiler ağı ile bu görev için ideal bir kişiydi. Alman piyanist ve gazeteci Anna Grosser Rilke (1853-1944), 1937 yılında kaleme aldığı İstanbul anılarında *Agence de Constantinople*'in kuruluşuna dair verdiği bilgilerde 1889 Eylül'ünde Tarabya'dan Pera'da Su Terazi Caddesi'ndeki modern ve Avrupai tarzda bir apartman dairesine taşındıklarını ve eşi Julius Grosser'in planı olan Türkiye'de bir haber bürosu açmak düşüncesini burada gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. O güne kadar Paris'te bulunan Agence Havas Türkiye'de yayınlanan gazetelere telgrafla haber yayan tek ajanstı. Bu alanda Fransız etkisinin önüne geçmek düşüncesinden hareketle Alman büyükelçisi von Radowitz'in ve de Avusturya büyükelçisi Calice'in kuvvetli destekleri sayesinde faaliyete başlayan *Agence de Constantinopel* isimli haber ajansı Dünya Savaşı sonuna kadar kritik zamanlarda Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda etkide bulunmayı sürdürmüştü. Bu ajans Avrupa'nın bütün büyük haber ajansları olan Havas, Reuter, Wolff ve Viyana'daki K.K. Büro ile Roma'daki bürolarının Stefani ajansları ile iş birliği halindeydi. Haberler o dönemde Şark'ta hakim olan Fransızca dilinde yayınlanıyor, ayrıca bütün dünya şehirlerinden borsa haberlerini veriyordu. Ajans büyük bir işletmeydi ve politik olarak da Fransa'nın eski etkisini azaltmak için bir enstrüman olması bakımından önemliydi. İşletme finansal açıdan sağlamdı. Nitekim bütün gazeteler, Osmanlı Devlet Bankası (Bank-ı Osmani-i Şahane), bütün elçilikler, Osmanlı hükümeti ve Sultan'ın abonelikleri yanında ajans çok sayıda özel aboneye de sahipti. Eşi Anna Grosser Rilke, Dr. Grosser'in 1895'teki ölümünden sonra ajansı yönetmeye devam etmiş ve faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sür-

[2] Irmgart Farah, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918, unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd" / Osmanlı Devleti'nde Alman Basın Politikası ve Propaganda Faaliyetleri "Osmanischen Lloyd" Örneği,* Stuttgart 1993, s. 64.

dürmüştür. Bayan Grosser çalışmalarında Alman elçiliğiyle iyi ilişkilerin yanı sıra işvereni Avusturya'nın baskısını hissediyordu.[3]

Hatıratında gazetecilik mesleği ile ilgili önemli bir hadiseye yer veren Rilke, huzurunda verdiği konserden sonra II. Abdülhamid'in onu *Agence de Constantinopel*'in yöneticisi sıfatıyla takip ettirdiğini, bir defasında huzuruna davet ile kendisine Alman elçiliğiyle ve büyükelçi ailesiyle içli dışlı olduğundan bahisle orada bulunduğu vesilelerle öğrendiği ne varsa, kendisine haber vermesini teklif ettiğini belirtir. Ancak Rilke cevapsız bıraktığı bu teklif için "Türkiye'de geçirdiğim zaman içindeki en korkutucu hadise" ifadesinde bulunmuştur.[4]

Sultan II. Abdülhamid idaresi ülke içinde çıkmakta olan dış destekli basına da takibat yapmaktaydı. 93 harbi yenilgisi ve kaybedilen topraklardan sonra Avrupa basını imparatorluk aleyhine yayınlar yapmakta ve bu amaçla Osmanlı içindeki gayrimüslimleri kışkırtmakta idi. Karikatürlerde Osmanlı ölmekte olan hasta adam olarak temsil ediliyordu. Abdülhamid ilk olarak 1882 tarihinde dış basını ve ülkedeki yabancı muhabirlerin telgraflarını kontrol amacıyla Artin Efendi başkanlığında *Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi*'ni kurmuştur. Bu ofis tarafından Almanca gazetelerden olan *Kölnische Zeitung* ve Viyana merkezli *Neue Freie Presse*'ye parasal destek sağlanmıştır. Ayrıca *Berliner Tageblatt* gazetesi muhabiri Giyynie'ye 50 Osmanlı altını verilmiştir. Ülkedeki yabancı muhabirler Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'ne çağrılarak uyarılmışlar, isimleri, çalıştıkları gazeteler, ikametgahları kayıt altına alınarak takibe alınmışlardır. İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerden başka Avusturya-Macaristan gazetelerinden Kont Verangil'in *Nouvelle Press Libre*'si, Monsieur Berger'in Peşte'de neşrolunan *Revue d'Orient*'i ile Alman gazetelerinden olan Bebek'te mukim Osmanlı Bankası memurlarından Monsieur Weber'in *Frankfurter Zeitung* (Gazetesi), Büyükdere'de mukim Doktor Monsieur Mortmanet'in *Allgemeine Zeitung* (Gazetesi) ve Galata Voyvoda sokağında oturan Avukat Dr. Barch'ın *Gazette de Cologne*'si bu zümredendir. Para ve nişan ile kontrol edilemeyen "muzır" gazetelerin, dergi ve resimlerin, basılı evrakın yurda girişi yasaklanmış ve bu amaçla 1888 ve 1895'te *Matbaalar Nizamnamesi* çıkarılmıştır. Buna göre 15-19 Mayıs 1907 tarihlerinde Galata Postanesi'ne Viyana'dan gönderilen *Neue Freie Presse*, *Volkszeitung*, Prag'dan gelen *Prager Tageblatt* ve Berlin'den gelen *Berliner Abendpost* ve *Berliner Abendzeitung* ile Hamburg'tan gelen *Hamburgischer Korrespondenz* isimli Almanca gazetelerin ülkeye girişine engel olunmuştur. [5]

---

[3] Anna Grosser-Rilke, *Nie verwehter Klänge. Lebenserinnerungen aus acht Jahrzehnten / Dinmeyen Melodiler. 80 Yıllık Hatıratım*, Berlin 1937, s. 135-136. Grosse-Rilke'nin ölüm tarihi olarak literatürde geçen 1938 yılı yanlış olup, Neu Mannheimer Zeitung'un haberine göre 91 yaşında ve 1944 yılında vefat etmiştir. Bkz. Kadir Kon, "II. Abdülhamid'e Kitapla Şantaj. Alman Gazeteci Julius Grosser Tarafından Yazılması Tasarlanan Kitabın Hikâyesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 51 (2024), s. 102. s. 162, ayrıca bkz., Yanatma, *a.g.e.*, s. 313.

[4] Grosser-Rilke, *a.g.e.,* s. 173-175.

[5] Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri. Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın*, Ankara 2002, s. 85-98.

Yabancı ajanslara gereksinimi nedeniyle Osmanlı idaresi "Devlet-i Âli'nin menfaatlerini muhafaza" için abonelik tesis etmiş, gazetelere ve muhabirlere etki etmek üzere çeşitli isimler altında ödeme yapmış ve nişanlar takdim etmiştir. Bu noktada Almanca yayın yapan basın mensuplarına yapılan uygulamalardan kısaca bahsetmek gerekir. İstanbul'da yayınlanan Avusturya bağlantılı *Osmanische Post* /Osmanlı Postası gazetesine, diğer yabancı ve yerli gazeteler ve haber ajanslarıyla birlikte, 2000 kuruş yardım yapılmıştır. Yayın hayatına Viyana'da devam eden bu gazeteye aleyhte yazıları kesmesi için abone bedeli adı altında yapılan 750 Franklık yardım ve verilecek nişan padişah tarafından 15 Ağustos 1898'de onaylanmış, ancak gazete iki yıl sonra isim değiştirerek zararlı yayınlara devam ettiğinden yapılan yardım kesilmiştir. Aynı zamanda 1895 yılında Viyana'da yayınlanan itibarlı gazete *Neue Freie Presse*'yi para karşılığı etkileme girişimi Viyana Sefareti'nin mütalaası ile sonuçsuz kalmıştır. Gazeteleri abonelik, destek veya sansür ile etkilemenin yanında bazı gazetecilerin şantaj ile Osmanlı Hükümetinden para veya aylık talepleri de karşılaşılan bir durumdu. Örneğin *Agence de Constantinople*'in sahibi Julius Grosser, Avrupa'da Osmanlı aleyhine planlanan bir kitabın basımının engellenmesi için aracı olabileceğini belirterek para talebinde bulunmuştur. Sadrazam Said Paşa'nın 8 yıldır İstanbul'da bulunan Grosser'in güvenilir bir kişi olmadığı ve kendisine ödeme yapılmaması tavsiyesinin aksine II. Abdülhamid 10 Eylül 1895'te bir defaya mahsus 500 liralık ödeme ve sonraki süreçte de aylık 50 lira bağlanmasını irade etmiştir.[6] Avrupa gazetelerinin muhabirlerine de tahsisat yapıldığı görülmektedir. Örneğin *Berliner Tageblatt*/Berlin Günlük Gazetesi muhabirine Hariciye bütçesinden aylık 10 lira ödenmiştir. Ayrıca saray, uluslararası haber ajanslarından lehte haberler ve propaganda dışında en çok tekzip ve düzeltme alanında istifade etmiştir.[7]

Şantajcı gazeteciler ile kedi ve fare oyunu oynamada usta bir geçmişe sahip olan Sultan II. Abdülhamid, Mabeyn Başkatibi Ali Cevat'a onlar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Gerek burada gerek Avrupa'daki gazeteciler şantajcıdırlar. Sen namuslu bir adamsın, sana birkaç yüz lira para vereyim; yanında dursun. Bu gazeteciler nezdine geldikçe edeb dahilinde hareket etmeleri için münasib miktar para ver. Artık bu heriflerin ağızlarını kapamaya gayret eyle."[8] Paranın akıllıca kullanımı ve basını etkilemek için sadece iç aktörler değil, yabancı ülke ve ülkedeki misyonları da kendi siyasi hedefleri için basını etkilemeye çalışmışlardır. Nitekim Meşrutiyetten önce İstanbul'daki İngiliz Elçiliği Osmanlı ülkesinde İngiliz prestijini artırmak için ya Türk gazetelerini desteklemeyi veya Türkçe gazete çıkartmayı önermiştir. İnkılabdan kısa bir süre sonra Alman Dışişleri ve Deutsche Bank, Krupp ve diğer alman iş insanlarının desteği ile Al-

---

[6] Kon, *a.g.m.*, s. 99.

[7] Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul; Bağlam yay. 2007, s. 130-140; Yanatma*, a.g.e.* s., 307-308.

[8] Erol A.F. Baykal, *The Ottoman press*, Leiden; Brill 2019, s. 181.

manca ve Fransızca iki dilde *Osmanischer Lloyd / Lloyd Ottoman*'ı yayınlamaya başlamıştır.[9]

Özetle Abdülhamid idaresi aleyhte yayın yapan yabancı gazeteci ve ajansları para karşılığı aleyhte yayınlardan vaz geçirmeye, zararlı gazete ve matbuatın ülkeye girişini engellemeye, ülkedeki yabancı muhabirleri para ve nişanlarla ödüllendirerek onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Abdülhamid idaresine karşı yapılan 1908 Temmuz inkılabının en erken ve en görünür çıktısı basın patlaması (press boom) şeklinde kendini göstermiş ve bu dönemde başta İstanbul'da 285, İzmir'de 148, Selanik'te 78 ve Beyrut'ta 75 olmak üzere İmparatorluğun tüm vilayetlerinde gazete neşretme lisans başvurusu yapılmıştır.[10]

III. Osmanlı Ülkesinde Yabancı Basın ve Almanca Gazeteler

Osmanlı ülkesinde Avrupalı ilk gazeteler Fransız ve İngilizler tarafından yayımlanmıştır. 1795-98 arasında Fransızca yayınlanan 4 sayfalık *Bulletin de Nouvelles* Mısır'ın işgali nedeniyle kapanmıştır. 1856'da İngilizce ve Fransızca neşredilen *Levant Herald* İmparatorlukta neşredilen ilk İngiliz gazetesiydi. Osmanlı Devleti'ndeki ilk Alman gazetesinin kuruluşu 19. yüzyılın 90'lı yıllarına dayanmaktadır. Bu anlamda İstanbul'da yayınlanan ilk Almanca günlük gazete *Osmanische Post* (Osmanlı Postası) olup Dionys Rosenfeld tarafından 20 Eylül 1890 tarihinde çıkarılmaya başlamıştır. Bir özel girişim olarak 1895'e kadar yayımlanan *Osmanische Post* İstanbul'da yaşayan Alman kolonisini bilgilendirmeyi amaç edinen bir yayın organıydı. Federal Alman Dışişleri Arşivi'nde bazı nüshaları bulunan gazetenin kuruluşunda Alman diplomatik makamlarının ve hükümetinin dahli olmadığı düşünülmektedir. 1893 ve 1894'te 15 günde bir yayınlanan gazete 1895'ten itibaren günlük yayımlanmıştır. Ancak 1895'ten sonra yayın hayatı ile ilgili bilgi bulunamadığından gazetenin kapandığı ve yerini 1896'dan itibaren Hugo von Köller tarafından çıkartılan haftalık İstanbul Ticaret Gazetesi – Şarkta Ticaret, Finans, Endüstri ve Ulaşım Organı (*Konstantinopler Handelsblatt 1896-1910- Organ für Handel, Finanzen, Industrie und Verkehr in der Levante*) adıyla bir başka gazetenin aldığı

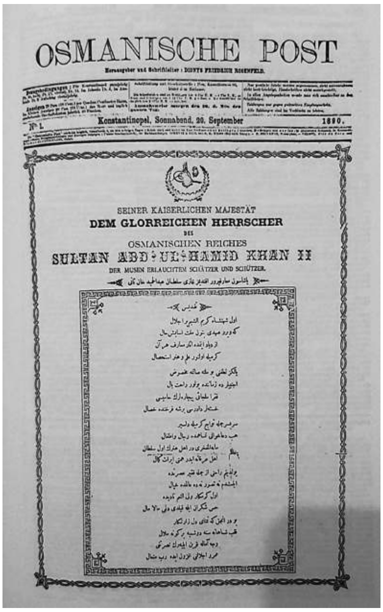
OSMANISCHE POST
Konstantinopel, Sonnabend, 20. September 1890.
No 1.
SEINER KAISERLICHEN MAJESTÄT
DEM GLORREICHEN HERRSCHER
DES
OSMANISCHEN REICHES
SULTAN ABD-UL-HAMID KHAN II
DER MUSEN ERLAUCHTEN SCHÄTZER UND SCHÜTZER.

[9] Baykal, *a.g.e.,* s. 182.

[10] Baykal, *a.g.e.*, s. 43-52. Kalıcı etkisi anlamında belirtmek gerekirse, Türkiye Cumhuriyeti'nde II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 24 Temmuz 1908 tarihi resmi mahiyette *Gazeteciler ve Basın Bayramı* olarak kutlanmıştır.

Konstantinopler
HANDELSBLATT.
ORGAN FÜR HANDEL, FINANZEN, INDUSTRIE & VERKEHR
in der
LEVANTE.

Verantwortlicher Herausgeber: HUGO von KOELLER.
Verlag, Redaktion und Expedition: Pera, Tunnelhan.

Nr. 31. [473] Konstantinopel, den 2. August 1905 10. Jahrgang

Bekanntmachung.

In das Handelsregister ist heute die Firma Paul Breisch in Jaffa, als deren Inhaber der Kaufmann Paul Breisch und als deren Prokurist Immanuel Breisch, beide in Jaffa, eingetragen worden.

Jaffa, den 17. Juli 1905.

Kaiserlich Deutsches Vizekonsulat.

Bekanntmachung.

Im Handelsregister ist heute die Firma Otto Kersten, Jaffa, gelöscht worden.

Jaffa, den 20. Juli 1905.

Kaiserlich Deutsches Vizekonsulat.

INHALT:

Wie die
Deutsche Exportbank A.-G., Berlin,
den Bestrebungen des
Konstantinopler Handelsblattes
gegenübersteht.

Eine Abwehr gegen geheime u. gemeine Machinationen.

In Nr. 20 vom 17. Mai 1905 und in Nr. 23 vom 7. Juni 1905 brachten wir die Machinationen der Deutschen Exportbank A.-G. in Berlin, die sich vollständig in den Dienst einer hiesigen, von ihr selbst öffentlich gebrandmarkten Firma gestellt hatte, vor die Oeffentlichkeit. In erster Linie geschah dies zur Abwehr von geheimen und gemeinen Machinationen gegen uns und unseren Herausgeber und zweitens, um dem Publikum den „wahren Wert" der von genanntem Institute verbreiteten Schriften, wie „Schwarze Listen" „Geheime Rundschreiben" u. dergl. mehr, vor Augen zu führen. Die Inhaber jener hiesigen Firma, vor der noch vor kurzem in den Schwarzen Listen der Exportbank gewarnt wurde, bestätigen selbst unsere Veröffentlichungen, indem sie hier ganz offen erzählen, es hätte nur eines, allerdings etwas kostspieligen, persönlichen Besuchs des einen der Firmeninha-

anlaşılmaktadır. Bu gazete de 1905'e kadar varlığını sürdürmüştür. 20. Yüzyılın başlarında yayınını kesintisiz sürdüren Almanca bir başka gazeteye tesadüf edilmemiştir.[11]

1908'den 1918'e kadar geniş etkili ilk Almanca gazete olan *Osmanischer Lloyd*'u Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1924'te diplomatik ilişkilerin yeniden tesisini müteakip 1926 yılından itibaren 1944 yılına kadar yayınlanan *Türkische Post* takip etmiştir. Bu dört gazeteye ilaveten 1917 yılında *Am Bosporus. Deutsche Soldatenzeitung* (Boğaziçinde Alman Asker Gazetesi) yayınlanmıştır.[12] Kaynaklarda ayrıca Subaylara hitap eden Türk-Alman askerî gazetesi *Die Verteidigung*'un (Savunma) Türkçe ve Almanca olan yazıları sadece askeri konulara dairdi. Ayrıca bölgedeki Alman birliklerinin varlığına bağlı olarak Şam'da *Jıldırım der Heeresgruppe F* ve *Bosporus* (Falkenhayn Ordu Gurubu Yıldırım ve Boğaziçi) gazeteleri yayınlanmıştır. Bununla birlikte *Berliner Tageblatt, Kölnische Zeitung* ile *Frankfurter Zeitung, Die Mode* ve *Münchener Neue Nachrichten* gibi Alman gazeteleri düzenli olarak İstanbul'a gönderilmiştir.[13]

19. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'da Boğaz-Almanları tabir edilen gurup ilk dönemlerde zanaatkarlar ve tüccarlardan oluşuyorken yüzyılın sonlarına doğru bunlara Prusya subayları ile teknisyen ve mühendisleri de eklenmiştir. Teknisyen ve mühendisler Osmanlı ulaşım sistemini modernleştiren kişilerden oluşuyordu. Sivil hayatta da 1843'ten beri mevcut olan Prusya Protestan Cemaati 1861'de ilk kilisesini (Kreuzkirche) açmıştır. 1847'de kurulan Teutonia Derneği günümüzde dahi Alman kültür merkezi olarak faaliyet göstermektedir. Aynı şekilde benzer isimlerle 1882'den itibaren Alman Hastanesi ve 1868'den sonra Alman Lisesi faaliyetlerine devam etmektedir. Yüzyılın ortasında sayıları bini bulan ancak üyeleri giderek artan Alman kolonisi 1890'lardan itibaren Almanca gazete çıkartmaya başladı. Yayın hayatına yeni başlayan ve mevcut gazetelerin etki alanı ve tiraj konusuna değinmek gerekirse karşımıza ilginç bir tablo çıkmaktadır. 1908 öncesi 18 bin tirajlı Rum, 11 bin basan Ermeni ve 20 bin nüshalı İngilizce veya Fransızca gazetelerin yayın yaptığı bilinmektedir. 30 yıllık sansür döneminde serbest basının olmadığı İstanbul'da 1908 başlarında hükümetçe

---

11 Resul Alkan, *Die "Türkische Post". Eine deutsche Propagandazeitung in der Türkei 1926-1944*, Berlin 2019, s. 17-18.

12 Jörg Riecke und Tina Theobald (Ed.), *Deutschsprachige Zeitungen im östlichen Europa*, Bremen 2019, s. 630-631.

13 Farah, *a.g.e.*, s. 44.

destek ve kontrol gören üç Türkçe gazeteden *İkdam* 15 bin, *Sabah* 12 bin ve *Tercüman-ı Hakikat*'in sadece 2 bin tirajı mevcuttu. İstanbul nüfusunun 1914'te bir milyona yakın olduğu ve nüfusun sadece 3'te birinin okuryazar olduğu bir ortamda Alman elçi raporları basının kamuoyuna olan etkisinin azlığından şikayet etmekteydi.[14]

19. yüzyılın sonlarında özel girişimle yayınlanan *Osmanische Post* gazetesinin aksine *Osmanischer Lloyd* (Osmanlı Loyd) gazetesinin daha kuruluş aşamasında Berlin yönetiminin resmi kontrolü ve Alman Dışişlerinin desteği ve denetiminde olması gerekli görülmüştür. Dönemin şartları gereği değişen gazete fonksiyonuna göre bu yeni yayın organı sadece İstanbul'da yaşayan Almanlara dönük değil, Osmanlı kamuoyunu etkileme misyonu da üstlenmekteydi. Gazete Almanya'nın siyasi ve ekonomik menfaatlerini gözetecek, diğer yabancı basına karşı bir denge unsuru olacak ve Türk kamuoyunu Berlin hükümetinin niyetleri hakkında bilgilendirecekti. Resmi karakterli görünmemesine dikkat edilen gazetenin kuruluş sermayesi olan 200 bin Mark Osmanlı Devleti'nde farklı ticaret, silah sanayii ve taşımacılık gibi alanlarda ekonomik faaliyet gösteren Alman şirketlerinden temin edilmişti. Kuşkusuz işler bir yayın sistemi kurmak, işlevsel haber erişimini sağlamak, çok sayıda firma reklamlarını dizmek ve Alman İmparatorluğu'ndan gelecek haberleri çevirmek için bu sermaye gerekliydi. Finansmanı Alman şirketlerinden sağlanan gazeteye Almanya'dan haberlerin ulaştırılması ve redaksiyon politikasının şekillenmesinde Alman Dışişlerinin Basın bölümü destek sağladı. Resmi olarak desteklenen bu girişimin önemi ve desteklenmesi Şarkta hizmet sunan temsilciliklere telgrafla bildirildi. 18 Kasım 1908 tarihinde Fransızca ve Almanca olarak çıkmaya başlayan *Osmanischer Lloyd* gazetesi 7 Ekim 1918 tarihinde son kez yayımlandı. Gazetenin çıkmasından önceki hazırlık aşamasında (30 Eylül 1908) yardımcı redaktör olan Friedrich Schrader *Osmanischer Lloyd*'un Türkçe ve Almanca çıkartılmasını önerdi. Ancak Osmanlı toplumundaki yaygınlığı ve etkinliği nedeniyle ikinci dil olarak Fransızcada karar kılındı. Nitekim benzer özellikteki gazeteler İtalyan *Turchia* ile İngiliz *Levant Herald* da bu şekilde çıkıyordu.[15]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye'deki Alman varlığının sonlanmasıyla *Osmanischer Lloyd*'un yayımlanması da bitmiştir. Bu süreçte ilginçtir İngilizce çıkan *Levant Herald* gazetesi de yayınlarını durmuştur. Bu gazetelerin yerlerini başka bir yayın organı almamıştır. Fransızca ise iki savaş arası dönemde Türkiye'deki önemini muhafaza etmiştir.[16]

---

[14] Farah, *a.g.e.*, s. 48.

[15] Farah, *a.g.e.*, s. 90-95.

[16] François Georgeon, "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)", çev. N. Öktem, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, No 17, Mart 1990, sayı: 17'den ayrı baskı, s. 321-335; 325.

Erster Jahrgang. Nr. 1.

Dienstag, den 1. September 1908.

Die Neue Türkei

Erstes Deutsches Tageblatt in Konstantinopel.

Zum Geleit

Otto Erich Hartleben in der Türkei

Unsere ersten Streiks.

İmparatorlukta etkin bir rol alma yarışında Almanya ile Avusturya arasında basın politikasında da rekabet göze çarpmaktadır. Avusturya, Alman matbaacı Löffler'e günlük Yeni Türkiye Gazetesini (*Die Neue Türkei*) kurdurarak İstanbul'da kendine etki alanı sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak 1 Eylül-15 Kasım 1908 arasında yayın yapabilen ve haberleriyle yerel basından tepki toplayan bu gazete Löffler'in *Osmanischer Lloyd*'un basımı için görevlendirilmesiyle yayın hayatına son vermiştir.[17]

Bilanço çıkarmak gerekirse Alman İmparatorluğu, 19. yüzyıldan bu yana Şarkta yayın faaliyeti göstermekte olan İngiltere ve Fransa'nın etkisini telafi etmeye çalışmış ve çıkartılan gazeteler Almanya'nın Şarkta propaganda aracı olarak merkezi bir rol üstlenmiştir. *Osmanischer Lloyd*'un 1908-1918 arasında süren faaliyetleri sayesinde Alman hükümeti Türk elitlerine etki etme imkanı bulmuştur.[18]

IV. *Osmanischer Lloyd*'un Kuruluşu ve Yayın Yönetimi

24 Temmuz 1908 Jön Türk İhtilali ile Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi sonucu ortaya çıkan özgürlük ortamı kamuoyu ve basının önemini artırdı. Jön Türk İhtilali Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı ülkesindeki basın politikasında dönüm noktası anlamına geliyordu. II. Abülhamid döneminde elde edilen imtiyazlar ile Almanya'nın sultan ve saraya yakınlığı İngiliz ve Fransız etkisindeki Jön Türk elitince eleştirilmeye başlandı. Ayrıca 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgalinin Almanya'nın oluru ve desteği ile yapıldığı düşünüldüğünden durum iyice kötüleşti.[19]

Bu arada Alman Dışişleri'nin Jön Türk İhtilali sonrası İstanbul'daki Türkçe basını maddi destekle etkilemeye çalışması sonuç vermemişti. Etkin bağlantılardan yoksunluk ve yığınlarca yeni gazete neşriyatına bağlı olarak hangi gazetelerin Alman menfaatlerine uygun olacağının öngörülememesi bu sonucu doğurmuştu. Yabancı basının yoğun Almanya eleştirilerine karşı koymak üzere Almanlarca yönetilen ve Türk gazete okuruna hitap eden Almanca bir yayın organı kurmaya

[17] Farah, *a.g.e.*, s. 101.

[18] Farah, *a.g.e.*, s. 284.

[19] Farah, *a.g.e.*, s. 121.

karar verilmişti.[20] Bu ve benzeri tehdit ve durumlara karşı Almanya'nın ekonomik ve siyasi prestijini korumak üzere Alman Dışişleri'nin İstanbul'daki elçiliği Osmanlı ülkesindeki basın politikasında karşı tedbirler almakla görevlendirildi. Alman Dışişleri gazeteye haber akışını üstlendi ve gazete için ajanslardan gelen telgrafları ücretsiz göndermeyi kabul etti. Gazeteyi kurmak üzere *Vossische Zeitung*'un yardımcı redaktörü Alman Yahudisi Dr. Ernst-Moritz Grunwald İstanbul'a gönderildi. Türkçe baskının pahalı olması düşüncesinden hareketle ikinci dil olarak Fransızcada karar kılındı. Gazetenin isim babası Grunwald, Lloyd adını taşımacılık ve sigorta şirketlerinin tanınırlığına istinaden önermişti.[21]

5 Kasım 1908'de (5 Teşrin-i Sani 1324) 10 Para mukabili Sayı 1 nüshası ile yayın hayatına başlayan *Osmanischer Lloyd*'un yayıncısı Dr. Grunwald'ın takdim yazısı şu şekildedir.

"24 Temmuz'da mutluluk verici değişim ve serbest basına özgürlük sağlayan yeni düzen İstanbul'da Almanca gazetenin kurulmasını sağladı. Basın özgürlüğünden bağımsız olarak Osmanlı Loyd'u Almanya'nın Osmanlı Dünyasındaki ilgisinin artmasına bağlı olarak yayına başladı. Haliç'teki bu organ Alman kamuoyuna olayları gerçek boyutuyla yansıtacaktır. Türk dostlarımız Osmanlı Loyd'a herhangi bir çekince ve güvensizlik sergileyebilirler. İç politikaya ait konularda bu ülkenin mutlu gelişimini dilemekteyiz. Osmanlı Loyd Almanca bir gazetedir. Ancak kısmen Almanca yayınlanmakta olup diğer sütunlar Fransızca yayınlanacaktır. Ülke dili Türkçeden vazgeçmemizin sebebi teknik imkansızlıklardan kaynaklanmaktadır. Okuyucularımıza yaşlı Avrupa ile genç Türkiye arasında bir dost ve sağlam bir bağ olmayı umuyoruz."[22]

Lloyd Ottoman

Edition française de l'„Osmanischer Lloyd"

Osmanischer Lloyd

Das Ende des Dardanellenunternehmens.

[20] Alkan, *a.g.e.*, s. 20.

[21] Farah, *a.g.e.*, s. 86-96.

[22] Institut für Zeitungsforschung (Gazete Araştırma Enstitüsü) Dortmund, 05.11.1908, F 55135.

Gazetenin yayımlandığı on yıl boyunca toplam altı genel yayın yönetmeni olmuştur. Yayın yönetmenlerinin bazıları Alman resmî makamlarıyla yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar sonucu değişmek durumunda kalmıştır. Gazetenin 1908-1914 arasında ilk yazı işleri müdürü Grunwald'e Friedrich Schrader (1908-1912) ve Johannes Benzig (1909-1916) yardımcı olarak görevlendirilmiştir. Büyükelçi Wangenheim ile anlaşmazlığa düşen Grunwald yerine Nisan 1914-Kasım 1915 arasında Karl Müller-Poyritz getirilmiş, ardından Kasım 1915 ile Mayıs 1916 döneminde ise görevi Wilhelm Schwedler yürütmüştür. Haziran 1916 ile Ağustos 1917 arasında görev yapan Max Übelhör yardımcı redaktör Friedrich Schrader ile mahkemelik olması üzerine görevi bırakmış, yerine Adana'daki Alman Okulu eski müdürü Dr. Peter Adalbert Silbermann getirilmiştir. Silbermann 1917 Eylülünden 1918 Eylülüne kadar bu görevi yerine getirmiştir. Hayatının sonraki döneminde Silbermann, Yahudi kökeni nedeniyle Almanya'da barınamamış ve 1933'te Amerika'ya göç etmek durumunda kalmıştır. 1918 yılında (Eylül-30 Kasım) gazetenin sorumluluğunu en son olarak *Berliner Tageblatt* gazetesi dış muhabiri Wilhelm Feldmann üstlenmiştir. Yazı işleri müdürünün sıkça değişmesi müdürler ile Alman Dışişleri arasındaki mücadelelerden kaynaklanmaktaydı. Grunwald ve diğer müdürler deneyimli ve itibarlı gazetecilerdi. Sadece Silbermann gazeteci değil Germanist ve öğretmendi. 1917'den sonra diplomatik misyona dahil oldu ve Übelhörs'ün görevden alınmasından sonra yazı işleri müdürü oldu. Bir süre müdürlük yapan Benzig ise *Hamburger Fremdenblatt* gazetesinin İngiltere ve Amerika muhabiri idi ve 1964'te Mainz Üniversitesi'nde Şarkiyat profesörü oldu. İstanbul'da yaşayan gözde şarkiyatçı, sanat tarihçisi ve gazeteci Friedrich Schrader dönemin şark dünyasını en iyi bilen kişisiydi. Katkıları *Osmanischer Lloyd*'un kültür kısmında (Feulleton) 1917'de *Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart* (Geçmiş ve günümüzde İstanbul) başlığı ile yayınlanmıştır.

Gazetenin önde gelen çalışanlarından Paul Weitz 1895-1918 arasında *Frankfurter Zeitung* (Frankfurt Gazetesi) gazetesinin İstanbul ofisi yöneticiliği yanında Alman elçiliğinde danışman ve ajan olarak da görev yapıyordu. Müdür Kaufmann gibi Weitz de Osmanlı ülkesinde Ermeni sorunu üzerine eleştirel haberler yapmaktaydı. Ancak yaptığı bu haberler *Osmanischer Lloyd* ve liberal eğilimli *Frankfurter Zeitung*'da neşredilmedi. Haberlerini Alman Dışişlerine de iletebilen Yahudi kökenli Weitz, 1921-31 arası Alman Dışişleri'nde çalıştı ve 1939'da Berlin'de öldü. Ayrıca 1960'larda Almanya'ya İşgücü Göçü anlaşmasının mimarlarından olan Max Rudolf Kaufmann da Osmanlı Loyd'un çalışanları arasındaydı.[23]

Osmanischer Lloyd 1908'den 1915'e kadar iki sayfası Fransızca olmak üzere iki dilde ve toplam 6 sayfa olarak yayınlanmaktaydı. Gazete propaganda maksadıyla 1915'ten itibaren 4'er sayfalık ve Almanca-Fransızca bağımsız nüshalar olarak yayınlanmaya başladı. İçerik olarak gazetenin ilk sayfasında Alman Elçiliği'nin

[23] Osmanischer Lloyd – Wikipedia (Erişim Tarihi: 10.01.2025); Jörg Riecke und Tina Theobald (Ed.), *Deutschsprachige Zeitungen im östlichen Europa*, Bremen 2019, s. 636-637.

duyuruları, Osmanlı-Alman ilişkilerine dair fikir ve makaleler ile Osmanlı hükümet duyuruları yer alıyordu. Ayrıca gazetenin günlük mizanpajında telgraflar sütunu, Türk-Bulgar müzakereleri, siyasi haberler, seçim hareketleri ve vilayetlerden haberler (Örneğin Manastır, Beyrut, Gümüşhane, Yozgat, Ankara, Makedonya/Selanik) bulunmaktaydı. Ayrıca ilk sayfanın alt tarafındaki 1/3'lük bölüm literatüre ayrılmıştır. İkinci sayfada çeviriler ve bölgesel basından haberler ile Alman diplomatik ve ticari çevrelerinin Osmanlı vilayetlerine dair haberlerine yer verilmekteydi. Gazete, ülkedeki Alman etkisine karşı Türk basınından zaman zaman yapılan şiddetli muhalefete cevap verme ve gerçeği aktarma görevini de üstlenmekteydi. İlk nüshanın ikinci sayfası Hamm'daki maden kazası, Avusturya-Macaristan, Türk basını, Bab-ı Âli ve Güney Balkan Devletleri, sanat ve kültür, yerel haberler, ticaret ve sanayi haberleri ile bezenmiştir. Ayrıca bu sayfanın son sütunu Deutsche Orientbank, Pera Şişhane karakolu karşısındaki diş hekimi K. Winklbauer, Kadın ve Çocuk doktoru D. M. Galan ile Pera'daki Hotel Kroecker'de hasta bakan KBB hekimi D. F. Kubbes'in reklamlarından oluşuyordu. Tam sayfa reklamların yer aldığı üçüncü sayfada farklı ebat ve yazı karakterlerinde olmak üzere ticari, gastronomi, temsilcilik vb. ilanları yer almaktadır. Örneklem açısından ilk nüshadaki reklamlar şunlardır. Konfeksiyon Evi A. Mayer, Otel Pansiyon Germania-Pera, Pansiyon Müller-Pera, Grand Hotel "Villa Hügel"- Haydarpaşa, Deutsche Orientbank, Deutsche Levante Linie, Bremer Dampfer Linie Atas mbH, F. Loeffler – Constantinople Modern Büro Aletleri, Pera Kabristan Caddesi'nde Maison Psalty Mobilya, Karl Krause, Leipzig Kayıt İşleme Makinaları İstanbul temsilcisi reklamları yer almaktadır. Dördüncü sayfadan ötesi Fransızca nüshası olup, Almanca nüshasından farklı olarak kısaca Berlin, Galata ve Paris borsa haberleri içermektedir. Bu nüshada yeni bir içerik yerine genellikle Almanca yayınlanan yazıların çevirileri yer alıyordu.[24]

Zaman zaman yayınlanan eklerde trenlerin hareket saatleri, Alman firmaların ekonomi bültenleri ve 1917'den sonra Fransızca nüshası için haftalık kültür eki bulunmaktaydı. 1 Mart 1918'den itibaren de Almanca ve Türkçe haftalık kültür eki yayınlandı. Almanca ek çağdaş Türk edebiyatından şiir, hikaye, drama ve denemeleri sunarken Türkçe ek ise çağdaş Alman edebiyatına dair eserleri, yazarları ve makaleleri vererek eğitimli Türk orta sınıfına hitap eder nitelikteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gazetenin şeklini de değiştirmiş ve ilk sayfada artık Alman, Avusturya ve Osmanlı ordularından haberler ve savaşa dair diğer gelişmeler yer alır olmuştu.[25]

---

[24] Institut für Zeitungsforschung (Gazete Araştırma Enstitüsü) Dortmund, Osmanischer Lloyd Mikrofilm Fonu, 05.11.1908, F 55135.

[25] Farah, *a.g.e.,* s. 105.

V. *Osmanischer Lloyd*'un Genel Yayın Politikası

Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'na dönük siyasetinin ve artan ilgi ve nüfuzunun gereği olarak İstanbul'da neşrine başladığı *Osmanischer Lloyd* gazetesi ile öncelikle İstanbul'da Almanca konuşan Almanlar, yabancılar ve Anglo-Frankofil ekonomi çevreleri ile Levantenlere hitap ediyordu. Gazete kısa sürede İstanbul'daki basın camiasının bir parçası olmuş, Osmanlı matbuatı ve kamuoyuna Almanya'nın etki ve gündemini transfer etmiştir. Gazeteye tek bir ana ideoloji atfetmek zor olsa da Irmgard Farah, *Osmanischer Lloyd*'u açık bir propaganda aracı olarak tanımlamıştır. Gazetenin Almanya tasvirinde tekrarlanan söylemi Alman eğitiminin (Bildung) ve yönteminin (Methode) örnek niteliğine ve Alman biliminin (Wissenschaft) Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimi için önemine odaklanmak şeklindedir.[26]

Bu nedenle *Osmanischer Lloyd*'un kuruluşu ve Alman menfaatlerinin Osmanlı kamuoyuna doğru sunulması çok önem arz ediyordu. Başta *İkdam* ve *Yeni Gazete*'nin başyazarları olmak üzere İstanbul'daki basın dünyası Almanca yayımlanan *Osmanischer Lloyd*'a 'Fransız gözlüğüyle' baktıklarından Almanya'nın "Doğuya doğru politikası"nı (*Drang nach Osten*) militarist-yayılmacı olmakla itham ediyorlardı. Bu iddialara 23 Kasım 1908 tarihli baskısında ilk sayfadan cevap veren gazete Almanların Şarkta asla toprak talepleri olmadığını, yeni liberal Türkiye'nin kalkınması için Alman tarzı çalışkanlık, iş metotları ve düzen kültürünü Osmanlı toplumuna sunmak niyetinde olduklarını belirtiyordu. Gazete söz konusu iddialara Türk basınından pasajlar alıntılayarak polemiğe girmeden sabırla, madde madde cevap vermekteydi.[27]

Osmanischer Lloyd 19 Aralık 1908 tarihli nüshasında Jön Türk rejimini geri kalmış Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarıcısı olarak övüyor, eski rejimi ise çürük ve bozuk olarak yargılıyordu. Yine gazete, bir yandan Avusturya-Macaristan'a karşı kendini sınırlayıp ve onu basın sektöründe rakip olarak görürken, diğer yandan Osmanlı Devleti'nin yeni dostu İngiltere'nin gerçek yüzünü ortaya çıkarmaya çalışıyordu.

İmparatorluktaki Alman-İngiliz-Fransız kültürel ve siyasi nüfuzun rekabetine dair 17 Ocak 1909 tarihinde Almanca *Tägliche Rundschau* isimli gazete, Türkçe *Yeni Gazete*'nin redaktörü Ahmed Emin'in "Osmanlılar ve Almanlar" ile ilgili bir makalesini yayınladı. Kendisi de Alman okuluna gitmiş bulunan Ahmed Emin bu makalesinde, son zamanlardaki Osmanlı kamuoyu ve Türk basınının büyük bölümündeki Alman düşmanı tutumun Almanya'da farkına varıldığına ve bunun İngiliz etkisine bağlandığına işaret etmekteydi. Ahmed Emin bütün olumsuzluğun kaynağı olarak Fransızcanın Türkiye'de yaygınlaşmasını gösteriyordu. Ona göre, bu duruma en iyi çare Almanların kendilerini Türklere tanıtmasından geçmektedir. Türkiye'de Almancanın ve bununla bağlantılı olarak Alman dü-

---

[26] Farah, *a.g.e.,* s. 107.

[27] Farah, *a.g.e.,* s. 122.

şünce tarzının yaygınlaştırılması için akşam Almanca kurslarının açılması ve Alman erdemlerinin yer aldığı Alman kitap ve romanlarının Türkçeye tercüme edilmesinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca İstanbul'daki Alman yayın organı *Osmanischer Lloyd*'un Türkçe-Almanca yayınlanması büyük avantaj sağlayacaktı.[28]

13 Şubat 1909'daki haber yorumuyla Alman gazete Anglofil Sadrazam Kâmil Paşa'nın İngiliz prestijini zedeleyen azlinde İttihat ve Terakki'yi desteklemiş ve Paşa'nın tasarruflarının anayasal rejime uygun olmadığına dair yazılar yayınlamıştır. 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 olayları) sırasında gazete o zamana kadar komiteyi destekleyen tutumundan vazgeçmedi, ancak olaylar hakkında yorum yapmaksızın bekleme durumuna geçti. İttihatçıların uzaklaştırılması tehlikesi ortadan kalkınca sınırsız olarak İttihatçıları desteğe devam etti. Krizin aşılmasından sonra 30 Nisan 1909 tarihinde "1908 ve 1909 askeri müdahalelerini aynı kefeye koyarak ordu 11 Temmuz'da Türk devletini bir defa kurtardı, 11 Nisan'da halkı ikinci kez kurtardı" yorumunda bulunmuştur.[29]

Almanlara verilen Demiryolu imtiyazları ve farklı yatırımların üzerinden 20 yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen Osmanlı ülkesinde şube bulundurmayan Deutsche Bank, finans desteği sağladığı *Osmanischer Lloyd*'da 1908 yılına dair faaliyet raporunu yayınlatmıştır.[30]

İngiltere'nin *karşı devrim*e olan desteğini *Times*'dan alıntılarla ortaya koyan *Osmanischer Lloyd* 21 Mayıs 1909'da artık Osmanlı Devleti'ni Alman yanlısı olarak görmekteydi. Ona göre Alman yanlısı nasyonalist güçler Osmanlı ülkesinde üniter devlet fikrini savunuyor ve liberallere karşı güç kazanmış görünüyordu. İttihatçıların üniter devlet fikrini destekleyen gazete azınlıkların imtiyaz ve bağımsızlık taleplerine kesin karşı duruyordu.

1909 sonrası Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne artan ilgisini güçlendirmek üzere Dr. Ernst Jäckh'in girişimiyle "Osmanlı Tetebbu'at-ı Fünûn-ı Muhtelife Komisyonu" adıyla anılan araştırma heyeti için 1911 yılı yazında Almanya gezisi düzenlenmişti. Osmanlı toplumu ve devlet bürokrasisinin yeni temsilcileri ile bağlantılar kurmak, Alman maddi ve manevi kültürünü göstermek üzere ekonomi ve bilim dünyasından, siyaset ve devlet bürokrasisinden, askeriyeden, tüccar ve gazetecilerden oluşan ve Osmanlı toplumunun elitini yansıtan bu inceleme gezisine Alman gazeteleri de büyük ilgi göstermişlerdi. Yerel ve ulusal gaze-

---

[28] Gencer, *a.g.e.*, s. 166-167.

[29] Farah, *a.g.e.*, s. 127-132. Buradaki orijinal metne sadık kalınarak verilen ve askeri müdahaleleri baz alan tarihler hakkında şu açıklama gerekli görülmüştür. 11 Temmuz'dan kasıt miladi 24 Temmuz İkinci Meşrutiyet'in ilan tarihi olup, Rumi takvimle 13 gün eksilince 11 Temmuz'a tekabül etmektedir. 11 Nisan'dan kasıt ise üzerine 13 gün eklenince Miladi 24 Nisan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdiği tarihe tekabül etmektedir.

[30] Burak Çıtır, "Finans ve Emperyalizm: Osmanlı Coğrafyasında Alman Bankaları (1897-1914)", *Selçuk Türkiyat*, Aralık 2022; (56): s. 196-197. Deutsche Bank denetleme kurulunun önerisiyle 17 Ağustos 1909'da Sirkeci Basmacıyan Han'da açtığı İstanbul şubesinde faaliyete başlamıştır.

telerde bu geziyle ilgili ayrıntılı haberler veriliyor, topluluktan tanınmış kişilerle yapılan röportajlar ve katılımcıların konuşmalarından alıntılar yayınlanıyordu. *Neue Hamburger Zeitung* isimli gazete 1 Temmuz 1911'de Almanya'ya gelen Türklerin en çok neden etkilendiklerini özetliyordu: "Bu Türklerin tartışmalarında bir kelime tekrar tekrar dikkat çekiyor: Toplumsal Düzen".

İstanbul'da Almanca yayınlanan *Osmanischer Lloyd* isimli gazete de bu geziyle ilgili tafsilatlı haber veriyordu. Gezi sadece Almanya'da değil, Türkiye'de de büyük ilgi görmüştü. [31]

Lakin 22 Temmuz 1912'de Liberal Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidarı devralmasından 23 Ocak 1913'teki Babıâli Baskını'na kadar yönetimde bulunan Osmanlı kabineleri *Osmanischer Lloyd* 'un pozisyonunu zora sokmuştu. Nitekim gazetenin İttihatçı komite yanlısı yazılarını tarafsızlık ilkesi ve siyasi incelikten yoksun bulan Alman elçisi Baron von Wangenheim gazetenin bu çizgisinden duyduğu rahatsızlığı ve gazete görüşlerini paylaşmadığını Alman Şansölye Bethmann-Hollweg'e iletmiş ve gelecekte Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dair haberlerin denetlenmesini talep etmiştir.[32]

8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı patlak verdiğinde *Osmanischer Lloyd* Osmanlı Devleti ve Ordusundan yana tavır aldı. Ocak 1913'te Sadrazam Kâmil Paşa'nın Edirne'yi feda etme endişesine karşı Enver Paşa'nın yaptığı hükümet darbesi Alman Kayzer'in Osmanlı'ya bakışını pozitif etkilemişti. Osmanlı Ordusunun Londra Konferansı hükümlerinin hilafına Şükrü Paşa'nın kumandasında harekata devam ederek Edirne'yi geri alması Alman gazetesince olumlu karşılanmıştır. Bu habere Osmanlı hizmetinde bulunan Alman subay Otto von Lossow "sanki gazeteyi Jöntürk komitesi finanse ediyor" diyerek tepki göstermişti. *Osmanischer Lloyd*, 21 Haziran 1913'te aynı şekilde Jön Türklerin milliyetler meselesindeki tutumunu destekler bir yayın çizgisini gösteriyordu. Nitekim gazete bir yandan *Tanin*'den alıntıladığı Arapların Osmanlı yanlısı görüşlerine yer verirken diğer yandan Ermeni sorununu yalnızca anarşi ve eşkıyalık noktasından ele alıyordu. Bu durum ise gazeteye yönelik bazı eleştirilere sebep olmuştu.

Balkan Savaşı bozgunundan sonra *Osmanischer Lloyd* haberlerinde Osmanlı Devleti hakkında pozitif değerlendirmeler görülse de Alman hükümet çevreleri Osmanlı'nın askeri zayıflığından emindi. Alman Şark politikası Bulgaristan ve Romanya ile bir ittifakı öngörüyordu. Zira bu ittifak olası Avrupa savaşında İttifak Devletleri'ne kıymetli hizmetler sunabilirdi. Ancak Kayzer'in Yunanistan yanlısı politikası da Alman Dışişleri'ni zor duruma sokuyordu. 1914'e kadarki yayınlarına bakıldığında *Osmanischer Lloyd*'da Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar Osmanlı-Alman ilişkilerine dair oldukça az başyazı kaleme alındığı görül-

[31] Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, 2. Basım, İstanbul; İletişim, 2010, s. 159, Ayrıca bkz.: Salih Kış, "Osmanlı Elitlerinin 1911 Almanya Araştırma Gezisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2017, (37), s. 296.

[32] Farah, *a.g.e.*, s. 139

mektedir. 24 Mayıs 1914 tarihli gazetede Alman zırhlısı *Goeben*'in Osmanlı sularını ziyareti dahi Alman yanlısı propaganda için kullanılmamış, salt kültür sayfasında ele alınmıştır. Gazete yaptığı haberlerde bir yandan Osmanlı Devleti'nin kaderine dair duyarsız görünürken diğer yandan onun İtilaf Devletleri'yle bir ittifaka ve özellikle Rusya ile yakınlaşmasına da razı görünmüyordu. 1914'te *Osmanischer Lloyd* ilk kez Almanya'nın Osmanlı politikasına karşı kayıtsız tavır takınmış, bu konuda sayfalarında tutum belirlemek yerine gündemi umursamaz kültür haberleriyle geçiştirmek zorunda kalmıştı.[33]

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini müteakip basın ve haber alma konusunda tedbirler alınmıştır. Bu doğrultuda 2 Ağustos 1914'te gazeteleri kontrol etmek, askeri istihbarat ve ordu raporu hazırlamak üzere Alman Harbiye Nezareti'ne bağlı III B Dairesi kuruldu. Şansölye daha 31 Temmuz'da haber yapılmayacak konuları listelemiş ve Dışişlerine bağlı 27 Merkezin Dış Hizmet Bürosu'nun propaganda hizmeti sunacağı kararlaştırılmıştı. Alman Dışişlerine bağlı olarak kurulan Şark İstihbarat Ofisi (NfO) Panislamizm fikri, düşman elindeki Müslüman ülkelerin kurtarılması 1915'ten itibaren hedef olarak belirlenmişti. NfO'in Haber Bülteni (Korrespondenzblatt) Alman ve Osmanlı makamlarına ücretsiz dağıtıldı.[34]

Alman Elçiliği vilayetlerdeki Alman temsilciliklerinden gelen haberlerin ileti merkezi oldu. Elçilik *Osmanischer Lloyd*'u kontrol ediyor, eleştirel bulunan siyasi durumlara dair haberleri önceden görmek istiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda gazete Alman Genelkurmayının propaganda bölümü tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir.[35] *Wolfsche Telegraphenbüro* (WTB) Köstence üzerinden Alman ve Avusturya Genelkurmay raporları *Türk Milli Ajansı*'na (Agence Milli), *Agence de Constantinople* ve *Osmanischer Lloyd*'a, Deutsche Bank'ın İstanbul şubelerine, Alman Elçiliğine, Deutsche Orientbank ve Anadolu Demiryolları İdaresi ile Donanma'ya iletiliyordu.[36] Asya'da güvenilir elemanları ile 210 noktada *Agence Milli* günlük 300-400 kelimelik Osmanlı Genelkurmay raporlarını valiler ve yerel basına iletiyordu. *Osmanischer Lloyd*'un Kudüs ve Beyrut'taki ofisleri savaş boyunca faaliyetlerine devam etti. Yerel ajanslardan gelen haberler de İstanbul'a gönderiliyordu. *Agence Milli*'nin İzmir, Şam ve Beyrut dışındaki vilayetlerden haberleri oldukça sınırlı idi. 17 Ekim 1915'te *Osmanischer Lloyd* ilk defa iki ayrı nüsha olarak yayınlandı ve akabinde yayın hayatını bu şekilde sürdürdü. Gerçekte sadece Fransızca nüshası yeterli olmakla birlikte siyasi nedenlerle Almanca nüshanın yayınından vazgeçilmedi. Gazetenin Haziran 1915'te beş bin civarında

---

[33] Farah, *a.g.e.*, s. 144-150.

[34] Mustafa Gencer, Samuel Krug, *Die »Nachrichtenstelle für den Orient« im Kontext globaler Verflechtungen (1914-1921) Strukturen – Akteure – Diskurse [Global Etkileşimler Bağlamında Şark İstihbarat Birimi: Yapılar, Aktörler, Diskur Analizi.]*, Bielefeld; transcript Verlag, 2020, *Tarih Kritik* (7) 3 Temmuz 2021, s. 340-344.

[35] Farah, *a.g.e.*, s. 80.

[36] Farah, *a.g.e.,* s. 242.

olan tirajı bilgiye olan ihtiyacın artmasına bağlı olarak Nisan 1917'de iki katına çıkmıştı.[37]

Osmanischer Lloyd kuruluşunu müteakip İstanbul'daki gazete sektöründe dikkate alınır bir haber kaynağı olmuştu. Yaptığı haberler diğer ajans ve gazetelere de haber kaynağı olmuştur. Örneğin *İttihad-ı Anasır* gazetesi *Osmanlı Telgraf Ajansı* yanında *Ajans de Konstantinopel*, *Freie Presse* ve *Osmanischer Lloyd*'u haber kaynakları arasında saymıştır. Özellikle Cihan Harbi'nin başlamasından sonra düşman devletlerin basın faaliyetleri Osmanlı Hükûmetince yasaklanınca bu gazeteye olan ilgi artmıştır.[38]

Birinci Dünya Savaşı başlamadan Berlin'de kurulan Alman-Türk Derneği'nin muadili olarak 3 Ekim 1915 tarihinde Boğaz'da Türkleri ve Almanları birleştirecek, Alman-Türk iş birliğine de temel teşkil edecek Türk-Alman Derneği kuruldu. Bu derneğin önemli faaliyetlerinden olan ve 1917'de İstanbul'da inşası planlanan Alman-Türk Dostluk Yurdu'nun inşaatı komisyonunda *Osmanischer Lloyd* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Dr. Schwedler de bulunmaktaydı.

Savaş yıllarında gazeteye olan ilgi artmış olmakla birlikte, Alman gazeteler de Osmanlı Devleti ile ilgili haberler için doğrudan muhabir göndermeye devam ediyordu. Uzun süredir Osmanlı başkentinde muhabir bulunduran *Kölnische Zeitung* Dr. Hary Stürmer'i Çanakkale cephesi ve Osmanlı başkentine göndermiştir. 1915 yılı başlarında Gelibolu'ya gelen Dr. Stürmer de cephe dönüşü Ermeni Tehcirine ilişkin Alman müttefiklerin tavrını eleştiren raporlar kaleme almış ve bunları gerek gazetesine gerekse Alman Dışişlerine göndermesine rağmen bir sonuç alamamıştır. 1917 yılı başında İsviçre'ye yerleşmek zorunda kalan Stürmer, Jön Türk idaresi ve Almanya'nın müttefikliği konularında çok sert suçlamaları da içeren "Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel, Skizzen Deutsch-Jungtürkischer Moral und Politik [İstanbul'da İki Savaş Yılı, Alman-Jön Türk Ahlâkı ve Siyaseti Üzerine Notlar]" başlığıyla "Ermeni Tehciri" merkezli olarak Jön Türk-Alman savaş ittifakının yanlışlığını ortaya koyma iddiasındaki bir kitap yayınlamıştır. Bu kitap 1917 yılı içinde Almanca baskısının hemen ardından Fransızca ve İngilizce olarak da basılmıştır. Bu kitabı İtilaf Devletleri'nin bir propaganda kitabı olarak da değerlendiren Osmanlı yönetimi kitabın basımını engelleyememiştir. Kitabın yayınlanmasını müteakip Avrupa basınında kitapla ilgili haberlerin görülmesiyle İttihat ve Terakki yönetimi de Hariciye Nezareti yoluyla kitabın ülkeye girişini engelleme girişiminde bulunmuş ve kitabın ülkeye girişini yasaklamıştır. İttihat ve Terakki idaresi basın hürriyeti konusunda Abdülhamid dönemine nazaran daha liberal siyaset izlemesine rağmen, ülke için zararlı neşriyat konusunda benzer tedbirleri almıştır.

Osmanischer Lloyd savaş döneminde de Türk kültürü ve siyasetinin farklı yönlerine dair haberler yapmaya devam etmiştir. Örneğin 6 Ocak 1916'da Türk Dil

[37] Farah*, a.g.e.*, s. 265.

[38] Bülent Danışoğlu, "*İttiahd-ı Anasır*. İki gün ve tek sayı çıkabilen günlük gazete", *Kebikeç*, Sayı 54-55, 2022, 217-232; s. 217-218.

Reformu başlıklı yazısında bir süredir Osmanlıcadaki Arapça ve Farsça kelimelerin ayıklanarak Türk milli diline ve gerçek terakki aracına dönüştürülmesi çabalarından söz etmekte ve Türk Ocağı'nın dilin millileşmesi için önerdiği adımları aktarmaktadır.[39]

5 ve 6 Şubat 1916 tarihli nüshalarının kültür bölümünde F. Schrader Türk Edebiyat Tarihi ve Tarih Literatürü başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bursa Mebusu Mehmet Tahir Bey'in İstanbul'un 50 kütüphanesinde bulunan tüm el yazmalarının Nuru Osmaniye Camii Kütüphanesi'nde toplanmasına yaptığı katkıyı dile getirmiştir. Ayrıca kaleme aldığı üç ciltlik Türk müellifleri eserinde, yedi bölüm halinde meşayih, ulema, udeba, şair, vakanüvisler, hekim ve coğrafyacıların çalışmalarını derlediğini ve eski Türk edebiyatından 19. yüzyıla kadar kıymetli bibliyografik bilgiler sunduğunu belirtmiştir.[40]

30 Nisan 1917 tarihli *Osmanischer Lloyd*'da yayınlanan bir haberde Almanya'ya gönderilmesi planlanan çırak projesinin 300 kişiyle sınırlı kalmayacağı, zaman içerisinde bu sayının kat be kat artacağı ve iki ülkeye her alanda büyük katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.[41]

Savaşta müttefik Avusturya-Macaristan monarşisi de basın ve diğer medya yoluyla propaganda filmleri ve sinema gösterimi gerçekleştirmiştir. Avusturyalı Sinemacı Kont Alexander Kolowrat'ın Çanakkale Cephesi'nde çektiği "İtilafın Gelibolu'daki Son Günleri" başlıklı propaganda filmi İstanbul'da Kino-Palast, Teutonia ve Şehzadebaşı'ndaki Müdâfa'-i Milliye Sineması'nda 3 Ocak 1916 tarihinde gösterime sunulmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun 19-21 Mayıs 1918 tarihlerindeki Sofya ve İstanbul'u ziyareti de çekilerek yayınlanmıştır. Film programlarının duyurusu *Osmanischer Lloyd* ve *Tanin* gazetelerinde yapılmış, devlet adamlarının ziyaretleri, cephe gerisi, savaşta gündelik yaşam ve savaş teknolojisi vb. konulu bu filmlerle topluma ittifakın devamı ve savaşın birlikte sürdürülmesi gereği aktarılmaya çalışılmıştır.[42]

VI. İstanbul'da Alman "Kültür Elçisi" Olarak Friedrich Schrader

Osmanlı payitahtında II. Abdülhamit ve Jön Türk dönemleri dahil olarak 1891 yılından itibaren 1918 yılına kadar yaşamış olan Dr. Friedrich Schrader (19 Kasım 1865-28 Ağustos 1922), İstanbul'daki Alman lobisinin yayınladığı *Osmanischer Lloyd*'un kuruluş, yönetim ve içeriğinde önemli rol oyanmış bir figür ola-

---

[39] *Osmanischer Lloyd*, 06.01.1916, s. 2.

[40] *Osmanischer Lloyd*, 05.02.1916, s. 2.

[41] Deniz Akpınar ve Ahmet Nizamoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya-Macaristan'a Gönderilen İşçi ve Çıraklar", *Turkish Studies* 19 (2) 2024, s. 812.

[42] Oya Kasap Ortaklan, "Österreichisch-Ungarische Filmpropaganda im Osmanischen Reich (1914-1918) / Osmanlı İmparatorluğu'nda Avusturya-Macaristan Film Propagandası (1914-1918)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 54 / Güz 2023, s. 55-92; 72-79.

rak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle burada İstanbul'daki Alman kültür adamının portresini vermek yerinde olacaktır.

Schrader, 19. yüzyılda mühim Oryantalizm eğitim merkezlerinden olan Halle Üniversitesi'nde Filoloji, İndoloji ve Sanat Tarihi alanlarında doktora çalışmalarını 1898 yılında tamamlamış ve İndoloji doktoru unvanı almıştır. Sosyal demokrat eğilimli Schrader 1891'de İstanbul'da Bebek'deki Robert Kolej'de Almanca öğretmenliği yaparken aynı dönemde İstanbul'da gazetecilik mesleğine yönelmiştir.[43]

Friedrich Schrader İstanbul'da 1908'de arkadaşlarıyla Almanca *Osmanischer Lloyd* gazetesini yayımlamaya başladığında 43 yaşındaydı ve uzun süredir çeşitli Alman gazetelerinin İstanbul muhabirliğini yürütüyordu. 1900'lerden itibaren liberal eğilimli *Frankfurter Zeitung* gazetesindeki yazılarında "Yeni Türkiye" ve "Jöntürkler"den yana tavır almıştır. Sosyal Demokrat *Die Neue Zeit* ve *Vorwärts* gazetelerine haber ve çeviriler yapmış, zamanın ünlü Sosyalist gazetesi *Vorwärts*'te "İştirakî" takma adıyla II. Abdülhamit idaresine eleştirel tarzda yazılar neşretmiştir. 1907-1908'de Bakü'de Rus Ticaret Lisesi'ndeki hocalığını Meşrutiyet'in ilanını müteakip bırakarak, yeni rejime destek vermek için İstanbul'a dönmüş, buradaki çalışmaları esnasında Ahmed Hikmet [Müftüoğlu], İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Halit Ziya [Uşaklıgil], Hüseyin Cahit [Yalçın] ve Halide Edip gibi zamanın Türk sanatçı ve yazarlarıyla da tanışmış ve onları Almanya'da tanıtmış, eserlerini Almancaya kazandırmıştır.[44]

Kendisini Türkiye-Almanı olarak betimleyen Schrader, bir İstanbul hayranı olup, 1917 yılında *İstanbul'un 100 Yıl Öncesine Bir Bakış* (Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart) başlıklı edebi eseri kaleme almıştır. Türkçe ve Arapçaya çeviri yapabilecek kadar hâkim olan Schrader'in kitabı, 1917'ye kadar yardımcı yayın yönetmeni olduğu *Osmanischer Lloyd* gazetesinde yayımladığı semt röportajları ve denemelerinden oluşmaktadır. Bu yazılarında İstanbul'dan insan portreleri, türbeler, mimari ve şehrin Bizans ve öncesine dair birikimlerine yer vermiştir.[45]

---

[43] "Porträt des deutschen Orientalisten Friedrich Schrader: Der Chronist vom Bosporus", Qantara.de (Erişim tarihi: 05.01.2025

[44] Konstantiniye notları: Nazım Hikmet ve İstanbullu Friedrich Schrader'in "Şeyh Bedrettin" yazısı 1918, Schrader, İstanbul, s. 10-11. Ayrıca Friedrich Schrader'in Osmanlı Loyd Gazetesindeki kültür haber ve çevirileri ile gazeteye katkısı hakkında özellikle bakınız: Lohmann, Ingrid; Hellmanzik, Timm Gerd [Hrsg.], *Kulturpolitik für die neue Türkei. Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd, Konstantinopel 1908–1918. Eine kommentierte Quellensammlung*, */**Yeni** Türkiye için Kültür Politikası. Friedrich Schrader ve Osmanlı Loydu. İstanbul 1908-1918. Tafsilatlı Kaynak derlemesi,* Bad Heilbrunn; Klinkhardt 2025.

[45] Friedrich Schrader, *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, / Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart, İstanbul: Remzi Kitabevi 2015. Bu edebî yazıları Remzi Kitabevi tarafından *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, başlığı ve Kerem Çalışkan'ın çevirisiyle 2015'te Türkçe yayımlanmıştır.

Örneğin 1900 yılında, İstanbul'da yabancı muhabir olarak yazdığı ilk makalelerden birinde Schrader, Osmanlı divan şiirini "fosilleşmiş" ve edebiyatı "özgün yaratıcı enerjiden yoksun" olarak tanımlamıştır. Osmanlı edebiyatı hakkındaki kasvetli tasvirine rağmen Schrader, Avrupalılaştırma dürtüsü için umutlu olduğunu ifade ederek doğru koşullarda Türkiye'nin aslında Avrupa uluslar ailesinin yaşayabilir bir üyesi haline gelebileceğini savunmuştur.

Schrader'e göre İbrahim Şinasi'nin başlattığı ve Namık Kemal'in tekemmül ettirdiği çalışmalar ile Türkçe, kendini ifade edebilen modern bir dile dönüşmüştü. Artık bilimsel çalışmalar Avrupa dillerinden Türkçeye çevrilebiliyor ve Avrupa kültürünü Türkiye'ye tanıtacak bir dil meydana gelmiş oluyordu. Ona göre özetle mevcut melez biçim(ler)i ile Osmanlı Türkçesi, hiçbir zaman "anadil" ya da Türklüğün otantik ifadesi olamazdı.[46]

Tarafından tercüme edilip Osmanlı Lloyd'unun kültür sayfasında tefrika edilen ilk eserlerden birisi Müftüoğlu'nun "Yeğenim" başlığı altındaki yazısıydı. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Hâristan ve Gülistan* (İstanbul 1317) adlı eserindeki "Yeğenim" başlıklı bölüm yeğeninin Paris'teki üniversite eğitimini finanse eden amcasının gözüyle Fransa'yı Türk kültürünün Batılılaşması için bir referans olarak alan, ancak aşırı batılılaşmanın tehlikelerine işaret ederek kültürel yozlaşma sürecini sorgulayan bir yazıdır. Ancak Schrader'in yazısının Almanca çevirisine verdiği "Der Kulturträger (Mein Neffe)" ("Kültür Taşıyıcısı [Yeğenim]") başlığı *beyaz adam*ın "medenileştirme misyonu"na dikkat çekmektedir. Bu ve diğer öyküleri Türk Kütüphanesi (Türkische Bibliothek, 1904-29) yayın serisi içinde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman-Osmanlı askeri ittifakına giden süreçte Almanya, Osmanlı İmparatorluğu için tarafsız bir rol model olarak görülmüştür. Ancak *Osmanischer Lloyd* bağlamında, Schrader'in çeviri pratiğinde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ekonomik ve askeri etkileşiminde ince bir "medenileştirme misyonu" dikkat çekmektedir. Bu durum hem Almanya'nın tarafsız bir model olmasını sorgulamakta, hem de bu dönemde yapılan çevirilerin Almanya'nın "tarafsız" olduğuna gölge düşürmektedir.[47]

İstanbul'da bulunduğu sırada şehrin gayrimüslim nüfusu ile sıkı bağlantıları olan Schrader, Ermeni takibi ve tehcirine karşı çıkmış ve bu yüzden İstanbul'daki Alman misyonunu eleştirmiştir. Bunun üzerine onun *Osmanischer Lloyd* gazetesindeki yöneticilik görevine son verilmiştir. Ermeni meselesinde "Türkten fazla Türk" olmakla eleştirdiği Alman subaylarının yanı sıra Ernst Jaeckh ve Friedrich Naumann'ın Türk yanlısı politikalarına karşı tavır almıştır. Nitekim onun bu tavrı aynı dönemde gazetede çalışan bazı Ermenileri tehcir ve tutuklanmaktan kurtarmıştır. Gazeteden ayrılmasını müteakip 1918 yılına kadar İs-

[46] Farah, *a.g.e.*, s. 95-96.

[47] Dickinson, Kristin. "Translating Beyond the Civilizing Mission: Ahmet Hikmet Müftüoğlu and the Ottoman Dandy." *Dis Orientations: German-Turkish Cultural Contact in Translation, 1811-1946*, vol. 15, Penn State University Press, 2021, s. 88. *JSTOR*, https://doi.org/10.5325/j.ctv1mvw8gh.7. Accessed 5 Jan. 2025.

tanbul Arkeoloji Müzesi (Âsâr-ı Atîka Müze-i Hümayûnu) Müdürü Halil Edhem Bey'in kendisine verdiği İstanbul'un tarihi eserlerini derleme komisyonu başkanlığı görevini yürütmüştür. [48]

VII. Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da haber ajansları ve Telgraf bürolarının kurulması habercilik ve gazete sektörünün gelişmesini sağlamıştır. Avrupa'daki yüksek okuryazarlık oranına bağlı olarak takip edilen basın ve gazeteler *kamuoyu* kavramını geliştirmeye başlamışlardır. 1853-56 Kırım Savaşı'nın tarihin ilk medyatik savaşlarından biri olmasına rağmen, savaşın basına yansıması konusunun Türk tarihçiliğinde sınırlı kalması ve 1877-78 Osmanlı-Rus harbi haberlerin sansürsüz olarak verilebildiği son savaş olması gazetecilik tarihi açısından önemlidir.[49] Akabindeki II. Abdülhamid idaresi bir yandan Avrupa haber ajansları ve gazetelerin ilgi odağı haline gelmiş, öte yandan yerli basın ve haber ajanslarının kurulmaya başladığı bir dönem olmuştur. Milli haber ağlarının ve haberciliğin imparatorlukta henüz gelişmemiş olması Osmanlı idaresini Avrupa ajansları ve muhabirleri ile mesafeli bir iş birliğine zorlamıştır.

Bununla birlikte basın faaliyetleri gelişme kat etmiş ve basını kontrol ve uygulanan sansür dönemin sonuna kadar devam etmiştir. Bu ilk dönemde Almanca gazetecilik, Alman gazetelerin temsilcilik bulundurmasının ötesine geçerek İstanbul'da ajans ve gazetelerin kurulmaya başlamasına evrilmiştir. Başlangıçta 15 günde bir ve düzensiz olarak kısa süreli yayınlanmaya başlanan Almanca gazeteleri, 1908'den sonra günlük devamlı neşredilen bir gazete takip etmiştir. 1908 yılındaki Jön Türk İhtilali Alman İmparatorluğu için basın sektöründe de bir dönüm noktası niteliğindedir. Çünkü artık aktif bir basın politikası izlemek zorunluluğu hasıl olmuştur. İkinci Meşrutiyetin ilanı basın ve hürriyet alanında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve ülkede artan siyasi ve ekonomik nüfuzuna bağlı olarak Almanya da bu dönemde proaktif bir rol üstlenmiştir. Alman İmparatorluğu'nun propaganda enstrümanı olarak *Osmanischer Lloyd* isimli günlük gazetenin kurulması ve gelişimini bu açıdan görmek gerekir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda muhabirlik olayları siyasi ve askeri duruma göre gelişim göstermiştir. Bu konuda Farah'ın öncü çalışması doğrultusunda örneğin Osmanlı hükümetleri ile Almanya ilişkileri ve Alman İmparatorluğu'nun kendini ifade ediş biçimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılışına kadar olan basın manevrası, Osmanlı İmparatorluğu'nu müttefik kılmak için yapılan propagandayla bağlantılı olarak girişilen kampanyalar ve son olarak da Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasındaki propaganda faaliyet-

---

[48] Schrader, *a.g.e.,* s. 9.

[49] Mustafa Gencer, "1877-78 Osmanlı- Rus Harbi'nde Alman Basını'na göre; Plevne'den Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti", *1. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu. Bildiriler*, Tokat 2004, s. 246.

leri ele alınmıştır. Savaş öncesinde gazete elit bir Osmanlı kamuoyunu Alman tasavvurlarına aşina kılma çabası güderken savaş yıllarında yürütülen propaganda faaliyetleri Osmanlı-Türk toplumunun daha büyük kesimlerinin Alman düşünce ve değerler sistemine yakınlaştırılması niyetini taşıyordu. Gazete İstanbul'daki basın camiasının aktif bir üyesi olmuş, Osmanlı basını ve Avrupa basın çevreleriyle etkileşimde bulunmuş ve haberleri ilgi görmüştür. Bunda gazete ekibinin profesyonel muhabirlerden olması kadar, siyasi ilişkilerin ve Almanya'nın imparatorluktaki konumu da etkin rol oynamıştır.

Savaş döneminde yoğunlaşan Almanca basın ve habercilik çalışmaları kuşkusuz 1918'de sona erdirilmek üzere başlatılmamıştır. Alman Türkiye uzmanları daha savaş esnasında barış zamanı için kapsamlı planlar yapıyorlardı. Alman İmparatorluğu'nun uzun vadeli olarak düşünülen kültürel faaliyeti savaşın talihsiz bir şekilde sona ermesi ve Almanların cebren Osmanlı İmparatorluğu'nu terk etmek zorunda kalmalarıyla akamete uğradı. Ancak Almanca gazete yayını Cumhuriyetin kurulmasını müteakip kurulan *Türkische Post* (Türkiye Postası) gazetesi ile 1926 yılından sonra tekrar başlamıştır.

Kaynakça

Akpınar, Deniz ve Nizamoğlu, Ahmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Avusturya-Macaristan'a Gönderilen İşçi ve Çıraklar", *Turkish Studies* 19 (2) 2024, 807-835.

Alkan, Resul, *Die "Türkische Post". Eine deutsche Propagandazeitung in der Türkei 1926-1944*, Berlin 2019.

Baykal, Erol A.F., *The Ottoman press*, Leiden; Brill 2019.

Çakır, Hamza, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri. Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın*, Ankara 2002.

Çalışkan, Kerem (çev.), Friedrich Schrader, *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, / Konstantinopel in Vergangenheit und Gegenwart, İstanbul: Remzi Kitabevi 2015.

Çıtır, Burak, "Finans ve Emperyalizm: Osmanlı Coğrafyasında Alman Bankaları (1897-1914)", *Selçuk Türkiyat*, Aralık 2022; (56): 179-205.

Danışoğlu, Bülent, "İttiahd-ı Anasır. İki gün ve tek sayı çıkabilen günlük gazete", *Kebikeç*, Sayı 54-55, 2022, 217-232.

Demirel, Fatmagül, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul; Bağlam yay. 2007.

Dickinson, Kristin, "Translating Beyond the Civilizing Mission: Ahmet Hikmet Müftüoğlu and the Ottoman Dandy." *Dis Orientations: German-Turkish Cultural Contact in Translation, 1811-1946*, vol. 15, Penn State University Press, 2021, pp. 87–118; s. 88. *JSTOR*, https://doi.org/10.5325/j.ctv1mvw8gh.7.

Farah, Irmgart, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918, unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd" /Osmanlı Devleti'nde Alman Basın Politikası ve Propaganda Faaliyetleri "Osmanischen Lloyd" Örneği,* Stuttgart 1993.

Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, 2. Basım, İstanbul; İletişim, 2010.

Gencer, Mustafa, "1877-78 Osmanlı- Rus Harbi'nde Alman Basını'na göre; Plevne'den Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti", *1. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu. Bildiriler*, Tokat 2004, 245-262.

Gencer, Mustafa, "Alman Basınında Kırım Savaşı", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), 22-23 Mayıs 2006. Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, 2007, 151-172.

Gencer, Mustafa, Samuel Krug, *Die »Nachrichtenstelle für den Orient« im Kontext globaler Verflechtungen (1914-1921) Strukturen – Akteure – Diskurse [Global Etkileşimler Bağlamında Şark İstihbarat Birimi: Yapılar, Aktörler, Diskur Analizi.]*, Bielefeld; transcript Verlag, 2020, *Tarih Kritik* (7) 3 Temmuz 2021, 340-344.

Georgeon, François, "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)", çev. N. Öktem, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, No 17, Mart 1990, sayı: 17'den ayrı baskı, s. 321-335.

Grosser-Rilke, Anna, *Nie verwehter Klänge. Lebenserinnerungen aus acht Jahrzehnten / Dinmeyen Melodiler. 80 Yıllık Hatıratım*, Berlin 1937.

Institut für Zeitungsforschung (Gazete Araştırma Enstitüsü) Dortmund, Osmanischer Lloyd Mikrofilm Fonu, 05.11.1908, F 55135.

Kış, Salih, "Osmanlı Elitlerinin 1911 Almanya Araştırma Gezisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2017, (37): 289-298.

Kon, Kadir, "II. Abdülhamid'e Kitapla Şantaj. Alman Gazeteci Julius Grosser Tarafından Yazılması Tasarlanan Kitabın Hikâyesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 51 (2024) 83-138.

Lohmann, Ingrid; Hellmanzik, Timm Gerd [Hrsg.], *Kulturpolitik für die neue Türkei. Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd, Konstantinopel 1908–1918. Eine kommentierte Quellensammlung, /Yeni Türkiye için Kültür Politikası. Friedrich Schrader ve Osmanlı Loydu. İstanbul 1908-1918. Tafsilatlı Kaynak derlemesi,* Bad Heilbrunn; Klinkhardt 2025.

Ortaklan, Oya Kasap, "Österreichisch-Ungarische Filmpropaganda im Osmanischen Reich (1914-1918) / Osmanlı İmparatorluğu'nda Avusturya-Macaristan Film Propagandası (1914-1918)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 54 / Güz 2023, 55-92.

"Porträt des deutschen Orientalisten Friedrich Schrader: Der Chronist vom Bosporus", Qantara.de

Riecke, Jörg und Theobald, Tina (Ed.), *Deutschsprachige Zeitungen im östlichen Europa*, Bremen 2019.

Yanatma, Servet, *The international news agencies in the Ottoman Empire (1854-1908)* / Osmanlı İmparatorluğu'nda Uluslararası Haber Ajansları, ODTÜ Doktora Tezi, Ankara 2015.

Öz: 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da kurulan Haber ajansları ve Telgraf büroları Osmanlı topraklarında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Çok geçmeden Almanca basın ve Almanca haber ajansları da gerek İstanbul'da bulundurdukları muhabirler gerekse kurdukları yerel gazeteler ile resme dahil olmuşlardır. Öncelikle Alman basın ve ajansların II. Abdülhamid döneminde İmparatorlukta nasıl filizlendiği, hükümetin basınla iş birliği, basını etkileme ve kontrol girişimleri analiz edilmiştir. Akabinde 1908 İhtilali'nin ortaya çıkardığı özgürlük ortamında yerli ve yabancı basının gösterdiği gelişme, Almanya'nın özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda artan nüfuzunun uzantısı olarak basın alanında aktif rol üstlenmesi ve basın çevrelerinde yer edinmesi ele alınmıştır. Bilhassa Alman sermayesi ve diplomasisinin destekleriyle kurulan *Osmanischer Lloyd*, Fransızca *Lloyd Ottoman* ve Osmanlıca *Osmanlı Loydu* olarak adlandırılan Almanca-Fransızca ilk günlük gazetenin kuruluş hikayesi, çıkış şartları, kurucuları, finansörleri ve yayın yönetmenleri, yayın politikası, haber ağı, etki alanı ile yaptıkları kültür çalışması detaylı olarak irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Devleti, Almanya, Basın, Osmanlı Loydu

German Press and *Osmanischer Lloyd* in the Ottoman Empire

Abstract: In the second half of the 18th century, news agencies and telegraph bureaus established in Europe began operating within the Ottoman Empire as well. Before long, the German-language press and German news agencies also became part of this landscape, both through the correspondents they stationed in Istanbul and through the local newspapers they established. This study first analyzes how the German press and agencies took root in the Empire during the reign of Abdulhamid II, focusing on the government's cooperation with the press, its efforts to influence and control it. Subsequently, it explores the developments in both domestic and foreign press in the liberal environment that emerged after the 1908 Revolution, emphasizing Germany's increasingly active role in the field of journalism as a reflection of its growing influence in the Ottoman Empire and its efforts to gain a foothold in press circles. In particular, the foundation story of the "Osmanischer Lloyd" — the first daily newspaper published in both German and French, known in French as "Lloyd Ottoman" and in Ottoman Turkish as "Osmanlı Loydu"— is examined in detail. The article investigates the conditions under which it was launched, its founders, financiers, editors-in-chief, publishing policy, news network, sphere of influence, and its cultural work, especially in light of the support it received from German capital and diplomacy.

Keywords: Ottoman state, Germany, Press, Osmanischer Lloyd

Osmanlıdan Cumhuriyete Almanca Süreli Yayınlar Envanteri

Kudret EMİROĞLU*

Osmanlı dönemi Almanca süreli yayınlar Fransızcaya göre oldukça az sayıdadır; Osmanlı iktidar ve ülkesinin Almanlar, Alman devleti ve sermayesiyle ilişkilerinin diğer ülkelere göre geç ve Osmanlı devletinin son demlerinde başlamış olması bunda etkendir. Ayrıca Osmanlı için İngilizce dünyada olduğu gibi Almanca dünyada da Fransızca ve Fransızca basın işlevli olmuştur ve İngilizce gibi Almanca gazetelerin bir bölümü de iki dilli, Almanca ve Fransızca yayınlanmıştır.

Ziyad Ebüzziya (1985: 35) Almanca yayınlanmış 29 gazeteden söz etmişse de kütüphaneler ve araştırmalarda elde edilen sonuç bu sayıya oldukça uzak kalıyor.

Bilinen, daha doğrusu Ziyad Ebüzziya'nın bildirdiği Almanca en eski gazete 1866 tarihli *Inteligent blatt* olup hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bilinen ikinci gazete 1890 yılına yani Ebüzziya'nın da vurguladığı gibi 33 yıl sonrasına aittir ve ara dönemdeki girişimlerin, bazıları izin alabilmiş olmasına karşılık, toplumsal ilişki ağının ve "Alman kolonisi"nin zayıflığının göstergesi olmak gerekir.

Paul Fesch, 1907 yılında 1876'da Abdülaziz'in son günlerinde "Gerçek" adıyla bir Almanca gazeteden söz etmekteyse de ne nüshaları ne de kendisinden söz eden bir kaynak vardır.[1]

* ORCID: 0000-0003-2801-3260 / kudret@kebikec.org

Almanca müşkillerim için yardımcı olan Mustafa Elhasoğlu'na teşekkürlerimle.

[1] Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm ve ticaret A.Ş., 1999, s. 35.

Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre 1884'ten itibaren İstanbul'da Almanca gazete yayınlama girişimleri sıklaşmıştır. 1884'te Belçika ve Hollanda'nın sabık Bulgaristan konsolosu Kılıçyan'ın ruhsat başvurusundan söz edilmekle birlikte, sonuç hakkında bir bilgi yoktur ("… Kılıçyan'ın Almanca bir gazete neşrine müsaade edilmesi talebi…" HR.TO 528.49 ve HR.TO. 631.85. M. 17-11-1884).

1885'te Ernest (… Almanca ve Fransızca dillerinde *Osian* isimli bir gazete çıkarılması için izin verilmesi", Y.PRK.BŞK. 10.17. H. 21-02-1303 [29 Kasım 1885]), 1887'de Agustini Parpes'e (… *Konstantinopolis Zeitung* nam Almanca bir gazete için ruhsat verilmesi…" DH.MKT. 1430.46. H 15-10-1304 [7 Temmuz 1887]) ruhsat verilmiş olmasına karşılık bu niyetler gerçekleşmemiştir. 1890'da Şarl Isonter'in başvurusu ("… *Correpondance Oriental* yani *Muhabere-i Şarkiye* ismiyle Almanca bir gazete … Zabtiye Nezareti'nce Matbuat Nizamnamesi'ne göre muamele yapılması…" DH.MKT. 1736.77. H. 08-11-1307 [26 Haziran 1890] ve Almanca gazeteler yayınlanmaya başlandıktan sonra 1903'te çok dilli bir gazete başvurusu (*Ceride-i Ticariyye* adıyla Türkçe, Rumca, Fransızca ve Almanca olarak haftalık gazete çıkarmak isteyen Bakırköy sakinlerinden Kostaki Vasiladi hakkında tahkikat yapılması" DH.MKT. 734.53. H. 12-04-1321 [8 Temmuz 1903]) söz konusudur. Bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilebilse de İstanbul'dan daha başarılı olduğu anlaşılan ilginç bir arşiv belgesine göre ise Kahire'de Almanca Musavver adlı gazetenin yayınlanması gerçekleşmiştir (Y.PRK.TKM. 14.1. H 02-04-1306 [6 Aralık 1888]).

Abdülhamit'in saltanatının ilk yıllarında Viyana'da *Correspondence* adıyla bir gazete yayınlamak istediği gene Fesch'in verdiği bilgiler arasındaysa da, "pahalı ve sonuçsuz" olarak nitelenen bu girişimde herhangi yayın söz konusu olabilmiş midir, açık değildir.[2] Fakat Abdülhamit *Osmanlı* gazetesinin yayınlanmasını engellemeye çalışmış, (Y.PRK.EŞA.34.90. H. 30-09-1317 [1 Şubat 1900]) 1 Kanun-i evvel 1897'de Cenevre'de yayınlanmaya başlanmış olan gazete 15 Haziran 1900'da Londra'ya ve sonra yakınındaki Folkestone'a taşınmıştır (1903'te Kahire'ye sonra tekrar Cenevre'ye taşınacaktır).

İlk gazete ve girişimlerden sonra Osmanlı ülkesindeki Almanca basın etkinliklerini üç dönem ve mantıkla inceleyebiliriz. 1890'dan itibaren Almanca konuşan iş çevrelerinin İstanbul ve Ön Asya ekonomik gereksinimlerine göre yayınlanan gazeteler ilk halkayı oluşturuyor. İkinci evre 1908 II. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan ortam ve beklentilerle doğrudan Alman bakanlık ve iş çevrelerinin desteğiyle çıkartılan gazetelerden oluşuyor. Bu dönemdeki "basın patlaması"nın etkisi ile olsa gerek, ruhsat alabilmelerine karşılık gerçekleşmeyen gazete yayınlarıyla karşı karşıyayız: Dava vekillerinden Giritli Ahmed Saki Efendi *Muhabir* adıyla Türkçe ve Almanca gazete yayınının iznini almış fakat yayınlayamamıştır (ZB. 24 87 R 07-06-1324 [20 Ağustos 1908]).[3]

[2] Fesch, s. 69.

[3] Ahmed Saki *Muhamat* (R 1327), *Uhuvvet-i Fikriyye* (R 1329), *Serbest Fikir* (R 1330), *Ahval* (R 1336), *Ati* (R 1338), *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* (R 1332) gibi birçok süreli yayının sahibidir.

İlginç bir gelişme, Kudüs'te Yahudilerin, diğer gazete başvuruları yanında (*La Libertad*, *Ereş Akudeş* gibi), Almancayı da içeren çok dilli gazete yayınlamak için başvurmuş olmalarıdır. Selmo bin Refail Serzi (Chelmo b. Raphael Cherizi) İbranice, Almanca, Fransızca yayın yapmak üzere *Paros* (DH.MKT 2697.80 H. 7-12-1326 [31 Aralık 1908]), Abraham Behfel b. Gravefski İbranice, Almanca için *Aam* (DH.MKT 2699.6 H. 9-12-1326 [2 Ocak 1909]) adlı gazete ruhsatlarını almışlarsa da bu gazetelere rastlanamamıştır.[4]

Üçüncü evrede ise gene Almanya dışişleri bakanlığı ve Alman sermayesi var fakat artık söz konusu olan Osmanlı-Alman savaş iş birliğinin mantığıdır ve kamuoyuna yönelik gazeteler savaş nedeniyle özellikle Fransızca basın sustuğu için görece başarılıyken, Osmanlı ülkesindeki Alman askerlere yönelik gazeteler daha etkindir. Doğrusu Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı bu açılardan Nazi siyasetinin yarattığı farklılık dışında, yayın mantığı ve finansmanı açısından çok da değişik değildir. Savaş arası dönemde denemelere karşılık zayıf kalan Almanca gazete çıkarma girişimleri ancak bu iki desteği aldıktan sonra var olabilmiş ve Nazi iktidarından itibaren açık-kapalı Nazi örgütünün denetiminde yayın yapabilmiştir. Böylece Cumhuriyet dönemindeki gene sayıları çok sınırlı olan Almanca süreli yayınlar dönemine de girilmiş olur.

Osmanlı dönemi Alman gazetelerinin çoğunluğu böylece Alman hükümet ve iş çevrelerinin yayın organı durumundayken, diğer yabancı dilde basın için söz konusu olduğu gibi Almanca basın da Abdülhamit döneminde maaşa bağlanmıştır. Gene de maaşın tek yönlü bir bağlayıcılık oluşturamadığı anlaşılmaktadır.

Alman gazetelerini, esas olarak savaştaki ittifak, Alman sermayesi tarafından bütün Osmanlı ülkesini, dolayısıyla Anadolu başta olmak üzere Mısır dahil Arap ülkeleri ve İran'ı da kapsayacak bir alanda yaratılacak iktisadi bölgenin aracı olarak görüldüğünden, öncelikle İstanbul'da oluşturulmaya çalışılan diğer ekonomik ve kültürel kurumlarla iç içe kavramak daha doğrudur. Bu kurumsallaşmanın tarihi dış politika, kültürel etkinlik ve sermaye yatırımı arasındaki bağlantılar bütünü içinde yeterince işlenmiş değildir. Dolayısıyla gazete sahipleri kadar, bu kişilerle iş birliği içinde olan çevrelerin etkinliklerinin hikayesi ve basına yansıması da serimlenmiş değildir.

Bu sınırlı kurumsallaşmaya karşılık Almanca basının yürütücüleri, emekçileri veya görevlileri ve ajanları dikkat çekici kişiliklere sahip olmuşlardır. Örtülü kalmış siyasi emel ve bağlantıların kişisel eğilim ve ilişkilerle ilginç bir örüntüsünü oluşturan bu insanların yaşam hikayeleri, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın ortaları-

Türkçe-Fransızca *Kürsi-i Milel* adlı gazeteyi çıkarmış olan Ahmed Saki de aynı kişi olabilir (16 Haziran-11 Haziran 1326 [1910], Sayı 1-7) fakat Almanca konusunda başarısız görünmektedir. *İleri* adıyla Türkçe, Almanca ve Türkçe-Almanca olmak üzere üç imtiyaz almış olduğu da görülmektedir (Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325 III", *Kebikeç*, 1996, Sayı 4, s. 41).

[4] Bu gazetelerden İsmail Hakkı da söz eder: "La Presse Musulmane." *Revue Du Monde Musulman*, C. 8, no. 5 (1909), s. 104, 106, 111.

na kadar heyecan verici sahneleriyle bu tarihin bazı yönlerine ışık tutabilir. Siyonist Theodor Herzl'in danışmanlığını yapan D. F. Rosenfeld'dan, Alman Sosyal Demokrat Partisi gazetesi yazarlarından ve İstanbul'da "İştiraki" mahlasını kullanan Friedrich Schrader'e, Polonya/Romanya kökenli Yahudi, sonra Hıristiyan, sonra Müslüman olan ve Alman bakanlığı Almanca-Osmanlıca gazetenin maliyetini karşılamaya çekinirken Fransızca da dahil üç dilli gazete çıkaran karanlık ilişkiler kahramanı Mehmet Zeki/Georg Nelkene Weldberg'e kadar çeşitlilik gösteren bu kişilerin çoğu başka yayın organlarında da çalışmışlardır ve Almanların birçoğu aynı zamanda siyasetten edebiyata kadar geniş bir alanda kitap yazarıdır. Hem dönemin hem de basının tam olarak hikaye edilmesi, ciddi bir arşiv taramasını gerektirmektedir.

Almanca gazetelerde elbette gazeteciler dışında yazısı yayınlanan bugün önemli önemsiz birçok kalem bulunmaktadır. Öncelikle birçok olayın o zamanki algısını anlayabilmek açısından bu külliyat önemli olduğu kadar karikatürler ve zamanın Osmanlıca basınına göre çok daha fazla fotoğraf kullanımıyla görsellik açısından da eşdeğeri bulunmayan bir kaynak oluşturmaktadır.

Özellikle Berlin'de çıkan Almanca yayınlara da Osmanlı ile doğrudan ilgisi veya savaş nedeniyle çok dilli ve Osmanlıca da yayınlanan daha dolaylı ilgisi nedeniyle yer verildi. Süreci tamamlamak amacıyla 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti zamanında yayınlanan yayınlara da *Türkische Post*'a biraz daha fazla olmak üzere kısaca yer verilmiştir.

Inteligent blatt (1866) İstanbul

Ebüzziya'ya göre yayıncısının ölümüyle yayını son bulan gazete. Osmanlı ülkesindeki ikinci Almanca gazetenin 33 yıl sonra yayınlanmış olmasıyla daha da merak uyandıran bir atıf.

Osmanische Post (20 Eylül 1890-1897) Ayda iki kez, 1895'ten sonra günlük, İstanbul

Sahip ve editör Avusturya Viyanalı Yahudi gazeteci Dionys Fr. Rosenfeld (1856 Viyana-1903 Atina). İstanbul'a gelmeden önce bugün Ukrayna'da olan Chernivtsi'de *Oester Provinzial Revue*'nin editörü olmuştu. Theodor Herzl'in danışmanlığını da yapmıştı. Herzl günlüğünde, Reosenfeld'le buluşmasını anlatır ve onun, Abdülhamit'in yakını İzzet Bey'le (Sarayın esvapçıbaşısı ve Abdülhamit'in süt kardeşi) aralarının iyi olduğunu, bu aracılıkla Herzl'i padişahla görüştürebileceğini, aracılara büyük hediyeler verilmesi gerektiğini fakat Osmanlı'nın borçlar nedeniyle bunaldığı şu dönemde, Osmanlı maliyesinin yürütülmesinin yüklenilmesi karşılığında Filistin'de bir iktidar kurulması teklifinin götürülebileceğini söylediğini aktarıyor. Ancak Rosenfeld, Osmanlı yüksek makamının egemenlikten vazgeçmeyeceği düşüncesinde olduğunu da iletmiş ki, Herzl buna inanmak istemiyor.[5]

[5] T. Herzl, *Tagebüchr 1895-1904*, Berlin: Jüdescher Verlag, 1922, s. 394.

23 Mayıs 1892'de *Osmanische Post* sahib-i imtiyazına maaş bağlanmış[6], 28 Ağustos 1894'te ise nişanla taltif edilmişti.[7] Buna karşılık yayınlarına bağlı olarak soruşturmayla karşılaştığı[8] ve kapatılma cezası aldığı da görülüyor.[9] Ödemeler konusunda da talepler olduğu görülüyor: "Sırbistan: İstanbul'da yayınlanan *Osmanische Post* gazetesinin sabık müdür yardımcısı Baron Stein'ın talep ettiği paranın tediye emri" (DH.MKT. 355. 43. H. 24-09-1312 [21 Mart 1895]) ve "Dersaadet'te neşr olunmakta olan *Osmanische Post* nam Almanca gazetenin musavver olarak neşrine ruhsat verildiği halde fazla tahsisat talebinde bulunmayacağının taht-ı temine alınmasına dair" (BEO. 791. 53863. H. 05-07-1313 [22 Aralık 1895]).

Osmannische Post yayınına uzun aralar verdi. "Çok Dilli İletişimin Merkezi: İstanbul Panel ve Sergisi" broşürüne göre[10], İstanbul "el işçileri kulüpleri" yayın organı olup idarehanesi Tepebaşı'ndaydı. 24 Aralık 1895'te özel yılbaşı sayısı yayınladı.

Osmanlı-Yunanistan savaşından (17 Nisan-19 Mayıs 1897) önce kapatılmış olduğu bilgisi (Avusturya Ulusal Kütüphanesi) yayının 1897'de son bulmuş olduğuna işaret eder. Rosenfeld 1898'de Viyana'da *Freie Osmanische Post*'u kurdu. Kasım 1908'de (1914'e kadar) Dr. E. Moritz Grünwald sonra adını *Osmanischer Lloyd*'a çevirmek üzere aynı adla gazete yayınladı.

Rosenfeld, Friedrich von Buchenau mahlasını kullanıyordu ve 1901'de Dionys Rosenfeld-Buchenau adıyla *Kreuz und Halbmond: Skizzen aus der Türkei, Bulgarien, Griechenland, Montenegro, Rumänien, Serbien und den österreichischen Reichslanden* (*Haç ve Hilal*, Leipzig 1900, 5 cilt) kitabını yayınladı.

---

[6] "Alman lisanı üzere Dersaadet'te tab ve neşredilmekte olan *Osmansiche Post* gazetesi sahib-i imtiyazına maaş tahsisi", İ.MMS.130.5565. H. 25-10-1309 [23 Mayıs 1892].

[7] "*Moniter Oriental* gazetesi sahibi Mösyö Belis ile *Osmanische Post* gazetesi müdürü Mösyö Rosenfeld ve sansür memuru Lyen Grati Efendi'nin gayretlerine karşılık nişan iler taltifleri", DH.MKT. 276.38. H. 24-02-1312 [28 Ağustos 1894].

[8] "*Der Osmanische Post* gazetesinde aleyhte çıkan yazıdan dolayı gazete başyazarının açıklamada bulunması", Y.PRK.AZJ.30.83. H. 08-08-1312 [4 Şubat 1895] ve "Pangaltı'da işlenen cinayet hakkında yalan haber yapan *Osmanische Post* gazetesinin tashih-i keyfiyet etmesiyle yeniden neşrine müsaade edildiği", İ.HUSD.34.32. H. 10-08-1312 [6 Şubat 1895].

[9] "Dersaadet'te çıkan *Osmanische Post* isimli Almanca gazetenin 3 Şubat 95 ve 389 numaralı nüshasında münderiç malumat-ı kazibeyi kimden almış ise onun ve ihbar edilmedi ise gazetecinin tedibi ver gazetenin kapatılması", İ.HUS.34.23. H. 07-08-1312 [3 Şubat 1895] ve "Pangaltı'da işlenen cinayet hakkında yalan haber yapan *Osmanische Post* gazetesinin tashih-i keyfiyet etmesiyle yeniden neşrine müsaade edildiği", İ.HUS.34.32. H. 10-08-1312 [6 Şubat 1895].

[10] İstanbul Üniversitesi, 2010, s. 3.

Orientalische Handelszeitung.

Orientalische Handelszeitung (1893-1894) 15 günde bir, İstanbul ve Würzburg

Alman-Türk ticari haber gazetesi; imtiyaz sahibi ve sorumlu müdür D. M. J. Trautner.

Sema Küçükalioğlu Özkılıç, 1894 depreminin dönemin gazetelerinde yer alışını incelerken Osmanlı Arşivi'nde *Orientalische Handelszeitung* gazetesinin 31 Temmuz 1894 tarihli nüshasına atıfları değerlendirmiştir.[11] Gazete, depremzedelere yardımın, Türkiye'yi ikinci vatan olarak görmeleri gereken Almanların şeref borcu olduğunu yazarken, İstanbul halkına yadım edebilmek içim bir taraftan yardım derneklerine katkıda bulunmak gerektiğini, bir taraftan da ticaretin canlanmasına yardımcı olmak gerektiğini yazmaktadır. Gazeteni bu konudaki önerisi ise, Türk mallarının özellikle kadın "malzemeleri ve döşemeliklerin" gazetede tanıtılması ve isteyenlerin gazeteye müracaatla bu malları satın almasıdır!

Osmanlı Arşivi'ndeki gazeteyle ilgili ulaşabildiğimiz belgelere göre, Mösyö Trautner Kasım ayı içinde ölmüştür ("*Orientalische Handelszeitung* gazetesi yazarı Mösyö Trautner'in vefatı üzerine kendisinden mahlul olarak tahsisatının sansür memurları tahsisatına verilip verilemeyeceği" sorulmaktadır (DH.MKT. 307. 47 H. 15-05-1312 [14 Kasım 1894]) ve şehri üç yüz kuruş tahsisatın sansür memurlarının tahsisatına ilavesine karar verilmiştir (BEO.518. 38780. H. 20-05-1312 [19 Kasım 1894]). Böylece Mösyönün, aylık üç yüz kuruş tahsisata bağlanmış olduğunu, gazetenin de büyük ihtimal *Inteligent blatt* gibi bu ölümle kapanmış olacağını öğreniyoruz.

Konstantinopler handelsblatt*, organ für handel, finanzen, industrie & verkehr* (24 Haziran 1896-17 Ağustos 1910) her yıl başı sayı 1'den başlıyor, haftalık, 4 s., İstanbul

İstanbul'un bilinen en eski kitapçılarından S. H. Weiss yayını, yayın yönetmeni Baron Hugo von Koeller (1855-1939). İstanbul'a gelen Almanca konuşan iş adamlarına ticaret koşulları hakkında bilgi vermeyi amaçlayan yayın. Alman dış işleri bakanlığı ve Alman sermayesinin Anadolu Demiryolları şirketi tarafından destekleniyordu. Avusturya, İsviçre yanında İran, Mısır, Romanya, Bulgaristan ve Güney Rusya'da satılıyordu.

[11] *1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)*, Marmara Üniversitesi doktora tezi, İstanbul, 2011, s. 19, 261, 264, 265 (HR.SYS 28-37 M. 31-07-1894).

Konstantinopler
HANDELSBLATT.
ORGAN FÜR HANDEL, FINANZEN, INDUSTRIE & VERKEHR in der LEVANTE.

Verantwortlicher Herausgeber: HUGO von KOELLER.
Verlag, Redaktion und Expedition: Pera, Tunnelhan.

Nr. 51. [544] Konstantinopel, den 19. Dezember 1906 II. Jahrgang

Abonnements-Einladung.

Hierdurch laden wir zum Halbjahr-Abonnement, welches am 1. Januar 1907 beginnt, höflichst ein. Die Bezugsbedingungen für das In- und Ausland sind aus der Notiz am Kopfe des Blattes ersichtlich.

Halbjahr-Abonnements — vom 1. Januar und vom 1. Juli laufend — nehmen sämtliche deutsche Postanstalten entgegen und zwar:
in Deutschland zum Preise von Mark 10,02.—
in der Levante zum Preise von Mark 9,64.—

Um Irrtümern vorzubeugen, bemerken wir hier nochmals, dass ein Halbjahr-Abonnement, welches direkt bei der Administration d. Bl. bestellt wird und die direkte jeweilige Zusendung des Blattes unter Kreuzband erfordert, Goldfranken 15.— (ohne Portoabzug) kostet.

Die Administration des „Konstantinopler Handelsblattes"

Unsere geehrten Abonnenten werden höflichst gebeten, das Abonnement auf unser Blatt für das kommende Halbjahr **rechtzeitig** zu erneuern, da, wie wir wiederholt betonen, **Nachlieferung** bereits erschienener Nummern **nicht stattfindet.**

AVIS.

Wir machen wiederholt darauf aufmerksam, dass das „Konstantinopler Handelsblatt" nur im Abonnement bezogen werden kann; Einzelnummern werden überhaupt nicht abgegeben, ausser für den Preis eines Halbjahr-Abonnements.

Bekanntmachung.

Für die Bekanntmachungen der diesseitigen Handelsregister, Eintragungen im Jahre 1907 werden bestimmt:
1. das „Konstantinopler Handelsblatt",
2. die Zeitung „L'Impartial" } hier
3. die Zeitung „La Réforme" }
Smyrna, den 7. Dezember 1906.
(L. S.) *Der Kaiserliche Konsul.*

INHALT:

Osmanlı Arşivi'ndeki gazeteyle ilgili belgede, gazetenin haftada bir ve ileride iki defa çıkmak üzere yayın izni için başvurmuş olduğu görülmektedir (BEO.779.58504. H. 30-11-1313 [13 Mayıs 1896]). 1902 yılında ise "ticari ve fenni bir gazete olmasına rağmen siyasi ve garazkârane yayınları nedeniyle" uyarılması kararı alınmıştır (DH.MKT.475.29. H. 30-12-1319 [9 Nisan 1902]). Anlaşılan Georg Matthias Ludwig Hugo von Koeller ilk değil son yayın yönetmenidir; Prusyalı subay olup 1875-77 savaşından sonra Bulgar ordusunda çalışıp 1910'da İstanbul'a gelmiş ve 1916'ya kadar kalmıştır. (Hugo von Köller'in kitapları: *Von Pasewalk zum Bosporus:* ein abenteuerliches Junkerleben (*Pasewalk'tan Boğaz'a. Maceralı bir Junker Hayatı*), Berlin, Leipzig, 1927, 254 s.; *Jäger und Orientbummler* (*Avcılar ve Doğulu Gezginler*), 1928.)

Gazetenin, iki makaleye sansür nedeniyle konu olmuş olması ilginçtir. Nihal Kubilay Pınar, dönemin ünlü gazetecisi "Baba Tahir"in jurnaliyle gündeme gelen sansürü anlatır: İstanbul'daki *Malumat* ve *Servet* gazetelerinin sahibi Mehmet Tahir'in 19 Mart 1902 tarihli dilekçesine göre İstanbul Ticari Gazetesi'nin İstanbul'da kanuni şartlara uygun, belirli bir matbaası yoktur ve gazete Beyoğlu'nun farklı yerlerinde basılıp, dağıtılmaktadır. Tahir'e göre gazete, basın ve ticaret kanunlarını hiçe saymakta ve hükümet kanunları aleyhinde yayımlar yapmaktadır. Basın Dairesi müdürü Hıfzı Bey, bu görüşlere katılarak Dışişlerinin devreye girmesini ister. İçişleri, Dışişlerine durumu bildirerek Hugo von Koeller'in ziraat, ticaret, maliye, inşaat ve bilimsel ilerleme konularıyla sınırlı olmak kaydıyla ruhsat başvurusunda bulunduğunu ve 6 Haziran 1896'da kendisine ruhsat verildiğini aktarmaktadır; böylece gazetenin uyarılmasına karar verilir.[12]

Fatmagül Demirel de II. Abdülhamit döneminde sansürle ilgili çalışmasında *Stamboul* ve *Manzume-i Efkar* yanında *Konstantinopel Handelsblatt* gazetesinin uğradığı sansürü örneklendirmektedir.[13]

Abdülahmid'in son günleri adıyla İstanbul ve Osmanlı izlenimlerini 1907'de Paris'te yayınlamış olan Paul Fesch, gazeteyi "çok ilginç, ticari, sınai ve mali bir dergidir … tirajı görece yüksektir" diyerek tanımlar.[14]

---

[12] Nihal Kubilay Pınar, "İstanbul Ticari Gazetesi (*Konstantinopler Handelsblatt*)'in Garip Sansür Öyküsü ve Şantajcı Gazeteci Mehmet Tahir", *Kültür Evreni*, 2014, Sayı 6, 32-39.

[13] Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 62.

[14] Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, s. 67.

Freie Osmanische Post - *Informationen aller Art über den Orient* [Doğuya dair her tür bilgi] (1-8, 6 Ocak-24 Şubat 1898) Viyana, haftalık

Dionys Fr. Rosenfeld 1890'da İstanbul'da yayınladığı *Osmanische Post*'un yayınına son verdikten sonra Viyana'da gazeteciliğini Wiener Mercantil-Buchdruckerei (W. Oberhofer) matbaasında sürdürmüştür ancak bu kez 8 sayıda kaldığı görülüyor.

Die Freie Post - *Oesterreichisch-radical Zeitung* (1898-1900) Viyana

İlk dönemde Viyana, İstanbul, ikinci dönemde Viyana, İstanbul, Budapeşte ve üçüncü dönemde Viyana adreslerini veren gazetenin Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde 3 Mart 1898, 5 Temmuz 1899 ve 16 Mart ve 30 Aralık 1900 tarihli sayıları görünmektedir. 8 Ekim 1898'e "Doğu'ya dair her türlü bilgi", 29 Mart 1899'a kadar "Siyaset ve Avusturya çıkarları için", 15 Temmuz 1899'a kadar "Doğu'ya özel önem veren siyaset ve ekonomi organı" alt başlıklarıyla çıkmıştır.

8 Ekim 1898'e kadar Dionys Rosenfeld; 15 Ekim 1898-15 Şubat 1899 arasında Philipp H. Bresnitz; 25 Şubat 1899-30 Aralık 1900'de Dionys Rosenfeld tekrar editör olmuştur; 13-20 Ekim 1900'de Dionys Rosenfeld ve 6 Mart-6 Ekim 1900'de C. Rosenfeld sahibi olarak görünmektedir. 23 Temmuz 1898'e kadar matbaacı Viyana Mercantil-Buchdruckerei (W. Oberhofer); 30 Temmuz 1898-11 Şubat 1899'de Josef Groák; 25 Şubat 1899-13 Mart 1900'de Johann L. Bondi ve oğlu; 20 Mart-30 Aralık 1900'de Rudolf Hofmann'dır. 15 Ekim 1898-11 Şubat 1899'da Philipp H. Bresnitz; 25 Şubat 1899-20 Ekim 1900'da Dionys Rosenfeld ve 4 Kasım-30 Aralık 1900'da Carl Spiegel editördür.

Avusturyalı Philipp Franz Bresnitz von Sydačoff (1868-1956?) tarih incelemeleriyle de tanınır; Avusturya ve Rusya siyaseti başta olmak üzere Macaristan, Sırbistan gibi ülkelerle de ilgili 1898'den 1912'ye kadar yayınladığı kitapların halen baskıları yapılmaktadır.

Osmanlı (1900)

Osmanlı, Jön Türkler adına 1 Kanun-i evvel 1897'de Cenevre'de yayın hayatına başlayıp, 62-67. sayıları Londra'da, 68-119. sayıları Folkestone ve 120-134. sayıları Kahire'de, sonra tekrar Cenevre'de, son 138. sayısı 15 Teşrin-i sâni 1904'te çıkan, on beş günlük, sonra aylık ve 126. sayıdan itibaren düzensiz yayınlanan Türkçe, Fransızca, İngilizce gazete. Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, İshak Sukuti, sonra Mizancı Murat, sonra Ahmet Rıza ve sonra Mahmut Celalettin Paşa yönetimine giren gazete son döneminde Abdullah Cevdet ve Ethem Ruhi'nin Osmanlı İttihat ve İnkılap Cemiyeti'nin yayın organı olmuştur.

Fransızca olarak 7. sayıdan itibaren 13 sayı, İngilizce bir sayı yayınlanmış olup[15], gazetenin 15 Kanun-i sani 1900 tarihli 52. sayı ve 15 Şubat 1900 tarihli 54. sayılarında Almanca nüshasının çıkmış olduğu bildirilmektedir.

Die neue Türkei, Yeni Türkiye (1 Eylül 1908-15 Kasım 1908)

Gazeteye yayın ruhsatının verilmesi kararının 21 Ağustos 1908'de alındığı görülmektedir (II. Meşrutiyet'in ilanı 23 Temmuz 1908'de, örneğin *Tanin* gazetesinin yayınlanması 1 Ağustos 1908'dedir)[16] yani bir yönüyle Meşrutiyet ilanının yarattığı ortamda ses sahibi olma niyeti vardır fakat bir yönüyle de Alman yanlısı Abdülhamit'in yerine İngiltere ve Fransa'ya yakın Jön Türklerin iktidarının gündeme gelmesi ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Alman etkinliğini artırma gereksinimini duyurmuştu. Ancak matbaacı Löffler'in Avusturya desteği yerine daha büyük bir Alman olan girişimi *Osmanische Post*'ta çalışmayı yeğlemesiyle gazete kısa sürede kapanmıştı. (Jacobsen 1985: 17).

Osmanische Post (1908) İstanbul

Yayın yönetmeni Dr. E. Moritz Grunwald (1858-1927) Zürih'te siyaset bilimi doktorası yapmış Yahudi kökenli bir gazeteciydi. Önce Poznan'da yerel bir gazetede muhalefetle gazeteciliğe başladı, *Frankfurter Zeitung* muhabiri oldu. *Freisinne Zeitung*'un editörü oldu. *Frankfurter Zeitung* Roma muhabiri iken sınır dışı edildi. Crispi hükümetin düştükten sonra Roma'da, Viyana ve Londra'da çalıştı. 1899'da Berlin'de kurulan *Vossische Zeitung*'un genel yayın yönetmeni yardımcısı oldu. 1908 II. Meşrutiyet ilanından sonra İstanbul'a geldi (atandı). Yeni büyükelçi Baron Hans von Wangenheim'la tartışarak ayrıldı. 1916'dan itibaren Berlin'de Genel Edebiyat Derneği yayın bürosunda çalıştı. 1893'ten 1918'e kadar İtalya, İngiltere ve Almanya ile ilgili kitaplar yayınladı.

Osmanischer Lloyd (No: 1, 5 Kasım 1908-No: 37, 18 Aralık; No: 1 0 Ocak 1909-No 255: 31 Ekim 1909; son sayı 7 Ekim 1918) 17 Kasım 1915'e kadar Fransızca (*Lloyd Ottoman* (1915-1918)) ve Almanca sonra sadece Almanca, İstanbul

Osmanische Post'u çıkartan Ernst Moritz Grunwald adına alınan imtiyazla yayınlandı (Baykal, 279); 1908-1914 yıllarında yayın yönetmeniydi. Gazete Stuttgartlı F. Löfler tarafından 1857'de İstanbul'da kurulmuş olan matbaada basılıyordu. Löfler & Co., Alman resmi kurumları tarafından desteklenip onların işlerini yaptığı gibi, özellikle Osmanlı devlet dairelerinin resmi siparişlerini ve sarayın altın bezemeli menü kartlarını da basıyordu (Alkan 2024: 98). Anlaşılan gazete, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ve Deutsche Bank, Deutsche Ori-

---

15 Bkz. Murat Yılmaz, "Jön Türklerin İngilizce Süreli Yayını: English Supplement to 'The Osmanlı'", *Kebikeç*, 2022, Sayı: 54-55, s. 117-133.

16 Osmanlı Arşivi, "Alman tebasından Rudolf Lefler'in 'Di Novye Türkay' adında gazete çıkarmasına müsaade edilmesi", ZB 24.91. R. 08-06-1324 [21 Ağustos 1908] ve "Lefler Matbaası müdürü … istediğinden Matbuat Nizamnamesi'ne göre gerekli muamelenin yapılması", DH.MKT. 1282.46. H. 23-07-1326 [21 Ağustos 1908].

entbank, Berlin Bleichröder Bank, Bağdat Demiryolu şirketi ve Krupp gibi Alman şirketlerinin mali desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman yatırımının propagandasının yapılması amacıyla yeni ad alarak yeni yayın politikasını da oluşturmuştu.

Grunwald'dan sonra Nisan 1914-Kasım 1915 Karl Müller-Poyritz, Kasım 1915-Mayıs 1916 Wilhelm Schwedler, Haziran 1916-Ağustos 1917 Max Übelhör, Eylül 1917-Eylül 1918 Peter Silbermann ve Eylül-30 Kasım 1918'de (*Berliner Tageblatt* muhabiri) Wilhelm Feldmann yayın yönetmenliği yaptılar.

Karl Hermann Martin Müller-Poyritz (1875-1914'ten sonra), Leipzig'te ilahiyat, ekonomi, hukuk okudu. *Die Truth* ve *Deresdener Zeitung* editörü oldu.

Wilhelm Schwedler (1872-1936), 1919'dan ölümüne kadar deniz aşırı haber ajansı Transocean'da yayın yönetmenliği yaptı. 1897'de Londra'ya giderek gazeteciliğe başladı ve Almanya'ya dönüşünde İngiliz hukuk sistemi üstüne yayın yaptı. 1913'te Mısır'a gidip Almanca günlük *Egyptische Nachrichten* yayın yönetmeni oldu. Mısır'da yayın yasağı alınca İstanbul'a gelerek yarı resmi Wolffs Telegraphisches Bureau adlı haber ajansında çalıştı; ajans muhabiri olarak Çanakkale'de altı hafta kalma izni alan nadir gazetecilerden oldu. Bir mektubu Osmanlı istihbaratınca ele geçirilince sınır dışı edildi. Çeşitli gazetelerde çalıştıktan sonra 1919'da *The Division of the Osmanlı İmparatorluğu: Almanya ve Türkiye Milletler Cemiyeti* kitabını yayınladı. Nazi iktidarıyla haber ajansındaki ağırlığı ve dış basınla ilişkide süreklilik sağlanması nedeniyle partiye üye olmadan uzlaşmacı bir denge tutturdu. Basın ve siyasetle ilgili ve ayrıca edebi çok sayıda yayını var.

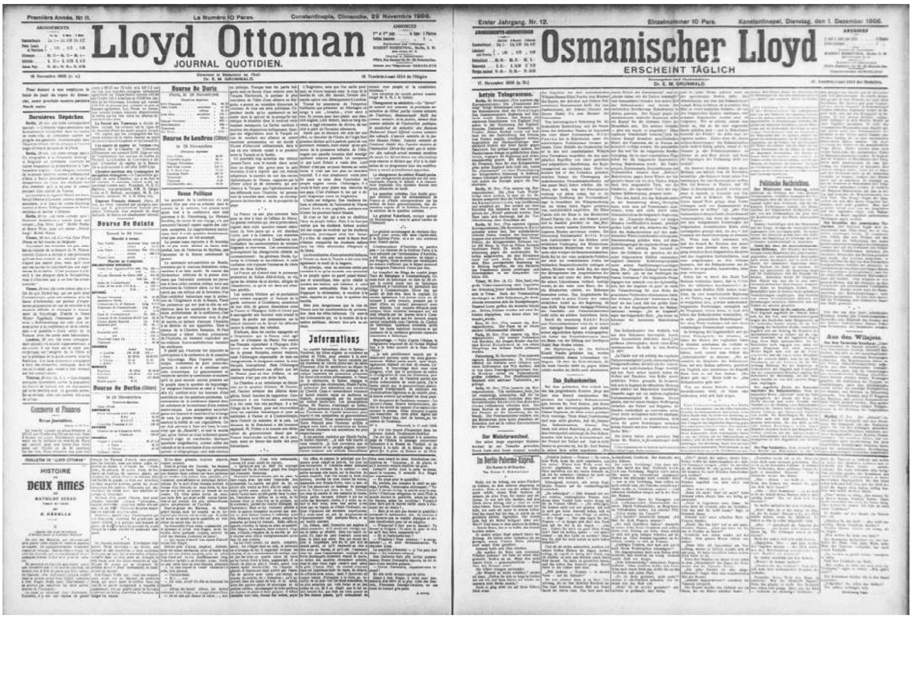
Première Année. Nr 11. La Numéro 10 Paras. Constantinople, Dimanche, 29 Novembre 1908.

Lloyd Ottoman

JOURNAL QUOTIDIEN.

Dr. E. M. GRUNWALD.

Erster Jahrgang. Nr. 12. Einzelnummer 10 Para. Konstantinopel, Dienstag, den 1. Dezember 1908.

Osmanischer Lloyd

ERSCHEINT TÄGLICH

Dr. E. M. GRUNWALD.

Max Übelhör (1881-1963) tarih ve iktisat okuyup Zürih'te doktorasını yaptıktan sonra Yukarı Silezya prensinin özel öğretmeni oldu ve gönüllü olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda bir gözünü kaybettikten sonra büyük ihtimalle prensle olan bağlantısı ile İstanbul'da *Ottoman Lloyd*'da çalışmaya başladı. Hem Almanya elçisiyle hem de Schrader ile anlaşamadı ve konsolosluk mahkemesinde Schrader ve Nişanyan Hanım davasında aleyhte tanıklık yaptıktan sonra Osmanlı nezdinde sevimsiz görünmemek için Alman Dış İşleri Bakanlığı'nın da isteğiyle görevinden alındı. Almanya ve Fransa'da yayıncılık yaptı, Max Oxentott adını da kullanarak popüler casusluk romanları yazdı. 1945'ten sonra Fransa hükümeti için çevirmen olarak çalıştı.

Peter Silbermann, Adana'daki Alman Okulu eski müdürü, Eylül 1917'den 1918 Eylül'üne kadar yöneticiliği devralmıştır. Dr. Peter Adalbert Silbermann Yahudi kökeni nedeniyle 1933 sonrası Amerika'ya göç etmiştir.

Sonraki yönetmen Wilhelm Feldmann (1880-1947) öğrenciyken gazeteciliğe başladı; Münih, Berlin, Freiburg'ta hukuk, tarih, Almanca okudu. Doktorasından sonra Grimm Sözlüğü'nde çalışırken Almancayla ilgili çok sayıda makale yazdı. 1905'te Paris'e taşınıp Alman gazetelerinde çalıştı. Savaşta muhabirlik yaptı ve *Osmanischer Lloyd*'un son yönetmeni oldu. Almanya'da çeşitli gazetelerde ve Paris'te çalıştıktan sonra 1926-33 yıllarında İstanbul'da *Vossische Zeitung* muhabiri oldu. (Balkan Savaşı İstanbul'unu anlattığı kitabı (1913): Wilhelm Feldmann, *İstanbul'da Savaş Günleri. Bir Alman Gazetecinin Balkan Savaşı Hatıratı*, çev. Necmettin Alkan, İstanbul: Selis Kitaplar, 2004).

Gazetenin 1908-1917 yılları arasında Genel Yayın Yönetmen Vekili olarak görev yapan Dr. Friedrich Schrader'in (1865-1922) yazıları, *Am Bosporus*'ta da yayınlanmıştır. Friedrich Schrader "İştiraki" mahlasını da kullanmaktaydı ve 1891'den 1918'e kadar İstanbul'da yaşadı. 1907'ye kadar İstanbul'da Robert College ve Fransız-Alman lisesinde öğretmenlik yapıp 1900'den itibaren Alman gazetelerine yazılar gönderdi, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organında yazdı. 1907-8'de Bakü'de Rus Ticaret Koleji'nde öğretmenlik yapıp Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a döndü. Schrader 1917'de yayın yönetmeni Max Bösehörer ve arkadaşlarınca gazeteden uzaklaştırıldı fakat İstanbul'la yoğun bağlantıları nedeniyle (Arkeoloji müdürü Halil [Eldem]'in kurduğu tarihi eser derleme heyetine de seçilerek) serbest yazar olarak yazılarıyla katkısı devam etti. Özellikle Ermeni tehciri ve bu süreçteki Alman katkısını haber yapmak istemesi hem Osmanlı hem Alman makamlarının tepkisini çekmişti. Savaş sonrasında Odessa üzerinden kaçarak (Alman-Osmanlı bahriyesinde çalışan iki oğlu da sınır dışı edilmişti), 1919-1922 yıllarında gazeteciliğe Berlin'de devam etti, önce SPD'nin ünlü gazetesi *Die Neue Zeit*'ta, 1920-22 yıllarında tutucu *Deutsche allegemeine Zeitung*'da çalıştı. İstanbul'da çatıştığı Ermeni tehcirinin teşvikçilerinden deniz subayı Hans Humann gazetenin başına getirildi. Schrader, Almanya'da sosyal demokrat siyasetle birlikte kaybedenlerdendi. Yazılarını, muhabiri olduğu diğer Alman gazetelerindekiler de dahil 1917'de *Konstantinopel in Vergangenheit*

und Gegenwart kitabında topladı.[17] 1922'de tarihi romanı *Im Banne von Byazanz*'ın yayınından az sonra öldü.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca gazete Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın propaganda bölümü Nachrichtenstelle für den Orient etkisine girdi. Birkaç kez İngiltere'nin şikayetleriyle kapatıldı. Max Rudolf Kaufmann ve Paul Weits gibi dönemin siyaset ve iş çevreleriyle ilişkili önemli kişileri de gazeteye destek verdi.

Kaufmann (1886-1963), 1907'de filoloji doktorası almış, 1910'da İstanbul'a taşınmış SPD sempatizanı bir yazardı. Osmanlı-Alman ittifakı aleyhindeki yazıları nedeniyle Ankara'ya sürüldü. Gazetesinin patronlarından olan Bağdat demiryolu projesi eleştirileriyle *Osmanischer Lloyd*'dan Paul Weitz tarafından kovuldu ve Osmanlı hükümeti tarafından da sınır dışı edildi.[18] Kaufmann Berlin'de *Deutsche Allgemeine Zeitung*'dan da kovulduktan sonra ABD'ne giderek New York'ta Almanca gazetelerde çalıştı. 1952'de Bonn'da kurulan Inter Nationes Orta Doğu bölümü yöneticisi ve Alman-Türk Derneği'nin yöneticilerinden ve yayıncısı oldu.

Paul Weitz (1862-1939) Yahudi kökenli gazeteci, Belgrat'ta *Vossische Zeitung* muhabiriyken sınır dışı edildi. 1896'dan itibaren *Frankfurter Zeitung*'un İstanbul'daki ofisinin başıydı. 1908'den sonra ofisinin diğer üyeleri Schrader ve Kaufmann'la birlikte İttihatçıların iş çevreleriyle ve Diran Kelekyan ile Süleyman el-Bustani gibi kanaat önderleriyle yakınlık kurdu. Siyonisterle ilişki kurduğu gibi Alman elçiliğinin de danışmanlarından oldu. Ermeni tehcirinin ilk raporlarını Almanya'ya ulaştırdı. 1918'de sınır dışı edildi ve 1921'den 1931'e kadar Alman dışişleri için çalışmayı sürdürdü. 1918'de yönetici Otto Keil oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda gazetenin tirajı, Fransızca *Stamboul* başta olmak üzere Fransızca gazetelerin kapanmasıyla sürekli arttı; 3.800 ila 6.700 tiraja ulaşmıştı.[19] Gazetede bir baş editör iki alman redaktör haber işlerinde bir redaktör, üç Fransızca redaktör, bir parlamento muhabiri, bir Babı ali muhabiri, bir askeri haberler muhabiri, bir borsa muhabiri, üç bölgesel haber muhabiri, üç muhabir, bir eyalet haberleri muhabiri, iki editör, iki gazete dağıtıcısı, bir ciltçi, dört müstahdem, bir yönetici, bir musahip ve bir nakliyeci çalışıyordu (Alkan 2024: 30, 104).

---

[17] Bkz. Kerem Çalışkan sunuşuyla Friedrich Schrader, *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, çev. Kerem Çalışkan, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

[18] Osmanlı Arşivi, "Yazdığı mektup dolayısıyla sansür heyetince tevkif edilerek Çorum'a sürülen Osmanischer Lloyd gazetesi muharrirlerinden Kaufmann'ın Ankara divan-ı harbince muhakeme edilmek üzere Ankara'ya gönderilmesi", DH.EUM. 5.Şb. 10.57. H. 08-05-1333 [24 Mart 1915]

[19] Osmanlı Arşivi, "İstanbul Osmanischer Lloyd'un Beyrut'a göndermekte olduğu ajansın uygun şartlarla el-Şark gazetesine de gönderilmesi talebiyle dördüncü Ordu komutanının şifresi", DH.ŞFR. 546.111. R. 18-12-1332 [18 Aralık 1917].

Die National verteidigung, Müdafaa-i milliye, La défense nationale (9 Mart 1912-1 Ocak 1915, 86 sayı?) On beş günde bir 40 sayfa, Almanca, Fransızca, Osmanlıca, İstanbul.

Levant Herald matbaasında basılan, "Askeri, fenni Osmanlı gazetesi", mesul müdürü Doktor Rasim Ferid, 6. sayıdan sonra Leon Berkoviç, yayıncısı mühendis Mehmet Zeki Bey.

Mehmet Zeki, Berlin'de doğmuş, Polonya-Romanya kökenli George Nelkene Weldberg'in takma adıdır. Yahudi doğmuş, Hıristiyan olup Arjantin'e gitmiş, Mısır'da Müslüman olmuş ve Osmanlı yurttaşlığına girmiştir. Savaşta casusluk yapmış olmasına ve 1918'de Almanya'dan sınır dışı edilmiş, Almanya, İngiltere ve Osmanlı/Türkiye dışişleri ve istihbarat raporlarına konu olmuş bir kişidir. Gene de İstanbul'da iş çevrelerinde saygı görmeyi becermiştir.

Doktor Rasim Ferid (Talay, 1888-1965), 1910'dan itibaren Mustafa Kemal'in aile dostu olup Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul faaliyetlerine destek olmak üzere yayınlanan *Minber* gazetesinin (1 Kasım-22 Aralık 1918, 51 sayı) imtiyaz sahibidir. 1925'ten sonra ticarete başlayıp 1931'den itibaren Bursa ve Niğde milletvekili olmuştur.

Gazetenin sonraki mesul müdürü Leon Berkoviç'in, daha önce, 5 Teşrin-i evvel 1327'de [18 Ekim 1911] Fransızca, İngilizce, Almanca yayınlanmak üzere *Koriyedazi* adlı gazetenin sahib-i imtiyaz ve başyazarı olarak ruhsat aldığı görülmüştür.[20]

Mehmet Ali Karaman, *Osmanlı'da bir Alman Subayı Colmar Freiherr von der Goltz: Müdâfaa-i Milliye ve Asker Mecmûası'ndaki Yazıları*, Ankara: Berikan Y., 2019.

Mehmet Ali Karaman, "George Nelkene Weldberg (Mehmet Zeki Bey)'in Müdafaa-i Milliye Gazetesi ve Balkanlar", *Yeni Türkiye*, Sayı 70, Mart-Haziran 2015, s. 6239-6247.

مدافعهٔ ملیه

I. JAHRGANG, No 1 CONSTANTINOPEL, 16. MAERZ 1911.

DIE
NATIONALVERTEIDIGUNG
WISSENSCHAFTLICHE UND TECHNISCHE
OSMANISCHE MILITAER ZEITSCHRIFT

Chefredacteur: MEHMED ZEKI, Ingenieur

ABONNEMENTSBEDINGUNGEN:
Bei der administration und bei Otto Keil, Pera

ZUR NACHRICHT

AN UNSERE LESER!

LA DÉFENSE NATIONALE
REVUE MILITAIRE OTTOMANE

Rédacteur en chef: MEHMET ZEKI, Ingénieur

PRIX DE L'ABONNEMENT:

AVIS

---

[20] Bkz. Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, s. 245.

Ahmet Asker, "Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmed Zeki Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2016, Sayı 94, s. 49-93.

Musavver Küçük Gazete, La Petit Journal Illustré, Little Illustrated, Journal, Kleine Illustrierte Zeitung **(**Sayı 1: 1 Temmuz 1335 (1919)-Sayı: 29/30, 21 Kanun-i evvel 1926), Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İstanbul.

Haftada bir yayınlanan ve Fuat Sami tarafından çıkartılmaya başlanan dergi, 7 Kanun-i sani 1340 (1924) dördüncü sene 1 numara ile Mehmet Zeki yönetimine geçmiş, "Ticari, fenni ve sınai" ve "Dünyanın her tarafında intişar eder" ibaresiyle ticari ilan ve magazin aile dergisi biçiminde dört dilli olarak yayınına devam etmiştir. Derginin sayı numaraları yıllık olup, Türkçe dışı dillerdeki sayılarında ayrı bir numara düzeni kullanılmıştır.

Gerçek adı George Nelkene Weldberg olan Mehmet Zeki Bey'in 1912 yılında kurduğu *Müdafaa-yi Milliye*'den sonraki iş ve bürokrasi çevreleriyle ilişki kurmak üzere yayınladığı gazete/dergidir.

Nummer 22
Wirtschaftszeitung der Zentralmächte
Offizielles Organ des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes und des Österreichisch-Deutschen Wirtschaftsverbandes
Freitag, 7. Juli 1916
Erscheint allwöchentlich in Berlin – Wien – Budapest – Sofia – Konstantinopel
Inhaltsverzeichnis
Deutsches Reich:
Kundenwerbung im verbündeten Ausland
Von Walter le Coutre, Diplomkaufmann.

Wirtschaftszeitung der Zentralmächte (11 Şubat 1916-1918), Haftalık, Berlin

Merkezi güçlerin sanayi, ihracat ve ticaret gazetesi; Alman-Avusturya-Macar İş Birliği, Avusturya-Alman İş Birliği ve Macar-Alman İş Birliği'nin haftalık resmi organı. Dağıtım: Berlin, Budapeşte, Sofya, İstanbul.

1916 No 1: 11 Şubat-No 46: 22 Aralık; 1917 No 1: 5 Ocak-No 52: 28 Aralık. 1918'de 46. sayısında kapandı ve yerine *Weltwirtschafts-Zeitung* yayınlanmaya başlandı (1918-1927). Türkçe editör: "Hadji Adil Bey" olup Türkçe başyazarı "Tekin Alp Bey"dir.

Hacı Adil (Arda, 1869-1935) ve Tekin Alp (1883-1961) gibi İttihatçıların verdikleri katkıyla önem kazanan bir yayın.

Welt im Bild Mirat-ı Alem (Sayı: 1-201, 24 Şubat 1915-25 Aralık 1918), Haftalık, Almanca, Felemenkçe, İsveççe, Danca, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Bulgarca, Macarca, Lehçe, Türkçe, Arapça, Hamburg

Hamburg Broschek & Co. yayını dergi çok dilli Alman savaş propagandasıdır. Savaş kumandanlığıyla birlikte cephe fotoğraflarına dayanmakta olup fotoğraf altlarında Osmanlıcaya da yer verilmiştir.

İBB Atatürk Kütüphanesi, Sayı 1-188, 25 Eylül 1918 (23, 76, 92, 141 eksik); Berlin Devlet Kütüphanesi, 201 sayı.

Hande *Türkisch-Deutache Humoristisch-Satirische Wochenchrift* (Sayı 1-46: 31 Temmuz 1916–16 Eylül 1917) haftalık, 12 sayfa, Almanca, Osmanlıca, İstanbul

Karabet, Müdafaa ve Hilal matbaalarında basıldı. Müdür-i mesul: Yakup [Aziz], İmtiyaz sahibi Sedat Simavi, sorumlu müdür Feridun Fahri. 14. sayıdan sonra Almanca makalelere, 16. sayıdan sonra Almanca ilan ve reklamlara son vererek yalnızca Türkçe devam etmiştir.

Sedat Simavi (1896-1953), gazeteciliğin önemli adlarından ve *Hürriyet* gazetecisinin kurucusu; *Hande* karikatüristliğinin önemli adımlarındandır. Feridun Kandemir (1895-1977), Jön Türklerin tanınmış simalarından Ali Fahri'nin oğlu olup gazetecilik ve istihbarat müdürlüğü yaptı. 1927'de gazet5eciliğe döndü, birçok gazetede çalışıp tarih dergileri çıkardı. Birçok tarih kitabı yazarak yayınladı.

Kapak resimleri ve dizini yayınlanmıştır: Nevin Tüzün, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bir Mizah Gazetesi: Hande (Tanıtımı, Fihristi ve Kapak Albümü)", *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar*, ed. Ayşe Erkmen, Ankara: Iksad Y., 2020, s. 183-214.

Am Bosporus*-Deutsche Soldatenzeitung* (Sayı 1-63: 17 Aralık 1917-25 Ekim 1918) İstanbul

Yazı İşleri Müdürü 1-9. sayılarda Er Pabst, 10-28. sayılarda Teğmen Unger, 29-38. sayılarda Yüzbaşı Zarnke ve 39.-57. sayılarda tekrar Teğmen Unger olmuştur.

Er/Astsubay Pabst 10-57. sayılarda teknikten sorumlu yönetici olarak görev yapmıştır. 1-45. sayıları Deutsche Buch- und Steindruckerei F. Löffler adlı Alman matbaasında 17, 46.-57. sayıları ise Alman Askerî Misyon'nun İstanbul'daki matbaasında basılmıştır.

Askeri misyon başkanı General Liman von Sanders tarafından Türk dünyasının anlaşılmasına hizmet eden köprü olarak tanımlanarak dönemin tanınmış komutan ve gazetecilerinin de bulunduğu Alman müelliflerin Türk tarihi, kültürü, dini, gelenekleri, devlet yapısı, ekonomisi, müziği ve edebiyatı gibi geniş bir yelpazeye yayılan konulara ilişkin yazıları ile Türk düşünür, yazar ve şairlerinin Almancaya çevrilen makale, öykü ve şiirlerine yer verilmiştir.

Am Bosporus
Deutsche Soldatenzeitung
Mondnacht am Bosporus.
Bei den Minensuchern.

Am Bosporus
Deutsche Soldatenzeitung
Auf den Weg.
Liman von Sanders
Kaiser und Sultan.

Am Bosporus
Deutsche Soldatenzeitung
Wochenschau.
Mit der „Goeben" vor Sewastopol

"Çok sayıda resim ve illüstrasyonla İstanbul ve Anadolu'da konuşlanmış Alman askerleri için, cepheden raporlar, Türk tarihinden anekdotlar, görülecek yerler ve kültürel etkinliklerle ilgili eğlence dergisi" olarak tanımlanmış olmasına karşılık, ancak 24 Şubat 1918 Sayı 9'da iki karikatür görünür ve 15. sayıdan sonra çizimler artarak 30. sayıdan sonra görselliğe daha fazla önem verilerek başlıklarda vinyet kullanılmaya başlanır. "Gülümseyen Savaş" adlı mizah köşesinde çoğunlukla İngiliz ve Fransız askerleri hicveden yayınlanan fıkra ve karikatürlere yer verilmiştir. 31 Mart 1918 Sayı 14'te Breslau özel sayısı ile 7 Nisan 1918 Sayı 12 sayfalık özel sayı yayınlanmıştır.

Yazarlar arasında Goltz Paşa, Imhoff Paşa, Friedrich Schrader, Emil Ludwig ve Wilhelm Feldmann gibi dönemin tanınmış Alman komutan ve gazetecileri yer almıştır.

Werner Otto von Henting'in Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan'daki gizli faaliyetleri, Alman askerlerin Çanakkale Cephesi hatıraları, Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı sırasında Libya'dan Berlin'deki tanıdığı Maria Sarre'ye gönderdiği mektuplar, Enver Paşa'yı 1919 yılında Berlin'den Moskova'ya götürme girişiminde bulunacak olan Pilot Yüzbaşı Hans Hesse'nin Berlin-Bağdat uçuşu gibi tarihe ışık tutan yazılar yayınlanmıştır.

Gazetede Halide Edip (Adıvar), Tevfik Fikret, Aka Gündüz, Recaizâde Mahmut Ekrem, Ziya Gökalp, Yusuf Ziya (Ortaç), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ali

Canip (Yöntem), Mehmet Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahit (Yalçın), Halit Ziya (Uşaklıgil) gibi yazarların Almancaya çevrilen makale, öykü ve şiirlerine yer verilmiştir. "Çanakkale Türküsü"nün 18 dörtlükten oluşan bir değişkesi ile 7 beşlikten oluşan "Aman Doktor" türküsünün Almanca çevirileri ve Almanca "Das Cospoli Lied/İstanbul Şarkısı" gibi nadide örnekler yayınlanmıştır.

"Bosporus Post" köşesinde yer alan haber ve duyurular, Alman Askeri Misyonu tarafından savaşın son yılında Beyoğlu, Haydarpaşa ve Yeşilköy'deki Alman Orduevlerinde gerçekleştirilen bilimsel, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetlerle, Alman Askeri misyonu tarafından kurulan kitabevi, Alman Askeri Misyonu futbol takımının Kınalıada, Altınordu ve Fenerbahçe takımlarıyla maçları hakkındaki bilgiler, savaş dönemi toplumsal yaşamı hakkında önemli bir belgelik halindedir. Ludendorff Bağış Kampanyası'na maddî destek sağlamak amacıyla Hubertus Avcılar Derneği tarafından örgütlenen Ludendorff Atıcılık Festivali, gazetenin yer verdiği önemli Askeri Misyon etkinliklerindendir.

Kemal Özden, "*Am Bosporus – Deutsche. Soldatenzeitung* Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Yayınlanan Alman Askerî Gazetesi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, 1. Cilt, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s. 271-302 (Ek 1: Türk Müelliflerin Almanca Çevirisi Yayınlanan Eserleri (Kronolojik Sıralama).

Die neue Türkei, Yeni Türkiye *Illustrierte unabhängige Deutsch-Türkische Wochenschrift* (Sayı 1-35?, 19 Kanun-i sani 1332 [1 Şubat 1917]-9 Ekim 1917?) Haftalık, Almanca, Türkçe, Berlin

Die Neue Türkei
Illustrierte unabhängige Deutsch-Türkische Wochenschrift
Jahrgang 1 | Donnerstag, 1. Februar 1917 | Nummer 1
Das Programm der „Neuen Türkei"

İmtiyaz: matbaacı yayıncı Alman yurttaşı Rudolf Loeffler, sorumlu editör ve yayıncı Dr. M. Saadi Bey, 21. sayıdan sonra Dr. K. Hoffmann. Yayın yönetmeni Viyana *Neue Freie Presse* muhabiri de olan Maximilian Kienast. No 22, 10 Temmuz 1917'den itibaren Osmanlıca makaleler yer almamış, yalnızca birkaç Os-

manlıca reklam-ilana yer verilmiştir. İlk yıllarda Almanya'daki karışıklıklar nedeniyle daha çok Avusturya çizgisini izleyerek Avusturya elçiliğince desteklendi. Cenab Şahabeddin'in "Kör Ebe (Blindekuh)" tiyatro oyunu No 24, 24 Temmuz 1917'den başlayarak Almanca tefrika edilmiştir.

Irmgard Farah, *Die Deutsche Pressepolitik und Propagandatatigkeit im Osmanischen Reich Von 1908-1918, Unter Besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*, Beiruter Texte und Studien. Band 50. Berlin, Stuttgart: Steiner, 1993, s. 99–101.

Armee-Zeitung Jildirim (19 Mayıs–26 Eylül 1918, 38 sayı), Şam (Adres: Damascus Boulevard Djemal Pascha)

Armee-Zeitung
JILDIRIM
Nr. 1 — Damaskus, den 19. Mai 1918 — 1. Jahrgang
Pfingsten.
ZUM GELEIT!
Liman von Sanders
Oberstleutnant von Kiesling

Liman von Sanders'in Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nı 1 Mart 1918'de üstlenmesinden sonra, Şam'daki Yıldırım Karargahı tarafından yayınlanan gazete. Editör Leutnant Nebel, teknik yönetim: Landsturm Cleemann. Yayın Yönetmeni Alfred Wiener.

Aralık 1917'de yayınlanması gündeme gelen *Jildirim*, baskı makinası ve donanımın Bükreş'ten Şam'a sevkiyatındaki güçlükler sonucu 19 Mayıs 1918'de yayınlanmaya başlanmıştır. Filistin Cephesi'nin çökmesinden sonra Osmanlı Ordusu'nun geri çekilmeye başladığı günlerde basılan 26 Eylül tarihli son sayısının dağıtımı yapılamadığı için, bu sayı çok nadirdir. Gazetenin Berlin Devlet Kütüphanesi'ndeki koleksiyonunda 38. sayı eksiktir.

Yayın yönetmeni Dr Alfred Wiener (1885-1964) Arap edebiyatı ve Yahudi dini öğrenimi gördü, 1909-11 yıllarını Orta Doğu'da geçirip 1913'te doktorasını verdi. Yahudi gazetesinde çalışırken savaşa çağrıldı, doğu ve batı cephelerinde bulundu. Filistin cephesinde çevirmenlik yaparken askeri gazetede görevlendirildi. Savaştan sonra antisemitizmle mücadele eden örgütlenmede yer aldı, 1925'ten itibaren Nazizm'le mücadele etti. Hollanda ve İngiltere'ye kaçtı. Savaştan sonra Wiener kütüphanesinin kurucusu ve yöneticisi oldu.

Jildirim O.Q. [Oberquartiermeister], *Jildirim. Übersicht über die wichtigsten Etappenlinien*, Deutsche Buch- und Steindruckerei F. Loeffler, Konstantinopel [1917].

Alfred Wiener, "Die einstige Armeezeitung 'Jildirim'", *Orient-Rundschau*, XIII. Jg., Nr. 10 (1 Oktober 1931), s. 109ff.

Türkische Lloyd (1923) günlük

Türkische Post
Tageszeitung für den nahen Osten
Was wir wollen.
Letzte Nachrichten

Eylül 1923'te İstanbul işgali sona erince, iki Alman tarafından Almanca gazete boşluğunu doldurmak amacıyla çıkartılmış ancak zamanın erken olduğunu düşünen yetkililer ve iş çevrelerince desteklenmeyerek bir ay sonra kapanmıştır. (Alkan 2024: 19) Ayvar Mikoviç Velman ve İsmail Hakkı Bey'in 14 Teşrin-i sani 1339'da (14 Kasım 1923) ruhsat aldıkları gazete olabilir.[21]

Tribüne (1923) haftalık

Dr. Buchen tarafından çıkartılmış olup *Türkische Lloyd*'un karşılaştığı ortamla karşılaşarak kısa sürede yayınına son vermiştir. (Alkan 2024: 19)

Türkische Post (17 Mayıs 1926-1 Ağustos 1944), İstanbul, 1928'e kadar Almanca-Osmanlıca.

Yayın yönetmeni, siyaset ve ticaret haberleri sorumlusu Dr. F. F. Schmidt-Dumont, sorumlu yazı işleri müdürü Muzaffer Bey, yerel haberler sorumlusu Hans Josef Lasar, reklam sorumlusu Erwin Schmidt. Friedrich von Homeyer kısa süre yayın yönetmenliği yaptı. "Spectator" köşesinin yazarı Paul Gottfried Holzniger. 15 Ocak 1934'te yazı işleri müdürü olan Dr. Heinz Mundhenke 31 Aralık 1937'de ayrılıp 1 Ocak 1938'de Dr. Eduard Schaefer, 12 Şubat 1943'te Dr. Gerhard Hannig yerine geldi. Ahmet Muzaffer Toydemir 29 Mayıs 1943'te ölünce gazetenin kapatılmasına kadar Tevfik Cemal sahibi, Ali İhsan Sabis genel yayın sorumlusuydu. 1944'te Sabis Turancılıktan tutuklanınca emekli albay Feyzi Önay sorumlu yayın yönetmeni oldu. Beyoğlu'nda kendi matbaasında basıldı. 1930-1944'ta iki ayda bir "Der Nahe Osten" adıyla 32 sayfa ek verdi. Gotik harflerle çıkan kadınlara yönelik *Die Hausfrau* eki diasporayı hedeflemekteydi.

1933'ten itibaren 1944 yılına kadar Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na bağlı şirket olan Auslandspressebüro tarafından finanse edildi. Nazi yanlısı olup Hitler'in yakın kadrosunda ve Ankara Almanya büyükelçisi olan Franz von Papen ve Franz Riener de gazeteye katkıda bulunuyordu. Türk milletvekili ve emekli paşalar da yazıyordu. Az sayıda karikatürde komünist ve Yahudiler eleştirilmiştir. 1940 Ocak ayı olmak üzere Nazi broşürleri basması nedeniyle matbaası Universum baskına uğrayıp gazete zaman zaman kapatılmıştır.

Resul Alkan, *Türkische Post, Türkiye'e Bir Alman Propaganda Gazetesi (1926-1944)*, çev. Arif Ünal, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y., 2024.

Resul Alkan, "Alman Franz Frederik Schmidt-Dumont'un Hayatı ve Türkiye Faaliyetleri (1882-1952), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XXUI/43 (2021 Güz), s. 741-757.

[21] Gazel ve Ortak, *a.g.e.*, s. 254.

Erkan Dağlı, "İstanbul'da Bir Alman Gazetesi Türkische Post", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 2017, 511-532.

Fatih Keskin, *2. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkische Post*, Ankara: Ankara Üniversitesi yüksek lisans tezi, 1997.

Türkisch-Deutsche Post (1951-1970) 1968'e kadar ayda iki defa, Almanca, Türkçe. Editör İbrahim Tokay (Alkan 191).

Turkey Kurier (1985) Bonn, İstanbul, aylık

Hürriyet'in Bonn temsilcisi Erdoğan Olcayto yayın yönetmeniydi. 1988'de Turkey-Kurier Verlagsgessellschaft kuruldu, genel müdür İsmail Hakkı Akduman'dı. 1990'da Helga Schütz, 1991'de Hans-Jürgen Plump oldu. 1992'de İstanbul'a taşındı. 2009 yılından itibaren Euroturk Grubu'nun internet gazetesi oldu. Merve Sipahioğlu ve Murat Tunakan sorumluluğunda.

Türkische Allgemeine (1995-Ekim 2003) İstanbul, aylık

Büyük Türkiye (2006–2009) 2009'dan beri çevrimiçi gazete

Kaynaklar

(Doğrudan gazetelerle ilgili çalışmaların künyelerine metin içinde yer verilmiştir)

Ayın Tarihi, "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", I: No: 41, (Ağustos 1927), s. 2350-2358; II: No: 42, (Eylül 1927), s. 2451-2457; III: No: 44, (Teşrin-i sani 1927), s. 2650-2654; IV: No: 45, (Kanun-ı evvel 1927), s. 2810-2816; V: No: 52, (Temmuz 1928), s. 3556-3561; VI: No: 53, (Ağustos 1928), s. 3641-3651 (Yeni yazı tanıtım ve değerlendirme için bkz. Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, 232).

Baykal, Erol A. F., *The Ottoman Press 1908-1923*, Ledien, Boston: Brill, 2019.

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928* (İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).

Ebüzziya, Ziyad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985, s. 29-45.

Farah, Irmgard *Die Deutsche Pressepolitik und Propagandatatigkeit im Osmanischen Reich Von 1908-1918, Unter Besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*, Beiruter Texte und Studien. Band 50. Berlin, Stuttgart: Steiner, 1993.

Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve 'Alman Ruhu'*, İstanbul: İletişim Y., 2003.

İsmail Hakkı, "La Presse Musulmane." *Revue Du Monde Musulman*, C. 8, no. 5 (1909), 97-139.

Jacobsen, Irmgard, "Aperçu General de la Presse Allemande en Turquie: De l'Empire Ottoman a la Republique", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985, s. 175-187.

İki Dilde Bir İttifak: *Osmanischer Lloyd*

Burak ÇITIR*

I. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'ın ilanı sonrasında başlayan batılılaşma serüveni ve sonrasında yaşanan iktisadi, sosyal ve askeri gelişmelerle artık tamamen yönünü batıya dönmek zorunda kalmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren içinde bulunduğu durum onun her anlamda batıya angaje hale gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde müttefiklik ilişkileri içerisinde bulunmaya çalıştığı Fransa ve İngiltere'yle yaşanan gelişmeler, Osmanlı'nın hem nüfûz hem de toprak kaybetmesiyle sonuçlanınca 1876'da tahta geçen Sultan II. Abdülhamid yeni bir müttefik aramaya başlamıştır. Sultan'ın tahta geçişiyle aynı döneme denk gelen Osmanlı'nın mali iflas süreci ve bunu izleyen toplumsal ve uluslararası gelişmeler, Osmanlı yönetiminin giderek daha çok Alman İmparatorluğu'yla ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde Almanya İmparatorluğu'nda tahtın sahibi olan Kayzer II. Wilhelm (1888-1918), iktisadi anlamda her zora düştüğünde Osmanlı'ya yardım edecekti.

Kayzer II. Wilhelm'in prenslik döneminden itibaren hayalini kurduğu Weltpolitik, iktidar sahibi olduğunda uygulama alanı bulmuştu. Bu politikanın da en iyi uygulanacağı yer, Osmanlı İmparatorluğu olacaktı. Zaman içerisinde Osmanlı'nın hem iktisadi hem de ticari olarak partneri haline gelecek olan Almanya, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin geliştirilmesine katkıda bulunurken aynı zamanda demiryolu inşası ve ordu reformu gibi altyapı yatırımlarında da yer

* Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü / ORCID: 0000-0002-7199-6816 / bcitir@sakarya.edu.tr

alacaktır. Bu faaliyetler, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarını sağlamlaştırmasına yardımcı olurken aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman çıkarlarının ilerlemesini de sağlamıştır. İki devlet arasındaki yakın ilişkiler, 1908'de Genç Türklerin iktidarı ele geçirmeleri ve II. Meşrutiyet'i ilan etmeleriyle sekteye uğrayacaktır. Genç Türklerin Almanların Sultan II. Abdülhamid'le olan yakın ilişkilerinden dolayı temkinli yaklaşımları ve İngilizler ve Fransızları öncelemeleriyle Osmanlı topraklarındaki Alman nüfûzu ve yatırımları tehlikeye girmeye başlamıştır.[1]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan II. Abdülhamid iktidarının son döneminde içeride Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla uğraşılmasının yanı sıra Alman İmparatorluğu'nun bir diğer müttefiki Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i 1908'de ilhakıyla da dışarıda diplomatik krizlerle mücadele edilmiştir. Ortaya çıkan yeni politik atmosfer, Almanları da zor durumda bırakmıştır. Avusturya-Macaristan'la var olan müttefiklik ilişkisinden dolayı tarafsız kalmaya çalışılsa da bu yakınlığından dolayı Osmanlı kamuoyundan tepkiler alan Almanlar, süreç içerisinde yeni Osmanlı yönetiminin ve kamuoyunun protestolarıyla ve sonuçta Avusturya-Macaristan'a uygulanan ambargoya benzer tepkilere maruz kalacaktır.[2]

Alman İmparatorluğu, Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik, askeri ve diplomatik bir dizi yatırımla etkinliğini artırarak en önemli müttefik olma durumuna gelmiştir. Fakat yeni yönetimin iktidara gelmesi ve sonrasında yaşanan dış politik gelişmelerle bu özelliğini kaybetmeye başladığında strateji değiştirerek soruna çözüm arayacaktır. Bu bağlamda, Osmanlı topraklarında etkisini pekiştirmek amacıyla yine çeşitli altyapı projelerine imza atarken aynı zamanda kültürel ve diplomatik yollarla da Osmanlı yönetimini ve halkını etkilemeyi hedefleyecektir. Özellikle Bosna-Hersek'in ilhakı olayı ve sonrasında yaşananlar Almanların kendilerini hem yeni Osmanlı yönetimine hem de kamuoyuna ifade etmesi konusunda atılımlar yapmaya yöneltecektir. İşte böylesi bir dönemde basın yolunu seçen Alman yönetimi Berlin güdümünde, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ve İstanbul'daki büyükelçiliğin yönetimi altında ve Osmanlı'da yatırımları bulunan Alman sermayedarların mali desteğiyle gazete çıkarmaya karar vermiştir. Bu gazetenin adı, *Osmanischer Lloyd*'dur. Gazete temelde Almanya'nın Osmanlı'daki stratejik çıkarlarını savunmak ve Osmanlı kamuoyunu etkilemek amacıyla yayın hayatına başlamıştır.

Bu çalışma, *Osmanischer Lloyd* gazetesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rolünü, özellikle Alman ve Fransız kültürlerinin karşı karşıya geldiği dönemde nasıl bir strateji izlendiğini ve gazetenin Osmanlı-Alman ilişkilerindeki kültürel etkisi-

---

[1] Lothar Ratmann, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1982), 91.

[2] Boykotaj konusunda geniş bilgi için bk. Yusuf Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).; Senem Gönenç, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2021), 509-556.

ni incelemektedir. Gazeteye ait nüshaların Türkiye'deki derli toplu bulunduğu tek kurum olan Alman Büyükelçiliği içerisinde yer alan Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndeki nüshalar üzerinden yapılan bu çalışmayla hem Osmanlı'daki Alman basını hem de onun kültürel olarak var olma çabalarına değinilmektir.

II. Osmanlı'nın Politik Atmosferi ve Alman Tavrı

Genç Türklerin 1908 yazında gerçekleştirdiği devrim, Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamana kadarki tarihinde derin bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmeler Alman İmparatorluğu'nun ve Büyükelçiliği'nin Osmanlı'ya yaklaşımını ve yaşanan gelişmelere karşı tavrının değişmesine de neden olacaktır. Almanları bu tavır değişikliğine zorlayacak olan durum aynı zamanda strateji değişikliğini de kaçınılmaz kılıyordu. Bu noktaya kadar Osmanlı-Alman ilişkileri iyi bir süreçten geçmişti. Berlin'den Bağdat'a ticari ve ekonomik ilişkilerin genişletilmesine yönelik büyük bir proje olan Bağdat Demiryolu'nun inşası Alman liderliğinde gerçekleşmişti. Aynı zamanda Alman bankaları ve ağır sanayisi Osmanlı'nın finansal kaynakları ve ekonomik çıkarlarıyla yoğun biçimde ilgileniyordu. Bunda iki devletin tahtında oturan II. Abdülhamid ve II. Wilhelm'in rolü büyüktü. Özellikle Kayzer'in 1889 ve 1898'deki seyahatleri bu yakın ilişkide belirleyici rol oynamıştır. Ancak bütün bu gelişmeler, Osmanlı'da iktidarın yeni sahibi olan hükümet zamanında Alman nüfûzunun devam edeceğinin garantisi değildi. İktidarda bulunan Genç Türklerin önde gelen temsilcileri Fransız kültüründen etkilenmelerinin yanı sıra ulaşmak istedikleri modern ulus-devlet ve anayasal düzenin temsilcisiyse Almanya değil, İngiltere'ydi.[3]

Genç Türklerin iktidarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir kimlik kazanması sürecinde Fransa ve İngiltere'yi öncelemeleri ilgili devletler tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Buna karşın II. Abdülhamid döneminin en önemli müttefiki Alman İmparatorluğu'na sert tavır ve basının karşı saldırıları yoğunlaşmıştı. Bunun yaşanmasında Almanların, II. Abdülhamid yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirirken Osmanlı kamuoyunu öncelemeyen tutumu da etkiliydi. Osmanlı basınında Alman karşıtı duyguların belirginleşmesinin yanı sıra yönetimdeki siyasi çevrelerin önde gelen isimlerinin Almanya harici diğer Batı Avrupa devlet yapılarını örnek almaları Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'daki çıkarlarını koruma adına harekete geçmeye zorlayacaktı. Bunun yaşanmasına sadece yeni Osmanlı yönetiminin tavrı değil aynı zamanda Osmanlı'da Almanya'nın rakibi konumunda bulunan diğer devletlerin gazetecilik faaliyetleri ve İstanbul'daki Alman karşıtı hava da etkili olmuştu. Bu gelişmelerden dolayı dönemin Alman yönetimi, Türk kamuoyuna kendi görüşlerini daha iyi ifade etmeyi gerekli görmüştü. Bu gelişmeler sonucunda İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği, Genç Türklerin yönetimi devralmalarından bir hafta sonra gazetecilik

[3] Ingrid Lohmann - Timm Gerd Hellmanzik, *Kulturpolitik für die neue Türkei. Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd, Konstantinopel 1908–1918. Eine kommentierte Quellensammlung* (Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt 2025), 2-23.

karşı önlemlerinin geliştirilmesine yönelik araştırma yapmaya başlayacaktı. Bu kapsamda, eğer "Türk reform hareketinin başarıları kalıcı olacaksa bundan sonra Türk basınıyla da hesaplaşmak zorunda kalacağız. İslam kamuoyunun bizim için siyasi ve ekonomik açıdan sahip olabileceği önem göz önüne alındığında, Türk basını kurulur kurulmaz üzerinde yeterli etkiyi sağlamak için çaba göstermeliyiz... Gerekirse, bu amaçla büyükelçiliğe mali kaynaklar sağlanabilir."[4] düşüncesi ön plana çıkmaya başlamıştır.

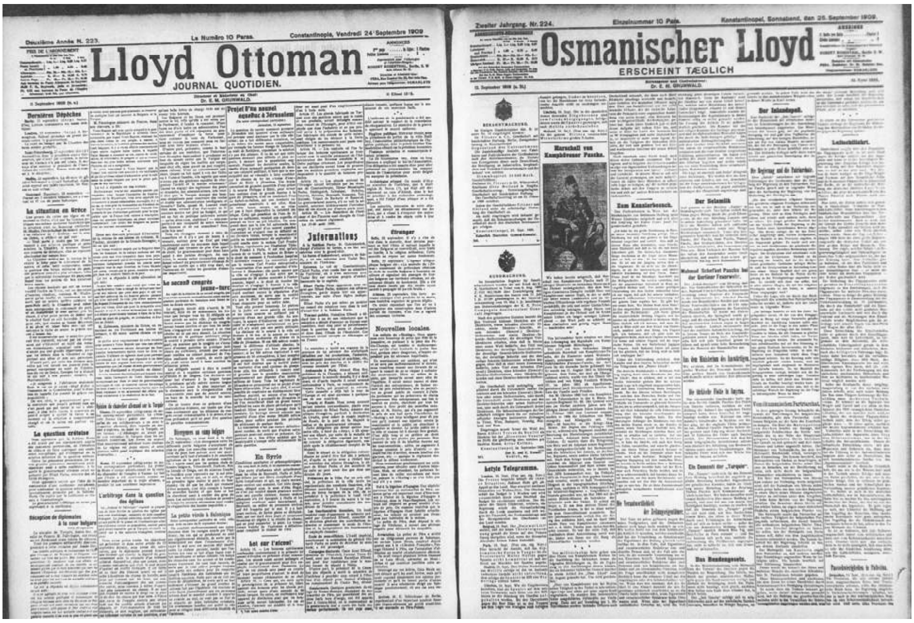
Lloyd Ottoman
JOURNAL QUOTIDIEN.

Osmanischer Lloyd
ERSCHEINT TÆGLICH

III. *Osmanischer Lloyd*'un Kuruluşu ve Almanya'nın Stratejik Hamlesi

Osmanischer Lloyd, 18 Kasım 1908 tarihinde İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır.[5] Almanya'nın Osmanlı'daki kültürel, diplomatik ve ekonomik etkisini artırmak amacıyla çıkarılan gazete, Almanca ve Fransızca olarak iki dilli yayımlanmıştır. Fransızca nüshanın adıysa *Lloyd Ottoman*'dır.[6] Almanya, Osmanlı topraklarında Fransız kültürünün güçlü bir etkiye sahip olduğunu fark ederek buna karşı kendi kültürel değerlerini tanıtmayı ve Osmanlı halkını etkilemeyi amaçlamıştır. Fransızca, Osmanlı'daki entelektüel ve elit çevrelerce prestijli bir dil hatta

[4] Irmgard Farah, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 Unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"* (Beyrut: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1993), 87.

[5] *Osmanischer Lloyd* (18 Novembre 1908), 1/1

[6] *Lloyd Ottoman* (18 November 1908), 1/1.

Osmanlı'nın ikinci yönetim dili olarak da kabul görmekteydi.[7] Almanya, bu gazeteyle Osmanlı'daki Fransız etkisine karşı alternatif sunmayı hedeflemişti.

Osmanischer Lloyd ve *Lloyd Ottoman*, 1915 yılına kadar bir nüsha halinde beraber basılmıştır. Bu tarihe kadar Fransızca kısmı oluşturan *Lloyd Ottoman*'ın işlevi *Osmanischer Lloyd*'da yayımlanan Almanca makalelerin bir çevirisidir. Fakat, *Lloyd Ottoman*'ın müstakil bir gazete olarak *Osmanischer Lloyd*'dan ayrılmasıyla Almanlar bu tarihten sonra İstanbul'da Berlin güdümünde iki ayrı gazeteyle kamuoyu oluşturmaya başlayacaklardır.[8]

Yalnızca bir basın organı olmanın ötesinde *Osmanischer Lloyd*, propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Gazetenin Almanca nüshası özellikle Osmanlı'daki Alman diplomatları, iş insanları ve teknik uzmanları için bilgi kaynağı olurken Fransızca nüshaysa Osmanlı'daki Fransızca konuşan elitlere hitap etmeyi amaçlamıştır. Bu dilsel ayrım, gazetenin farklı hedef kitlelere hitap etmesini sağlamış ve Almanya'nın Osmanlı'daki stratejik etkisini pekiştirmiştir. Fransızca yazılan yazılar, Osmanlı'daki Fransız etkisine karşı bir denge unsuru oluşturmak için özellikle vurgulanmıştır.

Osmanlı-Alman ilişkilerinin Sultan II. Abdülhamid dönemi sonrasındaki ikinci evrede Almanlar tarafından uygulanan ekonomik ve siyasi stratejilere artık *Osmanischer Lloyd*'la kültür politikaları da eşlik edecekti. Alman kültürel propaganda uzmanları, önceki dönemin teknik destek ve yatırımlarının yanı sıra artık Alman kültürel değerlerinin Osmanlı'ya aktarılması ve Osmanlı topraklarında İngiliz ve Fransız kültürel hegemonyasına karşı harekete geçeceklerdi.[9] Bu dönemde Almanya, dönemin büyük güçleriyle arasındaki rekabetin basın alanında da devam ettiğini görmüştür. Osmanlı topraklarında bu anlamda faaliyette bulunan Fransa'nın *Stamboul*, İngiltere'ninse *Levant Herald* gazeteleri bulunuyordu.[10]

Osmanischer Lloyd'un Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'daki Fransız etkisine karşı bir denge unsuru olarak işlev gördüğü ve bu yolla Alman çıkarlarını Osmanlı kamuoyuna meşrulaştırma çabasına da katkıda bulunmayı amaçladığı görülmektedir. Gazetenin yalnızca bir propaganda aracı olmanın yanı sıra dönemin çok dilli basın ortamında kültürel ve diplomatik köprü oluşturduğu fikri de ön planda tutulmaya çalışılacaktır.

---

[7] Klaus Kreiser, "Le rôle de la langue française en Turquie et la politique culturelle allemande au début du XXe siècle", *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, eds. Hâmid Batu & Jean-Louis Bacqué-Grammont (İstanbul: Editions Isis, 1986), 407.

[8] Farah, *Osmanischen Lloyd*, 26-27; Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı sırasında -en geç 1915 yılına gelindiğinde- "Osmanischer Lloyd" hariç yabancı devletler tarafından desteklenen tüm gazetelerin yayınlarını durdurmuştur. Farah, *Osmanischen Lloyd*, 55.

[9] Funda Berksoy, "Art Exhibitions in Munich and Istanbul (1909–18): Cultural Events as Part of German Imperialist Policies", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 7/1 (2020), 178.

[10] Farah, *Osmanischen Lloyd*, 54-55.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın başları, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem ulusal hem de uluslararası alanda ekonomik gerileme, toprak kayıpları ve milliyetçilik hareketlerinin yükselişi gibi birçok konuyla mücadele ettiği bir dönemdir. Bu gelişmeler devleti zayıflatırken aynı zamanda Avrupa'daki büyük güçler arasında da jeopolitik rekabeti artırmaktaydı. Bu dönemde Almanya İmparatorluğu, Kayser II. Wilhelm'in Weltpolitik'i ve bu politikayla uyumlu olarak geliştirdiği Drang nach Osten (doğuya yönelim) doğrultusunda Osmanlı'yla yakın ilişkiler kurarak Ortadoğu'daki nüfuzunu genişletmeyi hedeflemekteydi.[11] İlk etapta, Anadolu Demiryolu daha sonrasında Weltpolitik'e uyumlu olan Berlin-Bağdat Demiryolu projesi gibi büyük altyapı yatırımları, bu stratejinin somut göstergesiydi.[12] *Osmanischer Lloyd*'un 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlaması tam da bu bağlama oturmaktaydı. Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla Osmanlı'da basın özgürlüğünün artması, gazetenin ortaya çıkışını ve yayılmasını kolaylaştırsa da bu özgürlük, gazetenin Alman Büyükelçiliği'nin kontrolü altında bir araç olarak şekillenmesine engel olamamıştır. Almanların *Osmanischer Lloyd*'la başladıkları yoğun basın politikası, diğer devletlerle var olan güç mücadelesine basın alanının da dahil edilmesini sağlamıştır. Bu durum başkent İstanbul'da da güçlü bir şekilde ses getirmiştir. Almanlar bu amaçla İstanbul'da etkili olabilmek adına haber ajansları üzerinden nüfuz elde etmeye ve tek taraflı haberciliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Buna hizmet etmek adına da İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği bir araç olarak kullanılmıştır.[13]

Fransızcanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlığı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Tanzimat reformlarıyla entelektüel ve elit kesimler arasında yaygın hale gelmiştir. Diplomasi, eğitim ve kültürde Fransız etkisinin derinliği, bu dilin Osmanlı bürokrasisi ve entelektüel çevrelerinde prestijli bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.[14] Almanya Büyükelçiliği de bu durumu göz ardı etmemiştir. Bu bağlamda, *Osmanischer Lloyd*'un Fransızca olarak da yayımlanması yalnızca Türkçe yerine yerel bir dil tercihinden kaçınma değil aynı zamanda bu dili konuşan Osmanlı elitlerini hedef alma ve Fransız hegemonyasına karşı bir alternatif sunma çabasının da göstergesiydi. Bu tercih, gazetenin diplomatik bir araç olarak konumunu güçlendirmiş ve Almanya'nın Osmanlı'daki çok katmanlı nüfuz politikasını desteklemiştir.

---

[11] *Osmanischer Lloyd*, "Der Drang nach Osten" (23 November 1908), 5/1.

[12] Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi 'Düyunuumumiye'* (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979), 140.

[13] Farah, *Osmanischen Lloyd*, 64-65.

[14] Geniş bilgi için bk. Ertan Kuşçu - Ali Yağlı, "Yabancı Dil Olarak Fransızcanın Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerindeki Siyasal, Kültürel ve Eğitsel Alanlardaki Hâkimiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 30* (2022), 467-488.

IV. *Osmanischer Lloyd*'un Editöryal Kuruluşu

Meşrutiyet'in 1908'deki yeniden ilanıyla Almanca basın İstanbul'da görünür olmaya başlamıştır. Bu tarihten önce Alman basını için şu yorum yapılmaktadır; "Alman basını daha önce bilinmeyen bir faktördü."[15] Osmanlı basınında Meşrutiyet öncesi ve sonrasında Rumca, Ermenice, Fransızca ve İngilizce'den oluşan çok dilli bir medya ortamı mevcuttu. Artık yeni dönemle Almanca konuşan Osmanlı kamuoyuna hitap eden bir yayın organı da kendisini bu mecrada göstermeye başlayacaktır. Bu gazete, *Osmanischer Lloyd* adıyla 18 Kasım'da başkent İstanbul'da Almanca ve Fransızca olarak çift dilli yayımlanacaktır. Gazete, daha önceden *Bosporus Zeitung*'ta editörlük *Vossische Zeitung*'ta ikinci editörlük yapan Dr. Ernst Moritz Grunwald yönetiminde çıkacaktır.[16] Dr. Grunwald daha önceden editörlük görevlerinin yanı sıra *Frankfurter Zeitung*'un Roma, Londra ve Viyana muhabirliklerini yapmış meslekten bir gazetecidir. Dr. Grunwald'ın sahip olduğu geçmiş gazeteye diplomasi ve dış politika odaklı yön kazandıran bir editöryal perspektif çizecektir.[17]

Dr. Grunwald'ın *Osmanischer Lloyd*'daki editöryal yardımcılığını Alman oryantalist ve dil bilimci Friedrich Schrader yapacaktır. Schrader, 1891-1907 yılları arasında İstanbul'da yaşamıştır. Daha sonra Almanya'ya dönse de 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla geri gelmiştir.[18]

Osmanischer Lloyd'un teknik altyapısı 15 Kasım 1908'de *Neue Türkei* gazetesinin yayınlanmasının durması sonrasında bu gazetenin basım işini yapan Geb-

[15] Albrecht Wirth, *Der Balkan* (Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1914), 385.

[16] Josep Ettlinger, *Das litterarische Echo: Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde* (Oktober 1908-Oktober 1909), 11/305.

[17] Wirth, *Der Balkan*, 385.

[18] Friedrich Schrader (1865–1922), 1891'de Bebek'te bulunan Robert Kolej'de Alman dili ve edebiyatı öğretmeni olarak göreve başladı daha sonra 1900 yılı civarında Pera'daki bir Fransız-Ermeni lisesinde "professeur" olarak görev yapmıştır. Schrader, Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren çağdaş Türk edebiyatından çeviriler yapacak seviyede Türkçe'yi iyi bilmektedir. *Das Literarische Echo* ve *Frankfurter Zeitung* gibi Alman dergi ve gazetelerinde bu konuda makaleler yazmıştır. 1908 sonrasındaysa Türk arkadaşlarıyla iki dilli Türkçe-Almanca bir gazete kurma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yayın hayatına başlayacak olan *Osmanischer Lloyd*'un kurucu ortağı ve genel yayın yönetmeni yardımcısı olmuştur. Bu görevini 1908-1917 yılları arasında sürdürmüştür. Savaş sırasında 1916'da Halide Edib'in 1912'de yazdığı *Yeni Turan* adlı hikayeyi *Das neue Turan Ein türkisches Frauenschicksal* adıyla Almancaya çevirmiştir. Ayrıca Ahmed Hikmet'in romanlarını ve Halit Ziya'nın kısa hikayelerini de çevirmiştir. 1917-18 yıllarında, İstanbul'da Bizans ve Müslüman anıtlarını envanterlerini çıkarmakla görevli bir komisyonun üyesi olmuştur. 1918 Kasım'ında Türkiye'yi terk etmiş ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinin muhabiri olmuştur. Friedrich Schrader, *İstanbul: 100 Yıl Öncesine Bir Bakış* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 10; Lohmann-Hellmanzik, *Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd*; Helke Kammerer-Grothaus, "Die Frühe Fotografie in Istanbul: Eine Quelle zur Archäologie und Topographie der Alten Kaiserstadt am Bosporus", *Antike Welt* 3 (2021), 58.

rüder Löffler (Löffler Kardeşler) tarafından sağlanacaktır. Osmanlı'daki Avrupa sermayeli matbaacılık ağının parçası olan Löffler,[19] bu baskı işi için 20 bin Alman Markı almıştır.[20]

Birinci Dünya Savaşı öncesinde *Osmanischer Lloyd*'un potansiyel okuyucu kitlesinin Alman ve İsviçre vatandaşlarından -Bosna-Hersek'in ilhakı Avusturya toplumunu nüfus anlamında etkilediği düşünüldüğünde- oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu sayının 5.500 ila 10 bin arasında olduğu varsayılmaktadır. İstanbul'da yayınlanacak bu gazeteye, ticaret ve komisyon evleri, yabancı elçilikler ve konsolosluklar, kamu şirketleri, bankalar, kulüpler, oteller, çeşitli milletlerden özel kişiler ve Alman İmparatorluğu'nda veya Osmanlı ordusunda Alman subayları tarafından eğitilmiş ve ülkenin seçkin kesimine mensup olan "kilit pozisyonlarda bulunan" görece çok sayıda Türk askeri personeli abone olacaktı.[21]

Genç Türk Devrimi sonrasında basın üzerindeki sansürün ve baskının ortadan kalkmasıyla gerçek bir patlama yaşanmıştır. Bu dönemde mevcut gazetelerin çoğu tirajlarını önemli ölçüde artırmayı başarırken kısa sürede birçok yeni gazetenin kuruluşuna da şahit olunmuştur. Mayıs 1909'da *Revue du Monde Musulman* adlı dergi, Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm dillerde yedi yüz süreli yayının listesine yer vermiştir. Bu listede, tamamen Fransızca otuz üç ve kısmen Fransızca olan elli iki gazete veya dergi yer almıştır. Bu dönemde, beş Türkçe günlük yayının yanında *Stamboul, Moniteur Orientale, Lloyd Ottoman, Jeune Turc, L' Aurore* ve *Patrie* olmak üzere altı Fransızca yayın basılmıştır. Fransızca gazetelerin bu yoğunluğuna karşın Almanca (*Osmanischer Lloyd*) ve İngilizce (*Levant Herald and Eastern Express*) sadece birer gazete yer almıştır.[22] Kemal Karpat da 1911'de İstanbul'da dokuz Türkçe ve yirmi bir yabancı dilde günlük gazeteyle otuz iki derginin bulunduğunu belirtmektedir. İlgili dönemde sadece gazete ve dergi sayısı artmakla kalmamış aynı zamanda gazetecilik de profesyonel bir sektör haline gelmiştir.[23]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlayacağı 1914'te İstanbul'da otuz kadar günlük gazetenin varlığı bilinmektedir. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında içerisine girilen yeni dönemle Türk basınının belirli bir zirveye ulaşacak kadar gelişebildiği yorumları da yapılmaktadır. Dünya Savaşı sırasındaysa basın özgürlüğünün tekrar kısıtlandığı bilinen bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Savaş süresince alınan askeri yenilgiler, siyasal ve toplumsal şikayetler hakkındaki haberler yine propaganda amaçlı sansüre tabi tutulmuştur.[24]

---

[19] Wirth, *Der Balkan,* 385.

[20] Heinz Alfred Gemeinhardt, *Deutsche und Österreichische Pressepolitik während der Bosnienkrise 1908/09* (Husum: Matthiesen Verlag, 1980), 122.

[21] Lohmann-Hellmanzik, *Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd*, 25.

[22] *Revue de Monde Musulman*, "Liste des journaux ottomans" (1 Mai 1909), 3/5-107.

[23] Farah, *Osmanischen Lloyd*, 50.

[24] Lohmann-Hellmanzik, *Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd*, 25.

Osmanischer Lloyd'un ilk sayısı 18 Kasım 1908'de Almanca ve Fransızca olarak yayımlanmış böylece daha fazla okuyucuya ulaşılması amaçlanmıştır. Başlangıçta Türkçe bir baskı yapılması planlansa da maliyetlerin çok yüksek olması nedeniyle vazgeçilmiştir. Kasım 1915'e kadar gazete günlük olarak altı ila sekiz sayfa arasında basılsa da bu tarihten sonra ikiye ayrılmıştır. *Osmanischer Lloyd* ve *Lloyd Ottoman* olarak iki ayrı gazete ve dörder sayfalık nüshalar halinde yayımlanmıştır.[25]

Gazete çoğunlukla Osmanlı topraklarında özellikle de başkent İstanbul'da ikamet eden Alman toplumunda yer alan kişiler tarafından takip edilmektedir. Gazetenin basım yeri ve nüshalarda yer alan reklamlardaki firmaların adreslerine bakıldığında Pera'da olduğu göze çarpmaktadır. Pera bölgesi o dönemde hem Avrupalı hem Osmanlı seçkinlerinin yoğunlaştığı modern bir yerdi. Reklamlarda Batı tarzı yaşama dair (mobilya, seyahat, fotoğrafçılık) ürünler ön plandadır. Bu da dönemin Osmanlı toplumundaki modernleşme eğilimlerini net bir biçimde yansıtması açısından önemlidir.[26] Gazete abonelerinin yanı sıra Türk basınını etkilemesi ve onlara malzeme vermesi açısından dolaylı okur kitlesine de sahiptir. Gazete genel itibarıyla Alman toplumuna ve Osmanlı elitlerine hitap etse de özellikle Türk basını, *Osmanischer Lloyd*'daki makaleleri çevirip kendi nüshalarında Alman bakış açısını duyurmak amacıyla da kullanmıştır.[27]

Osmanlı'da yönetimi elinde bulunduran Genç Türklerin etnik azınlıklara yönelik politikasının giderek belirginleştiği 1916 ve 1917 yıllarında, Alman toplumu içinde de Türk yönetimiyle ilişkiler konusunda gerginlikler artmaya başlamıştır. Hem Osmanlı yönetimi hem de Alman büyükelçiliğiyle yaşanmaya başlanan gerilimli atmosfer, 1914'ten itibaren kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladığı bir dönemde kurucu editör ve başyazar Dr. Grunwald, yeni Büyükelçi Hans von Wangenheim'la yaşadığı anlaşmazlığın ardından görevinden ayrılmıştır. Bu tarihten sonra gazetenin kapanacağı Kasım 1918 sonuna kadar neredeyse her sene editör değişikliği yaşanmıştır.

Dr. Ernst Moritz Grunwald'ın Mart 1914'teki ayrılışı sonrasında göreve Karl Müller-Poyritz gelse de o da Kasım 1915'te görevinden ayrılacaktır. Müller-Poyritz'den görevi devralan Wilhelm Schwedler ise daha bir yıl dolmadan Mayıs 1916'da bu görevi Max Übelhör'e devredecektir. Übelhör'ün süreç içerisinde kurucu ortaklardan Friedrich Schrader'le yaşadığı gerilimli ortamın yargıya taşınması sonrası Ağustos 1917'de ikili görevlerinden ayrılacaktır.[28] Bu sefer editörlük koltuğu, Dr. Peter Silbermann'a geçecektir. Fakat artık Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru gelinen süreçte yaşanan gerilimli ortam gazeteyi iyice içinden çıkılmaz bir ortama sürüklediğinde Eylül 1918'de görev *Berliner Tageblatt*'ın eski muhabiri Wilhelm Feldmann'a devredilse de savaşın iki ay sonra sona

[25] Dorothée Guillemarre-Acet, *Impérialisme et nationalisme L'Allemagne, l'Empire ottoman et la Turquie (1908 – 1933)* (Würzburg: Ergon-Verlag GmbH, 2016), 34-35.

[26] *Osmanischer Lloyd* (18 November 1908), 1/3.

[27] Guillemarre-Acet, *l'Empire ottoman et la Turquie,* 35.

[28] Kammerer-Grothaus, "Die Frühe Fotografie in Istanbul", 58.

ermesiyle 30 Kasım'da gazetenin kapatılması ve Türk hükümetiyle itilaf güçleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi uyarınca Alman toplumunun diğer üyeleri gibi Feldmann da Osmanlı'yı terk etmek zorunda kalacaktır.[29]

Handel und Wirtschaft.

BÖRSE

Letzte Telegramme.

Die U-Boote.

Osmanischer Lloyd

Konstantinopel

Friede mit der Ukraine

Die Verhandlungen mit den Russen.

Der erste Friedensschluß

V. *Osmanischer Lloyd*'un Yayın Destekçileri

Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarındaki etkisi özellikle ekonomik ve askeri alanda derinleşmiştir. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnızca bir stratejik müttefik olarak görmekle kalmamış aynı zamanda Osmanlı topraklarında büyük altyapı projeleri gerçekleştirmiştir. Bağdat Demiryolu, Almanya'nın Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği önemli projelerden biridir.[30] Bu demiryolu sadece ekonomik bir yatırım değil aynı zamanda Almanya'nın Osmanlı üzerindeki etkisini artırmayı hedefleyen stratejisiydi. Bu projeyle Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik olarak kendi topraklarına bağlamayı amaçlamıştır.[31] Almanya'nın Osmanlı'daki bu stratejik yatırımları, *Osmanischer Lloyd* gibi basın araçlarıyla desteklenmiş ve Osmanlı halkı üzerindeki etkisi de pekiştirilmiştir. Buradaki ayrım gazete yoluyla halkın Alman yatırımları konusunda bilinçlendirilmesinin sağlanmasıyken aynı zamanda ilgili yatırımların sermayedarları tara-

---

29 Farah, *Osmanischen Lloyd*, 111-120.

30 *Bağdat Demiryolu'na Aid Mukavelat* (Dersaadet: Selanik Matbaası, 1329).

31 "Anatolische Industrie und Handels-Gesellschaft m. b. H.", *Von der Heydt's Kolonial-handbuch* (Berlin, Leipzig und Hamburg: Verlag für Börsen- und Finanzliteratur AG, 1914), 56-57; "Deutsche Levantinische Baumwollgesellschaft mit beschränkter Haftung", *Von der Heydt's Kolonial-handbuch* (Berlin, Leipzig und Hamburg: Verlag für Börsen- und Finanzliteratur AG, 1908), 80-81.

fından gazetenin sübvanse edilmesidir. Bu sayede gazete, en büyük destekçisi olan Osmanlı'daki Alman sermayedarlarının sözcüsü konumuna gelecektir.

Osmanischer Lloyd'un kuruluşuyla Almanya'ya karşı güçlü bir basın kampanyası başlatılmıştır. Kasım 1908 sonunda, Alman politikasını tanımlamak adına en çok kullanılan kavramlardan biri olan "Doğu'ya yönelme" (Drang nach Osten) duyulur olmuştu. Bu bağlamda, *Osmanischer Lloyd*'da çalışan bir gazeteci bu ifadenin Fransızlar tarafından ortaya atıldığını belirterek; "eski Türkiye'nin Almanya'yı her zaman Fransız gözlükleriyle değerlendirdiği"[32] sözüne vurgu yapmıştır. Bu da Alman İmparatorluğu'nun artık Osmanlı'da kendine ait gazeteyle sesini duyurma gerekliliğini ortaya koymasının ne kadar gerekli olduğunu pekiştirmiştir.

Alman İmparatorluğu, yukarıdaki satırlarda da belirtildiği üzere o güne kadar kültürel politika yürütmemiştir. Ancak gelinen süreçte artık Almanya'nın kendisini savunması için basın organı eksikliği oldukça belirginleşmiştir. Özellikle Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rejim değişikliğiyle İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği, Türk ve yabancı basının başlattığı saldırılara karşı bir tepki geliştirmek zorunda kalmıştır. Takınılacak yeni stratejik tutum uyarınca Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından bu konuda harekete geçilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu kapsamda, o güne kadar uygulanmayan bir yöntemle Türk gazetelerinin finanse edilmesi gibi alışılmadık bir adım atılmıştır. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamında hemen hemen her gün yeni gazetelerin çıktığı böylesi bir süreçte bu strateji Almanlar açısından zor bir iş olmuştur. Bu bağlamda, Almanların İstanbul'daki büyükelçisi Adolf Marschall von Bieberstein, Alman Dışişleri'ne, bir yandan Alman gazetelerini İstanbul'daki durumu rapor etmeye teşvik etmelerini özellikle de rejim değişikliğini övmeleri önerisinde bulunurken bir yandan da kendisi de bu gazetelerde yayınlanmak üzerine makaleler yazmıştır. Ancak, 8 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakıyla başlayan kriz ortamı Almanların basın yoluyla aldıkları bu önlemleri hızla yetersiz kılmıştır. Büyükelçi Bieberstein yalnızca İstanbul'daki Almanlara hitap etmeyen aynı zamanda kamuoyu yaratan hatta onu etkileme amacı güdecek bir gazete kurulmasının gerekli olduğu düşüncesindedir.[33]

Büyükelçi Bieberstein'in uyarısıyla Alman Dışişleri, kurulması istenen gazete projesini finanse etmeye zorlanmıştır. Bu konuda, büyükelçiyle sanayi çevreleri bilgilendirilmeye çalışılarak Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını korumak adına gazetenin çok önemli bir iş olduğu vurgulanmıştır. Bu bilgilendirmeden sonra Osmanlı'da yatırımları bulunan Alman yatırım, sermaye ve sanayi kuruluşlarından Loewe, Krupp-Werke, Handelsvereinigung A.G.[34],

---

[32] *Osmanischer Lloyd*, "Der Drang nach Osten", 5/1.

[33] Guillemarre-Acet, *l'Empire ottoman et la Turquie,* 34.

[34] Prens Christian Kraft, Fürstenberg Prensi Max Egon ve Hohenlohe-Oehringen prenslerinden Friedrich Karl gibi birçok aristokrat kapitalist sermaye yatırımı, finans ve yönetim şirketi olan *Prens Grubu* (Fürstenkonzern) adıyla tanınan bir holding kurmuşlardır. Bu grup, 1905'te Madeira AG, 1908'te de Handelsvereinigung AG adıyla 15 milyon Mark sermayeli bir şirket haline geldi. Bu grubun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli yatırımlarından birisi

Bankhaus Bleichröder, Nationalbank ve Deutsche Bank temsilcilerinden oluşan bir yapı kurulmuştur.[35] Gazetenin kurulması adına atılan bu adımla Osmanlı İmparatorluğu'yla ticari ilişkileri bulunan firmaların da birleştiği bir konsorsiyum oluşturulmuştur. Oluşturulan konsorsiyuma dahil olan şirketlerin temsilcileriyle 20 Eylül 1908'de ilk toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda gazetenin çıkarılması adına gerekli sermayenin 200 bin Alman Markı olduğu konusunda karar alınmıştır. Bu sermaye oluşturulurken Dışişleri Bakanlığı'nın bilgi sağlama ve İstanbul'a günlük telgrafları ücretsiz gönderme yükümlülüğünü üstlenmesi, konsorsiyum açısından önemli bir mali destek olmuştur. Fakat, Dışişleri Bakanlığı da bu yardımlarından dolayı gazetenin siyasi yönelimi üzerinde "önemli etki"ye sahip olma hakkını saklı tutmuştur.[36]

İstanbul'da bir gazete kurma fikri konusunda Berlin tarafından atılan adımlar süreç içerisinde olgunlaşmaya devam ederken Alman hükümetinin bu aşamada Osmanlı başkentinde kendi dağıtım teşkilatını kurma fikri de gündeme gelmiştir. Bunun gündem olmasının nedeniyse Dünya Ticaret Örgütü veya Dışişleri Bakanlığı tarafından kendilerine gönderilen Almanca, Fransızca ve Türkçe raporların İstanbul gazetelerince yayımlanmasını sağlamaktı. Bu düşüncenin siyasi amacıysa şöyle ifade edilmiştir:

> Kamuoyunun kontrolü için haber, makaleden daha önemlidir. Kamuoyunun çıkarları uğruna verilen mücadelede yenilmeyeceksek Almanya'dan ve Almanya'yla ilgili haberlerin herhangi bir yabancı etkiden uzak olmasını sağlamalıyız. Kendi istihbarat servisimiz aracılığıyla yabancı ajansları raporlarında gerçeklerden çok uzaklaşmamaya zorlayacağız. … Dışişleri Bakanlığı bu haber servisini organize edecek ve bunu her gün İstanbul'a ücretsiz olarak ulaştıracaktır. Bu haber servisi, Türk gazetelerinin abonelikten kaçınamayacağı şekilde olacaktır.[37]

Gazetenin kuruluş sermayesi için konsorsiyumun oluşturulmasının ardından fiziksel yapısı hakkında da fikirler ortaya atılmıştır. Bu kapsamda başlangıçta Türkçe bir baskı yapılması planlansa da yapılan hesaplamalarda maliyetlerin yüksekliğinden dolayı bundan vazgeçilmiştir. Görüşmeler sonunda kurulacak olan gazetenin Almanca ve Fransızca olması konusunda hem fikir olunmuştur. Gazete, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikaları, Alman İmparatorluğu'yla diğer güçler arasındaki ilişkiler, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik ve kültürel politikaları gibi konulara dair başyazılar

---

de çoğunluk hisselerine sahip oldukları Deutsche Palästinabank'tır. Nachum T. Gross, "Die Deutsche Palästina-Bank 1897-1914 Ein Forschungsfragment", *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte/Journal of Business History* 33/3 (1988), 156-157.

[35] British Library: India Office Records and Private Papers (IOR/L/PS/18/B267), Memorandum on Intellectual and Political Forces in the Ottoman Empire [2v] 4/26.; Farah, *Osmanischen Lloyd,* 92.

[36] Farah, *Osmanischen Lloyd,* 93.

[37] Farah, *Osmanischen Lloyd,* 93.

içerecektir. Gazete kendi hazırladığı yazıların yanı sıra zamanla Osmanlı basınından *Tanin*, *Sabah*, *İkdam* ve *Yeni Gazete*'den zaman zaman da Yunan ve Ermeni basınında yer alan makalelere de yer verecektir.[38]

Gazetenin Kasım 1908 tarihinden itibaren yayın hayatına başlamasından uzun bir süre sonra 1915'te Alman propaganda çalışmalarının merkezileştirilmesinin ardından yönetim konsorsiyumdan alınarak direkt Dışişleri Bakanlığı'na devredilmiş ve doğrudan İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin kontrolüne geçmiştir.[39]

VI. *Osmanischer Lloyd*'un Yayın Politikası ve Hedef Kitlesi

Osmanischer Lloyd kurulduğunda Alman İmparatorluğu gazetenin siyasi tutumunu belirleme hakkını saklı tutuyordu. Gazetenin masrafları da Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırımları bulunan Alman girişimciler tarafından karşılanıyordu. Gazete hakkında İstanbul'daki büyükelçilik de denetim işlevi üstlenmiş ve raporlamayı düzenlemek adına birçok kez yayınlara müdahalede bulunmuştur. Kurulduğu günden itibaren Berlin'den her gün birkaç telgraf raporu alsa da gazeteye İstanbul'daki elçiliğin genel anlamda etkisi daha güçlü olmuştur. Gazetenin Alman Büyükelçiliği'nin kontrolünde olduğu ve uygunsuz çıkan yazıların büyükelçilik tarafından bakanlığa rapor edildiği açıkça bilinmektedir. Bu durumun bilinmesinden dolayı önemli bazı siyasal olaylarda editörden, iç ve dış politika söylemlerini içeren makaleleri yayımlamadan önce büyükelçiliğe sunmaları istenmektedir.[40]

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı sonrasında yaşananlar hakkında gazete tam da buna uygun bir hareketle Alman hükümetinin tutumuna benzer tavır sergilemiştir. Almanya'nın şaşkınlık içinde olduğu ve Avusturya-Macaristan'ın müttefikinden destek talep etmediği okuyuculara anlatılmaya çalışılmıştır. Gazetenin ikinci nüshasında "Bosna ve Hersek'in İlhakı Üzerine"[41] başlıklı bir yazı yayınlanarak bu girişimin Avusturya-Macaristan tarafından gerçekleştirildiğinden bahisle bölgede yapılan ve yapılması düşünülen faaliyetlere yer verilmiştir. Bir gün sonrasındaysa İngiliz yanlısı ve Alman karşıtı *Yeni Gazete*'de önceden yayınlanan ve Avusturya-Macaristan'a Alman İmparatorluğu'nun ilhak konusunda destek verdiğine dair habere cevap verilmiştir. Bu yazıya "Akıllı

[38] Guillemarre-Acet, *l'Empire ottoman et la Turquie,* 35.

[39] Farah, *Osmanischen Lloyd,* 80.

[40] Farah, *Osmanischen Lloyd,* 79.

[41] *Osmanischer Lloyd*, "Zur Annexion Bosniens und der Herzegowina" (19 November 1908), 2/1.

bir adam, eski ve güvenilir bir arkadaşıyla bağlarını koparacak bir iftiraya karşı karar vermeden önce iki kez düşünmelidir."[42] sözleriyle son verilmiştir.

Osmanischer Lloyd, Almanya'nın Osmanlı'daki çıkarlarını savunurken aynı zamanda Osmanlı'daki Fransız kültürüne karşı Almanya'nın kültürel etkisini artırmayı da amaçlamıştır. Gazetenin yayın politikası, dönemin diplomatik ve kültürel bağlamına oldukça uygun olarak şekillenmiştir. Almanca bölüm, Osmanlı'daki Alman diplomatları, iş insanları ve teknik uzmanlar için daha teknik ve diplomatik bir içerik sunarken *Lloyd Ottoman*, Osmanlı'daki Fransızca konuşan elitlere hitap etmiştir.

Lloyd Ottoman, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız kültürüne karşı bir denge unsuru oluşturmak amacıyla kullanılması özellikle Fransızcanın eğitimli elitler arasında prestijli bir dil olarak kabul edilmesiyle alakalıydı. Almanlar da bu dili kullanarak ilgili çevreleri etkilemeyi amaçlamıştır. *Lloyd Ottoman*'da Almanya'nın Osmanlı'daki ekonomik yatırımları ve askeri iş birlikleri savunulmakla kalınmamış aynı zamanda ilerleyen dönemlerde Osmanlı halkının savaşa kendi yanlarında katılmaları da teşvik edilmeyi çalışılmıştır. Bu bağlamda, *Osmanischer Lloyd* ve *Lloyd Ottoman* sadece bir basın organı olmanın ötesinde diplomatik araç olarak da işlev görmüştür.

Lloyd Ottoman'da yer alan makaleler Berlin, Paris ve Londra gibi dönemin önemli başkentlerinden gelen uluslararası haberleri detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu şehirlerin finansal piyasaları, borsaları ve ekonomik eğilimleri okuyucuları olan Alman kökenli göçmenler ve yerel Osmanlı elitlerine küresel ticaret ve ekonomi hakkında kritik bilgiler sunma amacı taşıdığını da göstermektedir. Gazete aynı zamanda Makedonya ve Balkanlar gibi Osmanlı İmparatorluğu açısından önemli olduğu kadar uluslararası konjonktürün de tartışmalı hale geldiği bölgelerdeki gelişmelere de yer vermektedir. Tüm bu özellikleriyle *Lloyd Ottoman*, Alman siyasi ve ekonomik etkisini Osmanlı İmparatorluğu'nda yayma amacı güden ve bu doğrultuda Alman çıkarlarını destekleyen bir platform işlevi de görmüştür.

Alman propaganda çalışmalarının merkezileştirilmesi adına 1915'te *Osmanischer Lloyd*'un yönetiminin Deutsche Bank'ın liderliğindeki Alman sermayedarlarının oluşturduğu konsorsiyumdan İstanbul'daki büyükelçiliğin kontrolüne geçtiğinde büyükelçilik, gazete üzerinde doğrudan nüfuz kurmanın yanı sıra dönemin diğer bazı Türk gazetelerini de sübvanse ederek İstanbul'da Alman yanlısı bir atmosfer yaratmaya çalışmıştır.[43]

[42] *Osmanischer Lloyd*, "Die deutsch-türkischen Beziehungen und der 'Osmanische Lloyd'" (20 November 1908), 3/1.

[43] Farah, *Osmanischen Lloyd,* 80. Alman Büyükelçiliği, 16 Kasım 1912'de Bethmann-Hollweg'e Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman itibarının zedelenmesiyle mücadele etmek adına Türk gazetelerine verilen sübvansiyonlarla ilgili bir mektup yazarak, Almanya için büyük bir Türk gazetesinin alınabileceğinden bahsederek, bunun başkent İstanbul'daki en etkili gazete olan *Sabah* olduğundan bahsetmektedir. Satın alın işlemi için *Sabah* gazetesiyle müzakereleri baş-

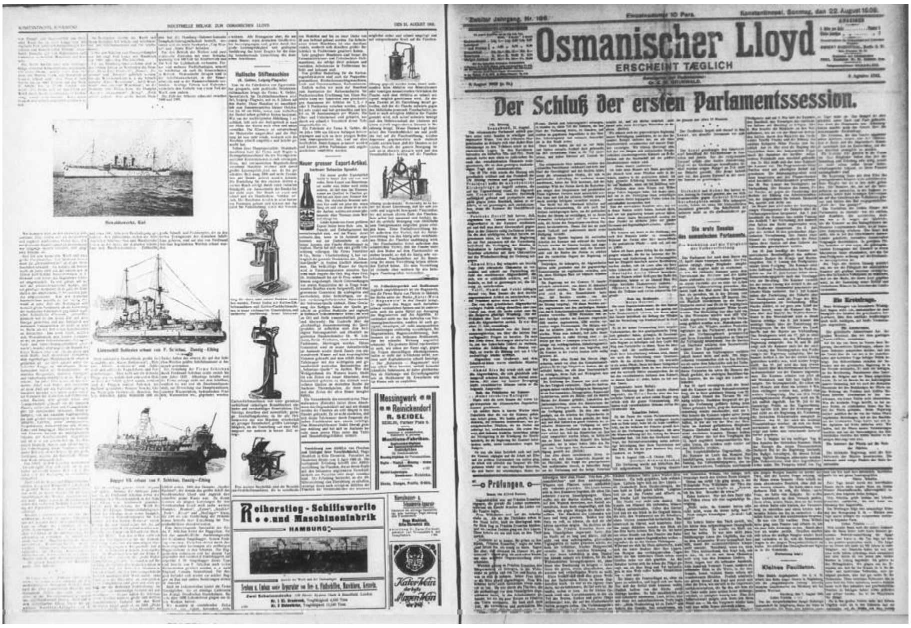
Osmanischer Lloyd
ERSCHEINT TAEGLICH
Der Schluß der ersten Parlamentssession.

VII. *Osmanischer Lloyd*'un Diplomatik Rolü

Osmanischer Lloyd'un basın dünyasındaki rolünü anlamak için medya ve diplomasi arasındaki ilişkiyi inceleyen teorik bir çerçeve faydalı olabilir. Propaganda teorisi,[44] gazetenin kamuoyu oluşturma ve yönlendirme çabasını açıklarken kültürel emperyalizm teorisiyse[45] Almanya'nın Osmanlı'daki Fransız etkisine karşı bir alternatif sunma stratejisini anlama konusunda rehberlik edebilir. Bu teoriler dikkate alındığında *Osmanischer Lloyd*'un Fransızca nüshası olan *Lloyd Ottoman* yalnızca bir iletişim değil aynı zamanda bir güç mücadelesinin de temsil etmektedir. Gazetenin çift dilliliği dönemin çok katmanlı diplomatik yapısını yansıtan ve medya yoluyla şekillendirilen uluslararası ilişkilerin bir örneği olarak da analiz edilebilmektedir. Bu konuda Almanların en çok eleştirildikleri konuların başında gelen Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda ters algı yapılarak Osmanlı gazetelerinin Almanya'nın Avusturya-Macaristan'la ittifakına olan sadakatini eleştirmelerine yanıt olarak *Osmanischer Lloyd* aracılığıyla Türk halkının onuruna seslenilmiş-

latmaya ve ayrıca Krupp firmasının da üçüncü tarafların hariç tutulması koşuluyla girişimin maliyetlerini üstlenmeye hazır olduklarından bahsetmiştir. *Sabah* gazetesinin satın alımının yanı sıra *Défense Nationale* dergisinin Fransız destekli basının Krupp toplarına ve Alman eğitmenlere yönelik yapılan saldırılarına karşı uygun bir ücret karşılığından Alman savaş malzemelerini ve Alman askeri yöntemlerini savunmayı kabul ettiğinden de bahsedilmiştir. Farah, *Osmanischen Lloyd,* 80-81.

44 Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35/1 (1980), 302.

45 Armand Mattelart - Michèle Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 92.

tir: “Onur duygusuyla Alman ders kitaplarında bile takdir edilen Türk halkının oğulları mı, bize sadakatsizlik yapmamızı mı öneriyorlar?”[46]

Alman mallarını da etkileyen Avusturya mallarına yönelik boykota karşı bir basın kampanyası başlatıldığında *Osmanischer Lloyd*, söz konusu tedbirlerle ilgili olarak Avusturya-Macaristan’ın savaş istemediğini ve Türkiye’ye ekonomik avantajlar sağlamaya hazır olduğunu vurgulamaktadır. Bu ihtilaflı söylem Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Şubat 1909’da imzalanan anlaşmaya kadar gazetenin gündeminde kalmıştır.[47]

Osmanischer Lloyd, Avusturya-Macaristan’la ilgili konularda ne kadar taraflıysa diğer ülkelerle olan konularda da tam tersi bir tarafgirlik içerisinde bulunmuştur. Bu konuda İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz baskılarını ya da iktisadi anlamda Alman-İngiliz çıkarlarının karşı karşıya geldiği gelişmelerde kamuoyu oluşturmak adına yazılar yayınlanmıştır. Bu konuda İngilizlerin de dikkatini çekmeyi başarmışlardır. İngiliz belgelerinde gazetenin yayınları hakkında raporlara denk gelinmektedir. Özellikle Bağdat Demiryolu projesi kapsamında Fırat’ın üzerinde taşımacılık yapılması konusundaki imtiyazlarda İngiliz Messrs Lynch’le yaşanan gelişmeler ve Almanların bu konudaki tutumları, *Osmanischer Lloyd*’daki yayınlardan dolayı İngiliz belgelerine yansımıştır.[48] Bu konuda İngilizler, *Osmanischer Lloyd*’daki yazılardan anlamlar çıkarmaya çalışmış ve İngiliz çıkarları konusundaki Alman görüşlerini dikkate almışlardır. İngilizlere göre Alman bakış açısını anlamak için yalnızca *Osmanischer Lloyd*’un izlediği çizgiyi takip etmek yeterliydi. Onlara göre Almanlar, başta suret-i haktan görünerek İngilizleri destekliyor gibi görünse de çıkarlar konusunda olumsuz bir gelişme olunca bu duruşlarını nasıl değiştirdikleri, raporlara sıralı şekilde dahil ettikleri haber yazılarıyla gösterilmektedir. Bu kapsamda gazetenin bazı sayılarında yer alan haberlere konuyla ilgili yazılan raporda yer verilmiştir. İlgili raporda, 8 Ekim tarihli sayısında şöyle denmektedir: “Ne seyrüsefer imtiyazının ne de Sir William Willcocks’un planının bir işgal anlamına geleceğini düşünmek için bir neden yoktur.”[49] Görevi Alman çıkarlarını korumak olmasına rağmen, bu projeye kayıtsız kalıyor gibi görünmeyi ya da hatta destekliyor gibi görünmeyi siyasi açıdan uygun bulmuştur.

13 Ekim’de de benzer bir yaklaşımla şu görüşü savunmuştur: “Osmanlı ve İngiliz hükümetleri arasında çıkacak herhangi bir anlaşmazlık çok sakıncalı olurdu.”

[46] *Osmanischer Lloyd*, (11 Dezember 1908), 21/1.

[47] Guillemarre-Acet, *l’Empire ottoman et la Turquie,* 36.

[48] British Library: India Office Records and Private Papers (IOR/L/PS/10/88/2), Mesopotamia:- Navigation of Tigris + Euphrates; Euphrates + Tigris Steam Navigation Co; Hamidieh Co. [165r], 329/630.

[49] IOR/L/PS/10/88/2, Mesopotamia:- Navigation of Tigris + Euphrates; Euphrates + Tigris Steam Navigation Co; Hamidieh Co. [166r], 331/630.

Almanların bu süreçten sonra haber dilinde ton değiştirdiklerinden bahisle devam edilerek, 24 Ekim'de, *Osmanischer Lloyd*, Sadrazam, Hallaçyan Efendi ve diğerlerinin hayali bir toplantısını yayımlamıştır:

> Görüşme oldukça hararetliydi. Bazı kişiler salonu terk etti. Önerilerden biri, imtiyazın Bağdat hattının inşası tamamlanana kadar ertelenmesi, yani hükümet Irak'taki konumunu güçlendirene kadar beklenmesiydi.

Bu raporla Almanların gerçek hissiyatının açığa çıktığından bahisle onların tek isteğinin Bağdat Demiryolu projesini tamamlamak olduğu vurgulanmıştır. Fakat, İngilizlere göre Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde seyrüseferin düzgün bir şekilde organize edilmesi durumunda artık demiryoluna ihtiyacın kalmayacağı bilinmektedirler. Bundan dolayı Almanların tedirginlik duyduğu aktarılmaktadır.

Kısacası İngilizler, *Osmanischer Lloyd*'un Osmanlı'daki Alman yatırımlarının özellikle de Bağdat Demiryolu projesinin tamamlanması adına nasıl propaganda yaptıkları üzerine bir okuma gerçekleştirmişlerdir.

VIII. Sonuç

Osmanischer Lloyd ve *Lloyd Ottoman*, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Almanya'nın stratejik çıkarlarını destekleyen medya ve diplomasi aracı olarak tarihe geçmişlerdir. Almanca ve Fransızca dillerinde yayımlanan gazete, Osmanlı entelektüeli ile Alman makamları arasında bilgi akışını sağlarken Almanya'nın Osmanlı üzerindeki ekonomik ve siyasi nüfûzunu da pekiştirmiştir. Özellikle *Lloyd Ottoman*'ın varlığı, Osmanlı'da kamuoyu yaratarak onu etkileme ve Fransız kültürel hegemonyasına karşı bir denge unsuru oluşturmada kilit rol oynamıştır. Gazete, Alman altyapı yatırımlarının tanıtımından Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakının meşrulaştırılmasına kadar geniş bir etki alanına sahip olmuştur.

Osmanischer Lloyd'un yalnızca bir basın organı olmadığı aynı zamanda Meşrutiyet döneminin diplomasi ve güç politikalarının bir yansıması olduğu ortadadır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi çerçevesinde Osmanlı topraklarını terke zorlanan Almanların ülkelerine dönmesiyle *Osmanischer Lloyd* ve *Lloyd Ottoman* yayınları da sona ermiştir. Gazete, modern Türkiye'nin basın tarihi ve Osmanlı-Alman ilişkilerinin incelenmesi için zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu sayede medya, diplomasi ve kültürel etkileşim arasındaki karmaşık ilişki anlamlandırılabilmektedir.

Kaynakça

"Anatolische Industrie und Handels-Gesellschaft m. b. H.", *Von der Heydt's Kolonial-handbuch*. 8/55-56. Berlin, Leipzig und Hamburg: Verlag für Börsen- und Finanzliteratur AG, 1914.

Bağdat Demiryolu'na Aid Mukavelat. Dersaadet: Selanik Matbaası, 1329.

Berksoy, Funda. "Art Exhibitions in Munich and Istanbul (1909–18): Cultural Events as Part of German Imperialist Policies". *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 7/1 (2020), 173–204. https://doi.org/10.2979/jottturstuass.7.1.28

Blaisdell, Donald C. *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi 'Düyunuumumiye'*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1979.

British Library: India Office Records and Private Papers. IOR/L/PS/18/B267. Memorandum on Intellectual and Political Forces in the Ottoman Empire [2v] 4/26. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100023493110.0x000005

British Library: India Office Records and Private Papers. IOR/L/PS/10/88/2. Mesopotamia:- Navigation of Tigris + Euphrates; Euphrates + Tigris Steam Navigation Co; Hamidieh Co. [165r], 329/630. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100031751617.0x00008b

British Library: India Office Records and Private Papers. IOR/L/PS/10/88/2. Mesopotamia:- Navigation of Tigris + Euphrates; Euphrates + Tigris Steam Navigation Co; Hamidieh Co. [166r], 331/630. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100031751617.0x00008d

Çetinkaya, Yusuf Doğan. *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

"Deutsche Levantinische Baumwollgesellschaft mit beschränkter Haftung", *Von der Heydt's Kolonial-handbuch*. 2/80-81. Berlin, Leipzig und Hamburg: Verlag für Börsen- und Finanzliteratur AG, 1908.

Ettlinger, Josep. *Das litterarische Echo: Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde* (Oktober 1908-Oktober 1909), 11/305.

Farah, Irmgard. *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 Unter besonderer Berücksichtigung des "Osmanischen Lloyd"*. Beyrut: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1993.

Gemeinhardt, Heinz Alfred. *Deutsche und Österreichische Pressepolitik während der Bosnienkrise 1908/09*. Husum: Matthiesen Verlag, 1980.

Gönenç, Senem. "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2021), 509-556. https://doi.org/10.30903/Balkan.1036920

Gross, Nachum T. "Die Deutsche Palästina-Bank 1897-1914 Ein Forschungsfragment". *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte/Journal of Business History* 33/3 (1988), 149-177.

Guillemarre-Acet, Dorothée. *Impérialisme et nationalisme L'Allemagne, l'Empire ottoman et la Turquie (1908 – 1933)*. Würzburg: Ergon-Verlag GmbH, 2016.

Kammerer-Grothaus, Helke. "Die Frühe Fotografie in Istanbul: Eine Quelle zur Archäologie und Topographie der Alten Kaiserstadt am Bosporus". *Antike Welt* 3 (2021), 53–62. https://www.jstor.org/stable/27230198.

Kreiser, Klaus. "Le rôle de la langue française en Turquie et la politique culturelle allemande au début du XXe siècle", *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, eds. Hâmid Batu & Jean-Louis Bacqué-Grammont. 405-417. İstanbul: Editions Isis, 1986.

Kuşçu, Ertan ve Yağlı, Ali. "Yabancı Dil Olarak Fransızcanın Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerindeki Siyasal, Kültürel ve Eğitsel Alanlardaki Hâkimiyeti". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 30* (2022), 467-488.

https://doi.org/10.56597/kausbed.1175353

Lloyd Ottoman (18 Novembre 1908), 1/1.

Lohmann, Ingrid - Hellmanzik, Timm Gerd. *Kulturpolitik für die neue Türkei. Friedrich Schrader und der Osmanische Lloyd, Konstantinopel 1908–1918. Eine kommentierte Quellensammlung.* Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt 2025.

Mattelart, Armand - Mattelart, Michèle. *İletişim Kuramları Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Osmanischer Lloyd (18 November 1908), 1/1

Osmanischer Lloyd (18 November 1908), 1/3.

Osmanischer Lloyd (11 Dezember 1908), 21/1.

Osmanischer Lloyd. "Der Drang nach Osten" (23 November 1908), 5/1.

Osmanischer Lloyd. "Die deutsch-türkischen Beziehungen und der 'Osmanische Lloyd'" (20 November 1908), 3/1.

Osmanischer Lloyd. "Zur Annexion Bosniens und der Herzegowina" (19 November 1908), 2/1.

Qualter, Terence H. "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi". çev. Ünsal Oskay. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35/1 (1980), 255-307.

Ratmann, Lothar. *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi.* İstanbul: Belge Yayınları, 1982.

Revue de Monde Musulman. "Liste des journaux ottomans" (1 Mai 1909), 3/5, 97-139.

Schrader, Friedrich. *İstanbul: 100 Yıl Öncesine Bir Bakış.* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

Wirth, Albrecht. *Der Balkan.* Stuttgart, Berlin, Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1914.

Öz: Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet sonrası dönemde yükselen Alman karşıtı söylemleri önlemek ve Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki stratejik çıkarlarını savunmak adına Berlin güdümünde bir basın aracı ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın arkasında Almanya'nın Osmanlı'daki etkisini pekiştirme ve kültürel gücünü artırma düşüncesi yatmaktadır. Bu doğrultuda, iki dilli -Almanca ve Fransızca- olarak yayımlanan Osmanischer Lloyd hem Almanca hem de Fransızca nüshalarıyla dönemin kültürel ve diplomatik ortamında önemli bir yer edinmiştir.

Gazetenin Almanca kısmı Osmanischer Lloyd adıyla anılmakta ve Osmanlı'daki Alman diplomatları ve iş insanları için değerli bir bilgi kaynağı sunmaktadır. Fransızca kısmıysa Lloyd Ottoman olarak anılırken bu kısmın en önemli özelliği Osmanlı'daki Fransız etkisini dengelemeyi amaçlayan bir strateji izlemesidir. Osmanischer Lloyd, yalnızca bir basın organı olmanın ötesinde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki stratejik etkisini güçlendiren kültürel köprü işlevi de görmüştür. Bu bağlamda, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde yer alan Osmanischer Lloyd nüshaları, dönemin Osmanlı-Alman ilişkilerinin izini süren birincil ve ikincil kaynaklarla ele alınarak gazetenin Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine katkı sağladığı alanlar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, basın, Osmanischer Lloyd, Lloyd Ottoman

An Alliance in Two Languages: *Osmanischer Lloyd*

Abstract: Following the declaration of the Second Constitutional Era in the Ottoman Empire, there arose a need for a press tool under the guidance of Berlin to prevent and counter the growing anti-German rhetoric and to defend Germany's strategic interests in Ottoman territories. The aim was to reinforce Germany's influence in the Ottoman Empire and in-

crease its cultural power. In this context, *Osmanischer Lloyd*, published bilingually in German and French, gained a significant place in the cultural and diplomatic landscape of the period with both its German and French editions.

The German section of the newspaper, known as *Osmanischer Lloyd*, served as a valuable information source for German diplomats and businessmen in the Ottoman Empire. The French section *, Lloyd Ottoman*, had the key objective of counterbalancing French influence in the Ottoman Empire. *Osmanischer Lloyd* went beyond being a mere press organ, functioning as a cultural bridge that strengthened Germany's strategic influence in the Ottoman Empire. In this regard, *Osmanischer Lloyd* editions housed in the German Archaeological Institute in Istanbul, alongside primary and secondary sources tracing Ottoman-German relations of the period, are examined to explore how the newspaper contributed to Germany's activities in Ottoman lands.

Keywords: Ottoman Empire, German Empire, press, *Osmanischer Lloyd*, *Lloyd Ottoman*

Friedrich Schrader: Hümanizm ve Emperyalizm Arasında İstanbul'a Adanmış Bir Hayat

Sevil ÖZÇALIK DUMANOĞULLARI*

I. Giriş

Friedrich Schrader (1865-1922), yirmi yedi yıl boyunca yaşadığı İstanbul'da yalnızca Alman bir doğu bilimci olarak değil, aynı zamanda Osmanlı entelektüel çevreleriyle derin bağlar kurmuş bir aydın ve eleştirel bir gazeteci olarak dikkat çeker. Almanya'da 20. yüzyıl başlarında şekillenen 'barışçıl emperyalizm' stratejisinin bir parçası olarak Osmanlı Devleti'ne gelen Schrader, kendini kısa sürede resmi söylemlerin sınırlarını aşmaya çalışan bir İstanbul mütefekkiri olarak konumlandırmıştır. Bir yandan Osmanlı yönetici zümresiyle ve edebi çevreleriyle doğrudan temas halinde olan Schrader, diğer yandan Almanya'daki kamuoyuna İstanbul'un çok katmanlı yapısını tanıtan, modernleşme süreçlerini ele alan ve Osmanlı-Alman ittifakını kültürel bir mecraya çekmeye çalışan metinler üretmiştir.

Özellikle 1908 sonrası yazılarında Schrader, İstanbul'un kozmopolit dokusunu, tarihsel sürekliliğini ve dini etnik çoğulculuğunu modernleşme ve milliyetçilik dalgalarının tehdidi altında gören bir bakış açısı geliştirir. Osmanlı modernleşmesinin gelenekle kopmadan yürütülmesi gerektiğini savunurken, milliyetçi tarih yazımının Bizans ve gayrimüslim mirası silme girişimlerine karşı örtük ama güçlü bir eleştiri ortaya koyar. Schrader'in özellikle *Osmanische Lloyd* gibi yarı

---

* Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / ORCID: 0000-0003-1100-4499 / sevilozcalik@gmail.com

Bu makale yazarın 2024 yılında yayınlanan bir yazısındaki bulgulara dayanmaktadır. Sevil Ö. Dumanoğulları, "Friedrich Schrader," *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History. Volume 22. Central Europe (1800-1914),* ed. David Thomas, John Chesworth. (Leiden, Boston: Brill, 2024), 590-594.

resmi propaganda araçlarında kaleme aldığı yazılar, onun Alman devlet politikaları karşısında aldığı eleştirel tavrı ve İstanbul'a duyduğu derin bağlılığı açığa çıkarır. Schrader'in İstanbul'da geçirdiği bu süre yalnızca bir doğu bilimcinin yaşam öyküsünü sunmakla kalmaz, aynı zamanda Alman hümanizmi, Osmanlı modernleşmesi ve emperyalizm gölgesindeki İttifakın teşviki arasındaki karmaşık ilişkilerin de bir kesitini sunar.

Bu makalede, Schrader'in İstanbul'daki yaşamı ve entelektüel üretimi kronolojik ve tematik olarak ele alınmaktadır. İlk bölümde, Schrader'in 20. yüzyılın başındaki Alman siyaseti içindeki konumu ve İstanbul'a gelişi değerlendirilir. İkinci bölümde, *Osmanischer Lloyd* gazetesi ve Schrader'in bu gazetede hem kültürel hem de siyasal eleştiriler içeren yazılar yoluyla kendini hümanizm ve emperyalizm arasında konumlandırma yolu irdelenmektedir. Bu gazetedeki yazılarında İstanbul'un çok katmanlı tarihsel ve mekânsal belleğini nasıl inşa ettiğine odaklanılmaktadır. Aynı zamanda bu süre zarfında Schrader'in gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra tercüme ve edebi girişimleriyle Alman-Osmanlı ittifakını askeri/ticari bir düzlem kadar karşılıklı kültürel etkileşime dayanan bir zemine oturtma çabası ortaya konulmaktadır. Son olarak ise Schrader'in savaş sonrası dönemde İstanbul'u terk edişi ve İttifakı değerlendirilişi irdelenerek onun mirasının Türk ve Alman entelektüel tarihindeki yeri üzerine çıkarımlarda bulunulmaktadır.

II. 'Barışçıl Emperyalizm'in araçları ve Schrader'in İlk Kariyer Adımları

Friedrich Schrader 20. yüzyılın başında Almanya'da gittikçe aktif hale gelen 'barışçıl emperyalizm' akımının Osmanlı Devleti açısından önemli isimlerinden biriydi.[1] İkinci Wilhelm'in tahta çıkmasının ardından Almanya'da İmparatorluğun etki alanının barışçıl nüfus yöntemleriyle henüz tam anlamıyla sömürgeleşmemiş bölgelere yayılması gerektiğini düşünen liberal isimler çeşitli yayın faaliyetleriyle ve bu dönemde çok yayılan derneklerle kamuoyunu şekillendirmeye başladılar. Bu isimler açısından Osmanlı Devleti'nde izlenecek etkin siyaset Almanya'nın dünya siyasetinde hak ettiğini almasında oldukça önemliydi. Osmanlı Devleti henüz tam manasıyla sömürgeleşmemişti ve Almanya'nın yeterince emek ortaya koyması ve iktidar ile iyi ilişkiler kurulması halinde nüfuz elde edebileceği bir bölge olarak görülüyordu. İkinci Wilhelm özellikle 1898 tarihinde yaptığı Filistin gezisinde kendini 300 milyon Müslümanın dostu olarak ilan ettiğinde bu siyasetin manifestosunu hazırlamış oldu. İkinci Abdülhamid ve İkinci Wilhelm dostluğu ile ortaya koyulan bu siyaset Almanya'da türlü kurumların ve

[1] Jürgen Kloosterhuis, *"Friedliche Imperialisten". Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik; 1906-1918 Teil 1,2* (Frankfurt/Main: Lang, 1994), Sevil Özçalık, *Promoting an Alliance, Furthering Nationalism: Ernst Jäckh and Ahmed Emin in the Time of the First World War* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018).

Friedrich Schrader

akademik alanların ortaya çıkması ya da var olan kurumların önemlerinin artmasıyla toplumsal bir boyut kazandı. Böylece Alman hümanizm geleneğine mensup fakat aynı zamanda da barışçıl olarak emperyal etki alanını genişletme siyasetine hizmet eden dernekler, yayınlar ve faaliyetler olanca hızıyla artmaya başladı.

Ernst Jäckh (1875-1959), Friedrich Naumann (1860-1919) gibi isimlerin olduğu bu çevre özellikle İkinci Meşrutiyet Devrimi sonrası Osmanlı yönetici elit ile iyi ilişkiler tesis ederek Almanya'nın nüfus alanını genişletme siyasetini benimsediler. Bu amaçla yükselen Türk milliyetçiliğini destekleyen argümanlar[2], Osmanlı aydınına Almanya'yı tanıtma amacıyla yapılan geziler[3], Almanya'da Osmanlı lehine bir kamuoyu yaratma amacıyla yapılan yayın faaliyetleri[4] ve Osmanlı'da Alman propagandası yürütme amacıyla çıkarılan *Osmanische Lloyd* gibi yayınlar bu çevrenin benimsediği bazı önemli stratejiler oldu. Bu sürecin doğal bir uzantısı olarak Almanya'da önceden daha çok teorik bilgi üreten doğu bilimleri güncel siyaset ihtiyaçları doğrultusunda pratik alanda Alman siyasetine argüman üreten bir şekil aldı. Doğu bilimleri'nde uzmanlaşan isimler Alman İmparatorluğu tarafından finanse edilen *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (DMG) (Alman Şarkiyat Cemiyeti) ya da *Nachrichtenstelle für den Orient* (NfO) (Almanya'nın Doğu'ya yönelik İstihbarat Bürosu) gibi kurumlarda etkin oldular.[5] Böylece Alman hümanist geleneğinin

---

[2] Ünlü doğu bilimci Carl Brockelmann'ın (1868-1956) Türk edebiyatı ve milliyetçiliğin gelişimi hakkında yazdığı kitap bu desteğe örnek olarak sunulabilir. Carl Brockelmann, *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschicht*e. (Halle: Verlag von Max Niemeyet: 1918)

[3] 1911 yılında Ahmet İhsan (Tokgöz) gibi isimlerin bulunduğu 57 kişilik Osmanlı Tetebbuat-ı Fünun-u Muhtelife Komisyonu Ernst Jäckh tarafından düzenlenen Almanya gezisiyle Almanya'nın yüksek kültürünü, sanayisini, askeri potansiyelini tanımak için İmparator II. Wilhelm tarafından Almanya'da ağırlanmıştır. Bu ziyaretin detayları için; Klaus Kreiser, "Damenbäder und Kanonengießereien. Zur osmanischen Studienreise nach Deutschland (Juni/Juli 1911)" *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken. Nejat Göyünç zu Ehren*, Ed. Klaus Kreiser, Christoph K. Neumann. (İstanbul: Franz Steiner Verlag: 1997), 85-114.

[4] Ernst Jäckh'in editörlüğünü üstlendiği Orient Bücherei (25 kitap), Der deutsche Krieg (97 kitap) gibi yazı dizileri bu faaliyetlere örnek olarak sunulabilir. Özçalık, *Promoting an Alliance*, 74.

[5] Gottfried Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24:2 (2004), 145-153.

bir uzantısı olan doğu bilimleri aynı zamanda güncel Alman emperyalist ideolojisinin uzantısı olan kurumlara eklemlenmiş oldu. Friedrich Schrader de bir doğu bilimci olarak bu kurumlarda kariyerinin ilk adımlarını atan Almanya'nın Osmanlı'yı tanımasında önemli bir rol üstlenen bir emperyal-humanist bir çizgide gidip-gelen bir entelektüeldi.

1865 yılında Magdeburg yakınlarındaki Wolmirstedt'te doğan Schrader, Halle Üniversitesi'nde Doğu filolojisi, sanat tarihi ve Hindoloji okudu. Doktorasını Vedik metinler üzerine yaptığı çalışmayla aldı. 1889'dan 1891'e kadar DMG kütüphanesinde çalıştı. Böylece teori ile pratiğin kesiştiği, akademik bilginin gelişmekte olan Alman emperyalizminin kullanımına açılması açısından çok önemli bir kurumda ilk tecrübelerini edindi. Mangold'un ortaya koyduğu gibi 1845'te kurulan bu cemiyet, başından itibaren kendisini İngiltere ve Fransa'daki oryantalist gelenekten ayırarak, ulusal sınırları aşan, evrensel ve hümanist bir bilim anlayışı olarak tanımlamıştır. Ancak bu kozmopolit söylem 19. yüzyıl sonlarına doğru giderek Alman dış politikasının kültürel alandaki hedefleriyle iç içe geçmiştir.[6] Mesleki kariyerine bu çizgide başlayan Schrader, zamanla doğu bilimlerinin emperyal amaçlarla araçsallaştırılmasına mesafeli bir duruş sergileyecektir. Fakat ileriki bölümlerde görüleceği üzere bu mesafeli duruşu yine bu siyasetin yarattığı kurumlarda gösterecektir. DMG'deki görevinin ardından Schrader ömrünün sonuna doğru ikinci vatanı olarak adlandıracağı İstanbul'a taşındı.

1891 yılında önce Robert Kolej'inde, ardından Pera'daki Alman ve Ermeni-Fransız okullarında öğretmen olarak kendini İstanbul'un kozmopolit entelektüel hayatının merkezinde buldu. Böylece, İstanbul'u terk etmek zorunda kalacağı 1918 yılına kadar neredeyse 30 yıl boyunca doktoralı bir filolog, doğu bilimcisi ve Alman hümanist geleneğinden gelen bir entelektüel olarak kendini hem Osmanlı toplumunun geçirdiği kültürel, toplumsal ve siyasi dönüşümü anlamlandırma çabasına hem de Batı'nın Osmanlı hakkındaki yüzeysel bilgilerine derinlik katmaya çalışan bir kültür aktarıcısı olmaya adadı. 2. Meşrutiyet devriminin öncesinde ise Bakü'deki Rus Ticaret Lisesi'nde öğretmen olarak çalıştı. Devrimin ardından önce Giresun'a sonra da İstanbul'a geldi ve Bulgar kökenli İngiliz eşi ve 3 çocuğuyla birlikte İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Beyoğlu'ndaki ünlü Doğan Apartmanı'nda yaşadı. *Osmanische Lloyd*, *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung, Die Neue Zeit, Varwärts* gibi gazetelerde "*Ischtiraki*" mahlasını kullanarak siyasi içerikli makaleler yayınlamaya başladı. Hem yazılarıyla hem de edebi çevirileriyle 20. yüzyılın başlarında Müslüman dünyası hakkında yazan, Batı'nın Doğu bilgisini şekillendiren en etkili Alman seslerden biri haline geldi.

Bu yayınlarında hem Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya karşı geliştirmeye başladığı siyaseti eleştiriyordu hem de Osmanlı siyasetine yönelik yorumlarını Alman kamuoyuyla paylaşıyordu. 1900 yılında yayınlanan "*Das geistige Leben in de Türkei und das jetzige Regime*" *(Türkiye'de Fikri Hayat ve Mevcut Rejim)* başlıklı yazı-

[6] Sabine Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, (Stuttgart: Steiner, 2004), 89-129.

sında Namık Kemal, Şinasi gibi Osmanlı/Türk aydınlarının İkinci Abdülhamid'in yarattığı baskıcı ortamda hayatta kalamayacağını belirterek Almanya'nın mutlakiyetçiliği değil entelektüel özgürlüğü savunması gerektiğini ifade etmişti.[7] Bu makale ile Schrader'in İkinci Abdülhamid ve İkinci Wilhelm yakınlaşmasına mesafeli durduğu belirgin hale gelir. Bu muhalefet Almanya'nın kültürel olarak etki alanını genişletmesiyle emperyalist bir siyasete muhalif olma arasında Schrader'in sonraki yayıncılık faaliyetlerinde de gözlemlenecek bir çelişkinin ilk örneğini teşkil eder. Schrader, Osmanlı Devletindeki Alman etkisine karşı değildi, ancak Türk halkını boyunduruk altına almaktan ziyade bu varlığın Türk halkının entelektüel, siyasi ve iktisadi gelişimini desteklemesi gerektiğine olan inancının sürekli altını çiziyordu. *Osmanische Lloyd*'un yayın hayatına girmesi Schrader'e Osmanlı-Alman ittifakı ve Osmanlı'nın geçirdiği dönüşümü değerlendirmesi için verimli bir zemin sunacaktı.

III. *Osmanlische Lloyd* ve *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung* Dönemi (1908-1917)

Schrader, İkinci Meşrutiyet Devrimi ardından Almanya'nın yukarıda belirtilen kültürel genişlemesini sağlamak adına İstanbul'da çıkarılan *Osmanische Lloyd* gazetesinin kurucularından biri oldu ve 1917'ye kadar yardımcı yayın yönetmeliği görevini üstlendi. *Osmanische Lloyd* Alman dışişleri bakanlığı ve Bağdat Demir yolu projesi tarafından finanse edilen Fransızca ve Almanca yayın yapan bir propaganda gazetesi olsa da Schrader alışılmadık derecede özerkliğe sahip bir konumda yazılarını yayınlayabildi.[8] Bu gazetenin Alman propagandasını teşvik eden niteliğine rağmen Schrader burada kendine Osmanlı kültürel mirasına, İstanbul'un kozmopolit yapısına ve günlük yaşamına odaklanabileceği bir alan açtı. Schrader kalıcı bir ittifakın kültürel diyalog gerektirdiğine inanmaktaydı. Bu nedenle *Osmanische Lloyd* gibi bir propaganda gazetesindeki yazılarında bile gün geçtikçe milliyetçiliği benimseyen İttihatçı yönetici zümreye Almanya'nın stratejik kaygıların ötesinde Türk kültürüyle ilgilendiğini ve kültürler arasında bir diyaloğun mümkün ve arzu edilir olduğunu işaret ediyordu.

Almanya'nın Bab-ı Ali elçisi Adolf Marschall von Bieberstein (1842-1912) ile yaptığı yazışmada Osmanlı halkına daha iyi ulaşmak adına *Osmanische Lloyd*'un Türkçe bir baskısının çıkarılmasını önermiştir; ancak bu öneri kaynak kısıtlılıkları nedeniyle reddedilmişti.[9] Schrader'in *Osmanische Lloyd*'un kültür-sanat

---

[7] Friedrich Schrader, *Das geistige Leben in de Türkei und das jetzige Regime* Die neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens 18/45 (1899-1900), 548-55.

[8] Irmgard Farah, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des 'Osmanischen Lloyd'*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993).

[9] Farah, *Die deutsche Pressepolitik*, 95.

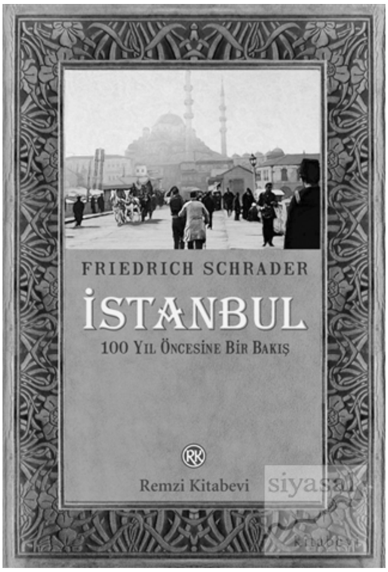

bölümündeki denemeleri, diğer Alman yayınlarının militarist tonuna sessiz ama etkili bir alternatif geliştirmişti. Schrader'in bu gazetede İstanbul hakkında yazdığı yazıları 1917 yılında *Konstantinoper in Vergangenheir und Gegenwart* başlığı ile yayınlanmıştır.[10] Bu eser 2015 yılında *İstanbul: 100 Yıl Öncesine Bir Bakış* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.[11]

Burada derlediği yazılarında Schrader, İstanbul'un kozmopolit yapısına olan hayranlığını, eski ve yeninin bir arada var olabilmesinin önemini ele alır. Bu yazılarında imparatorlukların ve yönetimlerin gelip geçerken kültürlerin, tarihsel mirasların kalıcı olduğu ve bunların şehrin her köşesinde kendini hatırlattıklarını vurgulamaktadır. Derlenen bu yazılardaki belirgin bakış açısı; İstanbul'un yüzyıllardır süregelen kozmopolit yapısının çok önemli olduğu ve şehrin tek bir etnik ve dini kimlikle tanımlanmasının sakıncasıdır. Schrader bir İstanbul aşığıdır ve savaşın tek tipleştirici milliyetçi ideolojisinin İstanbul'u İstanbul yapan özelliklerini yitirmesine neden olacağı konusunda endişelidir. Satır aralarında Schrader İstanbul'un Bizans, Osmanlı miraslarını bünyesinde barındıran iç içe geçmiş tarihini ele alır ve şehrin hiçbir zaman yalnızca bir millete veya inanca ait olmaması gerektiğini vurgular. Böyle bir mesajı verebilmek Osmanlı sultanının cihat ilan etmesiyle Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin istikrarsız bir hal aldığı ve İttihatçıların aşırı milliyetçi bir siyaseti benimsediği bir dönemde özellikle önemliydi. Osmanlı'nın Hristiyan mirasına açık referansların tabu haline geldiği bir ortamda ve savaşın gölgesinde *Osmanische Lloyd* gibi bir propaganda gazetesinde bile bunları örtülü bir şekilde olarak da olsa dile getirebilmesi Friedrich Schrader'i önemli yapar. Abartılı milliyetçilik propaganda yazılarının makbul olduğu bu dönemde Schrader okurlarına şehrin alternatif bir kültürel tarihini etkili bir şekilde sunar.

Şehrin türlü mekanlarında eski ve yeninin bir arada var oluş şekilleri gelenek ve modern arasındaki geçişler Schrader'in sıklıkla referansta bulunduğu bir konu olmuştur. Cihan harbi çökmekte olan imparatorluğu şekillendirirken Schrader insanların eski yaşam tarzlarına sarılma usullerini irdeler.[12] Eski bir binadaki

---

[10] Friedrich Schrader, *Konstantinopel. Vergangenheit und Gegenwart*, (J.C.B. Mohl, Tübingen: 1917).

[11] Friedrich Schrader, *İstanbul. 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, Çev. K. Çalışkan, (Remzi: İstanbul, 2015).

[12] Schrader, *Konstantinopel*, 1-6.

Kuran mektebi ve bunun karşısında değerlendirdiği eğitim reformu bu eski-yeni karşıtlığını irdelediği bir başka yazısı olmuştur.[13] Fatih Cami hakkında yazdığı bir diğer yazısında geçmiş ve gelecek arasındaki köprüye değinir ve Çanakkale Cephesinde İstanbul'u koruyanın hâlâ Fatih'in kılıcı olduğunu dile getirir.[14] Büyük saygı duyduğu Sufi mistisizmini keşfetme şansı bulduğu Tekke ziyaretini ele aldığı yazısında Tekkelerin korunmasının eski ruhu muhafaza etmek bakımından çok önemli olduğunu vurgular.[15] Bu bakımdan Schrader eski ve yeninin harmanlanması ve eskinin mutlaka korunması yoluyla bir Türk modernleşmesinin anlamlı olacağını satır aralarında okuyucuya sunar.

Şehir modernleşmesinin yanı sıra şehrin tarihsel öğelerinin muhafazası Schrader'in yazılarında oldukça sık vurguladığı bir unsurdur. Beyazıt'tan Koska üzerinden Aksaray'a yürürken eski kervansaraylarla birlikte şehir modernleşmesine tanıklık eder. Bu hat üzerinde ilerlerken yeni çağın geçmişle boğuştuğunu belirtir.[16] Bir diğer yazısında da yeni askeri teknolojilerin eskilerin yerini alsalar bile yeni ölmüş olan Hafız Salih Efendi gibi son okçu ustaları üzerinden imparatorluklar çökerken hafızanın bireyler üzerinden aktarılabileceğini bu konu hakkında *İkdam* gazetesinde yazı yazmış Selim Sırrı'ya[17] atıfta bulunarak ele alır.[18] Haliç'teki kayık imalatçıları hakkındaki yazısı da benzer şekilde ticaretin yükselişi ve ithalatın artmasıyla birlikte loncaların gerilemesi ve bazı meslek kültürlerinin yok olmasına vurgu yapar.[19]

İstanbul'un kozmopolit sosyal yapısı ve yüzyıllar boyunca farklı toplulukların ve inançların bir araya gelerek şehrin benzersiz karakterini oluşturma biçimi Schrader'in hayranlık duyduğu bir konu olmuştur. Benzer şekilde 1453 sonrası inşa edilen Mahmud Paşa Cami bölgesindeki Bizans kalıntılarını ele aldığı yazısında Osmanlı yapısının altında sessizce duran Bizans kalıntılarının İstanbul'u herhangi bir imparatorluğun sahip olduğu bir şehir olmanın çok ötesinde bir yapıya büründürdüğünü belirtir.[20] İstanbul Arkeoloji Müze'sinde Bizans imparatorlarının lahitlerini incelemesinin ardından da benzer sonuçları aktarır; ölen imparatorların yeni bağlamlarda nasıl anıldığı ve imparatorlukların kırılganlığı ve

---

[13] Schrader, *Konstantinopel*, 7-9.

[14] Schrader, *Konstantinopel*, 10.

[15] Schrader, *Konstantinopel*, 22.

[16] Schrader, *Konstantinopel*, 26.

[17] Selim Sırrı (Tarcan) İkinci Meşrutiyet Döneminin önemli eğitim reformcularındandır. Özellikle jimnastik eğitimi ve savaş sırasında paramiliter gençlik oluşumları konusunda Osmanlı Devleti'ndeki önemli reformcular arasında gösterilebilir. Schrader'in bu isme referansta bulunması İkinci Meşrutiye Dönemi reformcularını yakından takip ettiğini gösterir. Sevil Özçalık, Gerhard Grüsshaber, "'Frank, Fresh, Frish, Free' at the Bosphorus? Selim Sırrı and the German Model of Youth Mobilization in the Late Ottoman State, 1908-1918", *Middle East Critique* 24 4 (2015): 375-388.

[18] Schrader, *Konstantinopel*, 32.

[19] Schrader, *Konstantinopel*, 46

[20] Schrader, *Konstantinopel*, 38.

şehrin geçmişte kalanları onurla anma yükümlülüğü olduğunu dolaylı olarak vurgular.[21] Yine Altımermer Çukurbostanı/Hagios Mokios Sarnıcı hakkında yazdığı yazısında fanatizme kapılmadan geçmişin mirasına saygı göstermenin önemine değinir.[22] Fethin ardından Fethiye Cami'ne dönüştürülen Theotokos Pammakaristos manastırı hakkında yazdığı yazıda ise bu caminin kültürel iç içe geçmişliğin önemli bir sembolü olduğunu ele alır ve geçmişteki yönetimlere bunu muhafaza ettikleri için teşekkürlerini sunar.[23] Güncel İstanbul hayatıyla ilgili gözlemlerini paylaştığı ve kültürel çeşitliliği ele aldığı "Stambuler Volkstypen" yazısında İstanbul'un kozmopolit yapısına duyduğu hayranlık oldukça belirginleşir.[24] Bu makaleler boyunca Schrader'in İstanbul'un bu çok katmanlı kültürel yapısının erozyona uğramasından dolayı düştüğü melankoli hissedilmektedir.

İstanbul'un kozmopolit yapısı ve bunun savaş dönemi milliyetçiliğiyle yok olma tehlikesi Schrader'in "Galata und die Levantinische Welt" (Galata ve Levanten Dünyası) makalesinde de irdelediği bir konudur. Galata'nın çok katmanlı Levanten kimliğini överken, Almanların İstanbul'daki varlığının yalnızca ticaretle sınırlı kaldığını ima eder. Kültürel katkının olmadığı bu durum, onun Levanten dünyasının zenginliğini Almanların yüzeysel mevcudiyetiyle örtük biçimde karşılaştırdığını gösterir.[25]

Schrader, "Der Asiatische Ufer" (Asya Yakası) başlıklı yazısında Kadıköy, Üsküdar ve özellikle Adalar'daki kültürel çeşitliliğe dikkat çekerken, Ermeni ve Rum topluluklarının artık geçmişte kalmış bir dönemde kaldığını melankolik bir dille ifade eder. Adalarda artık yalnızca "defne ağaçlarının gölgesinde oturan birkaç yaşlı Ermeni hanım"ın kaldığını söylemesi, çözülüşün betimlemesidir. Doğrudan bir politik eleştiri getirmese de, bu satırlarında savaşın yarattığı kültürel tahribat sezilir.[26] Örtülü bir şekilde son yıllardaki yerinden etmelerin ağırlığından bahseder. Bunu yaparken temkinlidir ama ifadesinden de geri durmaz.

Bu kitabı derlerken son makale olarak seçtiği "Abschied von einer Stadt" (Bir Şehre Veda) da ise İstanbul'a duygusal ve entelektüel bir veda içerir. Schrader savaş, milliyetçilik ve modernleşme altında kaybolan şehre veda eder ve ona çeşitlilik ve güzellik namına öğrettikleri için teşekkür eder.[27] Bu kitabın yayınlanmasının yaklaşık bir yıl sonra kendisi de İstanbul'u işgal eden müttefiklerin talebi doğrultusuyla çok sevdiği bu şehri terk etmek zorunda kalacaktır.

---

[21] Schrader, *Konstantinopel*, 53.

[22] Schrader, *Konstantinopel*, 75.

[23] Schrader, *Konstantinopel*, 82.

[24] Schrader, *Konstantinopel*, 119-131.

[25] Schrader, *Konstantinopel*, 172.

[26] Schrader, *Konstantinopel*, 187, 188.

[27] Schrader, *Konstantinopel*, 189-191.

Schrader'in 1917 yılında *Osmanische Lloyd*'da çıkan yazılarından derlediği kitapta bu temalar yer alsa da Schrader'in gazetede ele aldığı konular bunlardan ibaret değildir. *Osmanische Lloyd* için savaş muhabirliği yaptığı ve yazılarının daha milliyetçi bir ton kazandığı da olmuştur. "Vor den Dardanellen. Die Riesenverluste der Verbündeten" (Çanakkale Önlerinde: Müttefiklerin Büyük Kayıpları) başlıklı yazısı Çanakkale Cephesine dair oldukça milliyetçi bir ton ile yazılmış bir yazıdır. [28] Bu gibi yazıları Schrader'in pek çok dönemdaşı gibi savaşın tonuna ayak uydurma zorunluluğundan azade olmadığını gösterir. Buna rağmen savaşın ortalarına doğru hem İttihatçı siyasetine hem de Almanya'nın İttihatçılara olan koşulsuz desteğine karşı eleştirel bir duruş sergiler. Bu eleştirel duruş onu Ernst Jäckh gibi savaşın sonuna kadar koşulsuz İttifakı destekleyen Alman liberal barışçıl emperyalistlerden ayırır.

Osmanische Lloyd'da kaleme aldığı başka bazı yazılar, onun yalnızca İstanbul'un kültürel dokusunu gözlemleyen bir Alman aydını olmadığını, aynı zamanda Osmanlı toplumunun farklı meseleleriyle de ilgilendiğini gösterir. 1915-1916 yıllarında yayımlanan bazı makalelerinde Schrader, Türkçenin sadeleşmesi tartışmalarında Ömer Seyfettin ve Türk Ocakları çevresini analiz ederken, dil reformunun yalnızca bir modernleşme projesi değil, aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden inşasında ideolojik bir araç haline geldiğini belirtir.[29] Anadolu hakkında yazdığı başka yazılarda ise, Osmanlı modernleşmesinin merkez-taşra dengesizliğini eleştirerek, gerçek bir ulusal kalkınmanın ancak Anadolu'nun sosyal ve tarihsel yüküyle yüzleşmekle mümkün olacağını savunur.[30] Eğitim politikalarına dair değerlendirmelerinde Galatasaray Lisesi'ndeki reformist konuşmalara atıfla pozitivist ilkelere dayalı, fakat ulusal temelleri gözeten bir pedagojiyi destekler.[31]

Özellikle İttihatçıların milliyetçi siyaseti ve etnik/dini azınlıklara karşı benimsedikleri tutum Schrader'i *Osmanische Lloyd*'daki görevinden kopma noktasına getirir. Gazetenin editörü Max Übelhör ile olan tartışmaların sonucunda 1917 yılında *Osmanische Lloyd* ile olan sözleşmesine son verilir.[32] 1917-18 yıllarında yazılarının çoğunu Osmanlı topraklarında konuşlanmış birlikler için İstanbul'da yayınlanan bir Almanca asker dergisi olan *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung*'da yayınlamaya başlar. Aslında hem Alman-Osmanlı İttifakını teşvik etmek hem de Alman askerinin moralini yükseltmek için çıkarılan bu dergi en az *Osmanische Lloyd* kadar Alman propagandasına hizmet etmekteydi. Buna rağmen

[28] Friedrich Schrader, "Vor den Dardanellen. Die Riesenverluste der Verbündeten," *Osmanischer Lloyd*, 31 Ağustos 1915.

[29] Friedrich Schrader, "Der Kampf um eine Nationalsprache," *Osmanischer Lloyd*, 6 Ocak 1916.

[30] Friedrich Schrader, "Anatolien," *Osmanischer Lloyd*, 6 Mayıs 1916, Friedrich Schrader, "Für die Zukunft Anatoliens," *Osmanischer Lloyd*, 12 Mayıs 1916.

[31] Friedrich, Schrader, "Die Schule und die Gesellschaft," *Osmanischer Lloyd*, 21 Mayıs 1916.

[32] Farah, *Die deutsche Pressepolitik*, 116.

Am Bosporus
Deutsche Soldatenzeitung
Nr. 1 Konstantinopel 17. Dezember 1917
Auf den Weg.
LIMAN VON SANDERS
Kaiser und Sultan.

Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung'un 17 Aralık 1917 tarihinde çıkan ilk sayısının ön sayfası

Schrader *Osmanische Lloyd*'da sahip olduğu özerkliği burada da yakalayabildi. Schrader'in bu yayındaki yazıları normalde büyük ölçüde propaganda amaçlı bir askeri yayının içinde Alman şovenizmine muhalif bir aykırı sesin Osmanlı kültürüne odaklanan yazılarıydı. Buradaki yazılarında da Schrader kendini Almanlar ve Osmanlı/Türk edebiyat arasında bir aracı olarak konumlandırdı. İstanbul'un mimari zenginliği, çok kültürlü yapısı ve Almanya'nın karmaşık Osmanlı yapısını anlamaktan uzak oluşuyla ilgili eleştirilere odaklandı.[33]

1917'de gazeteciliği kısıtlanan Schrader, Halil Edhem Bey'in[34] isteğiyle İstanbul'un tarihi anıtlarını ve eserlerini kataloglamakla görevli bir komisyonun başına getirildi. Bu proje, şehrin zengin mimari mirasını sistematik olarak kaydetmeyi amaçlıyordu. Schrader gibi İstanbul'un kültürel mirasının korunması konusunda hassas biri için bu komisyonun başına geçmek uygun bir görevdi. Fakat Müttefiklerin 1918 sonlarında İstanbul'u işgale başlamalarıyla birlikte komisyon faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı.

Schrader hem *Osmanische Lloyd*'daki görevinde hem de *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung*'daki yazılarında kendini kültürel olarak arabulucu olarak konumlandırdığı yazılar yazdı. Fakat gazeteciliğin yanı sıra, kalıcı katkılarından biri de edebi çeviri faaliyetleriydi. Schrader edebiyat ve genel olarak kültür yoluyla karşılıklı anlayışın geliştirilmesinin, en az resmi diplomasi kadar önemli olduğuna inanıyordu. 1909 yılında Friedrich Schiller'in 150. doğum günü vesilesiyle onun "Die Räuber" (Hırsızlar) adlı oyununun İstanbul'da sahnelenmesini düzenledi. Bu girişim, onun Alman kültürünü Osmanlı izleyicisine ulaştırma ve kültürel alışverişi karşılıklı kılma çabasının bir örneği olarak görülebilir.

İstanbul yıllarında hümanist idealleriyle uyumlu metinleri seçerek Osmanlı-Türk edebiyatının bazı eserlerini Almancaya çevirdi. Örneğin, 1907'da Ahmet Hikmet (Müftüoğlu)'nun *Haristan ve Gülistan* adlı öykü derlemesini *Türkische Frauen* (Türk Kadınları) başlığıyla Almancaya çevirdi.[35] Ahlaki ve mistik temalar-

---

[33] Örneğin; Friedrich Schrader, "Die Moschee," *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung*, 17 Aralık 1917.

[34] Âsâr-ı Atîka Encümeni müdürü ve ünlü arkeolog/ressam Osman Hamdi Bey'in kardeşi.

[35] Ahmed Hikmet, *Türkische Frauen*, Çev. Friedrich Schrader, Berlin: Mayer & Müller, 1907.

la zengin olan bu hikayeler, dönemin Osmanlı entelektüel akımlarını yansıtıyordu. 1916 yılında, savaşın tam ortasında, Schrader, Halide Edip Adıvar'ın *Yeni Turan* romanının Almanca çevirisini *Ein türkisches Frauenschicksal* (Bir Türk Kadınının Kaderi) başlığıyla yayınladı.[36] Halide Edip gibi ilerici bir Osmanlı kadınının sesini Avrupa'ya tanıtarak Schrader modern kadınları da içeren bir Türk milliyetçiliği vizyonu tanımlıyordu. Schrader'in bunları tercüme etme tercihi, Türk düşüncesinin inceliğini Almanya'ya sunma ve Batı'nın "Türk" hakkındaki basitleştirilmiş klişelerine karşı koyma arzusunu gösteriyordu.

IV. İstanbul'a Veda ve Savaş Sonrası Almanya'sında Son Yıllar

Ekim 1918'de Osmanlıların teslim olmasıyla Müttefikler ile Osmanlı yönetimi tüm Alman ve Avusturya-Macaristan personelinin bir ay içerisinde Osmanlı topraklarından çıkarılmasını talep eden bir ateşkes imzaladı. Schrader de Osmanlı'da görevli binlerce Alman gibi ona 27 sene boyunca ev sahipliği yapan İstanbul'u terk etmeye hazırlandı. Bu geri dönüş/kaçışla ilgili tecrübelerini 1919 yılında "Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine" (Ukrayna Üzerinden Bir Mülteci Yolculuğu) başlıklı kitabında yayınladı.[37] 9 Aralık 1918 tarihinde Pera'daki Doğan Apartmanı'ndaki dairesinden çıktı ve 'ikinci vatan' olarak gördüğü şehrin sokaklarında son bir gezinti yaparak diğer Almanlarla birlikte onu Karadeniz ve Ukrayna üzerinden Almanya'ya götürecek olan gemiye bindi. Schrader'in bu kitapta yer alan ifadesiyle gemiye bindiğinde artık ne o ne de İstanbul Schrader'in 1901'de geldiği şehir ile aynıdır.[38] Bu kitap yayınlandığında Schrader'in bildiği dünya artık çökmüştü. Bir zamanlar desteklediği İttifaka karşı derin bir hayal kırıklığı duygusuna sahipti. Bu kitap imparatorlukların dağılması, yeni güçlerin yükselişi ve savaş zamanı liberal değerlerin kırılganlığına dair Schrader'in bir iç muhasebesini içermektedir. Kendisinin de *Osmanische Lloyd*'da görev üstlenerek destek olduğu Alman-Osmanlı ittifakını eleştirir. Ona göre, İstanbul'daki Almanlar yalnızca ticarete ve askeri çıkarlara odaklanarak şehrin kültürel çeşitliliğini göz ardı ederlerken İttihat ve Terakki hükümeti de İstanbul'un sahip olduğu kosmopolit ruha ihanet etmiştir. Bu eleştirel duruşunu savaş sonrası Robert Koleji üzerine yazdığı bir yazıda destekler, buna göre Amerikan sivil özgürlük değerlerinin okulun Bulgar, Ermeni ve Rum öğrencileri üzerinden daha üretken bir zemin bulmuşken Alman militarizmi bu okulda bir karşılık bulamamıştır.[39] Kendisinin İstanbul'da bulunmasını üstlendiği kültürel misyonla açıklayan Schrader, Alman ve Osmanlı kültürleri arasında bir köprü rolü üstlendiğini ve "silahlar yerine kitapların konuşmasına izin vermeye çabaladığını"

[36] Halide Edib, *Das neue Turan, ein türkisches Frauenschicksal*, Weimar: Gustav Kiepenheuer, 1916.

[37] Friedrich Schrader, *Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine*, Tübingen: J.C.B Mohr, 1919.

[38] Schrader, *Eine Flüchtlingsreise*, 2.

[39] Friedrich Schrader, "Robert College. Zum bulgarischen Frieden," *Nord un Süd* 191 (1919), 165-69.

belirtmektedir.[40] O kendini aydınlanmanın kozmopolit değerlerinin mirasçısı olarak görürken "sadece üniforma içinde düşünebilen Almanlar"dan olmadığını ifade etmekteydi. [41] Savaş, Schrader'in benimsediği liberal değerlerin ne kadar kırılgan olduğunu göstermişti. Kendisi de kısmen bir parçası olsa da örtülü şekilde isyan ettiği Alman militarizmi ve İttihatçı milliyetçilik tarafından verilen kurbanların ve kültürel kayıpların yasını tutuyordu.

Berlin'e döndüğünde bir süre Alman Sosyaldemokrasi Parti'sinin yürütme kurulunda çalışır ve hayatının son yıllarında *Die Neue Zeit* ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* gibi gazetelerde yazıları yayınlanır. *Im Banne von Byzanz* (Bizans'ın Büyüsünde) başlıklı tarihi romanı ise *Deutsche Allgemeine Zeitung*'da 1920-1922 yılları arasında yayınlanmış İstanbul'u anlatan bir tarihi romandır. Bu romanın yayınlanmasının bitmesinden sadece birkaç hafta sonra, 28 Ağustos 1922 tarihinde Berlin'de hayatını kaybetmiştir.

V. Sonuç

Friedrich Schrader'in İstanbul'daki yaşamı, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı-Alman ilişkilerinde kültürel aracılığın özgün bir örneğini sunar. Schrader, Alman hümanizmi ile Osmanlı çok kültürlülüğü arasında bir köprü kurmaya çalışmış, hem savaşın yıkıcılığına hem de yükselen milliyetçiliğin tek tipleştirici yönlerine karşı kültürel çeşitliliği ve tarihsel sürekliliği savunmuştur. *Osmanische Lloyd*'da kaleme aldığı yazılar, onun siyasi propaganda çerçevesinde dahi eleştirel ve çoğulcu bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. İstanbul'a duyduğu bağlılık onu dönemin sıra dışı figürlerinden biri haline getirir. Osmanlı modernleşmesini hem destekleyici hem de dengeleyici bir perspektiften ele alışı, onun entelektüel mirasını çağdaş tartışmalar açısından da anlamlı kılmaktadır.

Kaynakça

Ahmed Hikmet, *Türkische Frauen*, Çev. Friedrich Schrader, Berlin: Mayer & Müller, 1907.

Brockelmann, Carl, *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschicht*e. (Halle: Verlag von Max Niemeyet: 1918).

Dumanoğulları, Sevil Ö. "Friedrich Schrader". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History. Volume 22. Central Europe (1800-1914)* Ed. David Thomas, John Chesworth. 590-594 Leiden, Boston: Brill, 2024.

Farah, Irmgard, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918 unter besonderer Berücksichtigung des 'Osmanischen Lloyd'*, Beiruter Texte und Studien, Band 50. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993.

Hagen, Gottfried, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 24:2 (2004), 145-153.

[40] Schrader, *Eine Flüchtlingsreise*, 17.

[41] Schrader, *Eine Flüchtlingsreise*, 31.

Halide Edib, *Das neue Turan, ein türkisches Frauenschicksal*, Weimar: Gustav Kiepenheuer, 1916.

Kloosterhuis, Jürgen, *"Friedliche Imperialisten". Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik; 1906-1918 Teil 1,2* (Frankfurt/Main: Lang, 1994).

Kreiser, Klaus, "Damenbäder und Kanonengießereien. Zur osmanischen Studienreise nach Deutschland (Juni/Juli 1911)" *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken. Nejat Göyünç zu Ehren*, ed. Klaus Kreiser, Christoph K. Neumann. (İstanbul: Franz Steiner Verlag: 1997), 85-114.

Mangold, Sabine, Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": *Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart: Steiner, 2004.

Özçalık, Sevil, Gerhard Grüsshaber, "'Frank, Fresh, Frish, Free' at the Bosphorus? Selim Sırrı and the German Model of Youth Mobilization in the Late Ottoman State, 1908-1918", *Middle East Critique* 24 4 (2015): 375-388.

Özçalık, Sevil, *Promoting an Alliance, Furthering Nationalism: Ernst Jäckh and Ahmed Emin in the Time of the First World War* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018)

Schrader, Friedrich, "Das geistige Leben in de Türkei und das jetzige Regime" *Die neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens* 18/45 (1899-1900), 548-55.

Schrader, Friedrich, "Vor den Dardanellen. Die Riesenverluste der Verbündeten," *Osmanischer Lloyd*, 31 Ağustos 1915.

Schrader, Friedrich, "Der Kampf um eine Nationalsprache," *Osmanischer Lloyd*, 6 Ocak 1916.

Schrader, Friedrich, "Anatolien," *Osmanischer Lloyd*, 6 Mayıs 1916,

Schrader, Friedrich, "Für die Zukunft Anatoliens," *Osmanischer Lloyd*, 12 Mayıs 1916.

Schrader, Friedrich, "Die Schule und die Gesellschaft," *Osmanischer Lloyd*, 21 Mayıs 1916.

Schrader, Friedrich, "Die Moschee," *Am Bosporus - Deutsche Soldatenzeitung*, 17 Aralık 1917.

Schrader, Friedrich, *Konstantinopel. Vergangenheit und Gegenwart*, J.C.B. Mohl, Tübingen: 1917

Schrader, Friedrich, *Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine*, Tübingen: J.C.B Mohr, 1919.

Schrader, Friedrich, "Robert College. Zum bulgarischen Frieden," *Nord un Süd* 191 (1919), 165-69.

Schrader, Friedrich, *İstanbul. 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*, Çev. K. Çalışkan, Remzi: İstanbul, 2015

Öz: Bu makale, Friedrich Schrader'in 1891-1918 yılları arasında İstanbul'da sürdürdüğü entelektüel faaliyetleri ve bu bağlamda Osmanlı-Alman kültürel ilişkilerine katkılarını ele almaktadır. Schrader, Osmanlı'daki görevleri süresince yalnızca bir doğu bilimci değil, aynı zamanda çok kültürlü İstanbul'un dikkatli bir gözlemcisi ve Alman kamuoyuna bu toplumu tanıtan bir kültür aktarıcısı olmuştur. Yazılarında tarihsel belleği savunmuş, gelenek ve modernleşme arasında kurulması gereken dengeyi vurgulamıştır. Ayrıca Schrader'in tercüme faaliyetleri, Osmanlı-Türk edebiyatını Almanlara tanıtmak yoluyla karşılıklı kültürel paylaşımına hizmet etmiştir. Bu bakımdan, bu makale Schrader'in Osmanlı Devleti'ndeki entelektüel ve kültürel rolünü tarihsel bağlamı içinde yeniden değerlendirmektedir.

Anahtar sözcükler: Friedrich Schrader, barışçıl emperyalizm, kültürel aracılık, milliyetçilik, Birinci Dünya Savaşı

Friedrich Schrader: A Life Devoted to Istanbul Betweem Humanism and Imperialism

Abstract: This article examines Friedrich Schrader's intellectual activities during his time in Istanbul between 1891 and 1918, and his contributions to German-Ottoman cultural rela-

tions. Throughout his service in the Ottoman State, Schrader was not only an orientalist, but also a keen observer of multicultural Istanbul and a cultural intermediary who introduced Ottoman society to the German public. In his writings, he emphasized the importance of preserving historical memory and highlighted the need for a balance between tradition and modernization. Furthermore, Schrader's translation activities contributed to mutual exchange by introducing Ottoman-Turkish literature to German audiences. In this respect, the article reevaluates Schrader's intellectual and cultural role within the historical context of the late Ottoman State.

Keywords: Friedrich Schrader, peaceful imperialism, cultural exchange, nationalism, First World War

Sedat Simavi'nin Dünya Savaşında Türkçe-Almanca Mizah Dergisi *Hande*'den Almanca Yazılar*

Vivi TİMİRCİ
Ayça GÜZEL GÜRACAR
Kudret EMİROĞLU

Sedat Simavi (1896-1953) Türk basın tarihinin önde gelen adlarındandır. Gazeteci ve karikatüristtir. Türk sinemasının ilk konulu filmleri olan *Casus* ve *Pençe*'nin (1917) yönetmenliğini yapmıştır. 57 yıllık yaşamında 59 gazete ve dergi yayınlayan Sedat Simavi'nin en kalıcı eserlerinden biri 1948 yılında kurduğu, sahibi, yönetmeni ve başyazarı olduğu *Hürriyet* gazetesidir.

Sedat Simavi Saint Joseph'de okuduktan sonra 1912'de Galatasaray lisesini bitirmiş, kısa süre burada tarih öğretmenliği yaparak yaşamına başlamıştır. Aynı yıl karikatür çizmeye başlamış, *Eşek* (1911), *Cem* (1912), *Yirminci Asırda Zeka* (1913), *Nasreddin Hoca* (1914), *İdman* (1914), *Karikatür* (1914-1915), *Servet-i Fünun* (1914-1916) ve *Türk Sözü*'nde (1915) çizmiştir. Savaş sırasında imtiyaz sahibi olduğu ilk yayın *Hande*'yi çıkarmaya başlamıştır.

Derginin yazı kadrosunda bulunan Münir Süleyman Çapanoğlu, *Hande*'yi Sedat Simavi'nin amcası Lütfi Simavi Bey'in çıkardığını yazmıştır. Sorumlu müdür Feridun Fahri'dir. Liseden Sedat Simavi'nin arkadaşı olan Feridun Kandemir (1895-1977), gazetecilik ve istihbarat müdürlüğü yapmış, 1927'den ölene kadar gazetelerde çalışıp tarih dergileri çıkarmış, birçok tarih kitabı yayınlamıştır.

* Bilge Emir ve Marc Hennes'e Almanca müşkiller için teşekkürlerimizle.

Hande No 2
Irak cephesinde:
- Marifet İngilizleri kafasından vurmak Mehmet Çavuş.
- Kolay değil! Kolay değil!
- Niye?
- Onlarda kafa olaydı Çanakkale'den sonra burada kalırlar mı idi?..

18 Temmuz 1332 [31 Temmuz 1916] - 16 Eylül 1333 [16 Eylül 1917] tarihleri arasında 46 sayı yayınlamış olan *Hande*, bir tarafı Osmanlıca, bir tarafı Almanca, ön ve arka kapak tam sayfa karikatür olmak üzere, karikatür altları iki dilde, 12 sayfa bir dergidir. Birinci sayısında Almanca *Türkisch-Deutache Humoristisch-Satirische Wochenchrift* olarak tanıtılırken 14. sayıdan sonra *Osmanische Humortisch-Satirische Zeitschrift* olarak Türklükten Osmanlılığa tanıtım değiştirmiştir. Derginin başlık ve lejantı 1, 2, 14, 19 ve 40. sayılarda değiştirilmiştir. Üç defa matbaa değiştiren derginin fiyatı, savaş koşullarını yansıtır durumda önce 1 kuruş, 19. sayıda 30 para, 32. sayıda 40 para, 42. sayıda 100 para ve 43. sayıdan itibaren tekrar 40 para olmuştur.

Derginin yazarları Mehmet Asım Us, Münir Süleyman Çapanoğlu, Fazıl Ahmed, Ahmet Rasim, Ahmet Hikmet, Ali Seyfi, Ecdel-i Enveri, Aka Gündüz, Cenap Şehabettin, Fuzuli, Ferdi, Turabi, Suad Fahri, Remzi Nevzat, M. Rauf imzaları yer almıştır. Ayrıca Terani, Maymuncuk, Tatlı Sert, Kızıl Toprak, Diplomatçı, Povankaro, Maslot, Firaki Baba, Sırıtkan, Beykozlu Nefise, Rus Milleti, Biri, Mütecessis, Hovarda Muhabir, Kamuran'ın Babası, Kadıköylü Haki, Nişantaşlı Baki, Çeb ü Rast mahlasları kullanılmıştır. Almanca yazılar Dr. F. Schrader[1], Hochsteter, Friedrich Natterroth, Passe-Partout, Fisagor Malta isimleriyle yer almıştır. Karikatürler Sedat Simavi, S. Bonvari, Sedat Nuri, İzzet Ziya, N. Şeref, Fiveropoulo, Ağır Suri, İ. Halagu, Soresco, Agustudi, Beaudouim'indir.

14. sayıdan sonra Almanca makalelere devam edilmemiştir; bu sayıda Osmanlıca ve Almanca başlıklar ve lejant birleştirilmiş, Almanca kapağa son verilmiştir, Almanca karikatür altyazılarında kalmıştır. 23. sayıda lejanttan Almanca çıkartılmıştır, bundan sonra zaten tek olan Müdafaa matbaa reklamı kalmış, 24. Sayıdan sonra ona da gereksinim duyulmamıştır. Dergi gerçekte 13. sayıdan itibaren tek dilli duruma gelmiş, Almanca 24. sayıda bütünüyle ortadan kalkmıştır. Dergi Karabet Matbaası'nda basılmaya başlanmış, 5. sayıdan sonra Hilal, sonra 7. sayıdan itibaren Müdafaa Matbaası'nda basılmıştır. Derginin reklam ve

[1] Friedrich Schrader için bkz. bu sayımızda Sevil Özçalık Dumanoğulları'nın yazısı.

ilanlara ayrılmış sayfası olmakla birlikte bunlar içinde gerçek gelir getirici reklamlar pek yoktur. Bu sayıdan Almancalara bütünüyle son verilen 24. sayıya kadar Almanca olan tek reklam Müdafaa Matbaası'nındır, onun da yayınına derginin bu matbaada basılmasına rağmen son verilmiştir. Müdafaa Matbaası'nın reklamının ilginç yönlerinden biri, matbaanın eskiden *Levant Herald*'a[2] ait olduğunun bildirilmesidir.

Türkçe reklamlar *Türk Yurdu*, Hattat Halit Sanatkârhanesi gibi daha ilan ve küçük esnaf işi özelliği gösterirken, en istikrarlı reklamlardan biri telefon reklamıdır. İlerleyen sayılarda fotoğrafhane reklamları ve Beyoğlu sinemaları ilanları vardır. Dergi 7. sayısında, zamanın popüler gazetelerinin yaptığı gibi kuponlu, bilmeceli "müsabaka" düzenlemiştir. Gene de okuyucu özellikle Almanca okuyucu talebi olduğunu gösterir biçimde 7. sayıda *Hande*, kendi ciltlerinin satışını okuyucuya Almanca duyurmaktadır:

"*Hande* yönetimi, okuyucuları için dosya klasörleri (koleksiyon klasörleri) hazırlattı. Bu klasörler aşağıdaki fiyatlarla temin edilebilir:

- *Hande*'nin iş yerinden teslim alındığında: 100 para
- İstanbul içinde posta ile gönderim: 3 kuruş
- Taşraya posta gönderimi: 3 kuruş
- Yurt dışına posta gönderimi: 3½ kuruş"

"Doyçe Oryent Bank" ve "Büyük İşteyn Mağazaları" gibi Alman reklamları Osmanlıca iken, 8. sayıda Steins Mağazaları'nın Almanca reklamı, Almanca tek ciddi reklam olarak görülmektedir fakat Almanca reklam müşterilerini Kurban Bayramı alışverişine çağırmaktadır:

> Yaklaşmakta olan Kurban Bayramı münasebetiyle, saygıdeğer müşterilerimizi, elbise, ayakkabı ve tüm bay ve bayan modaya dair ürünlerdeki uygun fiyatlı ve çok çeşitli yeniliklerimizi görmeye, Galata, Pera ve İstanbul'daki üç mağazamıza nazikçe davet ediyoruz - Steins Mağazaları.

İstanbul'da Almanca gazeteler Alman dışişleri ve büyük şirketleri tarafından desteklenirken *Hande*'nin böyle bir durumu görülmemektedir. Gerçekte Almanca varlığı 26 Ekim 1916'da 13. sayıda bittiğine göre dört ay sürmüş demektir.

Türkçe yazar kadrosu zengin sayılabilecekken, çoğunun takma olduğu anlaşılan adlarıyla Alman yazar kadrosu görünürde yoktur. Takma adlar ve az da olsa zaten az olan Almanca yazıların Almanya basınından iktibaslarını da değerlendirdiğimizde, yalnızca Schrader dergiye ciddi katkı vermiş görünmektedir. Yayınlanan Almanca makaleler şöyledir:

---

[2] *Levant Herald* 1856-1914 yıllarında yayını durdurulana kadar İstanbul'un en önemli Avrupa dilli gazetelerinden.

Hande No 4
Galiçya'da harp çiftçiliği

Sayı 1: Unsre Better, Ahmet Rasim

Um Aufklürung wird gebeten, M. Z.

Sayı 2: Das Lachen Spricht, çev. Schrader

Sayı 3: Deutsch-Türkische Balladen

Sayı 4: In Jeder Weise Liebt ich Dich… Cenap Şahabettin Fusuli [Fuzuli], çev. Schrader

Sayı 5: Ententitis, F. Schrader

Sayı 6: Dein Bild, Mehmet Rauf, çev. Fr. Schrader Ententitis - F. Schrader

Sayı 7: Der Kulturtraeger, Ahmed Hikmet, çev. Fr. Schrader

Sayı 8: Eine Unterredung mit Odysseus und Xenophon, A. Ey.

Sayı 9: Zur Fünften Kriegsanleihe, Hochsteter Sprüchwoerter und ihre Anwendung Soldatenspruch - F. Natterroth

Sayı 10: Ententittes (Schluss), Schrader

Sayı 11: Alttuerkiseher Witz (*Medschmua min Nevadir ul Ediba ve Assau us Sürefa*), çev. Dr. F. Schrader

Sayı 12: Das Maedehen an der Weichsel, Aka Gündüz, çev. Schrader

Sayı 13: Nasreddin Hodseha erzaehlt - R.

Hande'nin Almanca yayınının "motoru" olduğu anlaşılan Schrader *Osmanische Lloyd*'daki görevinden 1917 sonlarında ayrılmak zorunda bırakıldığına göre, Ekim 1916'da *Hande*'nin Almancadan tamamen kopma nedenini tahmin etmek zorlaşmaktadır. Ancak haftalık olan derginin 45. sayısı 14 Temmuz 1917'de yayınlanmışken, 46. sayısı gecikmeli olarak 6 Eylül 1917 tarihinde yayınlanabilmiştir. 46. Sayıda "bu nüshadan sonra *Hande* bir hafta istirahat edecek ve gelecek nüshadan itibaren fevkalade kağıt üzerine nefis olarak intişar edecektir. *Hande* bu fedakarlığı Almanya'dan yeni celb ettirdiği kağıdına medyundur. Karilerinin hüsn-ü teveccühünü kazanmak isteyen *Hande* bu münasebetle fiyatını arttırmayacaktır" denilmekle birlikte, yayın sürdürülememiştir.

Hande'nin etkileyici yönünün karikatürleri olduğu anlaşılıyor. Savaş propagandası yönüyle insani değerlerden zaman zaman uzaklaşmış olduğunu görebildiğimiz karikatürler, gene de Osmanlı karikatür tarihinde kendisine yer açacak kıvraklıktadır.

Karikatür altyazılarının Türkçe ve Almanca olması Almanca makalelere göre daha uzun zaman sürdürülmüş olmakla birlikte, iki dilde zaman zaman ifade

farklılıkları, daha ileri sayılarda ise Türkçe veya Almancalarda kısaltmalar görülmektedir.

Hande'de yayınlanmış olan hemen hepsi de Schrader tarafından Almancaya çevrilmiş olan Ahmet Rasim, Cenap Şahabettin, Ahmet Hikmet, Mehmet Rauf, Aka Gündüz, Fuzuli ve *Mecmua min Nevadiri'l-Üdeba ve Asari'z-Zürefa* adlı letaif ve inşa mecmuasının metinlerinin Almancadan Türkçeye çevrilmelerine gerek görmedik. Öteki Almanca yazılar ektedir.

No: 1 / 18 Temmuz 1332 - 31 Temmuz 1916

Açıklama talep edilmektedir

İngiltere'de yeni bir Doğu Araştırmaları Enstitüsü açıldı.

Anılan Enstitü'nün açılış nedeni müttefiklere aşağıdaki maddelerle bildirilir:

1-İngilizler Mezopotamya'ya uzanmanın bir yolunu bulma çabasındadırlar.

2- Fransızlar Suriye'yi kendi topraklarına katma çabasındadırlar.

3- Ruslar İstanbul'a el koymanın çabası içindedirler. Son olarak İtalyanlar da Libya'ya uzanmaya çalışmaktadırlar.

Bütün bu bilgilerin bilimsel olarak inceleneceği bir Doğu Araştırmaları Enstitüsü kurmak sahiden çaba harcamaya değerdir.

Arkadaşlarımıza bilimin vicdan rahatlığıyla uygulanabileceği başka bir enstitü kurmalarını tavsiye ederiz.

İngilizler biz Türkleri pohpohlayarak saygıdeğer düşmanlar olduğumuzu söylüyorlar. Nedeni bizi sömürgeci sığırlara dönüştüremeyip yalnızca tutsağa çevirebilmeleri olabilir mi?

İngilizler Avrupa'daki müttefikleriyle iyi çalışıyorlar. Belki de çıkarlarına ters düşen tek anlaşma, onlara pahalıya mal olan ve her pırıldayan şeyin altın olmadığını öğrenmelerinden başka bir şey getirmeyen eski Mekke Emiri ile yaptıkları anlaşmadır.

Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik… Point-Carré Fransa'da kendini mükemmel bir şekilde kanıtladı.

M. Z.

No: 2 / 28 Temmuz 1332 - 10 Ağustos 1916

Kahkahalar konuşuyor

Tabiatın parlak ışıklarına kara gözlük takan kötümserler, kaşlarını çatıp burun kıvıran asabi ve huysuzlar bir kereliğine sözlerime kulak versinler. Ben bütün insanların en iyi ve en sevgili dostuyum; neşeli, coşkuluyum; iradesini yerine getirmek arzusunda bir dostum. Adem ile Havva, gökyüzündeki yuvalarından

kovulduklarında ağlayarak yeryüzüne düştüler ve onlar teselli edecek ilk beni buldular. Derin karanlığa sızan bir ışık hüzmesi gibi, insan yüzlerinin donuk karanlığında gidip geliyorum. Bu hüzme için onlardan bir bedel isteseydim bunun için belki de seve seve canlarını verirlerdi.

Kimileyin hoş bir kadının gözlerinde şimşek gibi ışırım, kimi zaman bir çocuğun dudaklarında bülbül gibi şakırım; yaşam birisini okşamak için elini uzattığında önce beni bulur. Dünyadaki en acayip şeyleri güçlünün gözlerinde ilk ben görürüm. Ömrümün en mutlu anıdır, bu! Bilir misiniz, konuştuklarımın gözlerinden yansıyan neşeli halet-i ruhiye, onlara bakanları genellikle rahatsız eder.

Ama kimi zaman insanlara acımasız şakalar yapmaktan kendimi alamıyorum. En mesafeli olduklarında, benimle karşılaşmayı en az istedikleri vakit onlarla karşılaşıyorum. Yaramaz çocuklara gününü gösteren, çocuklara ceza verirken onları katı ve ciddi bir ifadeyle iğneleyen müstehzi bir adam oluyorum. Ben kapı tokmağı olmayan bir ağız gibi daima açık duran, aldırış etmeden çıkan sözleri yakalayan, o sözleri nazik ve kötü dudaklarla yayan, fitne ve düşmanlığı körükleyen kişiyim...

Fakat insanlar için yaptığım o büyük iyiliklerin yanında bu küçük şakaların ne ehemmiyeti var! Zaten beni o kadar çabuk unutuyorlar ki.

Kendisini sevmeyen bir kadının önünde titrek bir sesle diz çöken genç adama, bir mendilin veya bir yelpazenin ardına saklanan kibrini büyük bir ciddiyetle gösteren benim. Konuşma becerilerine benim varlığım için duydukları şükrandan daha çok minnettarlar; çünkü dil, tutkuları ve arzuları ifade etmek için yaratılmıştır. Ama ben olmasaydım ne kadar da güçsüz olurlardı! Her insan hayatında kelimelerin ifade edemediği bir şeyi ifade etmem için ne kadar da sık bana ihtiyaç duymuştur.

Ne çok defa kadınların cevap vermeye cüret edemeyecekleri sözleri dillendirdim, hatta onlar öyle sözlerdi ki dudakların dediğinin tam aksi olurdu. Eğer bir ses, kulakların işitemeyeceği bir yolculuğa sürüklenecekse, çoğu kez gölgem dudaklarımın üzerinde dalgalanarak içine kapanmış, dış dünyaya kapalı bir zihnin düşüncelerini başkalarına anlatmışımdır.

Ayrıca o denli yumuşak ve esneğim ki su gibi her kalıba akarım. Her yüze o yüze uygun olan ifadeyi katarım. Bazı insanlarda sindirimle meşgul bir midenin yorgunluğunu, bazılarında ise alay etmeye meyilli bir zihnin tüm sivrilik ve keskinliğini ince mimiklerimle yeniden üretirim. Güzel yüzlerde ise ince ve zeki olurum. O zaman bir çiçeğin kokusu veya müziğin sesi gibi hafif ve uçucu olurum ve güzelliğe yeni bir değer ve mana katarım.

Dikkatli olun ama! Sakın ha! Duyduğunuz her kahkahada beni bulacağınızı sanmayın! Çünkü o yalancılara güvenemeyiz. O kadar haindirler ki onlar, hayaletleri takip eder beni. Eğer gizli bir niyetleri yoksa yalanlarının arkasında bir öfke, utanç duygusu saklanır. Kimi zaman en derin acı, çarpık bir gülümsemeyle

dudaklarda belirir. Bazen bana farklı tatlarda ve renklerde isimler takarlar. Renkler ve farklı tatlar. Sarı, kırmızı, siyah zehirli bir gülüşten söz ederler, ama o sahte kahkahayı benimkinden ayırt etmek kolaydır. Çünkü kedi ne kadar aslana benzemezse o gülüş o kadar benzemez bana.

Gözler, yanaklar, dudaklar, çene... Bunlar yüzünüzü rengarenk bir çiçek gibi açmamda yardımcılar bana. Haydi gözlerinizi yumun, kulaklarınızı şenlendireyim; billur sesimin kristaller renklerin alaimisemasına dönüşerek artan bir hüzün gibi içten içe yandığını göreceksiniz.

Gerçek ben işte bu!

Hande No 12
Ferdinand - Bak ben ne hale geldim?
Nikola - Üzülme azizim sende hepimiz gibi ricat hareket-i umumiyesinin ne olduğunu anlamaya daha yeni başlıyorsun!

Şimdi, birkaç gün önce bana bir teklif yapıldı. Adımı istiyorlardı. Beni dünyanın tuhaflıklarını tasvir edecek ve okuyucuların karşısına çıkaracak bir gazeteye almak istediler.

"Ben kendi kendime gülerim," diye cevap verdim. Başkalarını güldüremem. Ama bunu sizin için zevkle yaparım. Bu gazetenin sayfaları temsil ettiği her şeyin çarpıtılmış bir aynası gibidir. Tasvir ettiği her şeye gülünç bir görünüm katar. Öyle ki okurlar kendiliğinden gülmelidir! Harikulâde! O vakit sevgili okuyucularım, sizlerle dostluğumuz pekişiyor. Bu gazetenin bana ayrılan sayfalarında hep birlikteyiz. Namımı kendine mal eden yeni arkadaşımın kallavi portföyünün sayesinde yeni şeyler göreceğiz. Fakat bugün yeni arkadaşımın yararına kimi önerilerde bulunmak istiyorum. Kabalaşmadan neşeli olmalı, çünkü bu iki nitelik arasına ince bir çizgi vardır. Bir uçurum ve bir dağ gibi... Manevi kanatları sağlam kişiler için uçuruma yuvarlanmadan uçmak çok da zor değildir. Dünyaya dikkatli ve samimi gözlerle bakmak ve olanları gördüğümüz gibi aktarmak yeterlidir. Dünyanın kendisi de enteresandır, bu nedenle korkacağımız bir şey yoktur.

O kadar çok dudakta çırpındım ki... Ve onlardan bıktım. Özellikle son zamanlarda, bu dünyanın tuhaflığı, her şey gibi, öyle bir hızla gelişiyor ki başımız dönüyor. O halde bakışlarınızı kahkahanın sihirli aynasına tutun. Kendinizi o aynanın getireceği zevke ve neşeye bırakın. Allah aşkına söyleyin; şeker ve parafini bile o kadar fahiş fiyata aldığınız günümüzde, neşeye ve keyfe böyle ehven fiyata ulaşabilmek gerçek bir mutluluk değil de nedir?

Çeviren Dr. Schrader

No: 3 / 4 Ağustos 1332 - 17 Ağustos 1916

Alman-Türk Baladları
"Buda Gettscher Jahu!"

(*Bu da geçer, yahu!*)
(*Auch das geht vorbei, mein Lieber!*)

Polonya'da ve Fransa'da çok kez savaşıp çarpıştım,
Rüzgarlar arasında ölüm yüzüme gülerken.
Bir kelime arıyordum o an, kalbimi ferahlatacak,
Aradım da aradım ama bulamadım — en büyük acım buydu!
Sonra silahlarla yöneldik Doğu'ya,
Sıcak Çanakkale cephesinde nice düşman gömüldü toprağa.
Ve yanımda siperdeydi dostum Abdul Asis.
Düşman dişlerini sıkarken onun dudaklarından döküldü:
"Buda getscher, Jahu!"

"Sevgili dostum, bu da geçer yahu! Geçer elbet, geçer!
Hiçbir acı sonsuza dek sürmez —
Karanlık gecenin ardından en güzel sabah gelir!"
Anafarta'nın kanlı kıyısında düşman saldırırken,
Gülümsedi bana dostum Abdul Asis ve dedi ki:
"Buda getscher, Jahu!"

Cesur adamların göğsüyle geri püskürttük düşmanı,
Bir sabah zafer marşları çalarken yüksek sesle.
Düşmanın hatlarına işaret ettim parmağımla —
Neşe içinde güldü bana dostum, Tşaush [Çavuş] Abdul Asis:
"Buda getscher, Jahu!"

Ve işte böyle kaybolur İngiliz gururu ve Fransız aklı,
İtalyanlar, Ruslar — hepsi birer birer erir…
Ben ise sadece bir bilgelik öğrendim, silinmeyen:
Silah arkadaşım ve dostum, Tşaush Abdul Asis şöyle dedi:
"Buda getscher, Jahu!"

No. 5 / 18 Ağustos 1332 - 31 Ağustos 1916

***Ententitis*[3]**

Adını vermek istemediğimiz bir şehirde - çünkü "adlar şeyleri belirler" ilkesine kesin olarak inanıyoruz - halkın belirli bir kesiminde yeni bir hastalık oldukça yaygın hale geldi. Tıbbi otoriteler bu hastalığa "Ententitis" [İtilaf hastalığı, Antant] adını verdi. Bu hastalıktan etkilenen kişiler, soy, dil, toplumsal çevre ve

[3] F. Schrader'in 5, 6 ve 10. sayılarda yer alan yazısı alt alta getirilmiştir.

Hande No 14
"Senegalli kocacığım, muhitimi her seferki gibi karanlık ve siyah görmekteyim…"

Hochzeit in Frankreich

(Nach einer Havas -Meldung)

Die Brautmutter: "Weisse gibt es nicht mehr; da müssen meine beiden Töchter einen Senegalesen heiraten."

(Zum Titelbild)

Fransa'da Düğün

(Bir Havas haberine göre)

Gelin Annesi: "Artık beyaz kalmadı; bu yüzden iki kızım da bir Senegalli ile evlenmek zorunda."

(Kapak resmine bakınız)

yaşam tarzları itibarıyla bu hastalığa karşı belirgin bir yatkınlığa sahipti. Hastalığın ilk evrelerinde belirgin bir baş dönmesi eğilimi vardı. Bu baş dönmesi öylesine yaygın ve bulaşıcıydı ki, tehlikeli boyutlara ulaşıyordu. Örneğin, tanıdığım biri - neredeyse adını verecektim - bu belirtileri gösteriyordu. Öğleden sonra saat 1 gibi hâlâ neşeli ve sağlıklı görünüyordu. Şehirdeki son vaka raporlarını büyük bir ayrıntı zenginliğiyle, hevesle anlatıyordu. Yarım saat sonra ise "baş dönmesi" başladı. "Sarrail'in[4] orduları Selanik'e ilerliyor, Bulgarlar Atina'ya kadar geri püskürtüldü," gibi sözler etmeye başladı. Oysa bu arkadaşım normalde iyi bir coğrafyacıydı. Bu da oldukça düşündürücü bir işaretti.

Bir başkası öfkeyle bağırarak, neredeyse hakaret ederek, şöyle dedi: "İtilaf Devletleri yarım milyon askerle başarılı bir taarruz yürütüyor… Selanik'te onlara yarım milyon Rumen katılıyor!"

Bu kadarı da fazlaydı! Yeni hastalık onu da ele geçirmişti. Yanında oturan bir genç kadın da hemen etkilenmişti. Kadın, Venizelos'un Yunan ordusunun başına geçmek üzere olduğunu, 200,000 kişilik takviye kuvvetlerle güçlendirildiğini

[4] Maurice Paul Emmanuel Sarrail (1856-1929) Birinci Dünya Savaşı Fransız generallerinden; Ardenne ve Verdun'da ordu komutanlığından sonra Selanik harekatını yönetti.

iddia ediyordu. Genç kadına göre bu bir rüyaydı ve bu hastalık geçtikten sonra her şey düzelecekti. Ama yine de kendisini bu tehlikeli bölgeden uzaklaştırmamı istiyordu. Bir diğer adam ise aniden Joffre'ye[5] olan inanılmaz benzerliğinden söz etmeye başlayarak hastalığın yeni ilginç bir vakası olduğunu ortaya koydu.

No: 6 / 25 Ağustos 1332 - 7 Eylül 1916

Çılgınlığı öylesine ileri gitmişti ki, yanımda oturan ve bir zamanlar Fransız elçiliğine davet edildiğini asla unutamayan biri, bu provokasyona anında Ententitis'in açık belirtileriyle karşılık verdi. Birdenbire herkes keyifle ellerini ovuşturmaya başladı. Çünkü biri ortaya atılıp "Rusların şimdiden Berlin'in ünlü banliyösü Doeberitz'e kadar geldiklerini" duymuş olduğunu söylemişti. Oradan, Alman başkentini adeta gümüş bir tepsisindeymiş gibi seyretmek mümkünmüş. Yalnızca arkadaşım Dr. X., yeni hastalıkla çok ilgilenen biri olarak, genellikle verimli bir fikirle karşılaştığında yaptığı gibi, ellerini değil burnunu ovuşturuyordu. Kolumdan tutup beni dışarı çekti: "Dinle," dedi doğum arifesinde takındığı o boğuk ses tonuyla, "hikaye olgunlaştı." Eğer işler böyle devam ederse, buradaki kalıtımsal olarak yüklenmiş tüm topluluk bu salgına tutulacak. Ertesi sabah erkenden, bu korkunç belayı önleyebilecek tek keşif olan buluşumu, yetkili çevrelere bildireceğim. Ben Ententitis basilini keşfettim! Bu son derece sevimli küçük bir organizma ama korkunç derecede zehirli... Bununla birkaç tavşanı enfekte ettim; hemen tuhaf belirtiler gösterdiler. Garip şekilde canlılaştılar ve kendilerini tavşan gibi göstermeye çalıştılar. Bir tür megalomani hastalığına kapıldılar... Gülüyor musun!? Ama ben tavşanların ruhunu, senin cüzdanını bildiğim kadar iyi bilirim..." Burada belirtmeliyim ki Dr. X., sık sık benden faizsiz borç alır, bunları da geri ödemeyi çoğu zaman unuturdu... İşin aslı, bu keşfi yaptığı için sevinmiştim. Sonunda onun gibi bir dehanın dünya tarafından tanınması zamanı gelmişti, böylece ben de paramı geri alabilecektim. "Elbette aşıyı da hazırladım," diye devam etti, "Birkaç sayı *Matin* ve *Bataille* gazetelerinden kaynattım, üzerine *Corriere della Sera*, *Daily Mail* ve *Novoje Vremya* gazetelerini de ekledim ve... özünü çıkardım. Bunun için politik olarak heyecanlı bir İtilaf genç kızının kanını kullandım —her ne kadar elde etmesi kolay olmasa da— ve aşım, daha doğrusu serumum hazırdı...!

Bunu, daha önce arkadaşım Laura B. Üstünde denemiştim. Laura aniden, şu anda Fransız cephesinde olan eski rakibim Gaston'u hatırlayarak şiddetli bir enterit atağı geçirmişti, öğle vakti Sapham'da uyuya kalmıştı. Serumu beyaz koluna enjekte ettim... aniden irkildi ve hâlâ yarı kapalı gözleriyle onu sokan bir "pis sivrisinek"ten bahsetti. Ben ise içimden güldüm ve etkisini beklemeye başladım.

[5] Joseph Joffre (1852-1931), ve I. Marne Galibi olarak ün kazanan 1916'ya kadar Fransa başkomutanı olan komutan.

No: 10 / 22 Eylül 1332 - 5 Ekim 1916

Sonunda holde uyanmıştı. Kızarmış gözlerini ovaladı ve şaşkınlıkla bana baktı. "Söylesene," dedi, "neden cephede değilsin?" "Seni oraya çoktan göndermiş olmalıydık. Her adama ihtiyacımız var. Herkes görevini yapmalı… Düşün bir, İtilaf [Antant - Entente] kazanırsa…"

"Aha!" diye düşündüm, "Serumum işe yaradı. Çok makul düşünmeye başlamışsın."

"Sakin ol, canım," dedim. "Son celpte beni almadılar. Yine de görevimi esintili Gaston kadar yerine getireceğim." Seçtiğim isim ve sıfata hiç aldırış etmedi. Demek ki serum işe yaramıştı.

Arkadaşımı buluşundan dolayı kutladım.

Ülkemiz hükümeti tarafsız kalmak istediğinden, doktorun ülke nüfusunun büyük çoğunluğuna serum aşısı yapılması önerisini hemen kabul etti. Ülke genelinde yaşanan şiddetli ententitisin etkisiyle bu hiç de kolay bir iş değildi. Düzenlemenin kurnazlıkla ilerlemesi gerekiyordu. Ülkemiz hükümeti tarafsız kalmak istediğinden, doktorun ülke nüfusunun büyük çoğunluğuna serum aşısı yapılması önerisini hemen kabul etti. Ülke genelinde yaşanan şiddetli ententitisin etkisiyle bu hiç de kolay bir iş değildi. Aksi takdirde, nüfusun hasta kesimi tarafından devrilmekten korkuyorlardı; bu kesim, belli bir Solesinev önderliğinde oldukça şiddetli davranıyor ve İtilaf'a katılmayı talep ediyordu. En önemlisi Führer'in kendisini aşılamaktı. Sonra diğerleri de gelip aşı iğnelerini kendileri talep edeceklerdi.

Bu görev, Solesinev'in yeryüzünün diğer bölgelerinde de onun lehine çalışan, aynı görüşteki insanların bulunması nedeniyle daha da zordu. Bu insanlarla başa çıkmak imkansızdı. Arkadaşım bunu kendisi gördü ve hükümetiniz de hastaları iyileştirmekten ümidini kesmişti... Bunun üzerine doktor yine değerli beynini zorladı. Kendini iki gün iki gece boyunca kilitledi. Sonra sahneye ışıl ışıl bir şekilde yeniden çıktı.

"Geriye mantıklı tek bir çare kaldı... Ama o da bir at tedavisi... İnsanları kendi halinde itilafçılara [Antant'a] uzlaşmaya bırakmalıyız… O zaman askerlerimizden sağlıklı bir fırça yerler, böylece artık vücutlarının bu amaç için ayrılmış kısmına oturamazlar… Solesinev'in arkadaşları, ünlü İnek Philipp ve daha az ünlü olmayan İnek Jones böyle bir fırçayı kısmen yediler. Gerisi henüz beklemede, ama kaçınılmaz…"

Ve at tedavisi her şeyin üstesinden gelindikten sonra gerçekten ele alındı. Solesinev hiçbir şeyden şüphelenmedi... buna kandı. Uzun zaman önce soyguncu şefi olarak geçirdiği fırtınalı günlerde taşıdığı paslı silahları parlattığı birkaç günlük gururlu zaferi vardı. Ententitis bir süre en kötü haliyle yaşadı. Ama arkadaşım ve benim gibi düşünen herkes geleceğe güvenle bakıyor. Solesinev'in koltukta oturmayı bırakması gereken saat gelecek... Ententitisin sonuçlarını deneyimleyeceği saat gelecek ama o zamana kadar çok geç olacak. Ama neden doktora aşı yaptırmadı? Bu onu çok fazla acı ve pişmanlıktan kurtarırdı.

F. Schrader

No: 8 / 8 Eylül 1832 - 21 Eylül 1916

Odysseus ve Xenophon ile Bir Görüşme

Selanik'ten bize yazan "Kladderadatsch" adlı derginin bir çalışanı şöyle diyor: "Şu anda burada yerin altında dünyadakinden daha güvendeyim; bu yüzden dün gönüllü olarak yer altına yani Fransız sömürge birlikleri tarafından kurşun yağmuru altında ölmeye gidenlerin gömüldüğü Hades'e indim. Yanımda bu sefer konserve et vardı ve karşıma çıkan ve ondan alan ilk gölge, Odysseus'unkiydi."

Ona şöyle seslendim: "Ey çok gezmiş, çok şey görmüş kişi…"

"Saçmalık," diye cevap verdi, "bu iş böyle yürümez. Ne istiyorsun?"

"Soylu prens, Reuter hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Yalan söylediği için bana sempatik geliyor."

"Yalanın ahlaki, toplumsal, siyasal bir değeri var mı?"

"Evet, yeryüzünde güneş ışığında, gölgelerin, ışığın en derinliğine kadar oynadığı yanılsamalarda bile, Grey ve Reuter bile sonunda gerçeği söylemek zorunda kalacak."

"Ey denizcilerin ilki, Mücke, Emden ve Ayesha [Ayşe][6] hakkında ne düşünüyorsun?"

"Mücke beceriksizdir. Eğer onun yaşadığının sadece yarısını deneyimleseydim, bu yolculuk üç katı daha uzun olurdu."

"Leukothea bir deniz uçağı mıydı, Kharybdis ise bir denizaltı mı, yoksa mayın mı?"

"Dediğin gibi olsa da ben büyük bir kültür halkının üyesiyim — d'Annunzio'nun[7] da söylediği gibi — biz barbar değiliz."

Bunun üstüne düşüneceğim.

"'Laertes'in oğlu, Helenlerin vasileusu, şimdi Yunanistan'ın sözde kurtarıcıları hakkında ne düşünüyorsun?"

"Kurtarıcıları da, sevgili Penelope'min taliplerini bir zamanlar yaptığım düşünüp taşınmadan kovardım."

O anda Penelope şefkatle yaklaştı. Koluna girdi ve mağaranın derinliklerinde kayboldular.

---

[6] İngiliz yelkenlisi Ayesha, 1914'te Hellmuth von Mücke kumandasındaki Alman kruvazörü Emden tarafından esir alınmıştı.

[7] Gabriele D'Annunzio (1863-1938), İtalyan edebiyatçı, gazeteci aristokrat. Birinci Dünya savaşı sırasında askeri kahramana dönüp sosyalizmle ilgiliyken, 1924 yılına kadar Mussolini üstündeki etkisiyle faşizm safında yer aldı.

Peki karşımda durup kan içen kimdi? Xenophon. Üçüncü sınıfta en sevdiğim arkadaşım olarak selamlamıştım onu.

"Ey büyük askeri lider, geri çekilme ustası, Gelibolu hakkında ne düşünüyorsun?"

"İngilizler bir ders aldı."

"Bu savaşın ve tüm savaşların en büyük başarısı değil mi?"

"Şimdiye kadar evet. Eğer Selanik'te Gelibolu'da olduğu kadar geri kalmış bir şekilde gruplanırlarsa -ve bu küçük kağıt parçasının kayıp gitmesine izin vermezlerse- o zaman Asquith, coşkulu üslubuyla benimkini gölgede bırakacak bir *Anabasis* yazacaktır.

Gölge sözleriyle o kadar solgunlaştı ki ne gördüm ne de duydum.

Sonra Thersites tabanca burnuyla konservenin kanına yaklaştı. Hatta ona İtalyan bir kavgacıyı bile sordum ama o da bana itici geldi, bu yüzden uzun kalemimle gölgeli parmaklarına vurdum.

Şimdi küçük bir şarap mahzeninde Samos'umu yudumluyorum ve biraz daha içersem beni bir dahaki sefere Sarrail beni görürse canımı okuyacakmışçasına yazıyorum.

A.Ey.

No: 9 / 15 Eylül 1332 - 28 Eylül 1916

Beşinci Savaş Kredisi için!

Böyle hayal kurdu düşmanlar, Somme Nehri'nin kıyısında,
Bu üçüncü, kanlı yılda:
"Zafer getirir bir saldırı tüm cephede!" diye bağırdılar borazanla.
Korkunç bir darbe yaptılar, öfkeyle titrettiler yeri.
Ama Almanya'nın savunması
Yüce, güçlü ve dimdik kaldı.
Güçlüydü inancımız çeliğe,
Askerimize, muhafızlarımıza.
Ve Almanya, beşinci kez destek verdi
Milyarlarla Milyarlarla Milyarlarla!
Şimdi düşmanlar hissediyor çılgınlığını,
Körce bağlı oldukları o deliliği:
Milyarlar veren bir Almanya
Asla yenilmez!

Hochsteter

(*Lustigen Blättern* dergisinden)

Atasözleri ve Kullanımları

"Dünya cesurlara aittir"; bu yüzden İngiliz filosu kuytu bir yerde saklanıyor. - "Yeni bir başlangıç zaferin yarısıdır" ve Ruslar geriye doğru muhteşem bir taarruz başlattılar. - "Bir kereden bir şey olmaz," diye düşündü Nikita ve ayrı bir barış yapmak istedi. - "Pisliğe dokunan, kendini kirletir", bu yüzden İtalya Sırbistan'a elini uzattı. - "Güçlüler yalnızken en güçlüdür," dedi İngiltere kendi kendine ve Portekiz'den yardım diledi. - "Haydan gelen huya gider" diye öğrendi Ruslar Avusturyalılar ve Almanlar Przemysl'i[8] onlardan aldıklarında. - "Zaman her şeyi çözer" zaman geçtikçe İtilaf güçleri daha da şaşkına dönüyor. - "Su testisi su yolunda kırılır" ve testi İtalya'ydı.

Askerin Sözü

Tüfek nedir?
Bir sap ve bir boru,
Bir horoz, tık diye kapanır,
Bir kilit, şak diye kapanır;
Ama merminin bir gözü var,
Bir el, senin için
Onu kalbe yönlendirir!

Friedrich Natterroth

[8] Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordularının zorlandığı önemli istihkamlardan biri, bugün Polonya'da küçük bir şehir.

Türkische Post: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bir Alman Gazetesi

Resul ALKAN[*]
Emrah YAĞMURLU[**]

I. Giriş

1871'de Otto von Birmarck önderliğinde milli biriliğini İngiltere ve Fransa'ya kıyasla nisbeten geç sağlayan Alman İmparatorluğu'nun basını da içine alan kültürel diaspora politikaları 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. O zamana kadar Alman nüfusunun yoğun olarak yaşadığı ABD'de Alman toplumunun gayretleriyle çok sayıda Almanca haftalık dergi çıkartılıyordu. Buna karşın Bismarck yönetiminin ilk yıllarından itibaren ilk kez devletin maddi desteğiyle arka arkaya Almanca günlük gazeteler Almanya dışında yayın hayatına başlıyordu. 1886'da Şangay'da kurulan Almanca günlük gazete *Ostasiatischer Lloyd,* Çin'in yanı sıra Japonya, Kore ve Filipin'de hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahipti.[1] Güney Amerika ülkeleri Arjantin'de *La Plata Post* 1886'da; aynı yılda Şili'de *Deutsche Zeitung für Süd-Chile*; 1885'de Meksika'da *Germania*; ABD'de ise onlarca gazete ve dergi günlük ya da haftalık olarak yayımlanıyordu. 1880'li yıllarda Av-

[*] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / ORCID: 0000-0003-0489-5772 / resul.alkan@comu.edu.tr

[**] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / ORCID: 0000-0001-7767-3201 / emrah.yagmurlu@comu.edu.tr

[1] Wilhelm Joest, *Die Aussereuropäische deutsche Presse. Nebst einem Verzeichnis außerhalb Europas erscheinenden deutschen Zeitungen und Zeitschriften*, Köln: Verlag der M. DuMont-Schauberg'schen Buchhandlung, 1888, s. 17.

rupa dışında Almanca olarak yayımlanan gazete ve dergilerin sayısının yaklaşık 600 civarında olduğu tahmin ediliyor.[2]

Kaiser II. Wilhelm'in Osmanlı ve Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin artması, bölgede Alman İmparatorluğu adına yürütülecek propaganda için bir Almanca gazete ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bunun için öncelikle Kuzey Afrika'nın ilk Almanca gazetesi *Aegyptische Nachrichten*, Mısır'ın başkenti Kahire'de 1907'den itibaren yayın hayatına başlıyordu. Bir yıl sonra, 1908'de Alman Dışişleri Bakanlığı basın bürosu İstanbul'da kendi yarı resmi yayın organını *Osmanischer Lloyd*'u kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ağırlıklı olarak Almanca, kısmen de Fransızca ve Türkçe olarak çıkan gazetenin giderleri önemli ölçüde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinden ve Osmanlı pazarında yoğun ekomik faaliyetler yürüten *Deutsche Bank, Daimler, Krupp, Siemens* ve *Orientbank* gibi Almanya'nın önde gelen sanayi ve finans kuruluşlarının destekleriyle karşılanmaktaydı.[3] *Osmanischer Lloyd*, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'deki Almanların ülkelerine dönmek zorunda kalmaları neticesinde 1918'de kapatılmıştır.

1918-1924 yılları arasında Türkiye'de çıkan herhangi bir Alman gazetesi bulunmuyordu. Bunun en temel nedeniyse Berlin ile Ankara arasında diplomatik ilişkilerin bu zaman diliminde kesintiye uğramasıydı. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin yerini alan Türkiye Cumhuriyeti ile Alman İmparatorluğu'nun devamı olan Weimar Cumhuriyeti arasında 3 Mart 1924'te imzalanan dostluk anlaşmasıyla ikili diplomatik ilişkilerin tahsis edilmesi, İstanbul'da Almanca yayınlanacak gazetenin kurulmasının önündeki engeli de kaldırıyordu. İstanbul'da bir Almanca gazetenin kurulmasındaki hedefler nelerdi? Öncelikli olarak savaşın sonunda ülkelerine geri dönen Almanlar 1924'ten itibaren Türkiye'ye geri dönmüş, onlarca Alman firmanın temsilcisi de faaliyetlerine İstanbul'da başlamıştır. Buna ek olarak sanayisini yeniden yapılandıran Türkiye'de Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde çalışan Alman mühendis ve teknik elemanların sayılarındaki artışın da etkisiyle buralarda yaşayan Almanlar için ana dillerinde bir gazeteye ihtiyaç duyulmuştur.[4] Bunun yanı sıra Sultan II. Abdülhamid döneminden itibaren ivme kazanan ve Birinci Dünya Savaşı ile zirve noktasına ulaşan Türk-Alman kültürel etkileşiminin bir sonucu olarak çok sayıda Türk, Almancaya hakim olmuştur. Almanca bilen Türklerin Almanya ile bağını güçlendirmek ve Alman propagandasıyla etki altına alınmaları Alman tarafının kurulacak yeni gazeteden bir diğer beklentisiydi.

---

[2] Detaylı liste için bkz. Joest, *a.g.e.*, 61-85

[3] Farah Imgard, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918. Unter besonderer Berücksichtigung des „Osmanischen Lloyd"*, Beirut: Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1993, s. 92-93.

[4] O yıllarda Türkiye'de yaşayan Almanların sayısının yaklaşık 2000 ila 3000 arasında olduğu tahmin edilmekteydi. Kemal Bozay, *Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945)*, Münster: Litverlag, 2001, s. 90.

II. *Türkische Post*'un Kuruluşu

İstanbul Alman Büyükelçiliği 1924 ve 1925 yıllarında, Fransız Büyükelçiliği'nin desteğiyle Türk gazetelerinde yürütülen *Almanya'nın karalanması kampanyasına* karşı Alman çıkarlarına nispeten yakın duran Türk gazeteleri destekleyerek engellemeyi amaçlıyordu. Bunun için bahsi geçen dönemde İzmir'de çıkan *Anadolu* gazetesi ve hükumete yakınlığıyla bilinen *Cumhuriyet* gazetesi Alman Büyükelçiliği tarafından fonlanmıştır.[5] Alman makamları Türk gazetelerinin uzun süreli fonlanmasını sürdürülebilir bir yöntem olarak görmemekteydi. Türkiye ve Almanya'daki gelişmeleri Alman perspektifi ile takip etme olanağı sunması açısından Türkiye'deki okurlar için yararlı olabilecek bir gazetenin kurulması projesi Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny tarafından Ağustos 1925'de Berlin'e sunulmuştur. Aslına bakılırsa Nadolny'nin Türkiye'ye geldiği Mart 1924'ten Ağustos 1925'e kadar geçen sürede Almanca yayımlanacak gazete kurmak gibi bir planı yoktu. Buna karşın Türk gazetelerin elçilik bütçesinden fonlanması ise uzun vadede maddi ve siyasi olarak sürdürülebilir değildi. Bu sebeplerden dolayı Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın maddi ve diplomatik desteğiyle 1925 yılının sonlarına doğru bir gazete kurma fikrini gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmiştir.

Siyasi açıdan değerlendirildiğinde Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'deki Alman propagandası adına önemli bir rol oynayabileceği düşünülen, Almanca yayın yapan bir gazeteye olumlu yaklaşılmaktaydı. Buna karşın Dışişleri Bakanlığı Basın Dairesi'nden müsteşar Walter Zechlin'in gazetenin ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde kalabileceğine dair kuşkuları bulunmaktaydı. Bu nedenle Zechlin, yayın hayatına başlamadan önce gazetenin finansal bakımdan soru işaretlerinin ortadan kaldırılmasını öneriyordu. Çünkü maddi sıkıntılar sebebiyle ihtimaller dahilinde olan gazetenin kapatılması Almanya'nın Türkiye'deki itibarına zarar verebilirdi. Buna ilaveten Zechlin, gazetenin ekonomik sorunlar yaşaması halinde Dışişleri Bakanlığı'nın maddi desteğini hesaba katmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Bu sebeple Alman Büyükelçi Nadolny'nin öncelikle Alman firmalarıyla uzun vadeli ilan anlaşmaları imzalayarak gazetenin finansmanını büyük ölçüde garanti altına alması gerekiyordu.[6]

Doğabilecek maddi sıkıntılardan gazeteyi korumak isteyen Nadolny 25 Ekim 1925'te gazetenin yaklaşık bir yıllık mali kaynağını garanti altına almak amacıyla Türkiye'de faaliyet gösteren Alman firmaların daimî temsilcilerine gazeteye maddi destekte bulunmaları için birer yazı göndermiştir. Bu yazıda Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik ve kültürel pozisyonunu güçlendirmek için İstanbul'da bir Almanca gazetenin kurulmasının gerekliliği vurgulanıyordu. Alman büyükelçiye göre bu gazete, siyasi öneminin yanı sıra özellikle kültürel ve ekonomik

---

[5] PAAA, Türkei I /R 121038, İzmir Alman Konsolosu Wilhelm Padel'in 25 Ekim 1925 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı.

[6] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 775, Walter Zechlin'in Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne yolladığı 27 Ağustos 1925 tarihli telgrafı.

açıdan Almancanın ve Almanya'nın Türkiye'de daha çok ilgi görmesine hizmet edecekti. Öte yandan gazete Almancayı ve Alman kültürünü yakından tanıyan ve Almanca dil becerilerini tazelemek isteyen Türklere bu konuda fırsatlar sunacaktı. Son olarak da ekonomi haberleri ve makaleleriyle özellikle Almanya'daki ekonomik şartlara ve pazar piyasasına bir bakış imkânı verecek, Türkiye'deki yatırım alanları ve Alman ürünlerin ithali hakkında bilgiler aktaran bir kaynak olacaktı. Nadolny, Alman firmalarına gönderdiği yazısında, "Türkiye'de tanınmak isteyen her firmanın, Türkiye ile ilişki kurmak isteyen her Alman sanayi kuruluşunun bu gazetede isimlerinin zikredilmesinin" önemine işaret ediyordu.[7]

Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin destek çağrısına kayıtsız kalmayan çok sayıda Alman firması gazeteye maddi destek sözü vermiştir. *I.G. Farbenindusrie* gazeteyi yıllık 1200 İsviçre frankı ile desteklemiştir.[8] *Krupp* firması da destek kampanyasına büyük ilgi göstererek 5000 TL tutarındaki yüksek bir meblağ ile gazetenin finansmanına katılmıştır. Büyük Alman finans şirketleri de gazeteyi yalnız bırakmıyordu. *Deutsche Bank* 1926 yılı için 2000 TL tutarında bir kaynak ayırmıştır. *Deutsche Orientbank* da gazetenin mali olarak desteklenmesi için yıllık 1200 TL tutarında bir yardım sözünde bulunmuştur. 1926 yılının ilk aylarındaki bilançoya göre Alman firmaların gazeteye aktaracakları reklam ücreti aylık toplam 3310 TL'yi buluyordu. Bu miktar Rudolf Nadolny'nin İstanbul'da bir gazetenin yayın hayatına başlaması için öngördüğü bütçeye denk gelmekteydi.[9]

1926 itibariyle İstanbul'da *Türkische Post*'un basılabileceği bir Alman matbaası bulunmuyordu. Bu nedenle *Türkische Post* Mayıs 1926 ile 1928 yılları arasında Rum asıllı birine ait olan *Phönix* adında bir matbaada basılıyordu. Gazetenin giderlerinin neredeyse yarısı matbaa masraflarından oluşmaktaydı. *Türkische Post* yönetimi, dört sayfalık gazete ve haftalık yayımlanan eklerin dizgi ve baskısı için aylık 1555 TL tutarında bir ücret ödemiş, buna ek olarak gazetenin redaksiyonun bulunduğu odaların ısıtma, aydınlatma ve telefon masraflarını da üstlenmiştir.[10] *Phönix* matbaasında iki yıl içersinde elde edilen deneyimden yola çıkılarak gazetenin yabancı bir matbaada basılması uzun vadede uygun görülmemiştir. Bu bağlamda iki neden ön plana çıkmaktaydı. Öncelikle *Türkische Post* yönetimi ile matbaanın Rum sahibi arasında anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Buna ilaveten gazetenin kendi matbaasında kendi personeliyle yayımlanması daha uygun maliyetli

[7] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 775. Nadolny'nin 25 Ekim 1925'te Alman firmaları için kaleme aldığı yazısı.

[8] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 775, I.G. Farbenindustrie'den 9 Ocak 1926 tarihinde Nadolny'ye yollanan yazı.

[9] PAAA, Türkei I/R 123.080, Nadolny'nin Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü'ne gönderdiği 4 Ocak 1926

tarihli telgrafı.

[10] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 782, *Ritgen & Co.* Yayınevi ile *Phönix Buch-und Steindru ckerei* arasındaki anlaşma.

ve sürdürülebilir bir yoldu.[11] Bu nedenlerden dolayı *Türkische Post* yönetimi Beyoğlu'nda bulunan *Abojoli* matbaasını 1928 sonunda satın almıştır. *Türkische Post* yönetiminin bu matbaayı satın almak için yeterli kaynağı olmadığından Alman Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü'nün garantörlüğü üstlenmesiyle resmi kredi kurumu *Reichskreditgesellschaft* tarafından dört sene geri ödemeli 120.000 mark tutarında bir kredi açılmıştır. Buna bir de yıllık 10.200 mark tutarındaki faizler eklendiğinde matbaanın Alman Dışişleri Bakanlığı'na maliyeti yaklaşık 160.000 marka kadar çıkıyordu.[12]

Universum adı verilen matbaada *Türkische Post*'un dışında çok sayıda kitap yayımlanmıştır. *Universum* matbaasının baskı teknikleri açısından sahip olduğu zengin techizat sayesinde Arkeoloji, Dilbilimi ve Tarih gibi alanlardan kitaplar da basılmıştır. *Türkische Post*'un redaksiyonun da yer aldığı *Universum* matbaası turistik İstiklal caddesinin yakınındaki Merdivenli sokakta yer alıyordu. *Türkische Post*'un, Türk ve Alman gazetecilerin istihdam edildiği redaksiyon kısmından farklı olarak yayınevinde ağırlıklı olarak Türk ve Alman vatandaşları olmak üzere Ermeni, İtalyan ve Macar gibi farklı milletlerden teknik personel de görev yapmaktaydı.[13] *Universum* matbaasında çalışanların sayısı yaklaşık 20 kişi civarındaydı.

Universum Matbaası

[11] Deutsches graphisches Wirken am Bosporus, *Klimschs Druckerei-Anzeiger*, Nr. 26, Berlin, 27 Haziran 1941, s. 602.

[12] PAAA, Türkei I./R 123.081, Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü'nden Rudolf Nadolny'ye gönderilen 3 Haziran 1929 tarihli rapor.

[13] SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538, Schaefer'in Erich Scholz ve August Breitling adlı şahısların emeklilik işlemleriyle ilgili İstanbul Alman Başkonsolosluğu'na yazdığı 5 Kasım 1963 tarihli mektubu.

Türkische Post'un yönetimi için daha önce Türkiye tecrübesi olan bir gazeteci tercih edilmiştir. Berlin'deki görüşmeler sonucunda basın alanında tecrübe sahibi olan Franz Frederik Schmidt-Dumont ismi üzerinde uzlaşılmıştır. Gerek 1913-1918 yılları arasında İstanbul'da çalıştığından dolayı şehre ve Türk mentalitesine olan aşinalığı, gerekse iyi derecedeki Türkçe bilgisi Schmidt-Dumont'u *Türkische Post*'un yönetimi için en ideal isimlerden biri haline getirmekteydi.[14] Schmidt-Dumont neredeyse büyükelçilere ödenen aylık maaşa yakın bir tutar olan aylık 1900 Alman markı maaş karşılığında üç yıllık sözleşmeyle Nisan 1926'da yeni görevine başlamıştır. Görevini kısa süreli kesintilerle beraber 1933'e kadar sürdüren Schmidt-Dumont'un yerine Heinz Mundhenke geçmiştir. Mundhenke'nin halefi Eduard Schaefer ise 1937-1944 yılları arasında *Türkische Post*'u en uzun süre yöneten isim olmuştur.[15]

III. *Türkische Post*'a Dair Genel Bilgiler

Türkische Post, Alman dış temsilcilikleri tarafından çevre ülkelerde kurulan bağlantıların da yardımıyla Türkiye'ye komşu ülkelerdeki okuyuculara da ulaşmıştır. 1927 yılına ait bir listede *Türkische Post*'un baskı adedi günlük ortalama 2.000 olarak verilmiştir. 2.000 nüshadan 1.100'ü Türkiye'deki okuyuculara, 400'ü Bulgaristan, Yunanistan, Mısır ve Filistin gibi çevre ülkelere, 400'ü Almanya'daki abonelere, geri kalanıysa Almanya'daki bazı resmi kurumlara ve Almanya'nın çevre ülkelerdeki dış temsilciliklerine gönderiliyordu.[16]

Coğrafi konumu itibariyle Türkiye'nin Balkanlar ve Orta Doğu ülkelerine yakınlığı *Türkische Post* için avantajlı bir durum teşkil etmekteydi. *Türkische Post*, Almanya'dan Türkiye ve bölgedeki ülkelere tren yoluyla yollanan günlük gazetelere kıyasla daha hızlı ulaşmakta, buna paralel şekilde okurları için güncelliğini korumaktaydı. Örnek vermek gerekirse 1941'de Berlin'den yollanan bir gazetenin Rusya üzerinden Tahran'a ulaşması yaklaşık olarak 14 gün sürerken, *Türkische Post*'un İran'a ulaşması ise yaklaşık 10 günü bulmaktaydı.[17] İstanbul'un ayrıca-

---

[14] Franz Frederik Schmidt-Dumont'un biografisi ve Türkiye faaliyetlerine dair detaylı bilgi için bkz. Schmidt-Dumont, Franz Frederik, *Von Altona nach Ankara. Ein hanseatisches Leben im Vorderen Orient (1882-1952)*, yay. haz.: Helmut Mejcher ve Marianne Schmidt-Dumont, Münster 2010. Resul Alkan, "Alman Franz Frederik Schmidt-Dumont'un Hayatı ve Türkiye Faaliyetleri (1882-1952)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 21, sy. 43 (Aralık 2021), s. 741-757.

[15] Schaefer, Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatıyla ilgili Otto Lachs'ın 115 fotoğrafından oluşan bir albüm de yayımlamıştır. Otto Lachs fotoğrafları hazırlarken Schaefer de eserin metin kısmını düzenlemiştir. Otto Lachs, Eduard Schaefer, *Atatürk. Hayat ve Eserine Ait Resimler*, İstanbul: Universum Matbaası, 1939.

[16] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 777, Nisan 1927 tarihine ait *Türkische Post*'un satış ve abone sayısıyla ilgili liste.

[17] Franz Frederik Schmidt-Dumont Aile Arşivi, "Vertrieb der Türkischen Post im İran", 25 Temmuz 1941.

lıklı jeopolitik konumu, gazetenin Sofya ve Belgrad gibi Balkan şehirlerine de hızlıca ulaşımını sağlamaktaydı. Almanya'dan yollanan günlük gazetelerin Balkan ülkelerine ulaşması daha uzun sürmesi Balkan ülkelerinde *Türkische Post*'a olan ilgiyi artırmaktaydı.

Türkische Post, gerek günlük trajının yaklaşık 2000 adeti bulması bakımından gerekse yazı işlerinde görev yapan gazeteci sayısı bakımından küçük ölçekte bir gazete olarak tanımlanabilir. Yazı işlerinde üç Alman gazeteci, Tevfik Cemal[18] isimli Türkçe-Almanca tercüman ve yazı işlerinden sorumlu bir Türk gazeteci olmak üzere beş kişi bulunmaktaydı. Herrmann von Ritgen, Franz von Caucig ve Hans Joseph Lazar gibi dönemin tanınmış Alman haber ajansı ve gazetelerinin Türkiye temsilcileri de *Türkische Post*'da kısa sürelerle görev yapmışlardır. Alman gazetecilerin dışında Muhittin Birgen, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Emin Erkilet ve Peyami Safa gibi dönemin tanınan simalarının köşe yazıları da *Türkische Post*'da yayımlanmıştır.

Türkische Post'ta Alman genel yayın yönetmeni ve yardımcı editörlerin yanı sıra Türk basın yasası uyarınca kağıt üstünde gazetenin sahibi ve neşriyat müdürü olarak bir de Türk vatandaşı görev yapmaktaydı. *Türkische Post* her ne kadar Almanca yayın yapan bir Alman gazetesi olarak tanınsa da İstanbul'da yayımlanması nedeniyle Türk hukuk ve basın kanununa tâbi bir firma hüvviyetine

Türkische Post neşriyat müdürü Ahmet Muzaffer Toydemir (sağdan ikinci).

[18] Gazetenin kuruluşunundan kapanışına kadar tercüman sıfatıyla görev yapan Tevfik Cemal ayrıca 1940'dan itibaren günlük olarak Türkçe gazete haberlerini Alman Büyükelçiliği için tercüme etmekteydi.

sahipti. 19 yıl süren yayın hayatı boyunca *Türkische Post*'ta üç Türk neşriyat müdürü görev yapmıştır. Bu görevi 1926-1943 yılları arasında yürüten Muzaffer Toydemir'in ölümünün ardından emekli General Ali İhsan Sabis devralmıştır. Ali İhsan Sabis'in Turancılar Davası nedeniyle tutuklanması sonrasında *Türkische Post*'un neşriyat müdürlüğü görevine emekli Albay Feyzi Önay geçmiştir. Adları geçen Türk neşriyat müdürlerinin ortak özellikleri, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun kurmay subayları olarak Alman subaylarla birlikte, farklı cephelerde savaşmış olmaları ve Ankara'daki hükümet çevreleri ve İstanbul'daki yerel makamlarla olan yakın şahsi ilişkileri sebebiyle gazeteye faydalarının dokunmalarıydı.

Türkische Post, Alman Dışişleri Bakanlığı ve bazı Alman firmaları tarafından sağlanan finansal desteklerle ayakta durabilen bir işletmeydi. Alman Dışişleri Bakanlığı, gazetenin kuruluş safhasında maddi destek sözü vermekten her ne kadar imtina etsede, ortaya çikabilecek muhtemel maddi sıkıntılar sebebiyle *Türkische Post*'un kapanmasına engel olunması amacıyla 1926-1929 yılları arasında bakanlığı bütçesinden ilk etapta 90.000 mark tutarında maddi destekte bulunmuştur. Buna ek olarak gazetenin en yüksek kalemlerinden matbaa giderlerini önemli derecede düşürmesi amacıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 160.000 mark tutarındaki yardımıyla İstanbul'da bir matbaa satın alınmıştır.

Türkische Post'un Almanya'daki sorumlu kurumunun Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, Joseph Goebbels'in Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na geçmesiyle 1933-1944 yılları arasında Propaganda Bakanlığı tarafından düzenli bir şekilde gazeteye maddi destek sağlanmıştır. Bakanlık bütçesinden ayrılan maddi yardımların dışında *Türkische Post*'un bir diğer gelir kaynağı Türkiye pazarında faaliyet gösteren ve iki ülke arasındaki ticaretin öncülerinden *IG-Farbenindustrie, Siemens, Krupp, Junkers, Deutsche Bank* ve *Deutsche Orientbank* gibi sanayi ve finans sektöründen firmaların yıllık düzenli katkılarıdır. Bu ödemeler karşılığında *Türkische Post*'ta firmaların ilanları düzenli olarak yayınlanmakta ve firmaların talepleri doğrultusunda gazetede ara sıra propaganda yazıları da yayımlanmaktaydı. Bahsi geçen firmalar *Türkische Post*'a düzenli maddi destek sağlamakla kalmıyor, gazetenin biriken borçları kimi zaman bu firmalar tarafından oluşturulan konsorsiyum tarafından karşılanıyordu. 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle gazetenin 1930 itibariyle yaklaşık 100.000 Alman Markına ulaşan borçların bir bölümü Alman Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin yoğun çabaları sayesinde Türkiye pazarında faaliyet gösteren firmaların katılımıyla kurulan *Ostkonsortium*, yani Doğu Konsorsiyum'u tarafından sağlanan fon tarafından kapatılmıştır.[19]

---

[19] Alman sanayi kuruluşlarının Türkiye'de aldığı işlerin *Türkische Post*'un borçlarının azaltılmasında önemli bir etkisi olmuştur. 1930'da *Krupp AG, Vereinigte Stahlwerken ve Gutehoffnunghütte* firmalarının Türk hükumetiyle yaptığı iş anlaşması vesilesiyle bir defaya mahsus olmak üzere bu firmalardan *Türkische Post*'a 50.000 Mark aktarılmıştır. PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/ Ankara, Cilt 3972, Paket 4, Friedrich Krupp AG firmasından Bamberger'in, 16 Ağustos 1930 tarihinde Nadolny'ye gönderdiği rapor.

Burada vurgulanması gereken bir diğer husus ise *Türkische Post* yönetimiyle Alman firmaları arasındaki ilişkilerin iki taraf adına sürekli olarak olumlu seyretmediği ve zaman zaman gerildiğidir. Bu bağlamda *Deutsche Bank* yönetimi gazeteye sağladığı yıllık 12.000 Mark tutarındaki maddi yardımı 1934 yılında itibaren yarı yarıya indirmiştir. Bankanın yöneticilerinden Kurt Weigelt Ankara Alman Büyükelçiliği'ne gönderdiği yazıda gazeteye yapılan yardımın düşürülmesini gazete yönetiminin Deutsche Bank'ın menfaatlerini Türkiye'de yeteri derecede savunmamasına bağlamaktaydı.[20]

IV. *Türkische Post*'un Sayfa Düzeni ve Haber Kaynakları

19 yıl içerisinde *Türkische Post*'un toplamda 5890 sayısı çıkmıştır. Bu süre zarfında gazetenin yayın formatı pek çok kere değişmiştir. *Türkische Post*, 17 Mayıs 1926'dan 2 Nisan 1931'e kadar haftanın yedi günü yayımlanmıştır. 3 Nisan 1931'den 8 Haziran 1935'e kadar dört yılı aşkın süre zarfında cuma günleri hariç, haftada altı gün çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyonu politikaları kapsamında haftalık tatilin cuma gününden pazar gününe alınmasını kararlaştırmasıyla *Türkische Post*, 9 Haziran 1935'ten 1 Ağustos 1944'de kadar, pazar günleri hariç haftanın altı günü yayınlanmaya devam etmiştir. *Türkische Post*, 17 Mayıs 1926 ve 18 Şubat 1944 tarihleri arasında dört sayfa olarak yayımlanmıştır. 29 Ekim 1933 ve 29 Ekim 1943 gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. ve 20. yıl dönümlerinde gazete toplam 8 ile 12 sayfa arasında çıkmıştır. *Türkische Post* redaksiyonu okuyucularına bir de edebî, teknik, ekonomik bilgileri içeren haftalık ekler sunmaktaydı. Bunun yanı sıra kadın okuyucular için de ara sıra moda eki de *Türkische Post*'ta yer alıyordu.

Dört sayfadan oluşan *Türkische Post*'un ilk sayfasında ağırlıklı olarak Almanya, Türkiye, Orta Doğu ve Balkan ülkelerinden siyasi haberlerin yanı sıra *Türkische Post*'un yayın yönetmenlerinin, Türk ve Alman gazetecilerin kaleme aldığı güncel siyasi konulara dair köşe yazıları yer alıyordu. *Türkische Post*'un ikinci sayfası düzenli olarak Türk medyasından ve zaman zamanda Avrupa gazetelerinden haberlere ayrılmıştır. İkinci sayfada aynı zamanda Almanya, Türkiye ve bölge ülkelerden ekonomi haberleri çıkmıştır. Ayrıca İstanbul Borsası'ndan güncel veriler paylaşılmıştır. İkinci sayfa ekonominin yanı sıra edebî bir özelliğe de sahiptir. Burada düzenli olarak Türk ve Alman romanlardan alıntılar, kültür tarihine dair makaleler ve Türkiye'de tamamlanan arkeolojik kazılara dair yazılar gazetenin okurlarına sunulmaktaydı. *Türkische Post*'un üçüncü sayfasında gazeteye maddi destek sağlayan *Krupp, Deutsche Orientbank, Daimler, Opel, Deutsche Bank, Siemens* ve *Bayer*'in büyük formatta reklamları yerleştirilmiştir. Dördüncü sayfada İstanbul, Ankara ve İzmir'deki Alman topluluklarına dair haberler ve başta İstanbul, Ankara olmak üzere Türkiye'nin muhtelif şehirlerden yerel haberler ve

[20] PAAA, Türkei I./ R 123.082, Kurt Weigelt'in Ankara Alman Büyükelçilği'ne yolladığı 1 Şubat 1933 tarihli mektubu.

Türkische Post

Sechzehn Jahre Türkische Republik

Cumhuriyet'in kuruluşunun onuncu yıl dönümü özel sayısı

zaman zaman spor müsabakarına dair haberler yer almıştır. *Türkische Post*'un abonelik ve satış ücreti İkinci Dünya Savaşı'na bağlı olarak meydana gelen pahalılık nedeniyle değişkenlik göstermiştir.[21] *Türkische Post*'u sokakta gazete satıcılarından veya kitabevlerinden 5 kuruşa almak mümkündü. *Türkische Post* okurlarına Türkiye ve Almanya'da abone olma imkânı da sunuyordu.

Türkische Post redaksiyonu günlük haber akışını ağırlıklı olarak Alman ve Türk haber ajanslarından sağlıyordu. Bu bağlamda Weimar Cumhuriyeti döneminde en çok tercih edilen haber kaynakları Alman haber ajansları *Wolffsches Telegraphenbüro* ve *Telegraphen-Union*, Türk haber ajansı olarak *Anadolu Ajansı* idi.[22] Almanya'da Hitler'in iktidarında ise Nasyonal sosyalist rejimin resmi haber ajansı *Deutsches Nachrichtenbüro* ve Alman Genelkurmayı'ndan gelen savaş haberleri *Türkische Post*'un önemli haber kaynakları arasında yer alıyordu. Nadiren de olsa İngiliz, Fransız ve Rus haber ajanslarından alınan haberler ise sadece Alman resmi haber ajansının haberleriyle örtüştüğü durumlarda tercih ediliyordu. Bunun yanı sıra *Türkische Post* redaksiyonu Türkiye'nin muhtelif şehirlerindeki yerel muhabirlere dayanan haberlere erişim imkânına sahipti. *Türkische Post* redaksiyonunun Türkiye'nin farklı şehirlerindeki muhabirlerden müteşekkil bir yerel haber ağı vardı. *Türkische Post*'a haberler Türkiye'ye komşu ülkelere ek olark Türkiye'nin farklı şehirlerinden daimî muhabirler tarafından aktarılıyordu. 1926 senesine ait blançoya göre çok sayıdaki daimî muhabire *Türkische Post*'un kasasından aylık ortalama 475 TL ödeme gerçekleştiriliyordu.[23] Bu muhabirler arasında farklı meslekten kişiler de bulunuyordu. Örneğin bir dönem *Türkische Post*'un Ankara muhabirliğini yapan

[21] Türkiye'deki aboneler için TL bazında, Almanya'da veya yurt dışındaki diğer ülkelerde mark bazında ödeme imkanı sunulmuştur. *Türkische Post*'un yıllık abonelik ücreti yurt dışındaki okurlar için 1933'te 50 marktan 1944'te 80 marka yükseltildi. *Türkische Post*'un 15 Ocak 1944 tarihli nüshasında aşağıdaki fiyatlar geçerliydi: Bir aylık yurt içi abone ücreti 2,5 TL; üç aylık yurt içi 6,5 TL; üç aylık yurt dışı abonelik 24 mark; altı aylık yurt dışı 44 mark; 12 aylık yurt içi 22,5 TL ve 12 aylık yurt dışı 80 mark.

[22] Alman diplomatik temsilcilikleri raporlarında yarı resmi Türk haber ajansı *Agence Anatolie* ya da *Agence d'Anatolie* olarak ifade edilmiş ve AA olarak kısaltılmıştır.

[23] 1926'da kendilerine ödeme yapılan muhabirler şu isimlerden oluşuyordu: Kahire'de Yahya Bey, Bükreş'te Dr. Schmerz, Sofya'da Theodor Blank, Budapeşte'de Arnim Fürst, Kudüs'te Helmut Wurst, Tahran'da Dr. Strunk, Leipzig'te Julius Ernst ve Berlin'de Max Mohr. Bkz. PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/ Ankara, Cilt 782, Schmidt-Dumont'un 1 Şubat 1927 tarihli *Türkische Post*'un ekonomik bilançosu hakkındaki raporu.

Mehmet Ali adındaki kişi, Ankara'da Tarım Bakanlığı'nda memur olarak çalışıyordu.[24] *Türkische Post*'un daimî muhabirlerinin dışında Eskişehir, Adana, Amasya'da çeşitli fabrikalarda çalışan, farklı meslek gruplarından Almanlar da *Türkische Post*'un gönüllü muhabirleri olarak çalışıyorlardı.[25]

Bunların dışında *Türkische Post*, Alman radyo yayınlarından haber alma olanağına sahipti. Orta Doğu'da günlük yayınlanan tek Almanca gazete olan *Türkische Post*, Almanya'dan ücretsiz gönderilen muhtelif fotoğraf hizmetlerinden de faydalanıyordu. Nasyonal Sosyalist rejimin, askerî, teknik, kültürel ve sosyal alanlardaki kazanımlarına odaklanan fotoğrafların yayımlanmasıyla *Türkische Post*, Türkiye'de önemli bir görsel propaganda etkisine sahipti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Alman birliklerinin üstünlüğünü yansıtan savaş fotoğrafları ön plandaydı. Berlin'den çeşitli devlet kurumları da *Türkische Post*'a fotoğraflar temin etmekteydi. Franz von Papen'in 1940 yılı Eylül ayındaki bir raporunda İstanbul Alman Başkonsolosluğu tarafından *Türkische Post* redaksiyonuna haftalık olarak yaklaşık 140 adet fotoğraf sunulduğu bilgisi geçmektedir.

Siyasi ve finansal olarak Alman devlet kurumlarıyla organik bağına rağmen *Türkische Post*, Türk makamlarının gözünde bir Türk gazetesiydi. Bundan dolayı gazetenin yönetimi de Türk Basın yasası hükümlerine göre hareket etmek ve bilhassa Türk hükumetinin iç ve dış politikasına karşı tarafsız kalmak zorundaydı. Buna karşın gazete yönetiminin Alman tezlerini dile getirme arzusu, Türk hükümetinin yasal sınırlamalarıyla karşılaşıyordu. *Türkische Post* redaksiyonu dönem dönem Türk hükumetinin baskısını yakından hissediyordu. Türk hükümetinin 23 Temmuz 1940 tarihinde Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanan gazetelere önemli derecede sınırlama getiren bir kararnameyi yayımlayarasıyla *Türkische Post* üzerindeki baskı daha da artıyordu. Bakanlık kararnamesine göre Türkiye'de çıkan gazete redaksiyonlarına, dış siyasette sansasyonel haberlerden kaçınmaları ve dış politikayla alakalı haberleri sadece resmi haber ajansı *Anadolu Ajansı*'ndan almaları şartı koşuluyordu.[26] Buna ek olarak Türkiye'deki diplomatik temsilciler üzerinden gelen haberlere, sadece *Anadolu Ajansı* aracılığıyla gazetelerde yer verilebiliyordu. Türk hükümetinin basına müdahalesi, genel itibariyle gazetelerin dış politik konularda tarafsız kalmalarını hedefliyordu. *Türkische*

---

[24] PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 777, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği sekreteri Zoelch'un İstanbul Alman Büyükelçiliği Basın Ataşesi Krümmer'e yazdığı 21 Şubat 1927 tarihli mektubu.

[25] Alman Başkonsolosu Wilhelm Fabricius'un ricası üzerine Eskişehir'den Hauser, Adana'dan Dr. Marcus ve Amasya'dan Dr. Zimmer yaşadıkları bölgelerdeki Almanların müşterek etkinlikleriyle ilgili haberleri ve kendi meslek alanlarından makaleleri *Türkische Post*'un yayın yönetimine göndermeye hazır olduklarını açıklamışlardır. Bkz. PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 778, Wilhelm Fabricius'un, 11 Ağustos 1928 tarihinde Adana'daki Dr Marcus' ve Amasya'daki Dr. Zimmer'e yazdığı mektup.

[26] PAAA, Türkei I./R. 123.065, İstanbul Alman Büyükelçiliği'nin 24 Temmuz 1940 tarihli raporunun eki.

Post'un genel yayın yönetmeni Eduard Schaefer, yeni düzenlemeler hakkında şunları yazmıştır:

> Bu yeni düzenlemeler sebebiyle *Türkische Post*'un haberler ve köşe yazılarında tamamiyle *Anadolu Ajansı*'na bağlı kalması gelecekte şimdiye kadarki 4 sayfalık alanı dolduramayacağı anlamına geliyor. Buna göre Alman propaganda malzemesi içeren ikinci sayfadaki bölüm kalkacaktır. Genel yayın yönetmeni bu kısmı Türkiye ile ilgili haberlerle doldurmayı, çevirmenlerin gücü buna yetmediği ve bu kapsamda önemsiz Türk haberlerine gazetede yer ayırmayı gazetenin amaçlarına denk düşmediği için uygun görmemektedir. Ankara'daki Alman Büyükelçiliği'yle görüşen genel yayın yönetmeni, gazetenin kapsamını bir süre için Berlin formatında 4 sayfaya indirmeye karar verdi.[27]

Türkiye'deki pazar şartlarına göre şekillenen *Türkische Post*'un sayfa yapısı 1909-1918 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan Alman gazetesi *Osmanischer Lloyd*'a benzemekteydi.[28] 63x47 cm ebadındaki sayfa boyutunun yazdırılabilir alanı 56x42 cm olarak ölçülmüş, sayfa uzunlamasına altı sütuna ayrılmıştır. 1940'ta yürürlüğe giren yeni düzenleme sonucunda *Türkische Post*'un 17 Mayıs 1926'dan 25 Temmuz 1940'a kadar kullanılan formatı değişmiş, 25 Temmuz 1940 ve 17 Ocak 1941 tarihleri arasında altı sütun yerine dört sütunlu ve 18 Ocak 1941 tarihinden 31 Temmuz 1944 tarihine kadar da beş sütunlu olarak basılmıştır.[29]

V. *Türkische Post*'un Berlin ve Ankara ile İlişkileri

Franz Frederik Schmidt-Dumont'un idaresi altında *Türkische Post* redaksiyonu, 1933 yılına kadar Almanya'daki siyasi ve ideolojik gündeme mesafeli durmuş, buna paralel olarak yayın politikasını Türkiye ile Almanya arasında gerginliğe dönüşmeyecek şekilde yürütmüştür. Buna karşın Nazi çevrelerinin gazeteye ilgisi üst düzeydeydi. Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin[30] basın departmanı, Adolf Hitler'in oylarını %37'ye kadar yükselttiği Temmuz 1932 seçimlerinden sonra *Türkische Post* redaksiyonunu kısmen de olsa etki altına almaya çalışmıştır. Bunun için de NSDAP'nin yayın organı *Völkischer Beobachter* gazetesinin Türkiye muhabiri Viktor Maurer görevlendirilmiştir. Muhabirlik görevine ek olarak *Türkische Post*'ta stajyer olarak görev yapan Maurer, NSDAP kaynaklarından elde ettiği

---

[27] PAAA, Türkei I./R. 123065, Walther Heide'nin, Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü'ne yazdığı 1 Ağustos 1940 tarihli raporu.

[28] Tıpkı *Türkische Post*'ta olduğu gibi *Osmanischer Lloyd*'un yayımlanma biçimi 65x50'den 45x30'a indirilmiş ve 1914 ve 1918 yılları arasında dört sütunlu olarak basılmıştır. Bkz. Farah, *Die deutsche Pressepolitik*, s. 103.

[29] 24 Temmuz 1940, 17 Ocak 1941 ve 31 Temmuz 1944 tarihli *Türkische Post* sayıları.

[30] Makalenin devamında *NSDAP* olarak kısaltılacaktır.

Franz Frederik Schmidt Dumont (ortada) 1934-1942 yılları arasında Ankara'da Basın Ataşesi olarak görev yapmıştır.

haberleri *Türkische Post* gazetesinde yayınlamaya çalışmıştır. Buna karşın Maurer'in Nazi kaynaklı haberleri *Türkische Post*'ta yayımlatma girişimi Schmidt-Dumont engeline takılmıştır. Schmidt-Dumont'un Nasyonal Sosyalist çevrelere karşı reddedici tutumu Hitler iktidarına karşı olan siyasi görüşünü yansıtması açısından önemlidir, fakat bunun uzun vadede sürdürülmesi mümkün değildi. Nihayetinde Adolf Hitler'in iktidara gelişiyle *Türkische Post*, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Josef Goebbels'in yönetimindeki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nın güdümü altına girmiş, Nazi rejiminin Türkiye'deki önemli bir propaganda aracına dönüşmüştür.

Türkische Post'un Nazi propaganda aygıtına evrildiğine işaret eden belge, Kasım 1933'de Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na bağlı bir birim olan Auslandspressebüro'da[31] gerçekleşen toplantının protokolüdür. Berlin'deki bu toplantıda *Türkische Post* yönetiminden gelecekte uygulanması istenen yayın politikası şu iki maddeden oluşmaktaydı:

> Türk makamları izin verdiği ölçüde ve aşırıya kaçmayacak şekilde Nasyonal Sosyalist tezlerin ön planda tutulması ve işlenmesi.
>
> Gazetede yer alacak haberlerin, *Deutsche Nachrichtenbüro* gibi Alman resmi haber ajansından tercih edilmesi. Fransız haber ajansı *Havas* ve İngiliz *Reuters*'ten seçilecek haberlerin ise içerik bakımından Alman resmi ajansı ile uyumlu olanlardan tercih edilmesi.[32]

[31] Türkçesi Yabancı Basın Bürosu.

[32] PA AA, R 78.558, 6 Kasım 1933'da gerçekleşen toplatı protokolü.

Türkische Post'un idarecileri, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ve Almanya'daki hassas dengeleri gözetmekle yükümlüydü. Bu bağlamda gazete yönetimi, yayın politikası açısından hem Ankara'daki sansürden sorumlu makam olan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün hem de Berlin'deki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nın beklentilerini dikkate almalıydı. *Türkische Post*'un da aralarında olduğu yurt dışında Almanca olarak çıkan günlük gazetelerin Alman basın yayın ilkelerine uyup uymadıkları, Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'ndaki uzmanlar tarafından günlük olarak gözden geçirilmekteydi. *Türkische Post*, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya'ya girişi geçici olarak yasaklanan gazeteler arasında yer alıyordu. Bu yasağın hangi sebepten olduğu açıkça bilinmemekle beraber yasak, yurt dışında Almanca yayımlanan tüm günlük gazetelerin Almanya'ya girişini kapsıyordu. *Türkische Post*'un Almanya'ya girişine 1941 yılı Ağustos ayında Reich Güvenlik Teşkilatı şefi Heinrich Himmler tarafından onay verilmiştir.[33]

Kurulduğu yıldan Hitler'in iktidara çıkışına kadar geçen süre içerisinde, yani 1926-1933 yılları arasında Ankara ile sürtüşmeden uzak duran *Türkische Post*, bahsi geçen zaman diliminde yayın hayatını Türk sansür kurumuyla uyumlu şekilde sürdüren bir gazeteydi. 1933 sonrasında Almanya'da iktidarı ele alan Nasyonal Sosyalist rejimin etkisi altına yavaş yavaş giren *Türkische Post*'un bu durumu ilk etapta Türk hükumeti tarafından bir sorun olarak görülmemiştir. Buna karşın İkinci Dünya Savaşı'nın başından, Türk-Alman Dostluk antlaşmasının imzalandığı Haziran 1941'e kadar geçen sürede *Türkische Post* yöneticileri oldukça zorlu bir süreçten geçmiştir. Türk hükumetinin dış politikasının *Türkische Post* tarafından eleştirilmesi, gazetenin çıktığı matbaanın Alman propaganda broşürlerinin basıldığı ve dağıtıldığı nokta olması Ankara'da rahatsızlığına yol açmaktaydı. Konuyu daha da açacak olursak, *Türkische Post*'un redaksiyonu ile aynı binada bulunan *Universum* matbaasında Alman resmi haber ajansı *Deutsche Nachrichtenbüro*'nun siparişiyle Rus *Pravda* gazetesinin *Tan* gazetesi aleyhine yaptığı haber ve dönemin Rus Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov'un Türkiye karşıtı konuşmalarını içeren bir broşür basılmıştır. Bu durum İstanbul polisinin dikkatinden kaçmamıştır. Türk polisinin aramaları sonucunda açılan davada, gazetenin neşriyat müdürü ve matbaanın sorumlusu olan Ahmet Muzaffer Toydemir, Matbuat Kanunu'nun 7. ve 8. maddelerini ihlalden para cezası almıştır.[34]

Türkische Post'un Alman yöneticisi Eduard Schaefer, o dönem *Cumhuriyet* gazetesinde "Broşür Davası" olarak adlandırılan duruşma kararının açıklandığı gün Ankara'da basından sorumlu Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper ile görüşmüştür. Görüşmenin detaylarını Berlin'e raporlayan Schaefer, Hukuk eğitimini Almanya'da alan Sarper'i her ne kadar Alman dostu olarak tarif etse de, Matbuat Umum Müdürü tarafından Türk basın yönetmeliğine uygun hareket etmesi yönünde net şekilde uyarılmıştır:

---

[33] SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538, Schaefer'in kardeşi Paul'a 9 Ağustos 1941 tarihinde yazmış olduğu mektup.

[34] Broşür Davası, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1940.

> Türkiye'de hükümetin çizdiği çercevede gerçek manada bir basın özgürlüğü vardır. Bu, bir masaldan ziyade, sınırları olan ve yürürlükte olan gerçek bir basın özgürlüğüdür. *Türkische Post* bu sınırları bir çok kez aşmıştır. Biz, *Türkische Post*'tan Alman dostu yayınlarından vazgeçmesini beklemiyoruz, buna karşın müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa karşıtı yayınlarını da görmezden gelmemiz söz konusu değil. *Türkische Post*'dan Türkiye'nin dış politik hamlelerini sahiplenmesi beklenmemekle beraber, yayınlarında dış politikamızı eleştirmekten kaçınmalıdır[35]

Selim Sarper'in uyarılarını gözardı ederek Berlin'den aldığı direktifleri uygulamaya devam eden Eduard Schaefer yönetimindeki *Türkische Post*'un yayımlanması Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tavsiyesi ve Bakanlar kurulu kararıyla 27 Mart ile 1 Mayıs 1940 tarihleri arasında geçici olarak yasaklanmıştır.[36] *Türkische Post*'un kapatılma nedeni, Eduard Schaefer'in Ankara'da Burhan Belge ile görüşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Aslına bakılırsa pek çok etkenin yan yana gelmesi sonucunda *Türkische Post*'un yayımlanması kısa süreliğine durdurulmuştur. Öncelikle *Türkische Post*'ta Ankara ve İstanbul'dan yerel ve kültürel haberler çok az yer bulmaktaydı. Buna ek olarak Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakalığı'na bağlı olan ve Almanya dışında yayınlanan gazetelere haber servis eden Alman haber ajansı *Dienst aus Deutschland*'dan haberler *Türkische Post*'a aktarılırken, *Anadolu Ajansı* haberlerine gazetede nadiren yer veriliyordu. Eduard Schaefer'in bu hassas konularda daha dikkatli olacağını ve Türkiye'nin milli hassasiyetlerine uygun şekilde hareket edeceğini Matbuat Umum Müdürlügü'ne taahhüt etmesiyle *Türkische Post* 1 Mayıs 1940 tarihinden itibaren yayın hayatına yeniden başlamıştır.[37]

Mayıs 1940 ile Şubat 1944 yılları arasındaki *Türkische Post*'un yönetimi ile Türk makamları arasındaki ilişkilerin seyrine dair bilgiler oldukça sınırlıdır, ancak 18 Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya arasından imzalanan Dostluk Antlaşması sebebiyle olumlu seyreden ikili ilişkiler dikkate alındığında bahsi geçen sürede Matbuat Umum Müdürlüğü'nün *Türkische Post* üzerindeki sıkı denetimi gevşetilmiştir. Gazetenin geçici yayın yasağının üzerinden yaklaşık dört yıl sonra Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in başvurusu üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla *Türkische Post*'a ikinci kez yayın yasağı konmuştur. Yayın yasağına sebep olan hadise ise, 16 Şubat 1944'te *Türkische Post*'ta İngiltere Kralı VI. Georg ile İtalya Kralı Victor III. Emanuel hakkında bir karikatüre yer verilmesiydi.[38]

---

[35] SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538, 12 Ocak 1940 tarihli Eduard Schaefer ile Selim Sarper arasındai görüşmenin protokolü, s.1-2.

[36] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 030.18.1.2, Kutu No: 90, Dosya No: 29, Sira No: 2.

[37] SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538, Schaefer'in 8 Nisan 1940 tarihinde Ankara'da Burhan Belge ile görüşmesi hakkındaki raporu.

[38] Karikatürün altında her iki kral arasında geçen şu diyaloğa yer verilmiş: "Victor Emanuel: Benim siyasi kazançlarımı göstermek istemez ve iyi bir şey söylemek istemez misin? Kral Georg: Tanrı aşkına, bu tür şeylerden bahsetmeyin! Stalin, kralların siyaset yapmalarından hoşlanmaz!" Bkz. *Türkische Post*, 16 Şubat 1944, s. 2.

Karikatürün yayınlamasından bir gün sonra 17 Şubat 1944'te Türk hükümeti tarafından yıldırım hızıyla *Türkische Post*'un yayınının durdurulması kararlaştırılıyordu. Alınan kararda Türkiye ve diğer devletler arasındaki dostane ilişkileri bozmaya yönelik haberleri yayımlayan gazete ve dergileri kapatma yetkisi veren 50. maddesi uygulanmıştır.[39] Yaklaşık iki aylık aranın ardından *Türkische Post* 11 Nisan 1944'te tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Schaefer, gazeteyi süresiz kapanma tehlikesinden korumak için yayın yasağının kaldırılmasından sonra Ankara ile Berlin arasında gergin seyreden ilişkiler nedeniyde daha temkinli olmalıydı. Schaefer'a göre:

> Gazete için mevcut durum olumlu gözükmüyor ve elçilik *Türkische Post*, *Beyoğlu* gazetesi ve *Fiala* bürosu için büyük bir tehlike öngörüyor; durum korkunç ve müttefiklerin baskısı her tarafta hissediliyor. Türklerin, müttefiklerin istediği ilişkilerin kesilmesine kadar gidebilecek kapsamlı tavizleri verip vermeyeceği henüz net olarak görülmüyor. Türkler muhtemelen henüz bunu yapmayacaklar, fakat daha sonra özellikle basın yayın alanında başka tavizler verilecektir.

16 Temmuz 1944'te, *Türkische Post*'un yayınının tamamen durdurulmasından yaklaşık iki hafta önce Türkiye'deki siyasi durumu bir mektupla karısına aktaran Schaefer her senaryoya hazırdı:

> Bu günlerde Tarabya'ya Papen'e gideceğim ve ona durumu anlatacağım. Bu yine bir karmaşaya neden olacak! Berlin, bundan sonra da bunun için para harcamaya meyilli mi, bu çok şüpheli. Ben bunun artık çok kârlı bir iş olmadığı ve kapatmanın daha iyi olacağı kanaatindeyim. Şimdi küçük bir otel odasında oturmayı ve küçük bir bavulla seyahat edebilmeyi arzu ediyorum. Çünkü burada buna gerçekten hazırlanmam gerekiyor. Ankara, kuşkusuz en aşırı olandan kaçınmak istiyor. Fakat baskı o kadar büyük ki ve Türkler krom ve Alman gemileri konusunda çoktan bazı tavizler verdiler. Öyle ki artık İngilizlerin istediği Türk-Alman ilişkilerini kesmekten başka çareleri yoktur.

1944 yılı Temmuz ayının ortasından itibaren, Türk hükümetinin Almanya'ya karşı radikal bir politika değişikliğine gidebileceği yönündeki söylentiler İstanbul'da yayılıyordu. Söylentilerin aslında gerçek olduğu ise 2 Ağustos 1944'te ortaya çıkıyordu. Nitekim Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler 2 Ağustos'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylama sonucunda kesiliyordu. Müttefiklerin Nisan 1944'ten itibaren artan baskıları neticesinde alınan bu karar diğer yandan Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının ülkelerine geri dönmelerini içeriyordu.

TBMM'den iki ülke arasındaki ilişkilerin kesilmesi kararı çıkmadan önce 28 Temmuz'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşme talebinde bulunan Alman

---

[39] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 030.18.1.2, Kutu No. 104, Dosya No. 14, Sıra No. 3.

Tevfik Cemal ve Eduard Schaefer (sağda) Rumeli Hisarı'nda (1937/38).

Büyükelçi Franz von Papen'e Ankara'dan olumsuz yanıt gelince *Türkische Post*'un yayınlarının 1 Ağustos itibariyle durdurulması ve bir Alman mülkü olan *Universum* matbaasına Türk hükumeti tarafından el konulmasını engellemek için matbaanın gazetenin çalışanlarından Tevfik Cemal'e devredilmesi kararı alınıyordu. Gazetenin Alman idarecisi Eduard Schaefer, Almanların Türkiye'yi terk etmeye başladığı Ağustos'un ilk haftasında yaşananları kardeşi Paul'a yazdığı mektubunda şu şekilde aktarıyordu:

> Sevgili kardeşim! Aralarından ikisi *Türkische Post*'dan arkadaşım olmak üzere diğer 120 Alman ile birlikte Türk polisinin talimatıyla 6 Ağustos'ta 48 saat içinde İstanbul'u terk etmek zorunda kaldıktan sonra geçtiğimiz Pazartesi, yani 14 Ağustos'ta yorucu bir yolculuktan sonra buraya geldim. 2 Ağustos'ta Türkiye ile Almanya'nın ilişkilerinin kesilmesinden sonra gazetenin tahliyesi ve evi boşaltmak için bir haftalık bir zamanımın olacağını düşünmüştüm, fakat 4 Ağustos günü öğle vakti polis bana 6 Ağustos'ta ülkeyi terk etmem gerektiğini bildirdi. Birkaç günde gazeteyi ve evi boşaltmak zor bir işti. Gazetenin bulunduğu iş yeri iki Türk'e devredildi, evden ise hiçbir şey alamadım. Kişi başı 100 kg. bagaj hakkı verilmişti. 25 kg da Martha için bagaj izni aldım. Böylece kendim ve Martha için kıyafet olarak en önemli olanları yanıma aldım. Mobilya, halılar ve diğer ev eşyaları gibi en büyük kısım kaldı. Bir kısmını tanıdığım Türklere bıraktım. Şansımız varsa onları geri alırız. Üç gece hiç uymadan yapılan yolculuk

çok yorucuydu. Sonra 9 Ağustos'ta Viyana'ya geldik. Burada eşyaları tekrar bir araya getirinceye kadar büyük bir karmaşa yaşadık. Sonra ancak 13 Ağustos günü Viyana'dan hareket edebildik ve 14 Ağustos günü akşam da buraya geldim.[40]

VI. Sonuç

Bu makalede genel hatlarıyla *Türkische Post*'un tarihçesi aktarılmaya çalışılmıştır. *Türkische Post, IG Farbenindustrie, Krupp, Deutsche Bank, Deutsche Orientbank* gibi Alman firmaların maddi desteğinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü'nün maddi katkılarıyla kurulmuş ve yayın hayatını sürdürmüştür. Hitler'in Almanya'da iktidara çıkışına kadar Alman Dışişleri Bakanlığı Basın Yayın Bölümü tarafından fonlanan *Türkische Post*'un finansmanı 1933 ve 1944 yılları arasında Joseph Goebbels'in idaresindeki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na bağlı bir şirket olan *Auslandspressebüro*'nun bütçesinden sağlanmıştır. Buna paralel olarak *Türkische Post*, 1933'ten itibaren Nazi Almanya'sının Türkiye'deki propaganda makinesinin önemli parçalarından biri olmuştur.

Türkische Post, gerek yaklaşık 2000'i bunlan günlük trajı gerekse redaksiyonunda çalışan gazeteci sayısı bakımından küçük ölçekli bir gazete olarak değerlendirilebilir. Üç Alman gazeteci, bir Almanca-Türkçe çevirmenden oluşan redaksiyonda bir de yazı işlerinden sorumlu Türk genel yayın yönetmeni bulunmaktaydı. 19 yıl boyunca bu görevi yürüten Ahmet Muzaffer Toydemir, Ali İhsan Sabis ve Feyzi Önay, Türk yasaları nezdinde gazetenin içeriğinden sorumluydu. Adı geçen Türk genel yayın yönetmenleri, Ankara'daki Türk hükümet çevreleri ve İstanbul'daki yerel Türk makamlarıyla olan yakın şahsi ilişkileri sebebiyle *Türkische Post*'a fayda sağlamaktaydı.

Türkische Post, bilhassa İkinci Dünya Savaşı yıllarında zorlu bir görevi icra etmek durumundaydı. *Türkische Post*'un redaksiyonu o yıllarda hem Ankara'daki Türk sansür kurumu Matbuat Umum Müdürlüğü hem de Berlin'deki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'nın beklentilerini karşılamakla yükümlüydü. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Türk makamları tarafından yasak tehdidiyle karşılaşmayan *Türkische Post* idaresi, 1940 ve 1944 yıllarında Matbuat Umum Müdürlüğü ile gazetenin kısa süreli kapatılmasına kadar giden bir süreç yaşamıştır.

Önce 1909-1918 yılları arasında İstanbul'da *Osmanischer Lloyd* ile başlayan, ardından Erken Cumhuriyet döneminde *Türkische Post* ile devam eden günlük Alman gazete geleneği *Türkische Post*'un 1 Ağustos 1944'te kapatılmasıyla sonlanmıştır. Temmuz 1951'de Almanya ile Türkiye arasında savaş durumunun

[40] SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538, Schaefer'in 17 Ağustos 1944'te kardeşi Paul Schaefer'e yazdığı mektubu.

ortadan kalkmasıyla Bonn ve İstanbul'da Türk ve Alman elçileri görevlerine başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcından birkaç ay sonra İstanbul'da *Türkisch-Deutsche Post* adında bir dergi yayın hayatına başlamıştır. *Türkisch-Deutsche Post*'u daha önceki Alman gazeteleri *Osmanischer Lloyd* ve *Türkische Post*'dan farklı kılan ise iki haftada bir yayımlanan bir dergi olmasıydı. Başlangıçta, Nazi propaganda organı *Türkische Post* ile isim benzerliği nedeniyle bu dergiye mesafeli duran Alman Başkonsolosluğu ağırlıklı olarak Almanca kısmen de Türkçe olarak çıkan *Türkisch-Deutsche Post*'a uzun yıllar finansal ve içerik desteği sağlanmıştır.[41] 1968'de derginin sahibi İbrahim Tokay'ın ölümüyle *Türkisch-Deutsche Post*'un da yayın hayatı noktalanıyordu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyet Arşivi

Fon No: 030.18.1.2, Kutu No: 90, Dosya No: 29, Sira No: 2.

Fon No: 030.18.1.2, Kutu No. 104, Dosya No. 14, Sıra No. 3.

Alman Devlet Arşivi (Koblenz)

BArch, B 145 /1220.

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi (PA AA)

PAAA, Türkei I /R 121038.

PAAA, Türkei I/R 123.080.

PAAA, Türkei I/R 123.081.

PAAA, Türkei I/R 123.082.

PAAA, Türkei I./R. 123.065.

PA AA, R 78.558.

Alman Büyükelçiliği Istanbul/Ankara

PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 775.

PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 777.

PAAA, Alman Büyükelçiliği İstanbul/Ankara, Cilt 782.

Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz

SBPK, Eduard Schaefer evrakı 538.

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet.

Klimschs Druckerei-Anzeiger.

Türkische Post.

İkincil Kaynaklar

Farah Imgard, *Die deutsche Pressepolitik und Propagandatätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918. Unter besonderer Berücksichtigung des „Osmanischen Lloyd"*, Beirut: Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1993.

[41] BArch, B 145 /1220, 21 Kasım 1952 tarihli rapor.

Franz Frederik Schmidt-Dumont, *Von Altona nach Ankara. Ein hanseatisches Leben im Vorderen Orient (1882-1952)*, yay. haz.: Helmut Mejcher ve Marianne Schmidt-Dumont, Münster: Lit Verlag, 2010.

Kemal Bozay, *Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945)*, Münster: Lit Verlag, 2001.

Otto Lachs, Eduard Schaefer*, Atatürk. Hayat ve Eserine Ait Resimler*, İstanbul: Universum Matbaası, 1939.

Resul Alkan, "Alman Franz Frederik Schmidt-Dumont'un Hayatı ve Türkiye Faaliyetleri (1882-1952)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 43 (Aralık 2021), s. 741-757.

Wilhelm Joest, *Die Aussereuropäische deutsche Presse. Nebst einem Verzeichnis außerhalb Europas erscheinenden deutschen Zeitungen und Zeitschriften*, Köln: Verlag der M. DuMont-Schauberg'schen Buchhandlung, 1888.

Öz: Türkiye'de Almanca olarak yayımlanan *Türkische Post*, 1926-1933 yılları arasında genel itibariyle Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin gelişimini destekleyen bir günlük gazete hüviyetindeydi. *Türkische Post* Almanca olarak çıkan bir Alman gazetesi olarak kabul edilse de Türkiye'de geçerli olan basın kanunları çerçevesinde yayın hayatını sürdürmekle yükümlüydü. Hitler'in Almanya'da iktidara gelişine kadar Türk makamlarının beklentilerini karşılayan bir yayın politikası takip eden *Türkische Post*'un bu durumu İkinci Dünya Savaşı'nda değişmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Ankara'nın tehdidi altında yayın hayatını sürdüren *Türkische Post*, Türk hükumetinin kararıyla önce 1940'ta bir ay ardından 1944'te iki ay süreli olmak üzere iki defa geçici olarak kapatılmıştır. Genel hatlarıyla *Türkische Post*'un tarihçesini konu edinen bu makalede, gazetenin kuruluş süreci, genel yapısının yanı sıra Hitler'in Almanya'da iktidara çıkışıyla beraber gazetede yaşanan değişikliklere değiniliyor. Bunun yanı sıra makalede *Türkische Post*'un Alman ve Türk makamlarıyla münasebetleri inceleniyor.

Anahtar Kelimeler: Türkische Post, Alman gazetesi, Erken Cumhuriyet Dönemi, İkinci Dünya Savaşı, Türk basın tarihi.

Türkische Post: A German Newspaper in Early Republican Turkey

Abstract: *Türkische Post*, a daily newspaper published in German within the Turkish context, generally supported the development of relations between Türkiye and Germany between 1926 and 1933. Although *Türkische Post* was considered a German newspaper published in German, it was obliged to continue its publication life within the framework of the press laws valid in Turkey. Prior to Hitler's ascent to power in Germany, Türkische Post adhered to a publishing policy that aligned with the expectations of the Turkish authorities. However, this dynamic underwent a shift during the Second World War. *Türkische Post*, which continued its publication life under the threat of Ankara, especially since the Second World War, experienced two periods of temporary closure at the behest of the Turkish government: initially for a duration of one month in 1940, and subsequently for two months in 1944. This article, which is intended to provide a general overview of the history of *Türkische Post*, will address the following points: the establishment of the newspaper, its general structure, and the changes that took place in the newspaper after Hitler came to power in Germany. In addition, the article will examine the relations of *Türkische Post* with German and Turkish authorities.

Keywords: Türkische Post, German Newspaper, Early Republican Turkey, Second World War, Turkish press history.

Osmanlı Döneminde Urduca Süreli Yayınlar

Elif ÖCALMIŞ*

Süreli yayınlar; yayınlandığı dönemin tarihî, siyasî, ekonomi, toplumsal ve kültürel açıdan incelenebilmesi için önemli birer kaynak görevi görmektedir. Geçmiş yıllara ait süreli yayınlar günümüze ışık tutmakta ve dönem hakkında okuyucuya bilgi vermektedir. Demir'e göre, Osmanlı'da çıkan süreli yayımların gazete ya da dergi olarak adlandırılması farklı tanım ve uygulamalara göre yapılmaktadır (Demir, 2016: 75). Çalışmamız, Osmanlı döneminde çıkarılan ve ulaşılabildiğimiz Urduca süreli yayınların biçim ve içerik açısından, nitel veri yöntemlerinden doküman analizi metodu yöntemiyle genel bir çerçevede incelenmesini kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini ve I. Dünya Savaşı sonrasını kapsayan süreçte Hindistan'daki Müslümanlar arasında, Osmanlı Halifeliği'ne karşı duydukları bağlılığın sonucu olarak, Osmanlı Halifeliği'nin korunması amacıyla Hilafet Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde çıkarılan Urduca gazeteler de Hilafet hareketinin önemli bir haberleşme aracı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki ilişkiler 14. yüzyıla kadar dayanmaktadır. İstanbul'un fethi, Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne hayranlığını artırmıştır. Osmanlı Devleti ve Hindistan halkı arasında daima iyi ilişkiler kurulmuştur.

> Behmeni hanedanından Sultan III. Muhammed Şah, (1463-1482) İstanbul'un fethinden sonra ünü bütün İslam âlemine yayılan Fatih Sultan Mehmed'e bir mektup yazıp onu tebrik etmiş ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirmiştir. Fethin hemen ardından Hindistan Müslümanları elçiler

* AÜ, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / ORCID: 0000-0002-2321-1025 / eocalmis@ankara.edu.tr

vasıtasıyla Fatih Sultan Mehmed'e mektuplar ve hediyeler göndermiştir (Bayur, 1950, s. 397-402; Uzunçarşılı, 1982, s. 261, 262 aktaran Şahin, 2019: 733).

Hindistan Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. "Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu kaygı ile takip eden alt kıta halkı din kardeşleri olan ve bağımsız kalan son Müslüman Türk Devletine maddi manevi her türlü desteği sağlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile büyük bir endişeye kapılan Hindistan Müslümanları Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak ve hilâfetin otoritesini savunmak amacıyla 1919 yılında "Hilâfet Hareketi" isimli dini ve siyasi hareketi oluşturmuşlardı" (Görgün, 2022: 5). Mevlana Muhammed Ali Cevher ve Şevket Ali kardeşler gibi liderlerin öncülüğünde kurulan bu hareket, İngiliz yönetimine karşı Osmanlı'ya olan bağlılığı ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, Osmanlı lehine yazılar yazan dönemin kanaat önderlerine halk da destek vermiştir. 1924 yılında Türkiye'de bağımsızlık mücadelesi ve modernleşme çabalarıyla Hilâfet kaldırılmış ve Hilâfet Hareketi de sona ermiştir.

Urduca gazeteler, Hilâfet Hareketi'nin oldukça önemli bir aracı haline gelerek, önemli ölçüde etki bırakmıştır. Bunlardan bazıları;

- Hindistan Müslümanlarını Osmanlı Halifeliği'nin karşı karşıya olduğu tehditler konusunda bilgilendirmek ve onları harekete geçirmek için haberleşme sağlamak.
- Gazeteler aracılığıyla Hilafet Hareketi'nin görüşlerini halka duyurmak ve kamuoyu desteği oluşturmak.
- Hilâfet Hareketi'nin liderleri ve destekçileri arasında bir iletişim ve koordinasyon sağlamak.
- İngiliz hükümetinin Osmanlı politikalarını ve Hilafet'e yönelik tutumunu dile getirmek ve Hint Müslümanlarının tepkisini dile getirmek.
- Hint Müslümanlarının ortak İslami kimliğini ve Osmanlı Halifeliği'ne olan bağlılıklarını vurgulayarak birlik duygusunu güçlendirmektir.

Çalışma, 20. yüzyılın başlarındaki Hindistan'ın önemli siyasi hareketlerinden biri olan Hilafet Hareketi'nin Urduca basındaki yansımalarını ve bu basının hareket üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Alan yazın taraması sonucunda ulaşabildiğimiz tamamen ikincil kaynaklara dayalı hazırlanan *Peyk-i İslam*, *El-Hilal* gazetesi, *Cihan-ı İslam* dergisi, *Semeret-ül Fünun*, *Ed-Düstur*, *El-Hakîkat* ve *Uhuvvet* gibi dönemin nabzını tutan Urduca süreli yayınlara ait bilgiler şunlardır.

I. *Semeretü'l-Fünun* Gazetesi

Semeretü'l Fünun, Seyyid Abdülkadir El-Kabani'nin imtiyaz sahibi olduğu Beyrut'ta yayımlanan haftalık bir gazetedir. O dönemde kurulan çok sayıda gazete arasında, ilk sayısı 20 Nisan 1875'te dönemin Beyrut Belediye Başkanı Abdulkadir El-Kabbani tarafından çıkarılan gazete, Şam bölgesindeki ilk İslami nitelikte gazete olması bakımından dikkat çekmiştir. "Yusuf el-Esir, El-Ezheri, Şeyh İbrahim el-Ahdab, İsmail Zihni, Sami Kusayri, İskender B. Faracallah, Şeyh Ahmed Hasan Tabbara Edib İshak'ın yazarları arasında bulunduğu *Semeretü'l Fünun* kısa sürede bölgenin en önemli gazeteleri arasında yer almıştır.

Semeretü'l-Fünun gazetesinin 20 Şubat 1887 tarihli nüshasının ilk sayfası

Osmanlı topraklarında *El- Cevaib*'den sonra Suriyeli Müslüman Araplar tarafından kurulan ilk özel Arapça gazete olma özelliğini taşır. Beyrut'ta haftalık olarak Hintçe-Arapça-Farsça dillerinde yayımlanan gazete, doğudan batıya dünyanın her yerinden siyasi haberleri Osmanlı devletinin siyasetine uygun yorumlarla nakletmiştir. 1908 yılına kadar yayınını sürdüren gazete II. Meşrutiyetin ilanından sonra *El-İttihadu'l-Osmani* adını almıştır" (İstanbul Üniversitesi, Çok Dilli iletişim Kataloğu, 2010: 24). Yayın hayatı boyunca geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan gazete, Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinde bürolar açarak etki alanını genişletmiştir. "Gazete otuz üç yıl boyunca her Salı haftalık olarak yayımlanmaya devam etti ve sonunda 1908'de yayımı sona erdi. Bugün, son sayısının üzerinden yaklaşık 114 yıl geçtikten sonra, tüm sayıları Beyrut Amerikan Üniversitesi tarafından yakın zamanda başlatılan ve gazetenin sayılarına ev sahipliği yapmaya adanan dijital platformda yeniden yayımlanıyor" (www.thamaratelfounoun.com). 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal değişimlere duyarsız kalmayan, önemli Arap edebiyatçılarının eserlerine ev sahipliği yapan gazete, yalnızca edebi eserlerin yayınlandığı bir yayın olmanın ötesinde, dönemin entelektüel, kültürel ve siyasi rol oynamış bir yayın organı olmuştur.

II. *Peyk-i İslam*

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki bağları güçlendirme amacı taşıyan *Peyk-i İslam* gazetesi, yayın hayatına 20 Mayıs 1880'de İstanbul'da başlamıştır. Gazetenin bir sütunu Türkçe, diğer sütunu Urduca olmak üzere iki dilde yayımlanmıştır. Osmanlı ve Hindis-

tan Müslümanları arasındaki ilişkileri daha kuvvetli hale getirmek, dini ve siyasi meselelerde Hindistan Müslümanlarını aydınlatabilmek ve Osmanlı Hilafeti aleyhindeki propagandalara karşı koymak gibi amaçlar doğrultusunda hazırlanan gazetenin çıkarılmasına İngiltere sert tepki göstermiştir. "Daha hazırlıklar yapılırken, İngiltere Büyükelçiliğinin dikkatini çeken Gazete, Mayıs 1880'deki ilk sayısıyla birlikte, İngilizlerin son derece sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Nusret Han adında bir Hintli, Hindistan'da İngiliz aleyhine faaliyetler yaptığı için orada barınamayıp İstanbul'a gelmiştir. Hindistan Müslümanlarına yönelik çıkarılacak bir gazetenin amaçlarını Bâb-ı Âli'ye açıklamıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda gazetenin çıkarılmasına izin verilmiş ve destek sağlanmıştır. Gazetenin çıkarılacağını öğrenen İngiliz Büyükelçiliği, yaşadıkları rahatsızlığı Londra'ya bildirse de gazetenin ilk sayısı çıkmıştır" (Özcan, 1992: 170). İngilizler, gazetenin Hindistan Müslümanları üzerindeki etkilerini zedeleyebileceği endişesi ile *Peyk-i İslam*'ın yayınının kısa sürede içinde durdurulması için baskı uygulamış ve bunun neticesinde yayın hayatı uzun ömürlü olamamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in Panislamizm politikası doğrultusunda Osmanlı Devleti ile İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan Müslümanları arasındaki bağları güçlendirmeyi amaçlayan *Peyk-i İslam* gazetesi yayınlandığı süre zarfında dönemin siyasi atmosferinin anlaşılması bakımından önemli bir kaynaktır. Çalışmada yararlanılan kaynaklarda ve yapılan alan yazın taramasında şu ana kadar gazetenin bir nüshasına ulaşılamamıştır. Konu ile ilgili Özcan da çalışmasının sonunda bu detaya yer vermiş ve nüshaya ulaşan olur ise paylaşılmasının okuyucuları memnun edeceğini ifade etmiştir (Özcan, 1992: 173).

الدستور

Ed-Düstır gazetesinin 21 Şubat 1909 tarihli nüshasının ilk sayfası

III. *Ed-Düstur* Gazetesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, fikirlerini yaymak ve kamuoyunu etkilemek amacıyla çeşitli yayın organları çıkarmıştır. "İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak Arapça ve Urduca olmak üzere yine iki dilde 1909 yılında yayımlanan *Ed-Dustur* gazeteleri propaganda amaçlı çıkarılan gazeteler arasında bulunmaktaydı (Görgün, 2023: 174,). "İlmi, edebi, siyasi, günlük ve çok dilde yayımlanan gazetelerden bir diğeri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909'da çıkardığı *Ed-Düstur* gazetesidir."

İmtiyaz sahibi Ahmed Paşa ez Zuheyr, yazı işleri müdürü Mehmet Zeki olan gazete İstanbul'da matbaa-i Osmaniye'de Urduca, Arapça ve Farsça dillerinde günlük olarak yayımlanmıştır. İstanbul ve Arap

bölgelerinde Arapça gazeteler yayımlanmasıyla ün kazanan bir gazeteci olan Mehmet Zeki, yayımladığı Arapça-Osmanlıca (Türkçe) gazetelerinde İttihat ve Terakki çizgisini takip etmiş ve Türkçülük politikasını savunmuştur" (İstanbul Üniversitesi, Çok Dilli İletişimin Merkezi İstanbul Sergisi Kataloğu, 2010: 29).

IV. *El-Hilal* Gazetesi

الهلال

El-Hilal gazetesinin 18 Şubat 1914 tarihli nüshasının serlevhası

El Hilal gazetesi, Hindistanlı ünlü Müslüman âlim, gazeteci ve siyaset adamı Ebu-l Kelâm Âzad tarafından 13 Temmuz 1912 tarihinde Kalküta'da Urduca olarak yayınlanmaya başlamıştır. İngiliz hâkimiyeti altındaki Hindistan Müslümanlarının dini ve kültürel kimliklerini korumak, kamuoyu oluşturmak ve Müslüman toplumu bilinçlendirmek gibi amaçlar doğrultusunda hazırlanan gazete 1914 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.

> Gazetenin çıkış sebebini Ebû'l-Kelâm Âzâd şöyle açıklamıştır: "Ortadoğu'ya yaptığım seyahatler sırasında Arap ve Türk ihtilalcileri ile vuku bulan görüşmelerimde Hindistan'ın istiklali için çalışmak ve bu amaçla yeni bir hareket başlatmak gerektiğine inandım. Önce bu hususta kamuoyu oluşturmak, bunun için de bir gazete çıkarmak lazımdı" (Özcan,1998: 20). Orta boy on sekiz-yirmi sayfa hacminde yayımlanan *el-Hilal* özenli bir biçimde basılırdı. Kullandığı fontlar ve sayfa tasarımı açısından dönemin gazetelerine oranla halkın daha çok hoşuna gidecek tarzda basıl-

maktaydı. Âzâd'ın ifadesiyle *el-Hilal* içeriğiyle olduğu kadar görüntüsüyle de güçlü bir gazete imajı vermeliydi. Hemen her sayısında Osmanlı ülkesine ve devlet adamlarına ait birkaç resim içerirdi. Özellikle Trablus Savaşı Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı esnasında Türklerle ilgili oldukça fazla yayın yapılmıştı. Düzenli olarak gazetede Trablus Gazasının Kahramanları, Osmanlı'da Gelişen Olaylar, İstanbul Postası, Balkan Gazasının Kahramanları gibi haber başlıklarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında haberler yayınlanmıştı (Kardaş, 2011: 65).

El Hilal gazetesi, Hindistan Urdu basınının önemli bir dönüm noktası olmuş ve kısa sürede büyük bir etki yaratmış hem İngiliz yönetiminin hem de İngiliz yanlısı çevrelerin tepkisini çekmiştir. Gazetenin içeriği dinî, siyasî ve kültürel konulardan oluşmuş, Osmanlı Devleti ve Türkiye ile ilgili haberlere geniş yer verilmiştir. Gazete, Osmanlı-Hindistan ilişkilerinin başlangıcından Halifeliğin kaldırılmasına kadar geçen sürede yaşanan siyasi olayları ele almış, Türkiye-Hindistan/Pakistan ilişkileri açısından önemli bir yere sahiptir. "*El-Hilal*'in tam koleksiyonu Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde mevcuttur (Özcan, 1998: 20).

V. *Cihan-ı İslam* Dergisi

Cihan-ı İslam, II. Meşrutiyet döneminde, özellikle Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları'nın etkisiyle yükselen Panislamizm düşüncesinin önemli yayın organlarından biri olarak kabul edilmektedir. "19. yüzyılda Batılı ülkelerin yayılmacı politikaları sebebiyle bağımsızlıklarını kaybeden Hint Alt Kıtasındaki Müslüman devletler, sömürge devlet konumuna gelmişti. Alt Kıta Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu ilginin temelinde yatan gerçek de bu sömürgeleştirme politikasından kaynaklanmış olup Hindistan'ın İngiliz egemenliğine girmesinden sonra giderek artmıştı. Kırım Harbi ile başlayıp I. Dünya Savaşı ile devam eden Alt Kıta Müslümanlarının Osmanlı'ya yaptıkları maddi manevi bütün bu yardımlar, dünya çapında Batı karşıtı bir yankı uyandırmış ve Panislamizm hareketlerinin güçlenmesine vesile olmuştur" (Görgün, 2023: 175).

"İlk sayısında yayımlanan başmakalesi "Cihan -ı İslam" başlığını taşımaktadır. Bu makale, farklı dillerdeki nüshaları ile içerik yönünden aynıdır. Tüm Müslümanları birlik olmaya davet eden bu makale, derginin yayımlanma amacını da açıkça ifade etmektedir. Ancak bu makaleden sonra *Cihan -ı İslam* dergisinin her nüshasında içeriğin farklılaştığı görülmektedir. Aynı sayının farklı dillerde yayımlanan nüshalarında içerik ve kapakları birbirinden farklıdır. İslam coğrafyasının kültürel ve siyasî durumuna göre bazı makale ve haberler ön plana çıkmaktadır" (Çanlı, 2017: 86). 9 Nisan 1914 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan dergi, İslam dünyasının birliği ve dayanışması fikrini savunarak geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı hedeflemiştir. Dergi, başta Arapça, Türkçe ve Urduca olmak üzere üç dilde Perşembe günleri yayımlanan haftalık bir yayındır.

جهان اسلام

Cihan-ı İslam gazetesinin 3 Ekim 1915 tarihli 51. sayısının ilk sayfası

"Derginin çıkış amacı olarak kapak kısmında "Cem'iyyet-i Hayriyye-i İslamiye'nin taht-ı himayesinde menafi-i İslamiyye'ye hadim siyasi, edebi, sosyal risaledir" ibaresi yer almaktadır. Derginin birinci sayısı Türkçe, Arapça, Urduca dillerinde yayınlanmıştır. Birinci sayının Türkçe nüshası ortalama kapak kısmı hariç sekiz sayfadan oluşmaktadır. Derginin sol üst köşesinde 1 yıllık abone bedeli yurtiçinde elli, yurt dışında ise atmış iki kuruştur ifadesi yer alır" (Müjdeci, 2018: 24). İttihat ve Terakki Hükümetinin kararıyla çıkarılan bir dergi olan *Cihan-ı İslam* Dergisi, istihbarat teşkilatı olarak faaliyet gösteren Enver Paşa yönetimindeki Teşkilat-ı Mahsusa tarafından maddi olarak desteklenmiş ve toplam 53 sayı çıkarılmıştır. Bu teşkilatın önemli faaliyetlerinden biri, Hindistan'da Osmanlı lehine propaganda yapmak ve Hint halkının desteğini sağlamaktır. Derginin kuruluş amacı maddi bir kaygı taşımamıştır. Yalnızca İslam dünyasına dair yayınlar yaparak Müslümanların birliğini ve Hilafetin korunmasını amaçlamıştır. "Enver Paşa da *Cihan-ı İslam* gazetesinin bir sayısında Hindu veya Müslüman ayrımı yapmadan bütün Hindistanlılara, İngilizlere karşı ayaklanma, isyan anlamlarına gelen "Gadr" isimli 1857 ayaklanması için çağrıda bulunmuştu" (Görgün, 2022: 149). "*Cihan-ı İslam*'ın editörü, yayın kurulu ve çalışanları hakkında şunu söyleyebiliriz ki, onların kesinlikle kendi çıkarları ve Osmanlıdan çıkarları yoktu. Onlar Halifenin manevi lütfundan faydalanmak isteyen samimi Müslümanlardı" (Toker, 2011: 47). *Cihan-ı İslam* hem Osmanlı topraklarında hem de Hindistan gibi uzak bölgelerde, hilafet müessesinin güçlendirilmesi ve Müslüman birliğinin sağlanması için önemli birer iletişim kanalı görevi görmüştür.

> Derginin haber ve makale içeriklerinin hazırlanması veya bunların denetimden geçirilmesinde üç kişinin ismi dikkat çekmektedir. Bunlardan biri İngiltere ve Uzak Doğu'daki sömürgelerini yakından bilen derginin imtiyaz sahibi Ebu Saidü'l-Arabi'dir. Ebu Said, bu bölgeyi ve bölgedeki İngiliz oyunlarını iyi bilmektedir. Hindistan ve Uzak Doğu konusunda çıkan haber ve makalelerin hazırlanmasında bu kişinin ismi öne çıkmaktadır. İkincisi derginin sorumlu müdürü Yusuf Şetvan Bey'dir. Kuzey Afrika (Libya, Fas, Tunus, Cezayir) bölgesi ve Müslümanları ile ilgili haber ve makalelerin hazırlanması ve denetimi daha önce bu bölgenin milletvekilliğini yapmış olan ve derginin sorumlu müdürü olan Yusuf Şetvan tarafından yapılmıştır. Üçüncü kişi de Sadullah Mehmet Ferit Bey'dir. Ortadoğu Arap coğrafyası veya Mısır bölgesi ve Müslümanları hakkındaki ha-

> ber ve makaleler de Mısır Hizbü'l-Vatan Fırkası Başkanı Sadullah Mehmet Ferit Bey hazırlanmıştır (Çanlı, 2017: 86).

O dönemde, derginin yayınlanması ve basımı gibi işler büyük bir titizlik ve düzen içinde yürütülmüştür.

Derginin içeriği, okuyucularda büyük bir ilgi ve merak uyandırmıştır. Dergi, sadece dini bilgiler vermekle kalmamış, aynı zamanda Müslüman dünyasının sorunlarına da değinmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu sayede dergi kısa sürede Müslüman halkın güvenini ve sevgisini kazanmıştır. "Dergi, yayın amacına uygun olarak etkili bir faaliyet göstermiştir. Kısa sürede tanınmış, birçok bölgede tesirini göstererek başarılı olmuştur. Öncelikle dergi, İstanbul'da basılmaktadır. Kurye ile kısa sürede ilgili her yere gönderilmiştir. Nitekim 1914 yılı Ekim ayında yayımlanan derginin on dokuzuncu sayısı, çok kısa bir sürede Karaçi'ye ulaşmıştır. Buradaki İngiliz temsilciliği, dergiden haberdar olarak dergi hakkında rahatsızlıklarını Londra'ya bildirmiştir. Dönemin İngiliz hükümetinin, Osmanlı hükümetine baskısı üzerine ilerleyen sayılarda derginin kapatılma ihtimalinin olduğundan bahsedilmiştir.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde Osmanlı Hükümeti'nin değişen Hindistan politikaları sonucunda derginin kurucusu ve imtiyaz sahibi Ebu Said, Teşkilat-ı Mahsusa veya bazı ittihatçılar ile fikir ayrılığına düşmüştür. Bundan dolayı dergi, Ebu Said'in elinden alınarak Harbiye Nezareti'nin emrine verilmiştir" (Çanlı, 2017: 106). Derginin tespit edilebilen son sayısı, 1915 yılına ait 53. sayısıdır. Derginin üç dilde (ve bazı durumlarda Farsça çevirilerle) yayımlanması, geniş bir coğrafyaya ulaşma amacını göstermektedir. İçerdiği makaleler, dönemin düşünce dünyasına katkıları, İslamcı hareketlerin ve sömürge karşıtı direnişin ideolojik temellerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

VI. *Uhuvvet* Gazetesi

"Uhuvvet" kelimesi Arapça kökenli olup "kardeşlik", "birlik", "dayanışma" anlamına gelir. Gazetenin adından, yayın politikasında veya hedef kitlesinde bu değerlere vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi kargaşa zamanlarında "birlik ve beraberlik" temaları büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle gazetenin adı derin bir anlam içermektedir.

> Cihân-ı İslâm gazetesinden sonra oluşan boşluğun doldurulması amacıyla bir gazeteye ihtiyaç duyulmuş ve Teşkilât-ı Mahsûs'nın ödenek sağlamasıyla birlikte 1915 yılının Kasım ayından itibaren Hilâfet mantığı ile Abdülcabbar Hayri tarafından *Uhuvvet* isimli bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı (Çanlı, 2017: 104).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yayınlanmış, İslam dünyasının sorunlarına duyarlı ve İngiliz karşıtı bir yayın organı olarak dikkat çekmektedir. "… *Uhuvvet* gazetesi de Osmanlı Devleti yanlısı olumlu yazılar ile destek

olmaya çalışmışlardı" (Görgün, 2022: 152). Bu gazete, Hayri Kardeşler olarak bilinen Mevlevi Muhammed Abdülcebbar Hayri ve Mevlevi Mehmet Nuri Hayri tarafından Kasım 1915 - Ocak 1916 yılları arasında haftalık olarak yayınlanmıştır; yayın yeri olarak İstanbul'daki Şems Matbaası olarak bilinmektedir. Gazete yalnızca Urduca değil, Farsça ve Türkçe olarak da yayımlanmıştır. Bu durum, gazetenin geniş bir Müslüman kitlesine ulaşma amacını göstermektedir. Düzensiz bir şekilde yaklaşık 3 yıl yayın hayatına devam eden *Uhuvvet* gazetesinin yerini daha sonra *Brotherhood* isimli İngilizce bir gazete almıştır. *Uhuvvet* gazetesi, I. Dünya Savaşı'nın en yoğun olduğu döneme denk gelmiştir. Bu nedenle, gazetenin içeriğini savaşın etkileri, kamuoyunun durumu ve dönemin siyasal olayları hakkında önemli bilgiler oluşturmuş; dini, eğitici, sosyal ve siyasi içerikleri ile Osmanlı ve Hint Müslümanları arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Uhuvvet gazetesinin 6 Ocak 1916 tarihli sayısının ilk sayfası

VII. *El-Hakikat* Gazetesi

El-Hakikat gazetesi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolündeki bölgelerde halka yönelik olarak 1916 yılında çıkarılan bir propaganda gazetesidir. Gazetenin içeriğini genel olarak I. Dünya Savaşı ile ilgili haberler oluşturmaktadır. Oldukça geniş bir dağıtım ağına mevcut olan gazete, İtilaf Devletleri'nin özellikle İngiltere'nin savaş hedeflerini ve bakış açısını Osmanlı halkına duyurmak, Osmanlı Devleti ve müttefikleri aleyhinde propaganda yapmak ve bölgedeki İngiliz çıkarlarını desteklemeyi amaçlamaktadır. Başlangıçta Arapça olmak üzere, Türkçe, Rusça, Çince, Japonca, İngilizce, Malayca, Urduca, Farsça, Bengalce, Hintçe, Guceratça, ve Tamilce gibi çeşitli dillerde yayınlanmıştır. Aynı sayıda birden fazla dilin kullanıldığı olmuştur. İngiliz sömürge yönetimi aracılığıyla özellikle Doğu halklarına yönelik olarak dağıtılmıştır. "Propaganda görsellerinin I. Dünya Savaşı sırasında kullanımı savaşın neticesi üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Bu iş, özellikle İngiltere gibi yönetiminde çok çeşitli milletten ve dinden insanı barındıran bir imparatorluk için önemli detayların göz önüne alınmasını gerektiriyordu. İngiltere'nin savaştaki etkinliğini göstermek için üretilen bu türden bir gazete olan *el-Hakika,* savaşın başlarında kurulan İngiliz Propaganda Bürosu (Wellington House) tarafından gönderileceği bölgenin dillerinde üretilen ve savaşın sonrasında da yayınına devam ederek 1921 yılına kadar çeşitli dillerde basılan bir örnekti" (Polat, 2014:141). Gazete, Lond-

ra'da basılmış ve buradan çeşitli yollarla Osmanlı topraklarına ve diğer bölgelere dağıtılmıştır. Gazetede Osmanlı hükümetini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kötüleyen, baskı iddiaları içeren haber ve yorumlar yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yıllarında yürüttüğü propagandanın temelini özellikle Müslüman nüfusu İslam birliği çerçevesinde yanına çekerek "cihada" dahil etmek oluşturuyordu" (Polat, 2014: 143). I. Dünya Savaşı'nın karmaşık ve çok katmanlı atmosferinde, İngiliz İmparatorluğunun stratejik hedeflerine ulaşmak için kullandığı önemli bir propaganda aracı olmuştur. "*El-Hakikat*'te çok abartılı propaganda resimleri yer almaktaydı. Özellikle de cephede savaşan Osmanlı askerlerini etkilemek ve onların savaşma azmini kırmak için sıra dışı resimlere yer verildi" (Çabuk, 2018: 18). Wellington House'un bünyesinde doğan bu gazete, özellikle Arap coğrafyasındaki halkın algısını şekillendirme görevini üstlenmiştir. "*El-Hakikat*'ın yayın hayatı gazetenin 1 Şubat 1921 yılında 120. sayısını da yayınladıktan sonra son buldu. Öyle ki, Dışişleri Bakanlığı'ndan Koloniler Bakanlığı'na gönderilen yazıda ekonomik nedenlerden ötürü 120. sayının basımından sonra bu propaganda gazetesinin basılmayacağı bildiriliyordu" (Polat, 2014: 152). İngilizlerin propaganda stratejisinin önemli bir parçası olarak, hedef kitlelerin düşüncelerini yönlendirme ve siyasi amaçlarına hizmet etme gayesi güden gazete, dönemin siyasi mücadelesinin somut bir kanıtıdır.

Sonuç olarak, Osmanlı Hilafeti'nin son dönemlerinde Urduca gazeteler, özellikle Hindistan'daki Hilafet Hareketi'nin yaygınlaşmasında ve Hint Müslümanlarının Osmanlı'ya olan desteğinin artmasında önemli bir rol oynamış, çeşitli

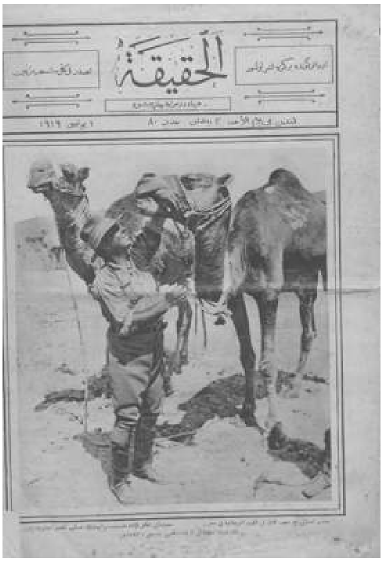

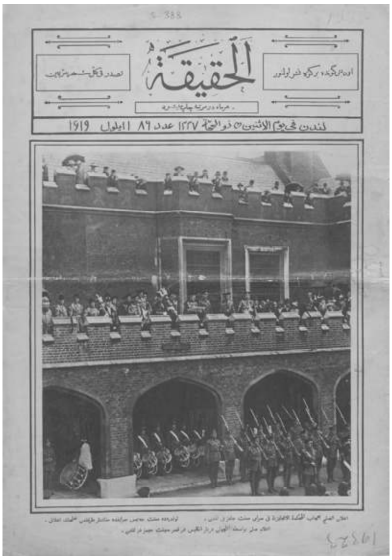

El-Hakikat gazetesinin 1919 yılında yayınlanan 80 ve 83. sayılarının ilk sayfaları

siyasi oluşumlar ve basın yayınları yoluyla ifade edilmiştir. Bu yayınlar, farklı Müslüman topluluklarıyla iletişim kurma ve ortak bir bilinç oluşturma çabaları çerçevesinde bilgi kaynağı sunmuştur. Çalışma boyunca kronolojik olarak sıralanmış olan kısaca değindiğimiz süreli yayınlar; dönemin siyasi, dini, kültürel ve edebi atmosferini yansıtan önemli tarihi belgelerdir. Bu yayınların bulunması ve incelenmesi, Osmanlı tarihinin daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesi, Osmanlı Devleti ve Hint Alt Kıtası arasındaki dini, kültürel ve dilsel etkileşimlerin detaylı incelenmesine olanak sağlayabilecektir.

Kaynakça

Bota, Bokuleva, Rausangul, Avakova., Jenisbek, Abeldayev. "Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* XII/1 (Yaz 2012), 441-454.

Çabuk, Mustafa, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri", *Journal of History Studies*, Volume 10 Issue 3, 13-29, 2018.

Çanlı, Mehmet, "I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-ı İslam", *KAREN*, 2017, 79-111.

Demir, Kenan, "Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 9, Nisan, 2016, 71-112.

Görgün, Hatice, *Hindistan Hilafet Hareketi ve Urdu Edebiyatına Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, 2022, İstanbul.

Görgün, Hatice, "Teşkilât-ı Mahsusa, İstanbul'da Çıkan Urduca Gazeteler ve *Cihân-ı İslâmî*", *Türkiye'de Pakistan Çalışmaları APAM*, 2023, Ankara, 169-181.

İstanbul Üniversitesi, *Çok Dilli İletişimin Merkezi İstanbul Sergisi*, 27.09.2010, Katalog ve Broşür, s.24.

Kardaş, Zekai, *Ebû'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Urdu Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, 2011, İstanbul.

Kıranşan, Çiğdem, *Pakistan Devletinin Kuruluşu İle İlgili Tartışmalar*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2016.

Müjdeci, Büşra, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Propagandası Örneği: Cihan-ı İslam Dergisi*, Hitit Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Özcan, Azmi, 1992, "1880'de İstanbul'da Çıkarılan Bir Gazete ve İngiltere'nin Kopardığı Fırtına, Peyk-i İslâm", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mart 1992, Cilt 17, Sayı 99, 169-173.

Özcan, Azmi, "El-Hilâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18. Cilt, 1998, s.20.

Polat, Gülsüm, "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl)", *OTAM*, 36 /Güz 2014, 141-155.

Şahin, H. Hilal, "Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihî Bağı ve "Hindistan Hilafet Hareketi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2019, Sayı 24, 731-754.

Toker, Halil, "Hindistan Hicret Hareketi", *Divan İlmî Araştırmalar*, Sayı 17, 2004, 147-162.

Toker, Halil, جہانِ اسلام, *Multi Media Affairs*, 2011, Lahore.

İnternet Kaynakları

http://www.thamaratelfounoun.com/about.htm, Erişim Tarihi 18.05.2025.

https://online-exhibit.aub.edu.lb/exhibits/show/qabbani/profession/thamarat-el-fonoun, Erişim Tarihi 18.05.2025.

Öz: Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yayınlanan Urduca süreli yayınların biçim ve içeriklerini doküman analizi yöntemiyle incelemektedir. Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanları arasındaki ilişkilerin gazete ve dergilere yansımasını ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında ortaya çıkan Hilafet Hareketi'nin (1919) önemli bir iletişim aracı haline gelen Urduca gazetelerin rolü vurgulanmaktadır. Çalışmada incelenen başlıca Urduca süreli yayınlar arasında *Semeretü'l-Fünun*, *Peyk-i İslam*, *Ed-Düstur*, *El-Hilal*, *El-Hakikat*, *Cihan-ı İslam* ve *Uhuvvet* gazeteleri bulunmaktadır. Bu yayınlar, Osmanlı Hilafeti'nin son dönemlerinde Hilafet Hareketi'nin yayılmasında ve Hint Müslümanlarının Osmanlı'ya desteğinin artmasında kilit bir rol oynamış, dönemin siyasi, dini, kültürel ve edebi atmosferini yansıtan önemli tarihi belgeler niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Urduca Süreli Yayınlar, Hilafet Hareketi, Hindistan Müslümanları.

Urdu Periodicals in the Ottoman Era

Abstract: This study examines the form and content of Urdu periodicals published during the Ottoman Empire using the document analysis method. It emphasizes the reflection of the relations between the Ottoman Empire and the Muslims of India in newspapers and magazines and the role of Urdu newspapers, which became an important means of communication in the Khilafat Movement (1919) that emerged among the Muslims in India. The comprehensive Urdu publications examined in the study include the newspapers *Semeretü'l-Fünun*, *Peyk-i Islam*, *Ed-Düstur*, *El-Hilal*, *El-Hakikat*, *Cihan-ı Islam* and *Uhuvvet*. These publications played a crucial role in the spread of the Khilafat Movement during the late Ottoman Caliphate and in increasing the support of Indian Muslims for the Ottomans, acting as significant historical documents reflecting the political, religious, cultural, and literary atmosphere of the period.

Key Words: Ottoman Empire, Urdu Periodicals, Khilafat Movement, Indian Muslims.

Büyük Savaş'ta Osmanlı Diaspora Basını: *Revue de Turquie*

Mehmet Taylan ESİN*

Birinci Dünya Savaşı'nda gıda üretimindeki ani düşüşün etkisi 1916'dan itibaren Türkiye'de kendisini iyice gösterir. Bunun yansımalarını basından izlemek mümkündür: Yunus Nadi 19.9.1916 tarihli *Tasvir-i Efkar*'da tarımın "en yüksek millî müdafaa" meselesi olduğunu yazar. Birkaç ay sonra *Çiftçiler Derneği Mecmuası* ziraati dinî vecibeler çerçevesine yerleştirerek köylüyü (daha fazla) ekmeye ikna etmek ister.[1] Kasım 1916'da *İktisadiyyat Mecmuası* çıkmaya başlar. Dergideki yazıların çoğu tarımla ilgilidir.[2]

1916'dan itibaren cephe gerisinin hoşnutsuzluğu "vatansever edebiyat ürünleri" ile giderilmek istenir. Harbiye Nezareti, subay ve askeri yüreklendirecek edebî eserlerin hazırlanması amacıyla bir kampanya başlatır. Bu kampanya 1917 yazından itibaren "daha ısrarlı bir biçimde" uygulanır.[3] Kampanya aslında Müttefik hükümetlerine ortak bir projedir: Mayıs 1917'de Prusya Harbiye Nezareti, İtilaf propagandasının etkilerini azaltmak ve yeni bir propaganda siyaseti oluşturmak üzere bir toplantı düzenler.[4] Haziran 1917'de Nazım Hikmet'in babası, Matbuat Müdürü Hikmet Nazım Bey, Alman Hükümeti'nin davetiyle Berlin'e gider ve Harp Matbuat İdaresi'ni ziyaret eder.

---

* ORCID: 0000-0003-0448-7955 /mehmettaylanesin@yahoo.com

1 Başak Akgül, "II. Meşrutiyet Döneminde Köycü Söylem" (yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üni., 2009), 30-1.

2 Murat Koraltürk, "İktisadiyat Mecmuası ve Dizini", *Kebikeç* 11 (2001): 295-331.

3 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve 1. Dünya Savaşı* (İstanbul: İletişim, 2004), 206.

4 David Welch, *Germany, Propaganda and Total War 1914-18* (New Jersey: Rutgers Uni. Press, 2000), 202.

Temmuz 1917'de Osmanlı Matbuat Cemiyeti Başkanı ve *Servet-i Fünun* başyazarı Mahmut Sadık, Aydın Mebusu ve *Tasvir-i Efkâr* başyazarı Yunus Nadi, Çorum Mebusu ve *Vatan* başyazarı Muhiddin (Birgen), Karahisar Mebusu ve *Tercüman-ı Hakikat* başyazarı Ağaoğlu Ahmet, *Sabah* başyazarı Ahmet Emin, *Le Soir* başyazarı Abdullah Zühdü beylerden oluşturulmuş bir heyet, *Berliner Tageblatt* İstanbul muharriri Feldman refakatinde Almanya'ya gider.[5]

Propagandanın "ısrarlı biçimde" uygulandığı 1917'de İstanbul'da fiyatlar ve suç oranları hızla yükselir; Hilal-i Ahmer aşhaneler açmak zorunda kalır. Osmanlı Hükümeti bu kıtlık ve açlık gerçeğini propaganda ile çarpıtmak ister, sadece edebî eserleri değil gazete haberlerini de yönlendirmeye başlar. İktisat böylece propagandanın konusu haline gelir.

Propaganda Osmanlı ülkesiyle sınırlı kalmaz. Ülke dışında özellikle Batı Avrupa'da da askerî ve sivil içerikli neşriyat faaliyeti yürütülür. Askerî propaganda Nisan 1917'ye kadar Hariciye kanalıyla yönetilir: Karargah-ı Umumi tebliğleri yurtdışında yayımlanması için önce Hariciye Nezareti ve Millî Telgraf Ajansı'na, oradan da sefaretlere iletilir. Bu tarihten sonra ise her iki faaliyet alanında da yetki Harbiye Nezareti ve muhtemelen "Harp Matbuat Karargahı'na geçer.[6]

Sivil neşriyat faaliyetinde iki temel yöntem vardır. İlki mevcut dergileri izlemek ve desteklemektir. Harbiye Nezareti ve Osmanlı sefaretleri Avrupa kamuoyunu yakından takip eder. Bern Sefareti Ataşemiliterliği'nin Haziran 1916 tarihli yazışmasında, ülkenin gösterdiği gayret ve gelişme hakkındaki Alman ve Avusturya kamuoyundaki kanaatin nasıl değiştiğine dair *Zürich* gazetesinde çıkan bir makaleden söz edilir. Nezaret ve sefaretler izlemekle kalmaz müdahalede de bulunur: Cenevre'de yayımlanan *Independence Helvetique*'in müdürü Mösyö Sadoux, İstanbul Hükümeti'ne 1922'de başvurarak eski Cenevre başşehbenderi tarafından Savaş'ın henüz başında kendisine "bazı nazik ve müşkül" görevler verildiğini iddia eder, harcamalarının tazminini ister.[7]

İkinci yöntem amaca yönelik yeni yayınlar kurmaktır: Lozan'da 1914'ten beri yılda altı kez çıkan *Revue Politique Internationale* Osmanlı Hükümeti'nin güdümündedir. Malî nedenlerle kapanmış *La Feuille* gazetesinin yine Hükümet desteğiyle 1920'de tekrar yayımlanması düşünülür. Berlin'de çıkan ve İsviçre'de ücretsiz dağıtılan *Nouveau Orient* Mısır'daki olaylarla ilgili Fransa ile İngiltere aleyhinde "şiddetli bir propaganda" yapmaktadır.[8] Paris'te ise *Echo de l'Orient* ve *Echo d' Islam* yayımlanır.[9] Öte yandan örneğin Yunanistan da İsviçre'de *Echo de*

5 *Tasvir-i Efkâr*, 8.6.1917; 28.6.1917; 11.7.1917.

6 Mustafa Yeni, "Savaş Propagandası...", *HBV Üni. İKAD* 60 (Kış 2022): 232-3.

7 BOA.HR.SYS (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Siyasi Kalemi) 2471/69.

8 BOA.HR.SYS 2104/11; 2456/17; 2464/57; *Sabah*, 7.5.1919.

9 BOA.HR.SYS 2464/17.

Gréce, Journal des Hellenes adlı iki gazete çıkarırken "yerli" *Journal de Genève* gazetesini de "elde etmiştir."[10]

Revue de Turquie (bundan sonra *Mecmua*) ikinci grupta olsa gerek. Bir bibliyografya Lozan'da 1917-18'de Fransızca yayımlanan ve savaş döneminin iktisadî koşullarını konu edinen *La Revue de Turquie, questions économiques* dergisinden söz eder.[11] İlk sayısı Mayıs 1917 tarihli olan *Mecmua*'nın yayımladığı haberi 7 Haziran 1917 tarihli *İktisadiyyat Mecmuası*'nda da duyurulur.

Dünya Savaşı sırasında İsviçre basını tüm muharip ülkelerin propaganda platformudur. Yusuf Akçura 1916'da Rusya'daki Müslüman Türklerin hakları için tarafsız ülkelerde bir merkez kurulmasını ve bir dergi çıkarılmasını önerir: Buna göre İsviçre neşriyat merkezi, İsveç ise dağıtım sahası olmaya adaydır.[12] *Mecmua*, *Nouveau Orient* ve *Revue Politique Internationale* ile birlikte Avrupa'daki Osmanlı neşriyat ağının İsviçre ayağında yer alır.

Bern Sefiri Fuad Selim'in 1917 tarihli ayrıntılı raporunda İsviçre basınındaki genel eğilimlerden söz edilir. Alman İsviçresi Savaş'ta tarafsız kalırken Fransız İsviçresi İtilaf devletleri tarafındadır. Fransız İsviçresi'ndeki Osmanlı öğrenci-

REVUE de TURQUIE
Questions économiques

COMITÉ DE RÉDACTION :
MM. Maurice MILLIOUD
Edgar JUNOD.
Justin DUPLAIN.

La *Revue de Turquie* est l'organe du Bureau commercial et industriel de Turquie, Galeries du Commerce, 63, Lausanne. Elle a pour but de mettre en relation le monde commercial et les producteurs de Turquie avec les exportateurs et les industriels de la Suisse.

La *Revue de Turquie* a un programme strictement économique. Elle est le premier organe qui se donne pour but d'éclairer d'une façon pratique le commerçant et l'industriel suisses sur les besoins des marchés de Turquie.

RÉDACTION ET DIRECTION :
63, GALERIES DU COMMERCE, 63
LAUSANNE
TÉLÉPHONE 35-62

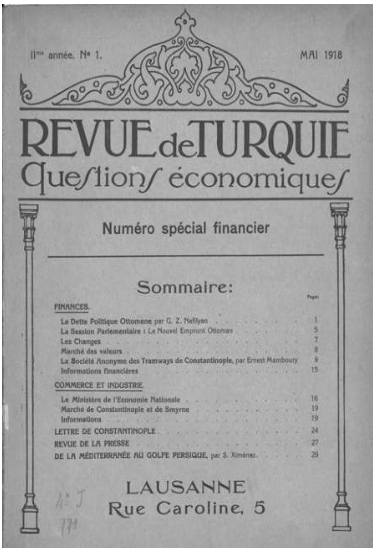

IIme année. N° 1. MAI 1918

REVUE de TURQUIE
Questions économiques

Numéro spécial financier

Sommaire:

	Pages
FINANCES.	
La Dette Politique Ottomane par G. Z. Nafilyan	1
La Session Parlementaire : Le Nouvel Emprunt Ottoman	5
Les Changes	7
Marché des valeurs	8
La Société Anonyme des Tramways de Constantinople, par Ernest Mamboury	9
Informations financières	15
COMMERCE ET INDUSTRIE.	
Le Ministère de l'Economie Nationale	16
Marché de Constantinople et de Smyrne	19
Informations	19
LETTRE DE CONSTANTINOPLE	24
REVUE DE LA PRESSE	27
DE LA MÉDITERRANÉE AU GOLFE PERSIQUE, par S. Ximénez	29

LAUSANNE
Rue Caroline, 5

10 BOA.HR.SYS 2464/57.

11 Lorans Tanatar Baruh, "La Presse Francophone dans l'Empire Ottoman. Histoire et Numérisation", J. Y. Empereur, M. D. Martellière (ed.), *Presses Allophones de Méditerranée*, Centre d'Études Alexandrines, 2017 içinde 297-308. Yazar "Modernitenin Aynası: Osmanlı'da Fransızca Basın" yazısında (*Kebikeç* 53, 2022) *Mecmua*'dan bahsetmez.

12 Ahmet Tetik, *Teşkilât-ı Mahsusa Tarihi (Umur-ı Şarkıyye Dairesi)* Cilt I (İstanbul: İş Kültür, 2014), 217-8.

lerine de belki de bu nedenle "sui-nazar"la bakılır. Ağustos 1916'da Cenevre konsolosluğundaki Osmanlı bayrağı saldırganlarca ateşe verilir.[13] Özellikle Cenevre ve Lozan'da Yunan, Ermeni, Sırp ve Bulgar devrimcilerin Türk ve Müslüman karşıtı propagandası Dünya Savaşı sırasında iyice şiddetlenmiştir. Ayrıca Osmanlı'ya karşı "hiç de hayırhah" olmayan *La Suisse*, *La Tribune de Geneve*, *Tribune de Lausanne* gibi hasmane yayınları da dengeleme gereği hissedilir. Bu amaçla Almanya, Fransa, Rusya ve Polonya büroları esas alınarak bir Türk basın bürosunun kurulması önerilir.[14] Büro Bern'de kurulacak, neşriyat ise Fransız İsviçresi'nde yapılacaktır. İsviçre'deki Osmanlı "diaspora" neşriyatının rotası 1917'de böylece yeniden çizilir.

Bern'de açılacak Büro'nun ilk görevi Batı Avrupa ve ABD'de yayınlanan dergilerde Türk ve Müslüman dünyası hakkında çıkan makaleleleri toplamak, İstanbul'a göndererek orada oluşturulacak propaganda stratejisine malzeme sağlamaktır. İkinci görevi propaganda ve karşı-propaganda olacak; süreli bir yayın çıkarılarak Türkiye'deki özellikle iktisadî, idarî, malî, vs. konulardaki reform ve iyileştirmeler haber haline getirilecek; rakip basındaki karalama ve iftiralar haksız çıkarılacaktır. Dergi iki ayda bir yayınlanacak, işadamı, düşünür ve gazetecilere ücretsiz gönderilecektir. Çalışanların bir kısmı Fransızca ve Türkçeye hakim, tercihan İstanbullu gazeteciler arasından seçilecek; ayrıca İsviçre'de yerleşik, çokdilli iki-üç eleman da istihdam edilecektir. Aylık masrafın başlangıçta 5000 frank olacağı tahmin edilir.[15] *Mecmua*'nın satış fiyatı 1-1,25, yıllık abonelik ise 12-15 franktır (Sayı 7). Başta planlanan bin nüshanın tamamı satılsa bile aylık masrafın dört veya beşte birini getirecektir.

"Ticaret ve Sanayi Ofisi" olarak anılan Büro'nun başına Nafilyan Efendi getirilir.[16] Bern Sefiri Fuad Bey'den Dahiliye'ye yazılan Mart 1918 tarihli yazıda, *Mecmua* müdürü olan, istihbarat hususunda önemli hizmetleri görülen Nafilyan Ziya (Zia) Efendi'den söz edilir. Büronun görünüşteki amacı İsviçre ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticarî ilişkileri geliştirmek üzere ücretsiz danışmanlık hizmet vermektir. Sonradan Nafilyan'ın Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ajanı olarak Paris'te Ermenileri gözetlemiş olduğu ortaya çıkar. 1915 yılında Fransa'dan sınır dışı edildikten sonra Bern Sefareti'ne atanmıştır. İsviçre polis kayıtlarına göre Büro gerçekte Türk-Alman propagandasının bir aracıdır.[17]

Temmuz-Ağustos sayısında çıkan yazıların Avrupa basınında ilgi topladığı gerekçesiyle Kasım 1917'de her ay iki bin nüsha yayınlanması ve bütçe artımı

---

13 BOA.HR.SYS 2464/57; HR.SYS 2424/19.

14 BOA.HR.SYS 2104/8; Serdar Dinçer, *Alman Belgelerinde Alman-Türk Silah Arkadaşlığı ve Ermeniler* (İstanbul: İletişim, 2011), 376.

15 BOA.HR.SYS 2104/8.

16 BOA.HR.SYS 2104/8; HR.SYS 2104/11.

17 Hans-Lukas Kieser, *Türklüğe İhtida* (İstanbul: İletişim, 2008), 136.

öngörülür. *Mecmua* muhtemelen başka gazetelere de reklam verir. Örneğin *Mecmua*'nın dördüncü sayısının makale başlıkları *Liberte*'de yer alır.[18]

İBB Atatürk Kütüphanesi'nde[19] bulunan Mayıs 1917-Mart 1918 arasındaki ilk on matbu sayının (I/1-I/9) tarihlerine bakılırsa *Mecmua* bu süre zarfında neredeyse aylık yayımlanmıştır. *Mecmua*'nın I/6-I/10 ve II/1-II/6 yıl/sayılarını içeren dört dosya Fransız Millî Kütüphanesi'nin sayısal arşivi Gallica'da bulunabilir. Bu sayılarda yer alan yazıların başlıklarını mümkün mertebe çevirmeye çalıştım (Bkz. Ek).

İlk sayılarda ön kapakta Tashih Kurulu unvanı altında üç musahhihin ismi varken, sonrakilerde müdür unvanıyla Henri Besson yer alır. Nafilyan'ın yazıları 1918'den itibaren görünür. Tanıdık yazarlardan biri İstanbul ve Ankara gezi rehberlerinin müellifi Ernest Mamboury'dir. Diğer bir sima *Mecmua*'ya aile hukuku konusunda yazan, Hukuk Mektebi mezunu, Fransa'da doktora yapan Ahmet Saki (Derin)'dir.

Burada *Mecmua*'daki yazıların içerik incelemesi yapılmayacaktır; ancak genel olarak bir tanıtım işlevi gördükleri açıktır: Sermaye mevzuatı ve medenî hukuk gibi başlıkların yanı sıra, Türkiye'nin toplumsal hayatı, iktisadî durumu, kurumsal ve fiziksel altyapısına dair verileri içerirler. Beklendiği üzere *Mecmua* güçlü, müreffeh, en azından potansiyeli yüksek bir Türkiye görüntüsü vermek ister. Örneğin Savaş'ın başından sonra kurulan 80 civarında anonim şirket Eylül 1918 sayısında sıralanır. Listenin başında dört milyon lira sermayeli İtibar-ı Millî Bankası yer alır. Sahip olduğu imtiyazlara, yapılan kampanyalara ve taşrada valilerin halka yaptığı baskılara rağmen, Banka sermayesini oluşturmak üzere ihraç ettiği 400 bin hisseden ancak üçte birini satabilmiştir. Banka'nın "itibar" kaybını önlemek için 150 bin hisseyi kalıcı veya geçici olarak Hazine satın alır. Hisseler yurtdışında da satılır: 1918'de Rusya'da büyükelçi olan Galib Kemalî, Banka'ya "kendi namlarına" yatırmak üzere Moskova'da çok kişiden para toplar.[20] Banka'nın hem Haziran 1918 sayısında hem de anonim şirket listesinde yer alması hisselerinin Avrupa'da da pazarlandığı izlenimini verir.

Benzer şekilde 7. sayıdaki bir makalede ipekçiliğin getirisinin farkında olan Osmanlı Hükümeti'nin ipek ve ipekli kumaş üretimi için uzmanlar görevlendireceği, böylece ortaya çıkacak iktisadî fırsatların Şark ipek endüstrisine ilgi duyan İsviçreli yatırımcıları da cezbedeceği yazılır. Oysa Savaş'la birlikte dünya piyasasında ipeğe olan talep neredeyse durma noktasına gelmiştir.[21]

İktisadiyyat ile *Mecmua*'nın haberleri mukayeseli incelenirse en azından aralarındaki koşutluklar göze çarpar. Örneğin *Mecmua*'nın 1917 Kasım-Aralık sayı-

18 *La Liberté* 735 (6.10.1917): 4.

19 İBB Kütüphanesi Yer: Yd/126 1917; Demirbaş: SY0263510.

20 Taylan Esin, *Osmanlı Savaşı'nın İktisadî Aktörleri* (İstanbul: TTTV, 2001), Bölüm B3.

21 Kürşat Çelik, "Osmanlı İdaresi'ndeki Lübnan'da İpek Üretim ve Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üni. SBD* 26/1 (2016): 277-90.

sında İzmit'te ertesi sene beklenen hasata dair müjdeli haberler verilir (Sayı 7, 231). *İktisadiyyat* haberlerine göre de 1916'da Bursa, Çatalca, İzmit kendi hububat ihtiyaçlarını kısmen üretebilirken, 1917'de üretim fazlası verdiği duyurulur.[22] Bursa için beklenen hasılat rakamları verilir. Ekili alan "fevk-ül-umum" bir ilerleme göstermiş; 1917'de 1916'nın üç katına çıkmıştır. Haberlerdeki rakamlar istatistiklerden oldukça farklı olduğu gibi kıtlık ve açlık tasvirleriyle yüklü resmî yazışmalara da ters düşer.[23]

Mecmua'nın hayatı Mütareke ile birlikte son bulur: Fuad Bey 23 Ağustos 1918'de Bern'deki matbuat dairesi, *Communiqué de Press* ve *Revue de Turquie* dergileri ile "bilumum propaganda teşkilatı" için yapılan masrafa karşılık Hariciye'den tahsisat ister.[24] Mütareke'nin arifesinde bu isteğini yineler.[25] Mütareke'den sonra ise Fuad Bey'in elinde bulunan matbuat tahsisatı sürgündeki İttihat kadrosu açısından anlaşılan büyük bir önem kazanır.[26] Tahsisatın bu türden mecralara yönlenip yönlenmediği açık değildir. *Mecmua*'nın eldeki son sayısı Ekim 1918 tarihlidir.

Mecmua üzerine yapılacak ayrıntılı çalışmalar hem Avrupa'daki savaş dönemi Osmanlı neşriyat şebekesinin bilinmeyen yönleri hem de sivil savaş propagandasının tema ve vurguları hakkında önemli veriler sunabilir.

Revue de Turquie Sayılara Göre Yazı Dizini

I/1 – Mayıs 1917

Programımız
İsviçre ve Türkiye'nin İktisadi Geleceği
Türkiye'nin İhracatı
Türkiye İhracatında Yasa ve Mevzuat
Maliye Günlüğü
Türkiye'de Borsa Merkezi
Haberler
Türkiye'de Matbaacılığın Kökenleri
Basın Bülteni
Bibliyografi

I/2 – Haziran 1917

İsviçre ve Türkiye'nin İktisadi Geleceği
Osmanlı Konsoloslarının Ticari İlişkileri
Anadolu'da Sulama Çalılşmaları
Konya Ovası

22 "Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanunu", *İktisadiyyat*, Sayı 43 (1.3.1917).

23 Esin, *Osmanlı*, Bölüm A6.

24 BOA.HR.SYS 2426/53.

25 BOA.HR.SYS 2459/45, 7.10.1918.

26 BOA.HR.SYS 2461/44, 11.12.1918.

Tarım Günlüğü
Maliye Günlüğü
Türkiye'deki Yabancı Şirketler (Yasa ve Mevzuat)
Eski Türrkiye'de Ticari Ahlak
Türk Basın Bülteni
Haberler
Bibliyografi

I/3 – Temmuz 1917

Türkiye'nin İktisadi Kaynakları: İpek, Yün ve Pamuk
Vaud Acenteleri
Osmanlı Deniz Ticareti
Türkiye'de Alman Mali Girişimleri
Türk Basın Bülteni
Haberler
Fransız Edebiyatında İstanbul
Bibliyografi

I/4 – Ağustos 1917

Türkiye'nin Savaş Sırasındaki Sanayii
Denizcilik Meselesi
Yeni Gümrük Tarifesi
Gümrük Tarifesinin Kısa Değerlendirmesi
Türk Basın Bülteni
Haberler
Fransız Edebiyatında İstanbul
Bibliyografi

I/5 – Eylül 1917

Türkiye'nin Maden Kaynakları
Mezopotamya ve Petrol
Ekonomik Bakış: Türkiye'de Tuzlalar ve İhracat
Karadeniz Kıyı Ticaretine Dair Veriler
Türkiye'de Yabancıların İkameti Konusundaki Yasalar
Türkiye ve İsviçre Saatçiliği
Türk Basın Bülteni
Türkiye'de Kadının Sosyal Rolü
Türkiye'deki Müslüman Kadın

I/6 – Ekim 1917

Albay Eduard Secretan Anısına
İsviçre ile Türkiye Arasında Olan Endüstriyel İlişkiler
Ağırlık ve Ölçülerin Standartlaşması
Şeker Sanayii
Osmanlı Borçları

Fatih Sultan Mehmet'in Bir Portresi

I/7 – Kasım Aralık 1917

Okurlarımıza
İsviçre ile Türkiye Arasında Olan Endüstriyel İlişkiler
Tevhid-I Meskukat
Türkiye'de Akarsu Taşımacılığı
Türkiye'nin Sağlık Örgütlenmesi ve Kapitülasyonların İlgası
Muhabirlerinizin Mektupları
Haberler
Basın Bülteni
Türkiye'de İpek Sanayii

I/8 – Ocak Şubat 1918

Okurlarımıza
Türkiye İle Olan Endüstriyel İlişkiler
Ziraat Bankası Islahatı
Maliye
Ticaret ve Sanayi
İstanbul Mektubu
Basın Bülteni

I/9 – Mart 1918

Türkiye'de Ulaştırma
İstanbul'un Yeni Limanı
Maliye
Ticaret ve Sanayi
İstanbul Mektubu
Basın Bülteni
Şark Seramikleri

I/10 – Nisan 1918

Türkiye'de Ulaştırma
Hicaz Demiryolları
Maliye
Ticaret ve Sanayi
İstanbul Mektubu
Basın Bülteni
İsviçre ve Türkiye
İsviçre Dış Ticareti ve Türkiye İle İlişkiler

II/1 – Mayıs 1918

Osmanlı Borçları (?)
Meclis Oturumu
Tahvil Piyasası

Borsa
İstanbul Tramvay Şirketi
Mali Haberler
Milli İkitsat Nezareti
İstanbul ve İzmir Mektubu
Basın Bülteni

II/2

Mayıs 1918 - Akdeniz ve Basra Körfezi
Haziran 1918 - Osmanlı Bankası
Haziran 1918 - Tahvil Piyasası
Haziran 1918 - Düyun-u Umumiye, Milli İtibar Bankası
Haziran 1918 - Karadeniz'deki Türk Limanları
Haziran 1918 - Müskirat Meselesi
Haziran 1918 - İstanbul Ticareti
Haziran 1918 - İstanbul Mektubu
Haziran 1918 - Basın Bülteni

II/3 –

Haziran 1918 - Müslüman Kadınlar ve Hakları
Temmuz 1918 - Osmanlı Bankerler Örgütü
Temmuz 1918 - Tahvil Piyasası
Temmuz 1918 - Borsa
Temmuz 1918 - Harp Kzançları Vergisi
Temmuz 1918 - Osmanlı Dış Ticareti
Temmuz 1918 - İsviçre Dış Ticareti ve Türkiye İle İlişkiler
Temmuz 1918 - İstanbul Piyasası
Temmuz 1918 - İspanyol-Türk Ticari İlişkileri
Temmuz 1918 - İstanbul Mektubu
Temmuz 1918 - Basın Bülteni
Temmuz 1918 - Müslüman Hakları ve Din

II/4 – Ağustos 1918

İsviçre ve Türkiye
Türkiye'nin İktisadi Durumu
İsviçre'de Nakış Sanayii
Taşra Ticaret Odaları
İstanbul Piyasası
İktisadi Haberler
Şirketler Mevzuatı
Tahvil Piyasası
Borsa
İstanbul Mektubu
Basın Bülteni

II/5 – Eylül 1918

İtibar Meselesi
Tahvil Piyasası
Borsa
Mali Haberler
İaşe Nezareti
Boğaz Tüneli
İsviçre'de Makine Sanayii
İstanbul Piyasası
İktisadi Haberler
Basın Bülteni
Osmanlı Basını

II/6 –

Eylül 1918 - Türkiye'deki İsviçre Sermayesi
Ekim 1918 - Tahvil Piyasası
Ekim 1918 - Borsa
Ekim 1918 - İsviçre Dış Ticareti ve Türkiye İle İlişkiler
Ekim 1918 - İstanbul Piyasası
Ekim 1918 - İstanbul Mektubu
Ekim 1918 - Basın Bülteni
Ekim 1918 - Arkeoloji Müzesi

Kitap Eleştirisi/Tanıtımı...

Kadir Kon'un *Hakimiyet-i Milliye* Üzerinden Mustafa Kemal ve Özgürleşme Çalışması

Mustafa GENCER*

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecini yani Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya gelişinden hemen sonra 10 Ocak 1920'de çıkartmaya başladığı ve 2 Mart 1924'te hilafetin kaldırıldığı zaman dilimi arasındaki gelişmeleri *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi (HM) üzerinden okumayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Kitap her ne kadar Milli Mücadele'nin resmî ya da yarı resmî yayın organı olarak kabul edilen *Hâkimiyet-i Milliye*'yi bir gazete olarak merkeze almışsa da bu dönem zarfında meydana gelen iç ve dış siyasi gelişmeleri tarih-kritik metoduyla ortaya koyup yorumlamayı da hedeflemiştir. Bunun yanında Mustafa Kemal'in "eşitler arasında birinci" konumunda başladığı ve en sonunda "mutlak lider" olarak tamamladığı Milli Mücadele sürecinin dönüm noktalarını tespit edip bu sonuca hangi aşamalardan geçilerek varıldığını tespite çalışmıştır. Dolayısıyla çalışma Milli Mücadele'nin "günlüğü" mahiyetindeki bu gazetenin kuruluşunu takip eden ilk 4,5 yılındaki siyasi gelişmelerle gazetenin bu süreçteki teknik gelişimini ve dönüşümünü (teknik imkanlar, yazarlar, yayın politikası, yayın içeriği, mizanpaj ve misyon gibi) ortaya koymaya odaklanmıştır.

Eser, yazarın Almanya'nın Bochum Ruhr-Üniversitesi'de 2015 yılında tamamladığı ve 2016 yılında yayımladığı doktora çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmanın teorik zeminini giriş bölümünde geniş bir şekilde ele aldığı *emanzipation* (özgürleşme) kavramı üzerine oturtmayı amaçlayan yazar, Osmanlı Devleti'nden

* Friedrich-Schiller Jena Üniversitesi Din ve Eğitim Araştırmaları Merkezi / ORCID: 0000-0002-9120-1654 / mustafagencer1@hotmail.com

Kadir Kon: *Zwischen Imperium und Republik: Mustafa Kemals Zeitung Hâkimiyet-i Milliye* [Imparatorluk ile Cumhuriyet Arasında: Mustafa Kemal'in Hakimiyet-i Milliye Gazetesi] *(1920-1924)*; Bochum: Westdeutscher Univ.-verlag 2016, 426 s.

Cumhuriyet Türkiye'sine uzanan değişim ve transformasyon süreçlerini bugüne kadar yapılageldiği gibi modernleşme, batılılaşma, millileşme veya sekülerleşme kavramları ile değil de *emanzipation* kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Latince kökenli *emanzipation* kavramının Avrupa'da modern dönemde kazandığı anlamını temelde Antik Roma'da ilk kullanımından 19. yüzyıldaki çeşitlenip genişleyen kullanımına (kadın emansipasyonu, Yahudi emansipasyonu, zenci emansipasyonu, milletler emansipasyonu vb.) dikkat çekerek bunun Türk modernleşmesi için de kullanılabileceğini tarihi örneklerle açıklamıştır. Yazar Geç Osmanlı modernleşmesini ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundaki olayları ve güç mücadelelerini bir bakıma en nihayetinde başta padişah olmak üzere geleneksel elitlerin güç kaybı ve buna karşın "yeni elitlerin" *emanzipation*uyla yani "eskilerin" tamamen tasfiyesiyle sonuçlandığını iddia etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda gerçekleştirdiği reformlar sonucunda Osmanlı'nın askerî (seyfiye, kalemiye ve ilmiye) ve reaya (Müslim ve Gayrimüslim) sınıflarına dayanan klasik padişah merkezli *patrimonyal/pederşâhî* sistem çözülerek önce Tanzimat bürokratları ardından Yeni Osmanlılar ve son olarak Jön Türklerden müteşekkil üç ana grup yeni elitler ortaya çıkmıştır. İdare ve siyasette zemin kazanan bu yeni elitlerin başlattıkları *özgürleşme* süreci bürokrasiyi ve toplumu dönüştürmeyi hedefliyordu. 1876'da ve 1908'de meşrutiyetin ilanı, İstiklâl Savaşı'nın halka dayalı yapılması (hâkimiyet-i milliye) ve müteakiben önce 1922'de saltanatın kaldırılması ve 1923'te cumhuriyet rejiminin tesisi ile nihayet 1924'te hilafetin ilgası bu yeni elitlerin eseridir. (s. 7-8)

1860-1876 arası Tanzimat döneminin yeni elitlerinin ikinci kuşak temsilcileri olan Genç Osmanlılar bu sefer Padişah otoritesini sınırlamış olan birinci kuşak Tanzimat elitlerinin (Âli ve Fuad Paşalar) otoritesini sınırlamak için anayasa (Kanun-ı Esâsi), meclis ve millet kavramlarını kullanarak bunun toplumsal karşılığının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Kamuoyu (Efkâr-ı Umumiye) ve basın da bu dönemde gelişmeye ve zemin kazanmaya başlamış ve Genç Osmanlıların elindeki en etkili siyaset yapma aracı haline gelmiştir. Meşruti ve halk egemenliği fikirleri II. Abdülhamid döneminde bir nevi dondurucuya konulduktan sonra II. Meşrutiyet döneminde daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. 1908 sonrasının liberal hürriyetçi döneminde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın

parti bülteni olan ve *Hâkimiyet-i Milliye* [Souveränität der Nation] adını taşıyan bir gazete mevcuttur. Bu çalışmanın temel kaynağı ve araştırma objesi olan ve 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da ortaya çıkan "Milletin Egemenliği" kavramı yazara göre değişik anlamlarda kullanılmaya başlanmış ve nihayetinde Cumhuriyet fikrinin kamuflajı olmuştur. (s. 28)

Çalışmanın neden yapıldığı ve hangi soruya cevap aradığını sorunsal bölümünde ele alan yazar, özgürlük kavramına atıfta bulunarak yeni elitlerin saltanat ve hilafet gibi İmparatorluk kurumlarını tasfiye ederek nasıl yeni bir devlet kurduklarına ve bu esnada ortaya çıkan problemlere değinmektedir. (s. 36-51) 1918 ile 1924 arasında bir taraftan Osmanlı Devleti yabancı işgalinden kurtarılırken diğer yandan 1924 sonrası ortaya çıkan yönetici Kemalist elitler tarafından ülkede tamamen batılı bir sistem tesis edildiğine işaret eden yazar başlangıçtaki hedefler ve meydana gelen sonuçlar arasındaki keskin farklılığa dikkat çekiyor. Burada özgürlük kavramı ile Osmanlı Devleti'nin son döneminde bir yandan Avrupa devletlerine karşı verdiği egemenlik mücadelesi ile diğer yandan bu süreçte ortaya çıkan yeni elitlerin güç devşirmeleri arasındaki paralellik anlatılmaktadır. Yazar, 1921 başlarında Mustafa Kemal'in bir röportajında "özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir" sözlerini yeni Osmanlı elitinin özgürlük sürecinin zirvesi olarak ifade etmektedir. (s. 36) Millî Mücadele'de halkı mobilize ederken kullanılan argümanlarla Milli Mücadele sonrası kurulan siyasi sistem arasındaki farklılığa dikkat çeken yazar, bu durumun günümüze kadar uzanan süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan insanlar arasında meydana gelen ideolojik bölünmenin temel kaynağı olduğuna vurgu yapmıştır. Ortaya çıkan eser gerçekten Kemalist yaklaşımın iddia ettiği gibi ta en başından planlı, programlı bir süreç miydi yoksa zaman içinde şartların meydana getirdiği bir durum muydu? Nitekim Kemalist yaklaşımın temel dayanağı olan *Nutuk*'ta Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele esnasında bir ulus devlet kurulması düşüncesini milli bir sır gibi sinesinde sakladığını belirtmiştir. Yine *Nutuk*'ta Gazi Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basar basmaz Osmanlı Devleti'nin sonunu gördüğünü iddia etmiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti yerine yeni bir milli devlet kurulması hedefini HM'nin ilk sayısında Hakkı Behiç'e dikte ettirdiği "Hâkimiyet-i Milliye Nedir?" başlıklı yazıda ima etmiş görünmektedir. (s. 39) Fakat gazetenin sonraki sayılarında bu konuya "uygun zaman gelinceye kadar" bir daha girilmemiştir. Fakat nasıl oldu da Mustafa Kemal yönetiminde/liderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra padişahsız, halifesiz ve de İslâmî prensiplerden tamamen sıyrılmış Türk milliyetçiliğine dayalı seküler bir ulus devlet kurulabilmişti? Oysa ki İstiklâl Harbi "Haçlılar" olarak görülen düşmanları Müslüman topraklarından kovmak yanında işgal altındaki payitahtta esir konumdaki halifeyi kurtarmak için yapılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu gizli gündemini saklayabilmesi ve buna karşın toplum önüne koyduğu görünür hedefler doğrultusunda onu destekleyen farklı ama büyük kısmı muhafazakâr olan toplumsal katmanların sonradan yaşadıkları hayal kırıklıkları aradan geçen 90 yılda hâlâ tartışma konusu olmaktadır. (s. 41) Dolayısıyla bu çalışma bir bakıma sorunun kökenine ışık tutacak bir kaynağı inceleyerek Os-

manlı'dan başlayan (geleneksel yapı ile yeni Batılı kurumların paralelliğinde süren) modernleşme sürecinin 1923/24 sonrası Türkiye'sinde nasıl ve neden keskin bir kırılmaya uğradığını anlamaya bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Üstelik de bu kaynak başından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın sahipliğinde ve kontrolünde olan Milli Mücadele'nin resmî yayın organı olması bakımından vazgeçilmez bir önemdedir.

Mustafa Kemal Paşa yola geniş ve kapsayıcı bir koalisyon ve çoğu zaman da İslamcı bir söylemle yola çıkmış iken nasıl oldu da bu konsensüs birkaç yıl içinde yerini şiddetli bir iç siyasi mücadeleye bırakmıştır? Yine nasıl oldu da "eşitler arası birinci" konumundan ülkeyi tek başına kurtaran lider Mustafa Kemal kültü tartışmasız kabul görmüştür? Saltanatın ilgası, Lozan Barış Antlaşması'nın imzası, Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılması ile yeni devletin siyasi reformları tamamlanmış ve Mustafa Kemal'in gücü tekemmül etmişti. Tüm bu siyasi radikal değişimlerin yaşandığı 4,5 yılda HM önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsü, 23 Nisan 1920'den itibaren Büyük Millet Meclis'inin resmi yayın organı ve son olarak da Eylül 1923'ten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın parti gazetesi olmuştu. İşte HM 1920'deki kuruluşundan 1938'de Atatürk'ün ölümüne kadar onun sahipliğinde ve denetiminde olan ve adeta olayların günlüğünü tutan bir "özel" gazete görünümünde olması bakımından dikkat çekicidir. (s. 50)

Kitabın konunun araştırma durumunun incelendiği bölümünde (s. 51-60) ele alınan gazete hakkında şimdiye kadar yapılmış çalışmalar sıralanarak önemli olanların içerik analizi yapılmış ve tezin literatürdeki hangi boşluğu doldurmasının planlandığı veya yapılmış çalışmalara nasıl yeni bir yorum katmayı amaçladığı belirtilmiştir. Zaten doktor unvanının verilme esprisi de burada yatmaktadır. Bilim insanı oluşun temeli olan bu unvan kişiye ilme kattığı yeni bir yorum veya araştırılmamış bir konuyu bilimsel olarak inceleyerek literatüre kazandırması neticesi verilmektedir.

Gazetelerin tarihçilerin gözünde bir "kaynak" değeri kazanmasının ancak 1980'lerden itibaren ortaya çıktığını belirten yazara göre, HM Kurtuluş Savaşı ve sonrası dönemdeki Türkiye'yi anlamak için en önemli kaynaklardan bir tanesidir. İlk yayın yönetmeni Recep Zühtü olan gazete 10 Ocak 1920'de Müdafaa-i Hukuk'un resmi yayın organı olarak yayına başlamış, 23 Nisan 1920'den itibaren BMM'nin resmi yayın organı ve Eylül 1923'ten sonra Recep Peker yönetiminde CHP'nin basın organı olmuştur. Kuruluşundan 1 Aralık 1934 tarihine kadar *Hakimiyet-i Milliye* ismiyle yayımlanan gazete 1928'den itibaren Latince karakterlerle basılmış ve 1930'larda Türkçülük akımının etkisiyle 1934'den sonra öztürkçe *Ulus* adıyla ve 1971 yılına kadar yayın hayatını aralıklarla sürdürmüştür. M. Kemal'in vefatını müteakip 1939'dan sonra CHP'nin parti organı olarak yayınlanmıştır. (s. 51-52, 398)

HM'nin daha önceki araştırmalara hangi bağlamda konu edildiğini kategorize eden yazar, bu konuda şu tespitlerde bulunmuştur: Birincisi, Türk basın tarihine ilişkin genel kapsamlı çalışmalar olup bunlar arasında Enver Behnan Şapolyo,

Server İskit, Fuat Süreyya Oral, Orhan Koloğlu ve Hıfzı Topuz gibi isimlerin çalışmalarıdır. İkinci kategoride HM'yi çıkmaya başladığı 1920 yılı üzerinden değerlendiren ve Ankara-İstanbul karşıtlığı konusunu merkeze alan eserler bulunmaktadır. Bu kapsamda Yücel Özkaya'nın "Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)" ve Bünyamin Ayhan'ın doktora tezi "Millî Mücadelede Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)" gibi çalışmalar zikredilmiştir. (s. 55) Üçüncü kategoride üniversitelerde akademik araştırmalar kapsamında master ve doktora tezi olarak hazırlanmış, ancak yayınlanmamış monografilere yer verilmiştir. Örnek olarak Marmara Üniversitesi'nde 1992 yılında tarihsel perspektiften ziyade bir gazetecilik araştırması şeklinde meydana getirilen Şengül Altınal'ın "Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevine Örnek Olarak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1934)" başlıklı tezi ile Hacettepe Üniversitesi'nde Hüseyin Doğramacıoğlu tarafından yapılan ve gazetenin 1920-1923 arası dönemini edebi yönünden ele alan çalışması gösterilebilir. Son olarak az sayıdaki HM'nin Latinceye transkribe edilen seçme makalelerinden derleme şeklinde ortaya çıkan yayınlar verilmiştir: Kültür Bakanlığı'nda Atatürk'ün 100. Doğum yılı anısına 1920-1921 yıllarını kapsayan "Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal" adlı eser ve 2003 yılında "Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi, Hakimiyeti Milliye Yazıları" neşredilmiştir. (s. 57-59)

Çalışmanın literatür analizi kısmında yazar son olarak kendi çalışmasının daha öncekilerden farklılığına dair tespitlerini ve hangi boşluğu doldurmayı amaçladığını sıralamıştır. Yazara göre HM'ye ilişkin mevcut literatürün en büyük eksiği gazetenin o güne kadar tarih kritik metoduyla incelememiş olması yanında "resmî ideoloji" paralelinde çelişkileri veya çatışmaları görmezden gelen "steril" çalışmalar olmasıdır. Zaman dilimi olarak da daha önceki çalışmalardan daha uzun bir dönemi çalıştığını belirten yazar, kendi çalışmasında ele alınan dönemi bir süreç analizine tabi tuttuğunu iddia etmiştir. Yine mevcut literatür tamamen siyasi nitelikli bir gazete olan HM'nin Millî Mücadele ve ona paralel yürüyen iç siyasi güç mücadelesindeki rolünü görmezden gelmiştir. (s. 60) İş planı ve metot bölümünde yazar çalışmayı hangi usul ve iş planlaması ile tasarladığını aktarmaktadır. Burada gazetenin yapısındaki önemli değişimler ile Anadolu'daki siyasi hayatta meydana gelen değişimler arasında paralellikler kurmayı başaran yazar, gazetenin her bir yıla ait sayılarını bir bölüm başlığı altında ele almıştır. (s. 60-65)

İkinci Bölümde Osmanlı'da gazeteciliğin tarihi ve *Hâkimiyet-i Milliye*'nin öncülü sayılan ve İstiklâl Harbi'nin ilk resmi basın organı olarak 1919'da Sivas'ta çıkmaya başlayan *İrâde-i Milliye* gazetesi anlatılmıştır. Gazeteye dair esas incelemeler ise 3. ve 7. bölümlerde yapılmış olup, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 1920 ile 1924 yıllarını kapsayan yaklaşık 1200 sayısı detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Yazar, gazetenin hedef kitlesi olarak Anadolu Müslümanları, Anadolu hareketine bağlı memurlar, İstanbul hükümeti ve Sultan, Avrupa ülkeleri ve kamuoyları, Bolşevik Rusya, özellikle Hint Müslümanları olmak üzere tüm İslam dünyası gibi geniş bir kesimi işaret etmiştir.

Gazetenin ilk çıkışı ve yaşadığı çeşitli zorluklar ile 1920 yılı içindeki Ankara merkezli siyasi gelişmeleri ele alan 3. Bölüme "İstikrar ve İktidar Mücadelesinin Yaşandığı Tedirgin Zamanlar ve Hâkimiyet-i Milliye" başlığını atan yazar, bahse konu yılın gazete ve Anadolu'daki TBMM için ne kadar çalkantılı ve ucu açık bir dönem olduğuna işaret etmiştir. Bu bölüm de kendi içinde iki devreyi yansıtması bakımından ilginçtir. İlk devre Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya yerleşip 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılmasına kadarki nispeten M. Kemal Paşa'nın, dolayısıyla da HM'nin olayların merkezinde olmadığı süreyi kapsamaktadır. İstanbul'un işgali üzerine yaşanan gelişmeler sonucu ise Ankara'yı siyasetin merkezi haline getirmiş ve bu süreçte (Türkiye) BMM'nin açılışı, *Anadolu Ajansı*'nın kuruluşu, Bolşevik Rusya ile kurulan ideolojik yakınlaşma gibi konuları gazete üzerinden ortaya koyup analiz etmiştir. Gazete ilk bir yıl boyunca günlük olarak çıkamamış hatta bazen yayınına uzun aralar vermek zorunda kalmıştır. Yine Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti ile gazete arasındaki organik ilişkiler bu bölümde ele alınmıştır. Örneğin Muhiddin Birgen Matbuat müdürlüğü döneminde Bolşevik yanlısı ideolojik yönelimini imzasız yazılarla gazeteye yansıtmıştır. Gazetenin ilk senesi "her şeyiyle anonim bir gazete" hüviyetindedir. O kadar ki Mustafa Kemal Paşa'nın ismi bile ancak yayımladığı resmi bildirilerin altında geçmektedir. (s. 106-161)

1921 yılı olaylarını merkeze alan 4. Bölüme yazar "Yeni Hâkimiyet-i Milliye ve Otoritesi Kabul Gören Bir Lider Mustafa Kemal" başlığını vermiştir. (s. 162-233) 1920 yılı boyunca Ankara Vilayet matbaasında basılan HM ancak 1921 yılında kendi matbaasına kavuşmuş ve düzenli neşredilen bir günlük gazete hüviyetine kavuşabilmiştir. Gazete Avrupa merkezlerinde mukim gönüllü muhabirlerinin yanı sıra sahil şehirleri Zonguldak, İnebolu, İzmit, Kuşadası, Antalya, Mersin gibi şehirlerden oluşan bir muhabir ağı kurabilmiştir. 1920 yılındaki sayılarında neredeyse tüm yazılar isimsiz çıkmış ve gazete anonim bir görüntü çizmiştir. Yazar bunun bilinçli bir tercih olduğunu öne sürmektedir. Bu "anonimliğin" kırılması Hüseyin Ragıb'la bozulmuş ve 1921 yılında gazetedeki başyazıların altına ilk defa kendi adını koymaya başlamıştır. Ancak Ragıb'ın kısa süre sonra Matbuat Umum Müdürü olmasından sonra onun yazıları da imzasız çıkmaya başlamıştır. 1921 yılından itibaren özellikle I. İnönü Savaşı sonrası TBMM Hükümeti'nin muhatap kabul edilip Londra görüşmelerine çağrılmasıyla *HM*'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine artık açıktan vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde HM'nin sayfalarında ağırlıklı olarak iç ve dış siyasi haberler, makaleler, yorumlar bulunuyor, şiir hariç edebiyat ve kültüre az yer veriliyordu. Ayrıca kurum yöneticileri, bakanlar ve Ankara'da temsil edilen yabancı misyon üyelerinden Gürcistan, Sovyet Rusya, Afganistan, Azerbaycan vs. temsilcileri ile röportajlar yayınlanıyordu. (s. 206)

Savaşlar yılı olan 1921'de gazetenin yayın politikası siyasi gelişmelere uygun olarak şekillenmeye devam etmiştir. Bu yıl içinde özellikle gazetedeki İslamcı söylem tavan yapmıştır. Bilhassa Sakarya Savaşı bunun zirvesi olmuştur. Nitekim başarılı Sakarya Savaşı sonrası Meclis tarafından Mustafa Kemal'e "gazi"

unvanı verilmesiyle artık mutlak kabul gören bir liderlik söz konusudur. (s. 223-229)

Hüseyin Ragıb'ın resmi görevle 1921 yılı sonbaharında Paris'e gitmesinden sonra Matbuat Umum Müdürü olan Ahmet Ağaoğlu 1922'den itibaren aynı zamanda *Hâkimiyet-i Milliye*'nin başyazarlığını üstlenmiştir. Ağaoğlu yazılarında isim yerine "üç yıldız" işareti kullanmıştır. Ağaoğlu'nun başyazarlığı 1922 yılı sonlarına kadar sürmüştür. 1921 yılından itibaren gazetede çıkan yazıların altında ayrıca Ruşen Eşref, Mahmut Esat Bozkurt, Ziya Gevher (Etili), İzzet Ulvi, Ahmed Rasim, eğitimci Mustafa Rahmi (Balaban), Müfide Ferid (Tek), Halide Edib gibi isimleri görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa'nın gazeteyi teslim ettiği isimler genelde İttihat ve Terakki orijinli, Meşrutiyet dönemini yaşamış, Türk milliyetçisi ve Türkçü (Türkist) zihniyetli, Balkan veya Batı Anadolu kökenli, iyi eğitimli, siyasi, bürokrat, milletvekili, öğretmen ve Avrupa'da tahsil görmüş kişilerden oluşuyordu. Ancak bu kimseler resmi görüşün dışına çıkan fikirlerini gazeteye çok az yansıtmışlardır. İslamcılık yapılması gereken zamanda en koyu İslamcılık yapmaktan da geri durmamışlardır.

1923'te gazete Amerika'dan yurda dönen ve Matbuat Müdürü yapılan Zekeriya Sertel'e kısa süreliğine teslim edilmişse de onun faaliyetlerinden memnun olmayan Mustafa Kemal gazeteyi asker kökenli bir isim olan (Mehmed) Recep Bey'e (Peker) verir. Recep Peker'in gazetenin başına geçtiği dönem aynı zamanda HM'nin resmen kurulan CHF'nın yayın organına dönüştüğü dönem olması bakımından dikkate değerdir. Zaten Recep Peker bir süre sonra parti genel sekreteri olacaktır. (s. 366) Mustafa Kemal'in neden gazeteci olmayan Mehmet Recep Peker'i HM yöneticisi yaptığı sorusuna yazar, gelinen noktada artık yeni parlamento ile Cumhuriyet Halk Partisinin kurulduğunu ve ülkenin bu parti yönetiminde olduğunu, savaşın bitip, barış anlaşmasının imzasını müteakip, artık iç siyasi çalışmalara sıra geldiği ve HM'nin bundan böyle Halk partisinin resmi yayın organı rolünü üstleneceği ile açıklamaktadır. Bir süre gazetede yazıları yayınlanan Zekeriya Sertel Milli Türkçülük, pozitif milliyetçilik ve Anadolu sınırları içinde Türkçülük ekseninde yazılar kaleme almıştı. (s. 404)

Kitabın 1922 yılı gelişmelerini ele alan 5. Bölümü "Uzun Bir Bekleyişin Ardından Gelen Zafer ve Dört Sayfa Çıkan Hâkimiyet-i Milliye" başlığını taşımaktadır. (s. 234-300) Başlıktan da anlaşılacağı üzere Sakarya Savaşı sonrasındaki uzun bekleme döneminin ardından 24 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz sonucunda Yunanlılar Anadolu'dan atılmış ve askerî zafer kazanılmıştır. Büyük Taarruz'a kadarki dönemde özellikle Mart ayından itibaren İngilizlerle bir yakınlaşma ve meseleyi diplomasi yoluyla çözme girişimlerini HM'nin yayınlarından takip edebiliyoruz. Öte yandan Ahmet Ağaoğlu'nun "üç yıldız" rumuzlu başyazıları resmi politikanın seyri konusunda da net fikirler verebilmektedir. Büyük Taarruz öncesinde de İslamî söylem ağırlığını korurken zaferden sonra bu konunun geri plana itilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim Ağaoğlu'nun bir başyazısında kullandığı bazı ifadeler İslamcı çevrelerde rahatsızlık meydana getirip polemik konusu olunca kendisi başyazarlıktan ayrılmak durumunda kalmış-

tır. Ayrıca HM'de 23 Kasım 1922'den itibaren "üç yıldız" rumuzlu yazılar çıkmamıştır. (s. 262-266) Yine bu dönemde Ali Kemal'in İzmit'te öldürülmesi olayı yüzünden HM ile Yunus Nadi'nin çıkarttığı *Anadolu'da Yenigün* gazetesi arasında yaşanan gerilim de ilginçtir. (s. 285-289)

HM'nin 1923 yılını inceleyen 6. Bölümü "Ankara'da Çatlayan Milli Koalisyon ve Hâkimiyet-i Milliye'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayın Organından Parti Gazetesine Dönüşümü" başlığını taşımaktadır. Lozan görüşmelerine, II. TBMM seçimlerine, barış antlaşmasının imzalanmasına, (Cumhuriyet) Halk Fırkası'nın kuruluşuna, Ankara'nın başkent oluşuna ve nihayet Cumhuriyet rejiminin ilanına tanıklık eden HM'nin 1923 yılı nüshaları bu gelişmeler hakkında zengin bilgi ve yorumlar ihtiva etmektedir. (s. 301-369)

Gazetenin bu periyodunda en dikkat çeken hususlar arasında 27 Mart 1923'te katledilen Ali Şükrü Bey olayı ve akabinde Meclis'in seçim sürecine girmesidir. Yine bu gelişmelere paralel şekilde Lozan'daki görüşmelerin ikinci devresi başlamıştır. Yazar kitabında Lozan görüşmelerinin yeniden başlaması ile II. TBMM seçim sürecinin paralelliğine dikkat çekmiştir. Yine bu dönemde muhalif seslerin temsilcisi konumuna yükselen İstanbul basınıyla yaşanan polemiklere kitapta yer verilmiştir. (s. 342-352)

Gazetenin 1924 yılındaki gelişmeleri ele alan 7. Bölümü "Mustafa Kemal'in Sesi olan *Hâkimiyet-i Milliye* ve Fırtına Öncesi Sessizlik" başlığını taşıyor olup 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla sona eren politik tasfiye süreci gazete üzerinden takip edilmiştir. Bu bölümde tam manasıyla bir parti gazetesine dönüşen HM'nin yayın politikası ve hilafetin kaldırılması öncesi süreçte gazetedeki gelişmeler anlatılmıştır. Bu tartışmalar bağlamında Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik teklifine ve bunun neden reddedildiğine dair açıklamalar HM'de kendine yer bulmuştur. (s. 376-377)

1920-24 arasında Türkiye içinde yürütülen güç mücadelesinde bir yanda Mustafa Kemal, öte yanda Padişah, İttihatçılar, liberaller ve Mustafa Kemal'in ilk dönem silah arkadaşları bulunmaktaydı. Bu mücadele 1923'e kadar nispeten çatışmasız, en azından çatışmaların dışarıya yansıtılmadığı bir zeminde yürütüldü. 1919-23 periyodu *emanzipe* edilmiş yeni elitlerin reşit olduklarını gösterme dönemiydi. Bunlar sadece askeri kesimden olmayıp, İslamcı, din alimleri ve farklı toplumsal katmanlardan kişiler bulunmaktaydı. Ancak 1923-25 arasında M. Kemal bu demokratik çoğulcu hareketi durma noktasına getirdi. 1925'ten sonra Kemalist prensiplere uymayan toplum kesimleri baskı altına alındı ve kamusal hayattan uzaklaştırıldılar. 1950'de başlayan özgürleşme döneminde Demokratik Parti ile sanki toplumsal barışın temin edilme şansı doğdu. Ardından gelen darbeler ile geniş muhafazakâr kesimlerin devlet idaresinde söz sahibi olmasının engellendiği dönemler yaşandı. 2000'lerde İslami kökenli Adalet ve Kalkınma Partisi Türk ve Kürt muhafazakarların ve liberallerin desteği ile ülkeyi 21. yüzyıla taşıma potansiyeli gösterdi. (s. 410-412)

1921 yılı savaşlar yılı olarak tarihe geçti ve Sakarya Savaşı öncesi alınan Tekalif-i Milliye tedbirleri, yardım organizasyonları, gösteriler ve kampanyaların duyurulmasında HM önemli rol oynadı. 24 Ağustos 1921'de Göynük'te *Cihad-ı Ekber* çağrısı yapıldı ve gelen telgraflar gazetede basıldı. 1922'de futbol ve spor haberleri de gazete sayfalarında yerini buldu. 1923'te Amerikalı Prof. John Dewey'in Cumhuriyetin eğitim modernleşmesi için Türkiye'ye gelip rapor hazırlaması da HM'de yer almıştı. Lakin 1924 yılında Türk Eğitim sistemi için tavsiyelerine dair raporu ancak 1939'da yayınlanabilmişti. (s. 323) 23 Ocak 1923'te evlenen Latife Hanım'la Mustafa Kemal'in birlikte gerçekleştirdikleri yurt gezileri HM'de haber olmuş, ilk kez kadın fotoğrafı olarak ikilinin görüntüsü HM'de yayınlanmıştı. (s. 335) İstanbul basınından Hüseyin Cahit'in *Tanin*'de Lozan delegesi İsmet Paşa'nın yetersiz Fransızcasını, Ahmet Cevdet de *İkdam*'da Rıza Nur'un ikinci delege olmasına dair eleştirilerine HM sayfalarında cevap verilmişti. (s. 344-345)

Mustafa Kemal'in 1919 sonrası direnişi idaresi ve karşı mücadelesi yabancı basının da dikkatin çekmişti. Fransızca *L'Illustration* "Mustafa Kemal" başlığı ile yayınladığı makalede iki yıl önce isyancı olarak görülürken bugün muzaffer Lider olan kahramanın henüz 40 yaşında olduğunu, Yenişehir (Larissa)'dan gerçek bir Türk aileden geldiğini, gerçek bir asker ve Çanakkale'de kahramanlık göstermiş bir komutan olduğunu belirtmektedir. (s. 225) Benzer durumda HM, Amerikan *Philadelphia Public Ledger* muhabirinin Mustafa Kemal ile yaptığı mülakatı yayınlamıştır. Londra'da yayınlanan *Islamic News* de Mustafa Kemal için "Türkiye'nin Georg Washington"u benzetmesi yapmıştır. Lakin yazar Kon bu makaleleri orijinal nüshalarından alıntılamak yerine HM'deki çevirilerinden aktarmıştır. Sakarya Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal kurtarıcı tek önder olarak görülmüş ve adına *gazi* unvanı eklenmiş ve kendisi bunu kullanmıştır. (s. 228)

Yazar çalışmasında adı geçen isimler hakkında detaylı ve bazen tekrara kaçan biyografi bilgisi vermiştir (Örneğin Ağaoğlu biyografisi s. 238 ve özel başlıkla anıldığı s. 241 v.d.), halbuki konuyla ilgisi kadar metin içinde açıklama ile tez kapsamı sınırlandırılabilirdi. Başyazar Ağaoğlu'nun 1 Mart 1922 tarihli "Avrupa ve Biz" makalesinde Türkiye'nin Avrupa'ya karşı İslam dünyasında "Panislam bombası"na sahip olmasından söz etmekte ve İngiltere ile bir uzlaşı arayışına işaret etmektedir.

29 Ekim 1923'den sonra yeni anayasa ve halifeliğin ilgası için çalışmalara başlanacaktı. Parlamento ve yasa çalışmaları artık yeni ihdas edilen *Resmi Gazete* yoluyla duyurulacaktı. Mehmet Recep Peker 30'lu yıllarda İnönü'den sonra üçüncü adam olarak Türk siyasetinde önemli görevler üstlenecekti. (s. 366-368) 3 Mart 1924'de halifeliğin ilgası günlerinde gazetelerde Mustafa Kemal'in bu makamı devralacağı iddia edilmekteydi. Ancak o bunu kabul etmedi. Halifeliğin ilgasını meşrulaştırmak için HM'de "Reform kararları ve ülkeye etkileri" çağrısı ile destek kampanyaları düzenlendi ve destek telgrafları yayınlandı. Aynı şekilde 1924 yılında başlayan Nüfus Mübadelesi için destek yazıları yayınlandı. Halifeliğin ilgasına dair iç ve dıştaki tepkilere de çalışmada yer verilmemiştir.

Sonuç kısmında yazar 1920 ile 24 arasında ortalama 2000 tirajı ile HM'nin kamuoyunu etkileyecek özellikte ve gazete formatında bir organ olmadığını, daha ziyade soğuk, ciddi ve diplomatik bir üslup kullanılan siyasi bir yayın organı niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Yazarın çalışmasını inşa ettiği Ocak 1920-Mayıs 1924 arasındaki dönemde HM'nin 1200 Osmanlıca gazete nüshasını tarihsel eleştirel usulde incelediği anlaşılmaktadır. Konu anlatı ve analizin karışımı ile medyabilimin soyut ve somut içerik analizi sunularak işlenmiştir. Kuşkusuz takdire şayan bu eser, iğne ile kuyu kazma tabirine uyan detaylı yoğun bir çaba gerektirmiştir. İmparatorluğun Cihan Harbi sonucu kaybı ve yeni Türkiye'nin kurulmasını kapsayan *Ara Dönem*in tarihini yansıtması bakımından günlük gazete üzerinden değerlendirme anlaşılır yoğun bir çaba olmakla birlikte, gazetenin sınırlı odak ve kaynak niteliği dikkate alınmalıydı. Olayları salt gazete ile incelemekle kalmayıp, ilgili kaynaklarla bezenerek değerlendirme yapılması gazetenin kritiğe tabi tutulması uygun olurdu. Tezde temel kaynak olarak işlenen HM Gazetesine çalışmanın sorunsalına dair sorular yöneltmek ve cevap aramaya çalışmak, kaynağı yorumlama ve çıkarımlarda bulunmak açısından önemlidir.

Gazetenin 1920-24 dönemine dair konuları, başyazılar, yazarlar, teknik olanakları ve yazılar tezin başında belirtilen sorunsal ile ilişkilendirilmeli ve konuyu detayda boğulmaktan kurtarmalıydı. 1920 yılı gazetenin yayın hayatına başlaması bakımından başlangıç noktası olarak uygundur, araştırmanın sona ermesi olarak 1924 yılında Halifeliğin ilgası hadisesi Cumhuriyet rejimi için gerekli siyasi dönüşümün sağlanmış olması gerekçesine dayanmaktadır. Ayrıca tezde çok sayıda alt başlık, çok kere bir ve birkaç sayfalık konuların ayrı başlık altında değerlendirilmesi konuyu dağıtmış ve okuyucunun tezin konusunu takibini zorlaştırmıştır. Araştırıcılar için kolaylık sunan konu, şahıs veya genel bir indeksin bulunmayışı da göze çarpmaktadır. Doktora tezleri bir konuyu değerlendirme bakımından makul sayfa sayısını aşmamalıdır. Bir konuyu 250-300 sayfa kapsamında ele almak disiplin olup, eserin 400 sayfayı aşan hacmi konu kapsamının dağılmasına ve odak noktasının kaçırılmasına neden olmaktadır. Çalışmanın 1/3'ünü tutan uzun dipnotlar ve alıntılar ayrıca konuyu takibi zorlaştırmıştır. Özellikle tezin kurgu ve sorunsal kısmında sözü edilen özgürlük kavramına sonuç bölümünde ilgi kurulmuş, ancak ilerleyen bölümlerde bu kavramla ilişkilendirme yapılmamış olması ve özgürlük mücadelesinin nasıl şekillendiğinin sorgulanmaması bir eksikliktir. Mustafa Kemal etrafındaki pozisyon elitlerinin sahip olduğu özgürlük ve eski elitlerin veya yeni muhaliflerin pozisyon kayıpları özgürlüğün (emanzipation) son tahlilde ne denli asimetrik sonuçlar ürettiği dikkate şayandır. Tüm bu hususlardan bağımsız olarak neticede çalışmanın titiz bir emeğin ürünü olduğunu ve Almanca olarak Tarih literatürüne ciddi bir katkı sunduğunu belirtmek gerekir.

Mersin'in Karaduvar Mahallesi Yok Olmaktan Nasıl Kurtuldu?

Mehmet KAYADELEN*

Mersin ilinin Akdeniz ilçesi sahil mahallelerinden olan Karaduvar Mahallesi'ni 1960'lı yıllarda deniz dalgaları yutmaya başlamıştı. Bu makale, ne oldu da dalgaların Mahalleyi yutmaya başladığını, Mahallenin kimlerin çabalarıyla ne kadar sürede nasıl kurtulduğunu konu edinmektedir. Makale, kısmen araştırmalar ile yazarın ve halen yaşamakta olan bazı kişilerin tanıklıklarına, fakat esas olarak 1984 yılında hayatını kaybeden dönemin Adalet Partisi önce İlçe sonra İl İdare Heyeti üyelerinden ve Mersin'in ilk kuyumcu ustalarından İbrahim Kayadelen'in sakladığı konuya ilişkin resmi ve özel yazışma ile not gibi belgelerin asılları ya da kopyalarından yararlanarak hazırlanmıştır[1].

I. Mersin Adı ve Karaduvar Mahallesi Hakkında

Mersin adı bazı tarihsel dönemlerde farklı coğrafi bölgeleri adlandırmada kullanıldı. Bu farklı kullanımlar makaleye de yansıdığından açıklanmaları gerekmektedir: 1924 yılında merkez ilçesi Mersin olan, Mersin adıyla bir il (vilayet) oluşturuldu. Bu il, 1933 yılında merkez ilçesi Silifke olan İçel ili ile birleştirildi; yeni ilin adı İçel, merkez ilçesi Mersin oldu. Mersin Belediyesi 1993 yılında büyükşehir belediyesine dönüştürüldüğünde Akdeniz, Toroslar ve Yenişehir Belediyeleri adlarıyla üç alt belediye oluşturuldu. (2008 yılında dördüncü merkez ilçe

* Maden mühendisi / kayadelen@hotmail.com.

[1] Resmi yazışmalardan üç örnek ek olarak yer almaktadır.

Karaduvar Mahallesi'nin sınırları

olarak Mezitli oluşturuldu.) Akdeniz ilçesi, Mersin Çayı ile Tarsus arasındaki kesimi kapsamaktadır. Mersin kentinin çekirdeğini oluşturan alanın tamamına yakını ve Karaduvar Mahallesi de bu ilçe sınırları içindedir. 2002 yılında çıkarılan 4764 Sayılı Kanun'la İçel ilinin adı yeniden Mersin oldu. Buna göre, bu yazıya konu olayların geçtiği dönemde Karaduvar Mahallesi'nin bağlı olduğu ilçe ve belediye adı, 1993 yılına değin Mersin'di; sonraki yıllarda Akdeniz oldu.

Karaduvar Mahallesi, güneyinde deniz, batısında Mersin Serbest Bölgesi (ve sonrasında Mersin Limanı), kuzeyinde Cumhuriyet Bulvarı (Mersin-Tarsus yolu) ve doğusunda Deliçay ile çevrilidir.

Karaduvar Mahallesi'nin bulunduğu alanın yerleşim yeri olarak geçmişinin Hititlere kadar uzandığı, Büyük İskender'in Doğu Seferi esnasında bu yerleşim yerini ziyaret ettiği, Romalı Şair Avlenus'a göre Karaduvar'ın bir zamanlar büyük bir liman kenti olduğu belirtilir (Samırkaş Komşu ve diğerleri, 2019: 675). Antik Çağ'da Karaduvar'ın bulunduğu alanda kurulmuş yerleşim yerinin adı Anchiale'dir. Akdeniz Belediyesi web sitesinin Tarihi Mekânlar sayfasında "Anchiale (Karaduvar) Örenyeri" başlığı altında şu bilgiler yer almaktadır:

Mersin'in hemen doğusundaki bu antik yerleşim için Strabon, Aristobulos'u kaynak göstererek, Asur Kralı Sardanapal'ın Tarsus'la birlikte Anchiale'yi bir gün içinde inşa ettiğini yazmaktadır. Sardanapal'ın mezarının burada olduğunu ve sağ elinin parmaklarını şaklatır durumda bir taş heykelinin bulunduğunu ve Asur dilinde yazılmış bir kitabede "Anakyndarakses oğlu Sardanapal, Anchiale'yi ve Tarsos'u bir günde kurdu. Ye, iç, neşelen, çünkü diğer şeyler bunlar kadar değerli değildir" şeklindeki metnin, parmakların anlamını açıkladığını söyler.[2] Khoirilos da bu yazıttan söz eder: "Bütün yediklerim, başıboş düşkünlüklerim ve aşktan aldığım zevkler hepsi benimdir; fakat bu sayısız nimetler geride kaldı."

İ. Ö. 333'te Büyük İskender, Pers Kralı Darius III ile yaptığı Issos Savaşı'na giderken bu kıyı kenti almıştır. Su kemerleri, yapı kalıntıları, höyük, Romalılardan

[2] Charles Texier (1862: 727) de Asie Mineure başlıklı kitabında benzer ifadelere yer vermiş ve şunu da belirtmiş: "Bütün Antik Dönem yazarları Sardanapalus'un mezarının Anchiale yakınlarında olduğunda mutabıktır."

kalma mozaikli bir hamam kalıntısı bulunmaktadır. Camili Köyü yakınındaki İçme'nin kükürtlü suyunun bu hamama akıtılarak kullanıldığından bahsedilmektedir.

Mahalle Arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Karaduvar Su Kemeri ve Değirmeni Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescillidir (Kültür Bakanlığı, 2020). Ancak Mahallede arkeolojik kazı başlatılmamıştır.

Mahallenin nüfusu 2023 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 11.054'tür. Mahalle sakinlerinin tamamına yakını Arap Alevilerindendir. Akdeniz ilçesini de kapsayan bu coğrafi bölge yüzyıllar boyunca boş kaldıktan sonra muhtemelen 18. yüzyıldan itibaren Suriye'den göçen Arap Alevilerinin bir kısmına yurt olmuştur.[3] "Anılan göç sürecinde Arap Alevilerin bir kısmı var olan Bölgedeki kentlerin kenarlarına yerleşirken, bir kısmı da Akdeniz'in sahil kesiminde Mersin ile İskenderun arasında pek çok başka yeni yerleşim yeri oluşturmuştur." Mersin kenti de 1800 yılı dolaylarında böyle oluşan yeni yerleşim yerlerinden biridir (Kayadelen 2019: 411).

Kent merkezine yaklaşık 7 km uzakta olan Karaduvar Mahallesi, İçel ili merkez ilçesi olan Mersin'e bağlı bir köy iken, sınırları içinde ATAŞ (Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş.) tarafından kurulan petrol rafineri tesisinin 1962 yılında faaliyete geçmesi sonrasında -bu tesisin Belediye gelirlerini arttıracağı düşüncesiyle- Mersin Belediyesi sınırları içine alınarak mahalle statüsüne dönüştürüldü.

Mahalle sakinlerinin başlıca geçim kaynağı uzun yıllar tarım ve balıkçılıktı. Sonraları, çevresinde oluşturulan tesislerde işçilik, balık lokantası işletmeciliği ve küçük ölçekli işletmeler de geçim kaynakları arasına katıldı. Tarımsal faaliyet geçmişte pamuk üretimi ile nane, maydanoz, ıspanak gibi yeşil sebzeler alanındaydı. Çevresindeki sınai tesisler için çok geniş bir alan istimlak edilince pamuk üretimi yok oldu. Son yıllarda fide üreticiliği de yapılmaktadır.

II. Karaduvar'ın "Kaderi" Mersin'e Liman Yapılınca Değişti

Karaduvar'ın "kaderi" Mersin'e liman yapılınca değişti ama Mersin'in "kaderi" de Mersin sahiline bir iskele yapılmasıyla değişmişti. Bu nedenle önce Mersin'e neden ve ne zaman bir iskele yapıldığı ile bu iskelenin yol açtığı sonuçlar, sonra da Mersin'e ne zaman liman yapıldığı ve bunun Karaduvar'ı nasıl etkilediği ele alınacaktır.

A. Mersin sahiline iskele yapılması ve yol açtığı sonuçlar

Mersin kenti, Neolitik Dönem'den itibaren pek çok kavme yurt olmuş, pek çok yönetimin egemenliği altına girmiş, 19. yüzyıl öncesinde yüzyıllarla ifade edilen bir süre ıssızlığa bürünmüş bir coğrafyada olasılıkla 19. yüzyıl başlarında, Suriye'den göçen Arap Alevilerin Mersin Çayı ile o zamanki sahilden yaklaşık

[3] Süleyman Sevim, ailesinin bu mahalledeki (köydeki) geçmişinin Mersin Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre 1830 yılına kadar uzandığını belirtti.

850 m mesafedeki Yumuktepe Höyüğü civarında ilk huğlarını (kulübelerini) yapmasıyla oluşmaya başlamış bir yerleşim yeridir (Kayadelen 2019: 383). Henüz köy denemeyecek kadar az sayıda hane varken sahiline 1832 yılında bir iskele yapıldı. İskeleyi kimin neden yaptırdığı ve bunun sonuçlarının neler olduğu şöyle özetlenebilir: Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bir bahane bulup 1831 yılında Padişah Sultan II. Mahmut'a karşı ayaklandı. Oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki güçler Suriye'den sonra 1832 yılında Adana'yı ele geçirdi, aynı yılda Mersin'e yaklaşık 10 km uzaktaki Kazanlı Köyü İskelesi'nden çıkarma yaptı.[4] Ancak Kazanlı İskelesi önü sığ olduğu için, bir başka ifadeyle gemilerinin yanaşmasına çok uygun olmadığı için, bu yöredeki arayışları sonucu Seyhan Nehri, Tarsus (Berdan) Çayı ve Deliçay gibi akarsuların taşıdığı alüvyonların erişemediği, önündeki deniz alanı derin olan daha da batıdaki Mersin sahiline bir iskele yaptırdı, sonraki birliklerini buradan çıkardı.

İzleyen yıllarda yurt içindeki ve yurt dışındaki gelişmeler nedeniyle bu iskelenin kullanım yoğunluğu sürekli arttı. İlk dönemdeki gelişmelerden bazıları şunlardı: İbrahim Paşa, Çukurova'yı işgali süresince ve sonra geri çekilmesi sırasında bu iskeleyi kullandı (Galip et-Tavil, 2015: 254). İşgal ordularını ve artan göç nedeniyle gelen nüfusu beslemeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tarımsal ve ticari faaliyet arttı. Bu durum, yeni göçlere neden oldu. 1836 yılında Mersin'e gelen Charles Texier Mersin için "Bu küçük köy, bugün sadece güney ve batı rüzgârlarına açık bir panayır limanı olmasına rağmen Tarsus'un gerçek limanıdır" ifadesini kullanmış (1862: 727).

Bu dönem, İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi sonucunda üretim sürecinin büyük dönüşüme uğradığı, İngiltere başta olmak üzere kapitalist metropol ülkelerin pazar ve ham madde ihtiyacının çok fazla arttığı dönemdi. İşgalini Kütahya'ya kadar ilerletmiş olan Kavalalı ile baş edemeyen II. Mahmut İngiltere'nin desteğini sağlamak amacıyla 1838 Ticaret Anlaşması'nı (Balta Limanı Anlaşması) imzaladı (Eşiyok, 2010: 76), arkasından yabancılara ticarette ayrıcalıklar tanıyan Tanzimat Fermanı yayımlandı (1839). 1853'te başlayan Kırım Savaşı sırasında ihtiyaç duyulan kurşun madeni Tarsus'taki bir maden ocağından çıkarılıp bu iskeleden İstanbul'a sevk edildi (Mazak, 2013: 46). "Mersin İskelesi'nin artan ticarî yoğunluğu sebebiyle 13 Muharrem 1274 (2 Eylül 1857) tarihli emirle burada her hafta cuma günü pazar kurulması kararlaştırıldı. Bu durum Mersin'in bir köy olmaktan çıkıp kasaba haline geliş sürecini de başlatmış oldu" (Tuncel 2004: 212).

Süveyş Kanalı yapılmaya başlayınca (1859), amaca uygun olan ve Toros Dağları'nda çokça bulunan sedir ağacı kütüklere dönüştürülerek Mersin'den Mısır'a sevk edilmeye başladı. ABD İç Savaşı'nın (1861-1865) etkisiyle pamuk tedari-

[4] Çukurova'nın dışa açılan limanı/iskelesi Antik dönemde ve sonrasındaki yüzyıllar boyunca Tarsus'ta idi. Tarsus iskelesi önünün alüvyonlarıyla dolmasından dolayı, 19. yüzyılın başlarına kadar gelen gemiler Tarsus Çayı ağzının batısındaki önce Yeniköy, sonraları Kazanlı Köyü ve bu köyün biraz batısındaki Karaduvar Köyü iskelelerinden de yararlanıldı. Buharlı gemilerin devreye girmesiyle, önlerindeki suların sığ olduğu bu iskeleler kullanılamaz hale geldi (Tuncel, 2004: 212).

kinde yeni arayışlar sonucu Çukurova'ya da yabancıların ilgisi arttı (Doğan 2018: 128). Adana-Mersin Demiryolunun 1886'da tamamlanmasıyla Mersin, deniz ulaşımında ve ticaretinde Bölgenin merkezi oldu (Varlık, 1977: 32). Bütün bunların ve sayılamayan diğer bazı etkenlerin sonucunda yörede tarımsal üretim ile iç ve dış ticaret ve iskelenin kullanım yoğunluğu arttı. Artan yoğunluk yeni iskeleler kurulmasını gerektirdi; onlar da yetersiz kalınca Mersin'e bir liman talebini gündeme getirdi. Osmanlı döneminde başlayan ve süreç içinde sürekli tekrarlanan Mersin'e liman talebi nihayet Adnan Menderes'in Başbakanlığı döneminde karşılık buldu. Mersin Limanı'nın temeli 2 Mayıs 1954 tarihindeki Milletvekili Genel Seçimlerinden 8 gün önce, 25 Nisan 1954 tarihinde atıldı, inşasına seçimlerden bir gün sonra, 3 Mayıs 1954 tarihinde başlandı. İlk iskelesi 30 Ağustos 1958'de hizmete açıldı, diğer işler 30 Haziran 1961'e kadar devam etti. Bütün tesisleri ile ikmal edilen liman 1962 yılında modern anlamda işletmeye açıldı (mersinport.com.tr/tr/ ve tr.wikipedia.org).

Böylece, "bitli ve sıtmalı Fellahların yaşadığı" (Efendi, 1854: 61-62) köy bile denemeyecek kadar küçük bir yerleşim yeri iken yalnızca tarımsal faaliyetlerle geçinmekte olan Mersin, ilk iskele yapımından bu yana geçen 193 yılda, deniz ticaretinin sürekli artan önemi ve Liman hinterlandının sürekli genişlemesinin de etkisiyle, yıllık elleçlenen toplam konteyner yük miktarı ve mevcut geri sahasıyla Türkiye'nin en büyük limanına sahip, pek çok etnik kökenden insanın yaşadığı, nüfusu 1 milyona yaklaşan, ekonominin her alanında faaliyet gösteren bir metropole dönüşmüş duruma geldi.

İskeleyi İbrahim Paşa yaptırdı ama o yaptırmasaydı da 1832 yılından çok uzak olamayacak bir zamanda bir başkası aynı yerde ya da o yere yakın bir başka yerde bir iskele yaptırırdı. Çünkü Akdeniz sahilinde Çukurova'ya hizmet verecek ve iç Anadolu'ya geçit veren Gülek Boğazı'na ulaşımı mümkün olan en kısa mesafede bir iskele ihtiyacı kendini er ya da geç dayatacaktı.

B. Mersin Limanı'nın Karaduvar'a etkileri

Mersin'e liman yapma kararı verilmesiyle Karaduvar pek çok açıdan etkilenmeye başladı. Bu etkiler şöyle özetlenebilir:

i. Liman için karada gerekli tesislerin önemli bir bölümü Karaduvar sınırları içinde yapıldı. Bu nedenle tamamı verimli birinci sınıf tarım arazisi olmak üzere Mahallenin önemli miktarda arazisi istimlak edildi.[5]

[5] Süleyman Sevim'in verdiği bilgilere göre, Mahalleden üç bin dönüm dolayında arazi metrekaresi 75 kuruştan kamulaştırıldı, bunun 880 dönümle en büyük bölümü babası İmadettin Sevim'e aitti. Babası, kamulaştırılmadan elde ettiği geliri kutlamak için kentin bazı bürokratlarıyla Adana'ya eğlenmeye giderken kullandığı araç askeri hizmetlerde kullanılan bir kamyonla Tarsus'ta çarpıştı ve 39 yaşında, aracının içindekilerle birlikte hayatını kaybetti, on iki çocuğunu yetim bıraktı. Bu trajik olay Mersin'e liman yapma kararının bir aileye bir başka olumsuz etkisinin örneğidir.

ii. Limanın sağladığı kolaylıklardan yararlanmak için Liman inşaatının hemen ardından ATAŞ rafinerisi de Mahalle sınırları içinde kuruldu. Rafineriye yakın olsun diye akaryakıt depoları ve Termik Santral; Limana yakın olsun diye AKGÜBRE'nin fabrikası ile Serbest Bölge ve bunlar var diye pek çok sınai, lojistik ve ticari tesis ile konut bugüne kadar gelen süreç içinde Mahalle arazileri üzerine kuruldu. Mahallede tarım yapılan arazi miktarı hayli azaldı.

iii. Yukarda da değinildiği gibi, ATAŞ rafinerisinin kurulması sonrasında Karaduvar, köy statüsünden mahalle statüsüne dönüştürüldü.

iv. Mahalle sakinlerinin başlıca geçim kaynağı yukarda belirtildiği gibi Liman öncesinde tarım ve balıkçılık iken çeşitlendi. Görece kapalı bir toplum yapısı dışa açıldı, değişime uğradı, kentlilerle bütünleşti.

v. Bu yazının asıl konusu ve başlığında sözü edilmiş olup aşağıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere Mahalle arazilerini deniz dalgaları yutmaya başladı.

Kurtuluş
Günlük Siyasi Gazete
25 Ocak 1972
Karaduvar sakinleri dün Başbakan N. Erime ikinci bir telgraf gönderdiler
KARADUVARLILAR, TELGRAFTA, DENİZİN TAHRİBAT YAPTIĞI TARAFA DAHA ÖNCE İNŞA EDİLEN SEDDİN ARKA KISMINDAKİ UFAK TAŞLARIN SÖKÜLÜP TAŞINDIĞINI, TAŞLARIN DALGALARA ENGEL OLAMIYACAĞINI BİLDİRDİLER
Günün Konusu
Mersinde sera inşaatı devam ediyor

Kurtuluş
6 Ocak 1970
Günlük Siyasi Gazete
Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir —ATATÜRK—
İçel Milletvekili M. Arıkan'ın gayretleriyle:
Karaduvar Mahallesi Set inşaatının ikinci kısmıda bu yıl yapılacak
Bayındırlık Bakanı Gülez durumu bir yazıyla İbrahim Kayadelen'e bildirdi

Kurtuluş
25 şubat 1971
Günlük Siyasi Gazete
Ne Mutlu Türküm Diyene
Atatürk
KARADUVAR MAHALLESİNDE İNŞA EDİLMEKTE OLAN MENDİREĞİN UZATILMASI KARARLAŞTIRILDI
Alakalılar konuyla İLGİLİ OLARAK EK Projelerin hazırlandığını bildiriyorlar
Trafik Teşkilatı tarafından çalışmaları yasaklanan
Üç Tekerlekli Bisiklet sürücüleri dün sabah vilayet binasında toplandılar

Kurtuluş
16 Temmuz
Günlük Siyasi Gazete
Tarsus üzüm Bayramı dün kutlandı
6 MİLYON LİRAYA ÇIKACAK OLAN:
KARADUVAR SEDDİ İNŞAATI BÜYÜK Bir Hızla Devam Ediyor
DÜN KARADUVARA GİDEN MİLLETVEKİLİ MAZHAR ARIKAN BELEDİYE BAŞKANI MUHİTTİN UYAR VE AP. İLÇE İDARE HEYETİ MENSUPLARI BUYÜK bir tezahüratla karşılandılar
AP. Merkez ilçe vararına

Karaduvar Mahallesi sahiline yapılacak set ile ilgili *Kurtuluş* gazetesinde çıkan haberler

III. Deniz Dalgalarının Mahalleyi Yutmaya Başlaması ve Sonrası

A. Deniz dalgaları Mahalle arazilerini neden ve nasıl yutmaya başladı?

Mersin Limanı denizdeki yapılarının inşa edilmesiyle Doğu Mendireğine çarpan dalgalar Karaduvar Mahallesi kıyılarına yönelmeye, yolları üzerinde rastladığı güzelim kumsal, verimli arazi, yol, bina, ağaç ne varsa her şeyi önce tahrip etmeye, sonra da yutmaya başladı. Mahallelinin durumun ciddiyetini fark edip çare bulunması için yetkililere sorunlarını anlatıncaya ve yetkililer ikna olup

gereğini yapmaya başlayıncaya kadar yıllar geçmiş, Karaduvar'da deniz, binaları yıkmaya, arazileri bünyesine katmaya devam etmişti. Örneğin Mahalle Muhtarı ve İhtiyar Heyetinin Ocak 1966'da hazırladığı bir "ilmühaber"de 18 ev ve 11.100 metrekare arsanın; Aralık 1966'da hazırladığı bir başka "ilmühaber"de de tarım yapılan verimli araziler hariç 26 ev ve 3 kahvehanenin sular altında kaybolduğu belirtildi.[6] O günleri hatırlayan Süleyman Sevim, toplam 29 evi, yalnızca kendilerine ait 3 dönüm araziyi denizin yuttuğunu, kıyı kenar çizgisinin 30-40 m kadar ötelendiğini belirtti.

B. Mahallenin kurtulması için yapılması gerekenler belliydi ama…

Bu durumda Mahallenin kurtulması için hiç vakit kaybetmeden dalgaları etkisiz hale getirmek gerekiyordu. Dalgaları etkisiz hale getirmenin yolu da denizde, dalgaların sürükleyemeyeceği ve aşamayacağı yığma iri taşlardan (kayalardan) oluşacak bir set yapmaktı. Yapılması gereken belliydi ama özellikle o günün koşullarında hiç de kolay değildi. Çünkü denizde set yaptırma işi merkezi hükümetin yetki ve görev alanındaydı. Setin yapılabilmesi için Mahallelinin Valiliğe başvurması, Valiliğin başvuruyu Bayındırlık Bakanlığına iletmesi, Bayındırlık Bakanlığının Ön Proje hazırlaması ve Projeyi Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına (DPT) göndermesi, DPT'nin Projenin Yıllık Yatırım Programına alınmasını önermesi ve bu önerinin Başbakanın başkanlığında toplanan ilgili bakan ve bürokratlardan oluşan Yüksek Planlama Kurulu'nca onaylanıp Yıllık Yatırım Programında yer alması gerekiyordu. Bu sürecin en zor aşaması da, Projenin Yıllık Yatırım Programına alınmasıydı. Çünkü yatırımlar için öngörülen Merkezi Hükümet bütçesi kısıtlı, Hükümetin Programında yer almasını istediği ve Türkiye'nin her köşesinden dile getirilen ihtiyaçlara yönelik proje sayısı hayli çok olduğundan, yıllık yatırım programlarının şekillenmesinde politikacılar etkili olabiliyordu. Açıkçası, bir yörenin ihtiyacına yönelik bir proje ne kadar acil ve önemli olursa olsun, özellikle iktidardaki partiden siyasetçilerin aracılığı olmadan gerçekleşme sürecinin kendiliğinden ilerlemesi mümkün değildi.

Felaketzedeler bu süreçten bihaberdi ve bu sürecin üstesinden gelebilecek bilgi ve beceriye de sahip değillerdi. En önemli handikapları da ana dilleri Arapça olduğu için yetişkinleri arasında doğru düzgün Türkçe konuşabilenin neredeyse olmaması ve okuryazarlık oranının hayli düşük olmasıydı.

C. Set ile ev ve işyerlerini yaptırma süreci

Karaduvarlıların deniz dalgalarının Mahalledeki tahribatının farkına varmalarından, dalgaları etkisiz hale getirecek setin inşası ve tahrip olan ev ve iş yerlerinin yeniden yapılması ile ilgili süreç aşağıdaki gibi üç başlıkta ele alınmaktadır.

---

[6] Deniz tahribatından zarar görenlerin ad ve soyadları ile tahrip olan taşınmazları hakkında bilgi içeren belgeler. Birincisi Valiliğe sunulan 11 Ocak 1966 tarihli dilekçenin eki, ikincisi ise 1967 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesinin ele alındığı TBMM Bütçe Plan Karma Komisyonu'nun 6 Ocak 1968 günkü toplantısında Komisyon Başkanlığına sunulan Karaduvar'a dair bir takririn ekiydi. Dilekçe ve Takririn amaçlarına dair bilgiler ilerleyen bölümlerde yer almaktadır.

1. Farkına varma ve set projesini Yıllık Yatırım Programına aldırma süreci

Felaketin farkına varılmasından set yaptırma işinin Yıllık Yatırım Programına alınmasına kadar olan süreç şöyle özetlenebilir.

- Mahalleli 1959 yılında, yani Liman inşaatı başladıktan 5 yıl sonra, denizin Mahalle sahilini tahrip etmeye başladığını fark etmiş[7].

- Deniz dalgalarının Karaduvar Mahallesi'ndeki tahribatını yetkililere anlatmaya yönelik en önemli adımın, İbrahim Kayadelen'in, üzerinde 29 Mayıs1973 tarihi bulunan set açılış töreninde yaptığı konuşma notlarına göre, Ağustos 1965'te atıldığı kabul edilebilir. Şöyle ki: 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimleri öncesindeki propaganda çalışmaları kapsamında, Ağustos ayında, aralarında İçel milletvekilleri Mazhar Arıkan, Dr. İhsan Önal ve Sadık Kutay'ın da bulunduğu bir grup, Aziz Altıntaş'ın sahili bütünüyle görebilen kahvehanesinin dam terasında sohbet ederken, Kayadelen, denizin Mahalleye yapmakta olduğu tahribatı milletvekillerine gösterdi ve bir an önce çare bulmanın öneminden söz etti; milletvekilleri de, "Müracaat ediniz, bizler de destekleriz" dedi.

- Mahalleli müracaat edecek, ama nereye? Bilen yok. Önal Ankara'da araştırıp Kayadelen'e 28 Aralık 1965 tarihli mektubuyla bildirdi: "Karaduvar için İmar ve İskân Bakanı ile görüştüm. Gerekli tedbirlerin alınacağını vaat etti. Şimdi hemen Vilayet kanalı ile bir müracaat yapıp Vekâlete bu müracaatı intikal ettirip bana da tarih ve numarasını bildiriniz. Bakan bey derhal tetkik ve projesini yaptırıp mümkün olan yardımı yapacağını vaat etti. Kendisinin bana hususi bir sempatisi var. Zaten istediğiniz şey de bir haktır…"

Kayadelen'nin 22 Ocak 1966 tarihli cevabi mektubuna göre, bu bilgilere dayanarak hazırlanan ve Mahalle Muhtarı ile İhtiyar Heyeti Üyelerinin imzasını taşıyan 11 Ocak 1966 tarihli dilekçe Valiliğe verilerek, set inşa kararının aldırılmasına yönelik resmi başvuru yapıldı. Dilekçe ve eki İlmühaberde, denizin Mahalleye yapmakta olduğu tahribat hakkında bazı bilgiler verildi ve Mahallelinin içinde bulunduğu feci durumdan bir an evvel kurtulması için, [dilekçenin] Bütçe müzakerelerinden önce İmar ve İskân Bakanlığına intikali talep edildi. Valilik, zararın belirlenmesi için dilekçeyi Belediyeye de havale etti. Belediye bir heyetle yerinde inceleme yaptırdı, zararı 300 bin TL olarak belirledi; oysa Mahallelilere göre zarar daha fazlaydı[8].

Dilekçedeki "bütçe müzakerelerinden önce İmar ve İskân Bakanlığına intikali" talebiyle amaçlanan, 1966 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Karma Bütçe-Plan Komisyonu'nda[9] görüşülürken, set yaptırma işini ve bedelini de Bütçeye

[7] Bu bilgi, 1967 Yılı TBMM Bütçe Karma Komisyonuna sunulan Takrirde yer almaktadır.

[8] Aynı mektupta, 5 ay önce dam terasında sohbet edilen kahvehanenin tamamen yıkıldığı bilgisi de verildi.

[9] Türkiye'de 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu 1961-1980 yılları arasında Yasama Organı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı meclisten oluşmaktaydı. Cumhu-

dâhil ettirebilmekti. Ancak bu talep iki açıdan sorunluydu. Birincisi, Dilekçenin, İmar ve İskân Bakanlığına değil, seti yaptıracak olan Bayındırlık Bakanlığına (Demiryollar ve Limanlar İnşaat Reisliği) intikalinin istenmesi gerekirdi. Bu yanlışlığa karşın muhtemelen Valiliğin doğru işlemiyle Mahallelinin dilekçesi Bayındırlık Bakanlığı'na ulaşmış. İkincisi, Dilekçenin Valiliğe verildiği tarihte Karma Bütçe Komisyonu çalışmalarına başlayalı neredeyse bir ay olmuş[10], olasılıkla Bayındırlık Bakanlığının Bütçesi de görüşülmüştü. Ayrıca projesi bile hazırlanmamış, bedeli tahmin edilmemiş, Yıllık Yatırım Programına alınmamış bir işin bedelinin Bütçeye dâhil edilebilmesi normal koşullarda mümkün değildi. Buna göre Dr. Önal'ın aktardığı bilgiler o aşamada tam doğru değildi ve dolayısıyla set yaptırma işi 1966 Yılı Bütçesine dâhil edilemedi ama set yaptırma sürecinin resmen başlamasını sağladı. Denizde set yaptırma işinin hangi bakanlığın işi olduğunu bilmeyen Cumhuriyet Senatosu üyesi Dr. Bilgen mazur görülebilir. Peki, o işin kendi Bakanlığının görev ve yetki alanında olmadığını bilmeden bir senatöre yanlış bilgiler verip savsaklayan dönemin İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu'na ne demeli?

Zamanı boşa geçirme maddi ve manevi bedelinin hayli ağır olduğu böylesi bir işin 1966 Yılı Bütçesine dâhil edilemediyse normalde ertesi yıl (1967 Yılı) Yatırım Programına ve Bütçesine dâhil edilmesi beklenir. Ne yazık ki öyle olmadı. Üstelik Mazhar Arıkan'ın 24 Kasım 1966 tarihli mektubunda belirtildiği üzere[11], Bayındırlık Bakanı Orhan Alp'in, Arıkan'a "Durumu bütün vahametiyle biliyorum. Planlamaya aynı şekil ve sebeple teklif ettim… Müsterih olun, kat'i halledeceğim" demesine karşın Proje 1967 Yatırım Programına ve Bütçesine alınmadı. Niye öyle olduğunu Arıkan, Bakan Alp ve ilgili Daire Başkanı ile görüştükten sonra yazdığı 15 Aralık 1966 tarihli mektubunda belirtmiş: 1967 için Planlamadan müsaade istenmiş ama Planlama 1967 için imkân görmemiş. Bununla birlikte Bakan Alp şöyle bir tavsiyede de bulunmuş: "Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi görüşülürken Komisyon üyelerinden birisine bu iş için 1967 Bütçesine para konulmasını teklif eden bir önerge verdirebilirseniz ve kabul edilirse iyi olur."

Arıkan'ın 15 Aralık 1966 tarihli mektubuna göre kendisi, Bayındırlık Bakanı ile görüştükten sonra İçel Senatörü Talip Özdolay ve Milletvekili Kadir Çetin'le birlikte DPT Müsteşarı Orhan Çapa'nın görüşünü de aldılar. Müsteşar Çapa da

riyet Senatosu Mili Birlik Komitesi Üyeleri, Cumhurbaşkanının seçtiği üyeler ve genel oyla seçilen üyelerden oluşurken, Millet Meclisinin tüm üyeleri şimdilerde olduğu gibi genel oyla doğrudan seçmenler tarafından seçilmekteydi. Otuz beş milletvekiliyle on beş Cumhuriyet Senatosu üyesinden oluşan komisyonlar Karma Komisyon olarak adlandırılıyordu.

[10] 1993 yılına değin mali yıl 1 Mart tarihinde başlar şubat ayı sonunda biterdi. Karma Komisyonda Bütçe görüşmeleri aralık aylarında başlıyordu. 1983 yılından itibaren mali yıl ile takvim yılı aynı zaman dilimlerini kapsar oldu.

[11] Bu makalede, Milletvekili Mazhar Arıkan'ın İbrahim Kayadelen'e yazdığı mektuplara sıkça atıf yapılmaktadır. Bu nedenle, tersi belirtilmedikçe, makalede anılan Arıkan'ın mektuplarının muhatabı Kayadelen'dir.

bu işin önemini vurgulayıp, 1967 Yılı Programının yapıldığını ve tasdikten çıktığını, bu durumda yapılacak iki iş olduğunu belirtmiş. Birincisi, Meclis Bütçe Plan Komisyonu'nda Bayındırlık Bakanlığının bütçesi görüşülürken bu proje ve tutarının (2.800.000 TL) bütçeye konulması. Buradan sonuç alınamazsa ikincisi, Bayındırlık Bakanlığının Şubat ayında bu işin öneminden söz edip Programda tadilat talep etmesi ve bunun Yüksek Planlama Kurulu'nda kabul görmesi.

Bu arada Kayadelen, Karaduvar sakinleri adına Başbakan Demirel'e 5 Ocak 1967 tarihinde mektup yazıp set yaptırma işinin öneminden ve aciliyetinden, işin tutarı olan 2.800.000 liranın büyük bir para olmadığından söz edip işin 1967 Yılı Yatırım Programına alınması için gerekli talimatın verilmesini talep etti.

Arıkan'ın 10 Ocak 1967 tarihli mektubuna göre, Bayındırlık Bakanlığı bütçesi 06 Ocak 1967 günü Karma Komisyon'da görüşüldü, bir önerge ile gerekli teklif yapıldı. Bakanlığın bu işle ilgili Demiryollar ve Limanlar Dairesinin Başkanı, "Bu para verilse dahi 1967 yılı içinde yapma imkânı olmadığını zira Mersin'de inşaat projesi dahi bulunmadığını [belirtip], kendilerinin acil tedbiri derhal alacakları ve bu yıl içinde inşaat projesini de hazırlayıp 1968 için planlamaya yollayacakları" sözünü verdi. Bu durum karşısında Komisyon bir şey yapamadı, zira yetkili teknik daire böyle söylerse elbette netice de böyle olacak. Kendilerinin teklifi ile programda tadilat yapılabilecek.

Buna göre DPT Müsteşarının gösterdiği birinci yoldan sonuç alınamamış; Şubat ayında Bayındırlık Bakanlığı Programda değişiklik teklif etmeyince ikinci yol da denenmemiş oldu. Bakan Alp bu durum kesinleştikten yaklaşık dört ay sonra Arıkan'a yazdığı 16 Haziran 1967 tarihli mektupta bilgi verdi: "… Karaduvar Mahallesi Kıyı Müdafaası inşaatı bütçe kifayetsizliği, keşif ve projelerinin hazır olmaması sebepleriyle bu yıl ele alınamamıştır. … önümüzdeki yıl yapılması üzerinde önemle durulmakta…" Kısacası, milletvekillerinin Bakan ve DPT Müsteşarı ile görüşmeleri ve Mahalleli adına Başbakana yazılan mektup işe yaramadı. Deniz bir yıl daha Karaduvar Mahallesi sakinlerinin arazilerini, evlerini, dükkânlarını kemirmeye devam etti.

Bu bilgilere dayanarak şunlar söylenebilir: i) İçel milletvekilleri ve senatörleri Mahallelinin Valiliğe Ocak ayındaki başvuruları sonrasında aynı yılın sonuna kadar konuyu takip etmemişler. 1966 yılının başından itibaren yetkililerle ilişki kurabilselerdi, 1967 Yılı Yatırım Programının hazırlandığı süreçte etkili olabilselerdi, Proje büyük olasılıkla 1967 Yılı Yatırım Programına alınabilirdi. ii) Bayındırlık Bakanı Orhan Alp, "müsterih olun kat'i halledeceğim" demesine karşın halletmedi. iii) Set yaptırma işinin 1967 Yılı Yatırım Programına alınmamasına katkıda bulunan, en azından göz yuman Bakan Alp, ilgili Daire Başkanı ve DPT Müsteşarı, mevzuatta yeri olan ama pratikte sonuç alınamayacağını bildikleri yolları milletvekillerine göstererek kendilerini o an için kurtarmış, onlarca aileyi boşuna umutlandırmış oldular.

Arıkan yaşanan bu hüsrandan ders çıkarmış olmalı ki sonraki aylarda Projenin 1968 Yılı Yatırım Programına alınmasını sağlamak için işi sıkı tuttu. 17 Ha-

ziran 1967 tarihli mektubunda, Karaduvar işini unutmadığını, Bayındırlık Bakanına en azından 5-6 defa gidip söylediğini; Bakanın da vaatte bulunduğunu belirtti. Ve Arıkan'ın o mektubundaki yönlendirmesiyle Mahalleliler Bakan Alp'e 27 Haziran 1968 tarihli 19 imzalı mektup gönderip, Arıkan'a verdiği cevabı teminat kabul ettiklerini bildirdiler. Bu mektuba Bakan adına ilgili Daire Reis Muavini Hüsnü Okçu imzasıyla verilen 8 Temmuz 1967 tarihli cevapta, 1968 yılında, sahil tahkimatı işinin ele alınması hususunun Devlet Planlama Teşkilatına teklif edildiği belirtildi.

Arıkan işi sıkı tutmaya devam etti. Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi Meclis Genel Kurulu'nda görüşülürken Bakana, Karaduvar işinin 1968 yılında halledilip halledilmeyeceğini yazılı olarak sorduğunu ve Bakanın da Meclis önünde "Karaduvar ıstırabını 1968'de kat'i halledeceğiz; Bütçeye bu iş için 250 bin lira koyduk. Yeteri kadar da ilerde aktarma yapılabilecek" dediğini, şu hale göre senet almış durumda olduklarını 26 Şubat 1968 tarihli mektubunda belirtti. Bakan Alp ayrıca bu soruya 20 Mart 1968 tarihli resmi yazısıyla da cevap verdi. Cevapta işin 1968 Yılı Programında yer aldığını, inşaatın 1968 yılında eksiltmeye çıkarılması için hazırlık çalışmalarının yapıldığını belirtti. Nitekim Proje 1968 Yılı Yatırım Programı'nda 68.E.03.17 numara ve "Mersin Karaduvar Sahil Müdafaası" adı[12] ile yer aldı (DPT, 1968: 110). Bu programda Projenin 1969 yılında tamamlanacağı, Toplam Tutarının 2,8 milyon TL ve 1968 yılı yatırımının 250 bin TL olacağı öngörüldü. Böylece, set inşa sürecinin en zor aşaması, iki yıl gecikme ile aşılabilmiş oldu.

2. Setin ihale ve inşa süreci

Sıra gelmişti Bayındırlık Bakanlığının işi ihale ile yaptırmasına. İhale ilanı 17 Mayıs 1968 günkü *Resmi Gazete*'de (8) "Mersin Karadıvar Köyü Sahil Tahkimatı ve Mersin Limanı Kuzey Doğu İstinat Seddi Onarımı İşi" adıyla ve 2.634.100 TL muhammen keşif bedeliyle yer aldı. İlandan, ihalenin, Karaduvar'a set yapım işi dışında, aynı nitelikteki "Mersin Limanı Kuzey Doğu İstinat Seddinin Onarım" işini de kapsadığı anlaşılmakta. 31 Mayıs 1968 tarihinde yapılan ihaleyi (Dönemin Bayındırlık Bakanı Mukadder Öztekin'in Arıkan'a gönderdiği 11Şubat 1972 tarihli özel mektubuna göre), yüzde 33,43 tenzilat öneren müteahhit Rıza Alpay kazandı.

Bu arada dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Termik Santralin üçüncü ünitesinin temelini atmak için 06 Mayıs 1968 günü, yani ihale ilan tarihinden 11 gün önce Karaduvar Mahallesi'ne geldi. Belli ki Demirel, temel atma gününü, ihale ilanı hazırlık çalışmalarının yapıldığı günlere denk getirmiş. İşin ihale aşamasına geldiğinden habersiz olan Mahalleli de durumlarını Demirel'e arz etmek için hazırlık yapmıştı. Kayadelen'in set açılış günkü notlarına ve İstanbul Milletvekili Tekin Erer'e yazdığı 10 Kasım 1967 tarihli mektuba göre, karşılama heyetinin en önüne yerleştirilen küçük bir çocuk "Demirel Amca Bu Deniz Var Ya,

[12] Set, belgelerde farklı adlarla anıldığından, belgelerin diline mümkün olduğunca sadık kalmak amacıyla, bu yazıda da farklı biçimlerde adlandırılmaktadır.

Evlerimizi Yıkıyor" yazılı bir pankart taşıyordu. Demirel, makam aracından iner inmez karşısında bulduğu o çocuğu okşayıp, "Yavrum mahallenizi yaptıracağım, planları hazırlanıyor" deyince, tüm çocuklar "Demirel amca mahallemizi yaptıracaaak!" diye bağırmaya, karşılamaya gelen kalabalık da alkışlamaya başladı. Demirel Pankartı taşıyan çocuğa "Mahallenizi yaptıracağım" derken Mahallenin sorunlarını bildiğini ve set inşaatına yakında başlanacağını ima ediyor olmalıydı. Bu olaydan sonra Mahalleli setin artık yapılacağına ikna oldu.

İhale sonrasında set inşasına başlandı. Setin, ihale şartnamesinde öngörülen 1500 m uzunluğunun yeterli olamayacağı yapım sürecinde anlaşılınca Mahalleli, 150 m uzatılmasını Bakanlıktan 16 Eylül 1969 tarihli dilekçeyle talep etti. İçel Valisi Nihat Bor'un imzasıyla Karaduvar Mahallesi Muhtarına gönderilen 25 Ekim 1969 tarihli mektuba göre bu talep önce "Tahsisat durumu bakımından ve ayrıca münakit sözleşme şartları da müsait bulunmadığından" ret edildi Ancak daha sonra Arıkan ve diğer bazı milletvekillerinin Bakan Orhan Alp'ten ricaları sonucu (ne de olsa 12 Ekim 1969 günü yapılan Milletvekili Genel Seçimleri arifesiydi), Bakan yetkisi ile işin yüzde 46,36 oranında (813.000 TL) keşif artışı yapılarak set boyunun 150 m uzatılmasına karar verildi.

Set inşası devam ederken önce set ile meskûn saha arasında oluşan boşluğun toprakla doldurulması ve set üstünün toprakla örtülmesi gerektiği, sonra da set boyunun 150 m uzatılmasının da kesin çözüm olamayacağı, bir miktar daha uzatılması gerektiği ortaya çıktı.

İlk ihale kapsamında olmayan dolgu işi için de Bayındırlık Bakanlığına başvuruldu. Bu amaçla Bakan Alp'e 09 Haziran 1969 tarihli ve 29 imzalı mektup gönderildi, Arıkan da 25 Aralık 1969 tarihli mektubuyla yeni Bakan Turgut Y. Gülez'den talebi Karaduvarlılar adına yineledi. Bakan Gülez imzasıyla Kayadelen'e gönderilen 30 Aralık 1969 tarihli yazıda; anroşman arkası dolgu işi 20.000 metreküp mertebesinde, keşif bedeli yaklaşık 550.000 TL, 1970 Mali Yılı Bütçesi sınırlı olduğu ve işin süratle ele alınması gerektiği için, ancak başka imkânlarla (Arıkan'a verilen yazılı bilgiye göre, vatandaş gayreti ve mahalli idareler yardımı ile) mümkün olabileceği cevabı verildi. Kayadelen yine pes etmedi. Set açılış töreninde yaptığı konuşmanın notlarına göre, Başbakan Demirel'in Adana'daki Çukurova Üniversitesi temel atma töreni sonrasında Mersin'in düşman işgalinden kurtuluş töreninde bulunmak için 5 Ocak 1971[13] günü Mersin'e geldiğinde bir fırsatını buldu, hem bu dolgu işiyle ilgili hem de set boyunun bir kez daha uzatılması taleplerini iletti. Demirel bu taleplerin karşılanacağı vaadinde bulundu. Ancak, bu görüşmeden 66 gün sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri Komuta Kademesinin; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç önderliğinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a verdiği, tarihte "12 Mart 1971 Askeri Muhtıra-

[13] Mersin'in Fransız işgalinden Kurtuluş Günü anma törenleri 1984 yılına kadar her yıl 5 Ocak tarihlerinde yapılırdı. Kenan Kayaselçuk'un Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi kayıtlarında yaptığı araştırmalara dayanarak Kurtuluş Günü anma törenleri sonraki yıllarda 3 Ocak tarihlerinde yapılır oldu (Canaran, 2003).

sı" olarak anılan ve Hükümeti istifaya zorlayan muhtırayla Süleyman Demirel Başbakanlıktan ayrıldı, sonrasında Prof. Dr. Nihat Erim başbakanlığındaki ilk hükumet kuruldu. Demirel'in vaatlerini takip etmek olanaksız hale geldi. Mevcut belgelerde, set arkası toprak dolgu işinin nasıl yaptırıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Şimdilerde yol ve kaldırım olan bu alanın muhtemelen Mersin Belediyesi tarafından yaptırılmış olacağı düşünülmektedir.

Set boyunun 150 m uzatılması işi de bitince yüklenicinin ihale kapsamındaki yükümlülüğü tamamlanmış oldu ve 31 Temmuz 1970 tarihinde inşaatın geçici kabulü yapıldı. Ancak Mahalleli set boyunun 100 m daha uzatılmasına ilişkin talebinde ısrarlıydı. Bu iş için, Kayadelen'in Demirel'den talebi dışında Bayındırlık Bakanlığına da başvuruda bulunuldu ve Arıkan yeni Bayındırlık Bakanı Mukadder Öztekin ile görüştü. Tahsisatsızlık nedeniyle bu talep de önce reddedildi. Arıkan'ın 6 Ağustos 1971 tarihli mektubuna göre, sonra bu talebi yineleyen ve dokuz Mahallelinin imzasını taşıyan 16 Temmuz 1971 tarihli mektup; İçel senatörleri Dr. Talip Özdolay, Dr. Lütfi Bilgen ile milletvekilleri Mazhar Arıkan, Turhan Özgüner ve Çetin Yılmaz'ın imzalarını taşıyan ek bir mektupla dönemin Başbakanı Nihat Erim'e ulaştırıldı. Sonuçta Bakan Öztekin Arıkan'a gönderdiği 11 Şubat 1972 tarihli yazıyla sevindirici haberi verdi: "… konunun … arz ettiği önem göz önüne alınarak, … Mersin Limanı sedde onarımı için tefrik olunmuş tahsisatın [yani, aynı ihale kapsamındaki diğer iş için ayrılmış ödeneğin] kullanılması, kısmen de önceden ikmal edilen yapının kesit fazlası anroşmanların kullanılması suretiyle tahkimatın 186 metre [daha] uzatılmak suretiyle ıslahı, … Limanlar V. Bölge Müdürlüğünce emaneten yapılması öngörülmüş, 382.085 lira ödenek 21 Ocak 1972'de Mersin Defterdarlığına gönderilmiştir." İşin bu yöntemle, yani "önceden tamamlanan bölümdeki fazla olduğu düşünülen taşlar kullanılarak" yapılmasının riskli olacağını iddia eden Mahallelinin, Başbakan Erim'e 23 Ocak 1972 tarihli "zata mahsus" telgrafla yaptığı uyarı dikkate alınmadı.

Mahalleyi dalgalardan korumak için 1500 metrelik set projelendirilip bunun önce 150 m uzatılması o da yeterli olmayınca bir kez daha (186 m) uzatılması zorunluluklarının ortaya çıkması; set ile meskûn saha arasında oluşan boşluğun toprakla doldurulması ve set üstünün toprakla örtülmesi işlerinin de ilk ihale kapsamına alınmaması, Bayındırlık Bakanlığındaki ilgili mühendislik hizmetinin yetersizliğini göstermektedir. İhtiyaçlar baştan doğru saptanıp doğru projelendirilip ihale edilebilseydi, Mahalleli iktidar partisi milletvekilleri peşinde, onlar da Bakan ya da başbakan peşinde aylarca koşmayacaktı.

3. Ev ve işyerlerine yeniden kavuşma

Set inşasının tamamlanmasıyla Felaketzedeler mutlu sona ulaşmış olamayacaktı. Çünkü yakınlarının evlerine sığınmış durumdaydılar. Tahrip olan ya da yok olmuş ev ve iş yerlerini yeniden yaptırmaları da gerekiyordu. Set inşaatı henüz tamamlanmamışken bu amaca yönelik de girişimlerde bulundular. Ancak hazırlanmakta olan imar planının tamamlanmasını beklemeleri gerektiğini öğrendiler. Mersin İmar Planı 1969 Yılı Yatırım Programı'nda, İller Bankasının

yeni projeleri arasında, 69K03136034T23033 proje numarası ile yer aldı. Mersin İmar Planı için proje toplam tutarı 166 bin TL, Bitiş Yılı 1971 olarak öngörüldü. Ancak İmar Planı bir yıl gecikmeyle 1972 yılında tamamlanabildi. İmar Planı'nın bir an önce tamamlanması için de siyasetçiler devreye girmek zorunda kaldı.

Kim yol göstermişse, konutlarının ve iş yerlerinin inşasını finanse etmek amacıyla, ilk etapta Ali Yıldırım ve 7 arkadaşı, 29 Ocak 1971 tarihli dilekçeleriyle İmar ve İskân Bakanlığı Tabii Afetler Umum Müdürlüğünün uzun vadeli kredi olanağından yararlanabilmek için, yıkılan mesken ve iş yerlerinin keşif ve tespitinin yapılması talebiyle Valiliğe başvuruda bulundu. Bu talebin akıbetine ve Felaketzedelerin yeni ev ve işyerlerini ne zaman ve nasıl yaptırabildiklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Süleyman Sevim'in ifadesine göre kimse herhangi bir kurumdan yardım alabilmiş değil; herkes kendi bulabildiği kaynaklarla evini/iş yerini yaptırabildi.

D. Emeği geçenler ve süre

Yukarda da belirtildiği gibi Felaketzedelerin bu makalede anlatılan zorlu sürecin üstesinden gelebilmeleri mümkün değildi. Süreci sürükleyen Kayadelen ve Arıkan'dı. Mersin'de yapılması gereken işlerin hepsini Kayadelen yaptı. Ki bunların arasında milletvekillerinin ilgilenmesini sağlama, süreci başından sonuna değin takip etme, Felaketzedeleri yönlendirme, kendisinin ve Felaketzedelerin imzaladığı mektupları/dilekçeleri ve telgrafı bizzat kaleme alma ve daktilo etme, postalama, karşılama töreni düzenleme, pankart hazırlama gibi belgelere yansıyanlar da var yansımayanlar da var. Arıkan, Ankara'daki gelişmeleri yakından izledi, bürokratları ve siyasetçileri ikna etmeye çalıştı, gelişmeleri Kayadelen'e mektupla aktardı ve onu yönlendirdi. Bu nedenlerledir ki, şimdilerde önünde kumsal oluşmuş setin önemli bölümü inşa edilince geceleri rahat uyuma olanağına kavuşan Karaduvarlılar, Arıkan ve Kayadelen'e vefa borçlarını ödeme anlamında sete "Arıkan-Kayadelen" adının verilmesini istediler. Adalet Partisi'nin 26 Temmuz 1970 günü gerçekleştirilen Karaduvar Mahallesi Delege Seçim Toplantısında Süleyman Acar ve dört arkadaşının bu konuda verdiği önerge oy birliği ile kabul edildi ve karar Adalet Partisi Merkez İlçe İdare Heyeti Başkanı Salim Ongun tarafından ertesi günü gönderilen bir telgrafla AP Genel Başkanı ve Başbakan Demirel'e iletildi. Set halen önerilen adla anılmadığından bu kararın uygulanmadığı söylenebilir.

İlgili bölümlerde de belirtildiği gibi, set yapım kararının aldırılmasında, inşa sürecindeki sorunların aşılmasında ve İmar Planı hazırlanma sürecinin hızlandırılmasında Arıkan'ın dışında bazı İçel milletvekilleri ve senatörleri de etkili oldu. Dönemin Bayındırlık Bakanı, İmar ve İskân Bakanı, DPT Müsteşarı ve Bayındırlık Bakanlığındaki ilgili daire başkanı ile en azından toplam 12 görüşme yaptılar; Mecliste 2 adet soru önergesi verdiler, Karma Bütçe-Plan Komisyonuna Proje tutarının 1967 Yılı Bütçesine eklenmesi için bir Komisyon üyesine önerge verdirdiler; 2 başbakan ve 3 Bayındırlık Bakanına konunun önemini ve aciliyetini anlatıp, onların ilgi ve desteklerini istediler.

Verilen bilgilerden de anlaşılabileceği üzere, Felaketzedelerin ve onların temsilcileri siyasetçilerin, bürokratik işlemlerin hızlandırılmasına ve bazı eksikliklerin giderilmesine yönelik yerel ve merkezi yönetim kurumlarındaki sayısız girişimlerine karşın, Felaketzedelerin ev ve iş yerlerine yeniden kavuşabilmeleri, sorunun milletvekillerine aktarılmasından itibaren 7 yıldan fazla zaman aldı. Dalgaların Mahalleyi tahrip etmeye başladığını fark etmelerinden sonra geçen süre ise 13 yıldan fazladır. Ya adı geçen siyasetçiler bu çabaları göstermeselerdi, Karaduvar'ın, yetişkinlerinin eğitim ve Türkçeyi konuşabilme düzeyleri hayli düşük olan sakinleri, Mersin'dekiler bir yana Ankara'daki anlı şanlı bürokrasiye dertlerini nasıl anlatabilir, Mahallelerini yok olmaktan, kendilerini açıkta kalmaktan nasıl kurtarabilirlerdi?

E. Ne için?

Merak edenler olabilir diye son olarak Kayadelen ve Arıkan'ın, Karaduvarlıların sorunlarını çözebilmek için yıllarca koşturmalarının nedeni neydi?" ve "Bu koşturmalarının karşılığında nasıl bir kazanç elde ettiler?" sorularının cevapları da verilmeli. Ne de olsa toplumun büyük çoğunluğunun, karşılığı olmaksızın parmağını bile oynatmadığı günlerdeyiz.

Her ikisi için de birinci sorunun cevabı, elbette öncelikle "içinde yer aldıkları siyasi partinin tüzük ve programında belirlenmiş görüşler doğrultusunda çalışarak Ülkenin kalkınmasına ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına katkıda bulunmak amacıyla görev alınır" anlayışıdır. Set açılış töreninde yaptığı konuşmanın notlarına göre Kayadelen için bir başka neden daha vardı. 1957 yılında, o zamanki statüsü köy olan Karaduvar'da, jandarmanın bir müdahalesi. Muhtemelen Arapça yerine Türkçe konuşulması isteğiyle ilgili olan bu olay sonrasında "Bu mahalleye hayırlı bir iş yapabilmek için yardımcı bir dost ihsan etmesi" konusunda sıkça Allah'a yakardı. Yıllar sonra bulduğu dost da, Mahalleye set yaptırabilmek için çok çaba harcayan İçel Milletvekili Mazhar Arıkan'dı.

İkinci sorunun cevabı da "Yalnızca manevi haz"dır. Öylesine ki, Kayadelen, dükkânına teşekkür için gelen birçok Karaduvarlının vermek istediği, içinde nane, maydanoz vb yeşilliklerin bulunduğu sepetleri bile, tüm ısrarlarına karşın parasını ödemeden almadı. 1940'lı yıllar sonlarında Demokrat Parti içinde başladığı siyaset yaşamını o dönemde iktidar partisi olan Adalet Partisi içinde sürdürüyordu, Merkez ilçe (Mersin) İdare Heyetindeydi. Sonraki yıllarda İl yönetimlerinde de yer aldı. Siyasi partilerin ülke ve toplum yararı için değil kişisel ve/veya grupsal çıkarlar için araç olarak kullanılmasının ve bunların organlarında yer alabilmek için mide bulandıran ayak oyunlarının yaygınlaştığını görünce, 1973 Milletvekili Genel Seçimlerinin hemen sonrasında, siyasi parti çalışmalarına katkıda bulunma çabasından vazgeçti.

Arıkan ise Kayadelen ile yakın ilişkide olan iyi niyetli, mütevazı bir milletvekiliydi. 1960'lı yılların başlarında Mersin'de Cumhuriyet Savcılığı ve ceza hâkimliği yapmıştı. Üç dönem İçel milletvekili olarak görev yaptıktan sonra aynı seçimlerde yeniden aday olmadı. 1978 yılında hayatını kaybetti.

Teşekkür: Babamız (kuyumcu) İbrahim Kayadelen'den kalan belgeleri bugünlere kadar koruyabilen ve bu yazıya önemli katkılarda bulunan kardeşim Av. Hüseyin Kayadelen ile Mersin Limanı yapılması kararıyla ailesinin yaşadığı drama ve denizin Karaduvar'a etkilerine dair anımsadıklarını benimle paylaşan değerli arkadaşım Süleyman Sevim'e teşekkür ederim. Onların katkıları olmasaydı bu makale yazılamazdı.

Ek 1 - Bakan Orhan Alp'e çok imzalı mektup

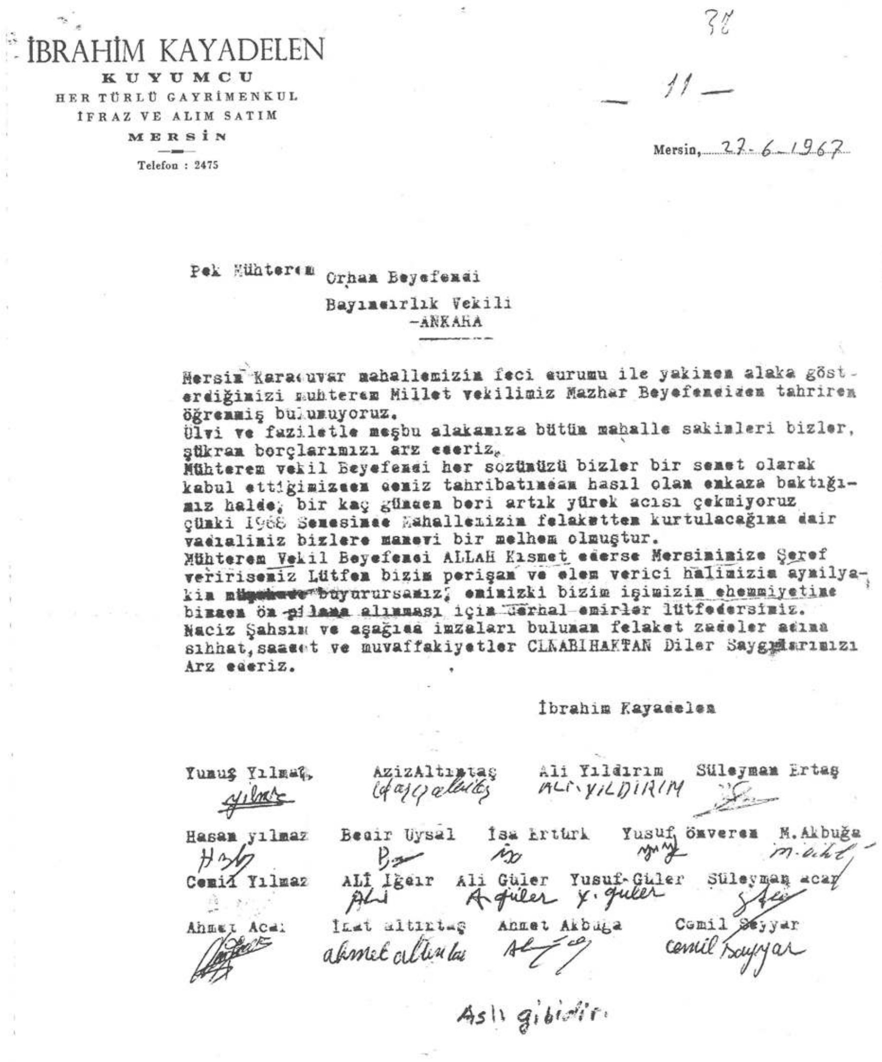

İBRAHİM KAYADELEN
KUYUMCU
HER TÜRLÜ GAYRİMENKUL
İFRAZ VE ALIM SATIM
MERSİN
Telefon : 2475

38

— 11 —

Mersin, 27-6-1967

Pek Muhterem Orhan Beyefendi
Bayındırlık Vekili
-ANKARA

Mersin Karaduvar mahallemizin feci durumu ile yakinen alaka göst-
erdiğinizi muhterem Millet vekilimiz Mazhar Beyefendiden tahriren
öğrenmiş bulunuyoruz.
Ülvi ve faziletle meşbu alakanıza bütün mahalle sakinleri bizler,
şükran borçlarımızı arz ederiz.
Muhterem vekil Beyefendi her sözünüzü bizler bir senet olarak
kabul ettiğimizden deniz tahribatından hasıl olan enkaza baktığı-
mız halde, bir kaç günden beri artık yürek acısı çekmiyoruz
çünki 1968 Senesinde Mahallemizin felaketten kurtulacağına dair
vadıaliniz bizlere manevi bir melhem olmuştur.
Muhterem Vekil Beyefendi ALLAH Kısmet ederse Mersinimize Şeref
verirseniz Lütfen bizim perişan ve elem verici halimizin ayniyle-
kin ~~müşahade~~ buyurursanız; eminizki bizim işimizin ehemmiyetine
binaen ön ~~plana~~ alınması için derhal emirler lütfedersiniz.
Naciz Şahsım ve aşağıda imzaları bulunan felaket zedeler adına
sıhhat, saadet ve muvaffakiyetler CENABIHAKTAN Diler Saygılarımızı
Arz ederiz.

İbrahim Kayadelen

Yunuş Yılmaz	AzizAltıntaş	Ali Yıldırım	Süleyman Ertaş	
Hasan yılmaz	Bedir Uysal	İsa Ertürk	Yusuf Önveren	M.Akbuğa
Cemil Yılmaz	ALİ İğdır	Ali Güler	Yusuf-Güler	Süleyman acar
Ahmet Acar	İnat altıntaş	Ahmet Akbuğa	Cemil Seyyar	

Aslı gibidir.

Ek 2 - Bakan Turgut Y. Gülez'in Kayadelen'e dolgu yapılamaz mektubu

T.C.
BAYINDIRLIK BAKANLIĞI
DİLEK VEYA BİLGİ İSTEME
CEVAP FORMU

25

27/11/1969 FORM : 2

No. : M-176

Tarih : 30-12-1969

Dilekte bulunan veya bilgi istiyenin :

Adı, Soyadı :	Meslek ve Unvanı :	Cevaplandıran Daire :
Mazhar ARIKAN	İçel Milletvekili	Demiryollar ve Limanlar İnşaat Reisliği

Adresi :	Talebin :	
Türkiye Büyük Millet Meclisi	No. sı : 0176	Tarihi : 25.12.969

Dilek veya bilginin iletilmesi istenen şahsın :

Adı, Soyadı :	Adresi :
İbrahim KAYADELEN	Kuyumcu - Büyük Otel Pasajı MERSİN

TALEP ÖZETİ : Mersin - Karaduvar mahallesi kıyı tahkimatı Hk.

Mersin - Karaduvar mahallesi kıyı tahkimatı işi halen devam etmektedir. (Takriben 2 800 000 lira keşif bedelli)

Ancak 1970 malî yılı bütçesinin sınırlı olması ve 1970 malî yılına kadar hiçbir imkân bulunmaması sebebi ile anroşman arkasının süratle ele alınmasının ancak başka imkânlarla mümkün olabileceği belirtilmiştir.

Mezkûr dolgu işi 20 000 m^3 mertebesinde olup takribi keşif bedeli 550 000 liradır. Bu işe derhal başlanması ödenek imkânsızlığı sebebi ile mümkün değildir. 1970 Malî yılı içinde inşaatın emniyeti için gerekli imkân aranacaktır.

Bilgilerinizi rica ederim.

Turgut Y. Gülez
Bayındırlık Bakanı

Ek 3 - Bakan Mukadder Öztekin'in Arıkan'a son uzatma mektubu

BAYINDIRLIK BAKANLIĞI
Hususi

186

11 Şubat 1972

Sayın Mazhar ARIKAN
İçel Milletvekili

Ankara.

Görüşmemizde bahis konusu edilen hususu tetkik ettirdim.

1. Mersin Karaduvar sahil tahkimatı 24.7.1968 tarihinde 2.634.100.- lira keşif bedeli üzerinden % 33,43 tenzilâtla müteahhit Rıza Alpay'a ihale edilmiş, bilâhare 150 m. boy uzatılmasından dolayı % 46.36 keşif artışı da olarak 31.7.1970 tarihinde geçici kabulü yapılmıştır.

2. 1971 Yılında Bakanlığımıza yapının boyunun uzatılması ile ilgili muhtelif talepler vuku bulmuş ise de, tahsisatsızlık nedeniyle temdit imkânı bulunamamıştır.

3. Nihayet konunun mevcut yapılar bakımından arzettiği önem gözönüne alınarak, Ulaştırma Sektöründe Mersin Limanı sedde onarımı için tefrik olunmuş tahsisatın kullanılması, kısmen de önceden ikmal edilen yapının kesit fazlası anroşmanlarının kullanılması suretiyle tahkimatın 186. metre uzatılmak suretiyle ıslahı Bakanlığın 13.1.1972 gün ve 1547 sayılı olur emirleri gereği Limanlar V. Bölge Müdürlüğünce emaneten yapılması öngörülmüş, 382.085.- lira ödenek 21.1.1972 de Mersin Defterdarlığına gönderilmiştir.

Bilginizi rica eder, saygılarımı sunarım.

Mukadder ÖZTEKİN
BAYINDIRLIK BAKANI

Kaynakça

Canaran, Necdet, "Çete Bayramı", *Sesimiz gazetesi,* Silifke (3 Ocak 2023). Aktaran: https://www.yumuktepe.com/cete-bayrami-necdet-canaran/ (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2025)

Doğan, Aylin, "Mersin Limanı ve Mersin Kenti Üzerine Genel Bir İnceleme", *Journal of Current Researches on Social Scienses*, 1 (2018), 117-150.

Efendi, Habeeb Risk Allah, *The Thisle and the Cedar of Lebanon*, Second Edition. London: Wertheimer and Co.,1854, http://books.google.com/ (Erişim tarihi 14 Kasım 2016)

Eşiyok, B. Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye* 266 (2010), 67-108.

Galip et-Tavil, Muhammed Emin. *Arap Alevileri Tarihi*, çev. İsmail Özdemir. Adana: Karahan Kitapevi, 3. Baskı, 2015.

Kayadelen, Mehmet, "Mersin'in Kuruluş Dönemine İlişkin Mevcut Tezlerin İrdelenmesi", *Kebikeç* 47 (2019): 383-416.

Mazak, Mehmet (Ed.), *Osmanlı Deniz Ticaretinin Yükselen Değeri Mersin (1812-1922)*, Mersin: Mersin Deniz Ticaret Odası, 2013.

Samırkaş Komşu, Meryem ve diğerleri, "Karaduvar'ın Sakin Şehir Modeline Göre Swot Analizi", *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research,* 4 (2019): 672-688.

Texier, Charles, *Asie Mineure, Description Géographique, Lustoriqueet Archéologique Des Provinces et Villes de la Chersonnese D'Asie,* Paris: 1862.

Tuncel, Metin, "Mersin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: 2004, 212-215.

Varlık, Bülent, *Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi*, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği, 1977.

Resmi Kaynaklar

Devlet Planlama Müsteşarlığı, *1968*, *1969* ve *1970 Yılı Yatırım Projeleri.*

Resmi Gazete, 17 Mayıs1968, sayı: 12901, 8.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, *28.09.2020 tarih ve 12763 nolu Karar*, https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/106571,mersin-ili-akdeniz-ilcesi-karaduvar-mahallesi-karaduvar-.pdf?0. (Erişim Tarihi: 13 Şubat 2025)

İnternet Kaynakları

Akdeniz Belediyesi, *Tarihi Mekânlar*, https://www.akdeniz.bel.tr/tarihimekanlar.html. (Erişim Tarihi: 29 Aralık 2024)

Mersin Limanı, *Tarihçe* https://www.mersinport.com.tr/tr/hakkimizda/detay/Tarihce/14/2/0. (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024)

Wikipedia, *Mersin Limanı,* https://tr.wikipedia.org/wiki/Mersin_Liman%C4%B1 (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024)

Türkiye İstatistik Kurumu, *Adrese Dayalı Nüfus Sistemleri*,

https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2025)

Süleyman Sevim ile kişisel görüşme (10 Aralık 2024).

Öz: Bu makale, Karaduvar Mahallesi'nin (Mersin/Akdeniz) 1960'lı yıllarda yok olmaktan kurtuluşunu konu edinmektedir. Mersin Limanı'nın denizdeki yapılarının inşa edilmesiyle Doğu Mendireğine çarpan dalgalar Karaduvar kıyılarına yönelmeye, önüne çıkan ne varsa önce tahrip etmeye, sonra da yutmaya başladı. Tahribatın daha fazla olmaması için devletin mahalle önüne denizde bir set yaptırması gerekiyordu. Ancak yetişkinlerinin eğitim düzeyi

düşük, ana dilleri Arapça olan Felaketzedeler bu işin bürokraside takibini yapabilecek yeterli bilgi ve beceriye sahip değildi. Sorunun çözümü, siyasetçilerin yakından takip etmesine karşın 7 yıldan fazla zaman aldı.

Anahtar sözcükler: Mersin, Akdeniz ilçesi, Karaduvar Mahallesi, Mersin Limanı.

How Did Mersin's Karaduvar Neighbourhood Saved Being Destroyed?

Abstract: This article focuses on the preservation of Karaduvar Neighbourhood (Mersin/Akdeniz) from destruction in the 1960s. After the construction of Mersin Port's seaward structures, waves striking the Eastern Breakwater began shifting toward the Karaduvar coast, initially causing damage and eventually engulfing everything in their path. To prevent further devastation, the state needed to construct a seawall in front of the Neighbourhood. However, the adults among the victims of the disaster had a low level of education and their mother tongue was Arabic, and they did not have sufficient knowledge and skills to follow up this matter in the bureaucracy. Despite the involvement of politicians, resolving the issue took more than seven years.

Keywords: Mersin, Akdeniz district, Karaduvar Neighbourhood, Mersin Port.

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

YENİ BAŞTAN
"Sosyalist Kültür Gazetesi"
(İstanbul/30 Haziran 1950-24 Temmuz 1950)

M. Bülent VARLIK*

Aziz Nesin, neredeyse tek başına yayınladığı *Başdan*'ın kapanmasından bir buçuk yıl sonra, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin hemen ardından *Yeni Baştan* gazetesini yayınlamaya başlar[1].

I. Biçimsel Özellikler

Yeni Baştan, "Türkiye'de sosyalizmi yayar haftalık gazete" olarak İstanbul'da yayın hayatına başlar. Bu üst-başlık ikinci sayıdan itibaren "Türkiye'de sosyalist kültürü yayar haftalık gazete" olarak değiştirilir. İlk üç sayısı Cumartesi günleri, son sayısı ise Pazartesi günü yayınlanan gazete, *Başdan*'ın devamı olarak kabul edildiği için (27)-1 başlangıç sayısı ile yayın hayatına başlar.

Gazetenin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Mustafa [Sami] Büyükalp'dir. 8 sayfa olan gazetenin fiyatı 25 kuruş olup dizgi ve baskısı Osmanbey Matbaası'nda yapılır.

* İktisatçı / ORCID: 0000-0003-3855-2081 / mbvarlik@gmail.com

[1] *Yeni Baştan*'ın hiçbir sayısı Türkiye'deki kütüphanelerde bulunmamaktadır. Arşivimizde eksik olan 3. sayıyı kullanmamıza imkân sağlayan Ali Nesin, Taner Akçam ve Süleyman Cihangiroğlu ile Kerim Sadi hakkında bilgi veren Bülent Erdem'e teşekkür ederim. Derginin tam koleksiyonu University of Chicago'da mevcuttur.

II. Amaç ve Yayın Politikası

(27)-1. sayıda, *Başdan* gazetesinin 9 Temmuz 1948 tarihine yayınlanan ilk sayısındaki "önsöz" tekrarlanır, sadece son bir satır olarak "Ve işte yeni baştan konuşuyoruz" cümlesi eklenir[2].

Ancak, Aziz Nesin yine ilk sayıda kaleme aldığı bir yazıda 1948 yılında Bursa'dan sürgünden döndükten sonra *Başdan* gazetesini yayınladığını belirterek 27 sayı süren bu yayının bir muhasebesini yapar ve ardından "on yedi ay sonra *Başdan*'ı *Yeni Baştan* ismi ile çıkarıyoruz" diyerek yeni yayının amacını şu satırlarla açıklar:

> *Yeni Baştan* gazetesi Türkiye'de sosyalizmi yaymak maksadı ile çıkıyor. Dünyanın sosyalizme doğru gittiği artık açık bir gerçektir. Namuslu münevverlerin bunu anlamamaları için, gözlerini gerçeğe kapamış olmaları lâzımdır. Memleketimizin ve halkımızın menfaati de bir sosyalist Dünya nizamı içinde yer alması ile mümkündür.
>
> Maalesef sosyalizmi öğrenmek için ana kitaplardan mahrumuz. İşte, *Yeni Baştan* bir yandan bu ana eserlerin tercümelerini vermeğe çalışırken, bir yandan bu fikirlerin asıl geniş halk tabakasına yayılmasını ve dünya ve yurt içi olayları sosyalistçe bir görüşe aydınlatmağa uğraşacaktır.
>
> Şunu kabul etmeliyiz ki, Marksizm'i onun düşmanlarının da bilmeğe, öğrenmeğe şiddetle ihtiyaçları vardır. Aksi halde neye dost ve neye düşman olduklarını bilmeyenlerin kör döğüşünden başka bir şey olmayan bugünkü acıklı hal sürüp gidecektir.
>
> Bütün çalışmalarımız, bir ferdi olmakla hayatımızın tek şerefini duyduğumuz halkımıza faydalı olmaktır.
>
> Bütün hayatımız ve bütün bu işlerimiz meydanda iken, hâlâ dedikodu, fis-kos ve türlü yavelerle her müsbet hareketi kösteklemek, baltalamak isteyenleri umumi efkâr önünde vicdanları ile başbaşa bırakıyoruz.
>
> İnsanlara nasıl dedi-kodu yaptın, nasıl esnedin diye sorulmaz! Ne iş yaptın? diye sorulur!
>
> Aynı dâvaya inanmış bütün arkadaşlarımıza samimi olarak sayfalarımız açıktır. Uzaktan tenkitleri ile müsbet bir iş yapmış olamazlar. Bütün arkadaşlarımızın bu gazetenin istenilen şekilde çıkabilmesi için yardımlarını esirgemiyeceklerini umuyoruz![3].

---

[2] "Özümüz ve Sözümüz", *Yeni Baştan*, 30 Haziran 1950, No: (27)-1, s: 1. *Başdan* hakkında geniş bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "Başdan/Tek Kişilik Muhalefet Gazetesi-(İstanbul/9 Temmuz 1948-4 Şubat 1949)", *Kebikeç*, No: 57, 2024, ss: 119-138.

[3] Aziz Nesin; "*Başdan* ve *Yeni Baştan*/Bıraktığımız Yerden Başlıyoruz", *Yeni Baştan*, No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 4. *Yeni Baştan*'dan ve gazetelerden yapılan alıntılarda çok küçük düzeltmelerin dışında özgün metne sadık kalınmıştır.

Türkiyede Sosyalizmi yayan haftalık Gazete

Yeni Baştan

TÜSTAV ARŞİV BELGESİ

Cumartesi günleri çıkar * Yıl: 2 - Sayı: (27) - 1 * 30/Haziran/1950 * Sahibi ve Yazı işlerini fiilen idare eden: Mustafa Büyükalp * Fiatı: 25 kuruş * Abone: Yıllığı 12 - 6 aylığı 6 lira * Adres: Çemberlitaş Cami Sokak No: 59 İst. Tel: 21131 * Dizgi ve Baskı: Osmanbey Matbaası.

Grev meselesi karşısında İnönü ve Celâl Bayar

(C.H.P. Genel Başkanı) İnönü, Taksim meydanında, ücretle tutulmuş alkışçılarının ortasında verdiği seçim nutkunda, (Grev hakkının bu günkü şartlar altında memleketimizin bünyesine zarar verecek bir mahiyet taşıdığını, fakat ileride işçilere bu hakkın verilmesi düşünülebileceğini) söylüyordu.

Bu suretle milyonlarca endüstri ve toprak işçisi vatandaşın (oy) unu istemek için kürsülerin üstünde şehir şehir dolaşan eski (millî Şef), «demokrasi yoluna girdikten» beş yıl sonra, hâlâ, korporatif devlete temel olan faşist İtalyan kanunlarına ve Hitler'in saltanat devrindeki Alman iş Kod'una sadakatle sarılarak, grev yasağında ayak diriyor; demokratik hak ve hürriyetlerin tanınmasında fiilen bir arpa boyu ilerlemek istemediğini dünyaya ilân ediyordu.

«Düşünüyoruz!», demiyordu. Hattâ, düşüneceğiz bile diyemiyor; istikbâl a-ğzını tasrif ciyanmertliğini bile gösteremiyordu.

Yurttaşları köle farzeden mutlak bir hükümdar edası ile lütfen ve mürüvvetten (ileride düşünebileceğiz!) diye vait buyuruyordu. Realitelerin inkârı demek oolan bu sözler, taş kesilmiş bir dimağın mahsullerinden başka bir şey olamazdı. Ve ancak dalkavukları tarafından Aristo ve Eflâtun'a benzetilen bir (diktatörcük) ün nutkunda yer bulabilirdi. Bir hafta geçmeden, C.H.P., uzun bir dağılış ve çözülüş seyri sonunda, seçim bozgununa uğradı

Pragramı —daha doğrusu programsızlığı— kurucularının siyasî mazisi, rehber kadrolarının sosyal kökleri ve (Hürriyet Misakı) nın câzibesi ile sürüklenen alacalı yığınların ekonomik menfaatleri ve sınıf durumları bakımından çağdaş sosyetelere has bir partiden ziyade gayr-i mütecanis bir amalgam ve geçici bir muhalefet bloku olan D. P. nin lideri Celâl Bayara gelince, o, seçim propagandalarında, liberal bir jest takınarak, formel grev hakkını kabul etmiş görünüyor; ve kendi Partisi iktidara geçtiği takdirde işçilere bu hakkı vereceğini) söylüyordu.

Bugün D. P. iktidardadır.

(Devamı: 6 ncı sayfada)

Kapitâl ve Karl Marx

"Kapitâl„ tercümesinin 45 senelik mazisi

MARKSİZM'in ana kitabı olan KAPİTAL hemen bütün medeni dünya dillerine tercüme edildiği halde, kitabın yazılışından aşağı yukarı bir asır geçmiş olmasına rağmen, henüz Türkçeye tam kitap halinde tercüme edilememiştir. Bunun sebeplerini başka bir yazımızla açıklamağa çalışacağız.

Gelecek sayımızda başka memleketlerde ve Türkiyede KAPİTAL'in tercümesi için yapılan çalışmalara dair bir inceleme yazısı bulacaksınız. Ondan sonra da, asıl (KAPİTAL) in tercümesini okuyucularımıza vermeğe başlıyacağız. Gazetemizdeki KAPİTAL tefrikası altlarında numaraları bulunan kitap sayfaları halinde verileceği için, istiyen okuyucularımız, bu sayfaları bir araya getirip, KAPİTAL'i kitap halinde ciltleyebileceklerdir.

Kapitâl'in Türkçeye çevrilmesi için çalışmaların kırk beş senelik bir geçmişi vardır. 2 Eylûl 1326 tarihli İŞTİRAK gazetesinin 20 nci sayısında Alyans Mektebi Müdürü İsrail Efendinin (Nasıl çalışmalıyız?) başlıklı yazısı 45 sene evvelki fikirler de olsa, bugün de tazeliğini muhafaza ettiği ve Kapital'in nasıl tercüme edilmesinin gerektiği hakkında bize bir fikir verdiği için, bu yazıyı aynen alıyoruz;

Aşağıdaki yazı, aslı bozulmadan bugünkü dile çevrilmiştir.

Sosyalist olarak ortaya atılan mücahitleri tanımam. Arasına katılmakla iftihar ettiğim bu içtimal meslek'in gerçeklerini ve nâzariyelerini ne dereceye kadar bildiklerini de bilmem. İçtihat kapılarını ne tarafa açtılar, nasıl ve ne yolda çalışacaklar, doğduran doğruya çalışan sınıfın gasbedilmiş haklarını, seçkin sınıfın ve sermayedarların itisafatına karşı ateş saçan bir lisanla mı müdafaa edecekler? Yoksa çalışma ibrelerini mahdut bir daire içinde dolaştırarak (**sosyalizm**) e Türkiyede dahi bir varlık, bir uzviyet vermeğe mi çalışacaklar? Bütün bunları ileride göreceğimiz eserler ve meyvalarla öğreneceğiz. Fakat eserlerini okuduğum, ancak aynı meslekten olduğum halde kendilerile görüşmediğim arkadaşlara arzetmek isterim ki, âdil olan fikirlerimizin yayılmasında gayet sistematik, muntazam bir hareket hattı tutmamız, hem iştirakçi mesleğimiz, hem de muhitimizin şartlarının iktizasındandır.

Mesleğimiz ulvi ve mukaddes olduğu kadar, büyük ve müthiştir!. Bütün insan cemiyetinin inkılâbı maksadını güttüğünden, bunun fennî kısımlarını bilmiyen cahiller, bazı malûmatfüruş kimselerin, yahut hakikat düşmanı menfaatperestlerin yalan yanlış anlattıklarına kapıldıkları için yalnız (sosyalizm) kelimesini işitmekten bile korkuyorlar.

Böyleleri, yalnız Osmanlı Meşrutiyetini meydana getiren muhterem partiyi tanıdıklarından, o partinin porgramından başka bir takım fikirler beslediğimizi görerek âdeta bizi Meşrutiyet aleyhdarlığı, irtica taraftarlığı ile suçlandıranlar da yok değildir. Hem bunların böyle düşünmeğe hakları var. Zira kendilerinde değil (sosyalizm) gibi zamanımız medeniyetinin en ileri bir içtimaî felsefefennî ve siyasî fikir namına en âdi bir şeyi anlayacak kabiliyet hiç mi, hiç yok... Muhitimizdeki avâm insanlara bugün okuyup yazmanın faydasını anlatabilirsek bize ne mutlu!.

Avâmın işçi kısmı vakıa yol göstermemize muhtaçtır. Fakat hiç bir zaman unutmamalıyız ki, işçiler açık haklarının müdafaası sırasında bilgili, zeki, faal, müteşebbis, tecrübeli mücadelecilerin yardımına daha ziyade ihtiyaç duyar. Ve bu kudretli vatan öncülerini meydana getirmeyince, amele ordusuna her ne suretle olursa olsun hareket emri vermek af olunmaz bir hata olur!

Zulme, gadre, diktatörlüğe karşı işçilerin kalbinde bir ayaklanma hissi, bir mukavemet duygusu uyandırmak kadar adâletli, haklı bir şey düşünülemez! Evet! Fakat, bu hususta bir metod, başarıya ulaştıran bir prensip takip etmek de, en büyük şarttır.

Mesleğimizin içine aldığı yüksek hakikatları hazmetmek kabiliyet ve istidadı olmayanlara, emel ve fikirlerimizi telkine uğraşmıyalım, zira bundan menfaat yerine mazarrat hasıl olur. İşte bunun için, en evvel milletin beyni olan mütefekkir gençlerden sosyalizm havasile dolu bir felsefî muhit meydana getirmeğe çalışalım. Elimizden geldiği kadar burjuva nazariyelerini çürütecek esas içtimaî ve iktisadî kaideleri durmadan yayarak, bütün makalelerimizin hukukî, siyasî ve içtimaî birer inceleme mahsulü olması için uğraşalım. Hattâ Karl Marks, Lassal, La Farg, Bebel, Jores gibi büyüklerin seçme eserlerini türkçeye tercüme etmek üzere kudretli ve Fransızcayı iyi bilen arkadaşlarımızdan bir tercüme heyeti kurulması meselesi bence propagandamızın esaslı ve sağlam olması için en birinci, bir ihtiyaç olarak meydandadır. Çünkü Türkiyemizde sosyalizmin ancak ismi vardır. Bir de, zenginin malını fakirlere vermek diye yanlış bir anlayış... Partimizin ruhunu teşkil edecek bu felsefî binayı meydana getirmek, sonra o güneş saçan merkezden halkın kalbine adâlet ve hak ışıklarını göndermek lâzımdır.

Neşriyatımızda aslâ ilim ve

(Devamı: 6 ncı sahifede)

Karl Marks

Özümüz ve Sözümüz

9/temmuz/1948 yılında çıkan (BAŞDAN) gazetesinin ilk sayısında önsöz olarak şunlar yazılmıştı:

Özümüz, sözümüz birdir. İlk sözümüz son sözümüzdür. Milletin hayrına olduğuna inandığımız fikirlerimizden ne döndük, ne döneriz!.

Ne paramıza pulumuza, ne Amerikadan eglmiş kız oğlan kız baskı makinelerimize, ne de her satırımızla yere çaldığımız kodamanlara güveniyoruz.

Bütün cesaretimizi, azmimizi, bağlı olduğumuz fikirlerin kuvvetinden ve halktan alıyoruz. Şimdiye kadar muvaffak olduk, yine de olacağız.

Bir çok gazeteler gibi, daha çıkmadan Partiler vasıtasile aboneler toplamadık, ilânlar almadık. Çünkü bu gazete, büyük adamlara, partilere, hükûmete, yabancılara satılmaz! Yalnız onu okuyanlar tarafından alınır.

Şimdiye kadar çıkardığımız gazetelerin uğradığı âkibetlerin bir kısmı okuyucularımızca da bilinir. Fakat ölmedik, işte elimizde kalem yine meydandayız. Ve işte yeni baştan konuşuyoruz.

Yeni Baştan'ın 9 Temmuz 1948 tarihine yayınlanan (27)-1. Sayısının ilk sayfası

[TÜSTAV - Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Arşivi]

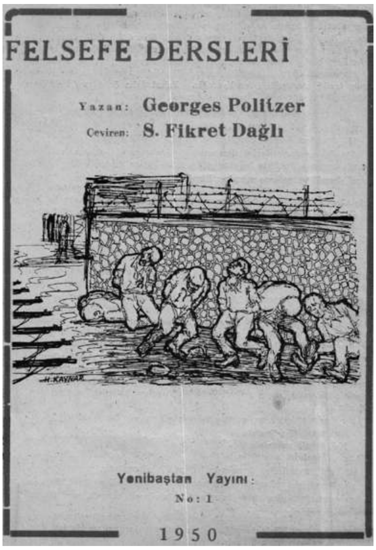

III. İçerik Üzerine Bir Not

Yeni Baştan da dikkati çeken bir husus, Georges Politzer'in *Felsefe Dersleri* adlı eserinin ilk sayıdan itibaren yayınlanmasıdır. Gazetenin son sayfası edebi eserlere ayrılmıştır.

IV. Yazarlar ve Sanatçılar

Yeni Baştan'ın kısa süren yayın hayatında yazanlar arasında Muzaffer Faik Amaç, Nevzat Baksı, S. H. Briskent, Orhan Kemal, Sabri Soran, Refik Topkan[4] gibi isimler bulunmaktadır. Yılmaz Gruda'nın bir şiiri A. Yılmaz Arkon imzası ile yayınlanır. Bedri Eyim ve İsmail Pekcan imzaları da Kerim Sadi'ye aittir.

İlk sayıda H. Kaynar'ın biri Karl Marx'ın portresi olmak üzere iki deseni yayınlanır. İkinci sayıda da Kemal Sönmezler[5] imzalı bir desen bulunur. Dördüncü sayıda ise II. Meşrutiyet döneminden karikatürist Rıfkı'nın imzasını taşıyan ve *Aydede* dergisinde yayınlanan İştirakçi Hilmi ile ilgili bir karikatüre yer verilir.

V. Derginin Kapanışı

Yeni Başdan özellikle "sol" düşünceye karşı artan baskılar sonucu dört sayı yayınlandıktan sonra kapanır. Dördüncü sayının yayınlanmasından hemen sonra Ağustos 1950 başında gazete hakkında dava açılır[6].

---

[4] Refik Topkan'ın *Rüzgârın Kopardıkları* adlı kitabı Nail Çakırhan'ın yönettiği Yeni Kitapçı tarafından 1938'de yayınlanır. Yazarın "şiir, nesir, hikâye, tiyatro" ile ilgili yazılarının toplandığı kitabın kapağını Ali Suavi [Sonar] tasarlar. TBMM'nin 2 Haziran 1948 tarihli birleşiminde Emin Soysal'ın Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi'nde komünist propagandası yapan öğrenciler hakkındaki sorusuna cevap veren Tarım Bakanı Tahsin Coşkan, Öğrenci İşleri Bürosu'nda çalışan Refik Topkan'ın "öteden beri şüphe altında bulunduğunu ve polisçe de tanındığını", "solcu bir memur" olduğunu, öğrenciler arasında "komünist" olarak bilindiğini, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden uzaklaştırılması için talepte bulunulduğunu açıklar. Bkz: *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, c: 12, TBMM Basımevi, Ankara-1948, s: 8.

[5] Hakkında kısa bilgi için bkz: Rasih Nuri İleri; "Ressam Kemal Sönmezler", *Sanat Çevresi*, No: 84, Ekim-1985, ss: 54-56.

[6] "Rejim Aleyhinde Neşriyat", *Ulus*, 8 Ağustos 1950'den aktaran Ayşe Elif Emre Kaya; "Demokrat Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri: Cumhuriyet, Ulus, Zafer Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme", *Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu/(21-22 Ekim 2010)*, İstanbul Üniv. yay., [İstanbul-t.y.], s: 160

Bu süreçte Nâzım Hikmet Fransa'ya, Zekeriya Sertel ve Aziz Nesin İtalya'ya gitmek için pasaport çıkartmak üzere yetkili makamlara müracaatta bulunur[7]. Dönemin Emniyet Genel Müdürü bu gelişmeyi doğrular ve basına yaptığı açıklamada "… sol temayülleri ile tanınmış bazı kimselerin dış memleketler için pasaport istedikleri doğrudur. Bunların gitmelerine engel olacak kanuni bir mesnet bulunmadığı gibi esasen böyle bir harekette de fayda melhuz değildir. Bilâkis memleketi terketmeleri umumi menfaata daha uygundur" der[8].

(Desen: Kemal SÖNMEZLER)

Bu arada, *Yeni Baştan*'da imzasız olarak yayınlanan iki makalede (bu makalelerden biri 'İşçi Üniversitesi ve Politzer' başlığını taşımaktadır), komünizm propagandası yapıldığı gerekçesi ile gazetenin sahibi Mustafa Sami Büyükalp gözaltına alınır. M. Sami Büyükalp sorgusunda "suçu istilzam eden bazı imzasız yazıların Aziz Nesin tarafından yazıldığını" söyler. Bunun üzerine savcılık Aziz Nesin hakkında "gıyabi tevkif" kararı alır[9]. Bu kararın alınmasının hemen sonrasında Aziz Nesin 21 Eylül 1950'de Beyrut'a gitmek için bindiği Anafarta vapurundan İskenderun'da inince yakalanır[10]. Aziz Nesin, "savcılıkça kesilmiş bir tevkif müzekkeresinin infazı için" İstanbul'a getirilir ve Sultan Ahmet ceza evine sevkedilir[11].

Kasım 1950 başında "milli menfaatlere aykırı neşriyat yaptıkları iddiasıyla Aziz Nesin, Kerim Sadi ve Mustafa Sami Büyükalp" ağır ceza mahkemesine verilir; M. Sami Büyükalp daha önce verdiği ifadesini değiştirerek Aziz Nesin'in imzasız yazılarda bir sorumluluğu olmadığını söyler[12]. Gazetelerde yer alan haberlere göre;

> Komünistlik propagandası yapmak ve millî hisleri rencide eder mahiyette neşriyatta bulunmak suçlarından tevkif edilmiş olan 'Yeni Baştan' dergisi sahip ve yazı işleri müdürü Mustafa Sami Büyükalp ile muharrirlerden

[7] "N. Hikmet, Zekeriyya Sertel ve Aziz Nesin Pasaport Çıkarıyorlar", *Vatan*, 29 Ağustos 1950.

[8] "Emniyet Umum Müdürünün Beyanatı", *Yeni İstanbul*, 6 Eylül 1950.

[9] "Serteller Romaya Gitti", *Vatan*, 19 Eylül 1950.

[10] "Aziz Nesin Hakkında Gıyabî Tevkif Kararı", *Vatan*, 23 Eylül 1950.

[11] "Aziz Nesin Şehrimize Getirildi", *Akşam*, 27 Eylül 1950; "Aziz Nesin İnkâr Ediyor", *Vatan*, 28 Eylül 1950.

[12] "Millî Menfaatlere Aykırı Neşriyat", *Vatan*, 2 Kasım 1950.

Kerim Sadi Cerrahlar diğer ismiyle Ahmet Nevzat, yine muharrirlerden Aziz Nesin diğer ismiyle Mehmet Nusret'in duruşmalarına dün ikinci ağırceza mahkemesinde mevkufen başlanmıştır. Savcı duruşmanın gizli yapılmasını istemişse de mahkeme heyeti aleni yapılmasına karar vermiştir.

Mevcut sanıklarla beraber sanık olan, fakat Fransaya kaçmış bulunduğu anlaşılan Kemal Sönmezler'e ait takibatın devam etmekte olduğu, sorgu hâkiminin kararnamesinde zikredilmekte idi.

Bu arada 'Yeni Baştan' dergisinde intişar eden 'Hakiki Sosyalistler ve Kapital'[13], 'İşçi Üniversitesi ve Politzer' başlıklı makalelerin açık komünist propagandasını ihtiva ettiği de ilave olunuyordu.

Sorgu hâkimi kararnamesi okunduktan sonra mevkuf sanıkların sorgusuna geçildi.

Kerim Sadi Cerrahlar, hakiki isminin Ahmet Nevzat olduğunu, Kerim Sadi ismini yazı hayatında kullandığını 'Hakiki Sosyalistler ve Kapital' yazısının kendisine ait olduğunu on lira mukabilinde dergiye vermiş olduğunu anlattı.

Diğer sanık Mustafa Sami Büyükalp, esas patronun Aziz Nesin olduğunu, kendisi muayyen bir ücret mukabilinde gazetenin mesuliyetini üzerine aldığını, gazeteye giren yazıların bazılarını görüp bazılarını görmediğini, 'İşçi Üniversitesi ve Politzer' isimli yazının gazeteye nasıl girdiğini bilmediğini söyledi.

Osmanlı Sosyalistleri ve Kapital

Yazan: Kerim Sadi

Yazılarında Sosyal Demokrat fikirleri müdafaa eden İsrail efendinin, haddi zatında ma'kul ve isabetli görünen teklifi kısaca şu idi: İşe Karl Marks'ın Kapital'inden başlamak; ve eseri muktedir bir çevirme heyetine dağıtmak suretile bu ağır yükü taşıma imkânına kavuşmak.

Fakat Osmanlı Sosyalistleri, herşeyden önce, Marks'ın metodu ve ekonomisi hakkında esaslı ve sağlam bilgi sahibi değillerdi. Marksist nazarî formasyondan mahrumdular, aralarında fikir tecanüsü yoktu ve çıkardıkları mecmua tam mânası ile ideolojik bir herc-ü merc içinde idi. Bunu anlamak için, Türkiyede artmağa başlamış sosyalistlerin içinden (bazı hamiyyetmendân-ı fedakâran) ın (İştirak nam-ı manidarı ile tesis ettikleri) gazeteye şöyle bir göz atmak kâfidir.

1325 (1909) Şubatında intişara başlıyan ve (sosyalizm efkârının mürevvici) olan «İştirâk» meslek ve maksadını şöyle izah ediyor: (...Maksadımız terakki ve teali, sunuf-u makhure-i amelenin şerait-i fikriyesini ilâ hayat-ı maneviyeyi tenmiye, (ittihad): tamim, mevcudiyetimizi tanımıdır. İnsaniyete hizmet için olan şu teşebbüsümüz bizce büyük bir ehemmiyeti haizdir.) (No. 1, S. 2).

(Mesai-i perverân) ı (içtimai bir ihtilâl) e çağıran yazıların yanında (Peygamber-i zîşan-ı Arabî nebi akdes-i Kureyşi, mec muatülhikem-i kudsiyyet olan nebi müctebâ Hazreti Muhammed Mustafa) nın (hadis-i hikemperverâne) sinden bahsile (sırr-ı hilkat-i nizam-ı iştirak ...

«sahnei içtimaiyyede inkılâpler husule getiren», «Sermaye isminde ki kitabı muazzamı» zikredilmiş; «bugünkü fenni sosyalistliğin muhterem müessisleri Karl Marks ile Friedrick Engels» in bir iki satırlık tercümei halleri verilerek «Marks mektebi» ile «mezhebi maddiyunu tarihi» den de kısaca bahsolunmuştur. Karl Marks'ın resmini veren mecmua altına (Sosyalist Kralı Karl Marks) ibaresini yazıyor; (Sosyalist Kralı) ve en meşhur eseri olan Kapital hakkında işe nihayet şu malûmatı verebiliyordu:

[Tehavvulât-ı içtimaiyeden hiçbirinin kuvvetli isyanlara, ihtilâllere iktiran etmeden vukua geldiği görülmemiştir... Karl Marks içtihadat-ı tarihiyyeye müsteniden demiştir ki, «cebrü şiddet lâvtadır, cemiyat-ı kadimeden cedideyi alır.»

«Muhterem, fedakâr büyük Abdullah Cevdet bey bihakkın söylemiştir: Melike-i hürriyetin huzur-u ulviyetine çıkmak için kan ile abdest alınması meşruttur.

Selâmet, müsavat yollarını ergeç mühib, cehennemî musaraalar açacaklardır.

Karl Marks bihakkın taktir eder «Ameleyi ancak bizzat amele kurtaracaktır!»

«Marks mektebi zemin-i iktisadide de determinizmi, yani esbabın tesirine kani tarih felsefesini kabul ettiği gibi hayat ve usul-u iktisadiyenin ve hususile sınaatın müteallik âsârın cemiyetin bütün tehavvülât ve tebeddülâtı üzerine tesir-i azimi haiz olduklarını dahi isbata gayret ediyor. Bu mektebe salik olanlar biraz daha ileri giderek ...

bir vücut bulmak üzere Karl Marks kendilerine diyor ki: Zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yoktur. Kazanabileceğiniz ise bütün bir cihandır.

* * *

«Beynelmilel sosyalist harekâtı reisleri ve hususiyle Karl Marks Sermaye namındaki kitabında, sosyalizmin mevzu programlarını terkib etmek için müdebbirane davranıyorlar.»

* * *

«Meşhur Karl Marks her memlekette sosyalistlerin ayrı ayrı taleb-i hak etmelerinden hiçbir semere hasıl olmadığını görmüş ve (Sermaye - Capital) nam kitabında: «Milliyet ve din mevzuu bahis olmaksızın bütün sosyalist grupları ittifak ve tevhid-i mesai ederek maksatları uğrunda müştereken çalışmalıdırlar» demiştir. Büyük ve mütefekkir sosyalist Karl Mark'ın şu hikâye-i hakimanesi bütün iştirakiyyunca düsturül'amel olmaktadır: Her memlekette bu gayeye doğru geniş ve büyük adımlar atılıyor, ve beynelmilel sosyalist cemiyetleri tesis ve umumi kongreler akd olunuyor.»

* * *

«Sermaye-i şahsiyenin tezayüdüne mukabil kollektif bir sermayeden ileri gelen mekaside gelince hareketlerinden en ziyade haberdar olan rüesaya bilhassa Karl Marks bu nokta hakkında fevkalâde bir tedbir, bir siyaset-i müdebbirane ile bahse diyor...

Her noktai nazardan en doğru, mühim tarif Karl Marks'ın Sermaye tenkidatının nihayetindeki hülâsasıdır.

Karl Marks bu kitabında diyor ki:

«Bugünün büyük sermayesi sa'y ve emlâk-i hususiyenin hakikaten beraberce merbut olduğu, günün sainin zatı vesait-i istihsaliyesinin ve sa'yinin hakiki sahibi bulunduğu mülkiyyet-i sağirenin hedm ve tahrib edilmesinden neş'et eder.» Diyoruz ki emlâk-i hususiyenin hakkaniyete muvafık olan bu şekli ve sait-i istihsaliyyeyi dağıtır. Binaenaleyh bunun neticesi olarak mülkiyyet-i sağire mahvolur. Birçok insanlar aç kalır.

«Sahibinin sa'y-i zâtisiyle kazanılan ve husual sa'yinin şeraitile münferid ve müstakil fertlerin mütabakatı üzerine müesses olan emlâk-i hususiyeden şekil itibariyle serbest bir halde bulunan fakat diğer bir kimsenin sa'yi üzerine istinad eden sermayedaranın emlâk-i hususiyesi kaim olmuştur. Ve derakap bu tebeddül eski cemiyet-i beşeriyyeyi pek çok yed-i tahribine alarak alt üst etti. Eski sâiler bu suretle sermayedar olunca sermaye mücadelesi daha ziyade büyüdü. Nihayet o raddeye geldi ki büyük sermayeler, küçük sermayedarları yutmağa başladı.

Sanayi-i azimedeki vesait-i istihsaliyyenin mütemadiyen bir merkeze cem edilmesi sayesinde bir sermayedar, sair birçok sermayedaranı imha ve ifna ediyor. Fakat ayni zamanda da sa'yin faaliyet-i müşterekesi sureti gittikçe büyük bir terakkiye mazhar oluyor.

Lâkin bu tebeddül istihalesinin kâffe-i menafiini taht-ı inhisara alan ve gasp eden müthiş sermayelerin adedi tenakus ettikçe sefalet, istibdat, tazyikat tezayüt ediyor. Sermayenin inhisarı nihayet usul-ü istihsale bir mâni oluyor.

Mukaddem olan tebeddül o kadar uzun ve o kadar müşkül vaki olmuştur ki sermaye-i şahsiyyenin müşterek bir mülkiyyete tehavvülü bu kadar uzun bir müddete, bu kadar müşkülâta düçar olamaz. O tebeddül-ü iptidai esnasında bazı gasıplar tarafından kitle-i ehali tarafından bu gasıplar emval ve emlâkten mahrum edileceklerdir.»]

İşte, Osmanlı sosyalistlerinin Kapital'den yapabildikleri tercüme örneği buydu; ve maalesef, İsrail Efendinin tasavvur ettiği «heyet-i mütercimin» bu işi başarmaktan âcizdi. İşçi sınıfının teşkilâtsız ve iptidai durumu, ister istemez, neşriyata in'ikâs ediyordu ve, Kapital'in Türkçe tercümesi mecmuanın sütunlarında bir hayal olarak kaldı.

Esasen, siyasi atmosfer gittikçe ağırlaşıyor, kısa bir «serbesti-i matbuat» devresinden sonra, Abdülhamit II nin metotları tekrar ortaya çıkıyordu. Biraz sonra da, isyan ve harp alevleri içinde yer yer çatırdayan Osmanlı İmparatorluğu, emperyalist rekabetler yüzünden, katastrofa gidecek; insanlık 1914-18 emperyalist harbinin kanlı sahnesine sürüklenecektir.

[13] Kerim Sadi'nin kaleme aldığı makalenin doğru adı 'Osmanlı Sosyalistleri ve Kapital'dir.

Üçüncü sanık Aziz Nesin ise, bu gazetedeki vaziyetinin tamamen hukuki olduğunu, 'İşçi Üniversitesi ve Politzer' isimli yazının Fransızca bir eserden tercüme edilmiş olduğunu, kendisinin Fransızca bilmediğini, netice itibariyle bu yazı ile hiçbir alâkası bulunmadığını, kendisi bir mizah muharriri olduğu cihetle mizahî fıkralar yazdığını anlattı.

Sanıkların sorgusu bu şekilde yapıldıktan sonra bunların hazırlık tahkikatı ve ilk tahkikat sırasında vermiş olduğu ifadeler okundu. Bunlar arasında bazı mübayenetler olduğu görüldü. Aziz Nesin:

-Mustafa Sami Büyükalp, benim tevkifimden evvel tevkif edilmişti. Gazeteler benim Fransaya kaçtığımı yazıyorlardı. Halbuki ben İskenderun'da idim. Mustafa Sami de benim yokluğumdan istifade ederek 'İşçi Üniversitesi' yazısını benim yazmış olduğumu söylemiş, halbuki benim değildir" dedi. Dava dosyasının tetkiki için duruşma başka güne bırakıl[ır][14].

Bu davalar görülürken Aziz Nesin, cezaevinde ser gardiyanın kendisini dövdüğünü ve hakaret ettiğini iddia ederek savcılığa müracaat eder[15].

Yeni Baştan duruşması 1950 yılının son günlerinde de devam eder. Dergide yayınlanan yazılar ile ilgili bilirkişi raporlarında davaya konu olan yazıların komünizm propagandası mahiyetini taşıdığı ileri sürülür. Sanıklar bu iddiaya itiraz eder, ancak mahkeme heyeti itirazları reddeder[16].

Dava ile ilgili olarak taradığımız gazetelerdeki bilgiler burada son bulmakta! Davanın sonucunu en azından şimdilik bilmiyoruz!

VI. Açıklamalı Bibliyografya

Amaç, Faik Muzaffer; "Bayram Tatili ve Ezan", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3.

"Amerika İktisadî Bir Krizin Eşiğindedir", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 7.

"Amerikalılar ve Dünya Hürriyeti", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 6.

"Ankara", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3, [Yakup Kadri'nin romanı üzerine küçük bir not].

"Antidemokratik Kanunlar", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 5.

Arkon, A. Yılmaz; "1950", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 8, [şiir].

"Atatürk'e Sadık Değilsiniz", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, ss: 1, 8.

"Azizname", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 8, [açıklamalı kitap duyurusu].

[14] "Komünist Muharrirlerin Duruşması Başladı", *Son Posta*, 10 Kasım 1950.

[15] "Aziz Nesin, Cezaevi Ser Gardiyanını Dava Etti", *Son Posta*, 21 Kasım 1950.

[16] "'Yeni Baştan', 'Mücadele', 'Hür Adam' Mahkemede", *Son Posta*, 28 Aralık 1950.

Yeni Baştan'ın 2. ve 4. sayılarının ilk sayfaları

Baksı, Nevzat; "Yurt İçinde", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 8, [anı].

"Bir Kitap/Haftanın Olayları", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 3, [Suut Kemal Yetkin'in çevirdiği Marksizm ile ilgili bir kitabın eleştirisi ve "Türkçe Davası" üzerine bir not].

"Barış Haberleri: Londrada Sulhun Müdafaası İçin Yapılan Miting-Joliot Curie_Narvik Gençliğinin Beyannamesi-Amerikada Barış Savaşı", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 4.

"Barış Haberleri: Çekoslovakya-Polonya-Bulgaristan-Romanya", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 3.

"Bir Okuyucu Mektubu", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 5, [Türkiye'deki Ermeniler üzerine bir not].

Briskent, S. H.; "Türkiye'de Sosyalizm Münakaşaları/Eski Bir Tartışmanın Devamı", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 4, [Aziz Nesin'in *Başdan* gazetesinin 25. sayısında yayınlanan 'Türkiye'de Sosyalizm' başlıklı yazısına cevap].

Briskent, S. H.; "Harpçilik ve Budalalık", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 4.

"Burjuva İnkilâpçısı Prens Sabahaddin/Hayatı, Eserleri ve Mücadelesi", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, ss: 4, 6, [Hasan Tanrıkut'un bir çalışmasından özetlenmiştir, Prens Sabahattin Bey'in bir deseni ile].

Delibayır, Bahri; "Dünya Toprakları ve İnsanlar", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, ss: 1, 3, [Kemal Sönmezler'in bir deseni ile].

"Dış Politika: İran'ın Ekonomik Meselelerinde Amerika ile İngiltere Arasında Rekabet-Amerikanın Franko İspanyasına Yardımı-Öldürülen Grevciler", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 4.

"Diderot ve Rıza Tevfik", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3, [eleştiri].

"Emperyalist Kampın Birliği ve Tezatları", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 3.

Ergönül, Fürüzan; "Ses", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 8, [şiir].

Eyim, Bedri; "Alman İmperatorluğunun Kuruluşu/Kanun, Hukuk Diline Çevrilmiş Ekonomidir-Tarihte Zorun Oynadığı Rol", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 3.

Bir okuyucu Mektubu

Geçende imzasız bir mektup aldık. Bir Ermeni vatandaştan gelen bu imzasız mektup, bir çok bakımlardan enteresandır. Sahibini tanımıyoruz, neşrine müsaadesini de almadık. Ancak yazının imzasız olması ve önemi gözönünde tutularak bu mektubu gazetemizde yayınlamağı faydalı bulduk.

Okuyucuları ilgilendirmeyen yerleri ve gazetemize karşı lâyık olmağa çalıştığımız övmeleri cıkardıktan, sonra, hiç bir düşünce eklemeden, bu mektubu olduğu gibi veriyoruz:

Kardeşim, sana dilimin döndüğü ve gücümün yettiği bir lisanla yazacağım, belki bir çok cümle, imlâ ve yahut ifade hataları bulacaksın, kusura bakma seni candan, yüzünü görmeden, tanımadan seven bir insanın kalbinden fışkıran, haykıran sesidir.

Mektubumun altında imzamı görmeyince **medenî cesareti olmayan bir insan** diye hükmü vereceksin. Belki de haklısın, fakat oku, dinle, sonra karar ver!

Ben seni hiç görmedim, görmeyi çok isterdim. Her halde bir gün tesadüfen göreceğim, yalnız seni uzun zamandanberi tanırım, Çok defa iki arkadaş vaziyetini bilmediğimiz için sana küçük, lâfı dahi edilmiyecek bir yardımı düşünür ve hiç bir müsbet şekil bulamıyarak bu fikrimizden geri dururuz.

Gelelim imza meselesine, ben bir Ermeni vatandaşım ve aynı generation'dan olup bu memlekette, bu vatanda gözümü açmış, bu vatanı sever, etrafımdakileri sever, insanları sever, Türk'ü, Ermeni'yi, Çin'i, Eskimo'yu bir zaviyeden insan olarak görür bir naçiz Allahın kuluyum.

Benim için; Ermenistan, Türkiye, Avrupa, Amerika, Afrika hepsinin **hududu bir; insanlarla dolu bir dünya vardır.** Ancak bu toprakta doğduğumdan; bu toprağa, bu vatana bağlıyım.

Bırakın eski hikâyeleri, zamanında çok şeyler olmuş, tarihi okumuş ve anlamışım, ne yazık ki, bu tarihi her millet kendi arzusuna göre uydurur ve sonradan gelenlere öyle okutur, kabahat kimde?. Araştırmayalım, yalnız Atatürk yeni bir Türkiye kurdu, Anayasa yapıldı, fakat sen de benim kadar bilirsin bir Ermeni vatandaşın haklarının nerede başlayıp, nerede bittiğini, içimde bir kin yoktur, bir hırs yoktur, bilâkis bir sevgi vardır, neden bu kadar okumuş insanlar, bu derece tahsil görmüş, yerine göre profesör olmuş şahıslar hâlâ kör bir nationalisme; daha doğrusu chauvinisme aşılar bu mâsum gençlere, ve onlar da hayatları boyunca bu aşı ile aşlanmış olduklarından kanuna vicdana aykırı hareketlerde bulunurlar hemcinslerine karşı?. Niçin Amerikada Ermeniler çabucak Amerikalılaşırlar, niçin Fransa'da Ermeniler çarçabuk Fransızlaşırlar, İngilterede İngiliz olup giderler de **Türkiye'de Türkleşemezler?** Bunun sebebini sakın, «dindir» demeyin canım, biz lâik bir memlekette yaşıyoruz...

Bu işlerde Türk - Ermeni - Musevi - Rum meselesi yok, **insan topluluğu** var ve hepimiz müsavi haklar dairesinde yaşamalıyız, biribirimizi sevmeliyiz, tabi sen bunları benden iyi bilenlerdensin, senin bütün yazılarını okumuş ve bir tekini dahi kaçırmamışım, fakat ne yazık ki, bir çok topladığım serileri müteaddit defalar yakmak mecburiyetinde kaldım.

Bu gün için mektubuma imzamı koyamam, 5 — 6 nüfus benim elime bakar, çalışıp da bunları geçindireceğim, tüccar değilim, menkul, gayrimenkul hiç bir şeyim yok, ihtiyar valide, aile ve saireye bakmak mecburiyetindeyim, sana çok emniyetim var, fakat demokrasinin memlekette mevcut olduğuna hiç inancım yoktur, insan haklarına saygı göstermek ve herkes beslediği fikirlerde hürdür, anlayışı bizden henüz çok uzaktır, yine İngiltere'de bir Hayd Park var orada gidip istediğini bağırabilirsin. Fakat Türkiye'de ancak imzasız olarak, sevdiğin bir şahsa hürmet ettiğin bir kimseye mektup gönderebilirsin, ve o mektubunda sağ selâmet adresde yazılı şahsın eline gidip gitmediği malûm değilidir.

Zaman gelirse elini sıkar ve seni candan tebrik ederim, Cenabı Hak Türkiyemize bir **hakikî hürriyet** verirse hepimiz biribirimizi tebrik eder, zarar yok apartımansız, otomobilsiz olarak, yeter ki, Taksim meydanlarında çocuklar dilenmesin, sürünmesin, mes'ut yaşar gideriz şu fâni dünyada...

Eyim, Bedri; "Tabiatın Diyalektiğine Giriş/İnsanların En Esaslı Tarihi Faaliyetleri Nedir?", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 6, [H. Kaynar imzalı F. Engels deseni ile].

Eyim, Bedri; "Darwin Ahlâkı ve Ahlâk-ı Seyyie-i Muhammediye", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 6.

"Gerçek Muhalefete Sorular/Tarih Böyle Diyor", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, ss: 4, 6, [1868 yılında Londra'da yayınlanan *Hürriyet* gazetesinin 3. sayısından alıntı].

Gökçen; "Babamın Mezarında", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 8, [şiir].

"Grev Meselesi Karşısında İnönü ve Celâl Bayar", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, ss: 1, 6.

"Harp Kundakçıları Korksunlar!/Bu Gün Her Zamandan Ziyade 'Kuvvayi Milliye' Ruhuna Muhtacız-Bir Mektup" No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, ss: 4, 7, [Çanakkale'de savaşan bir subayın ailesine gönderdiği mektup].

"Hüseyin Cahit Yalçın", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 4, [eleştiri].

"İngiliz Parlamentosunda, Amerikalıların Kore Sivil Halkını Bombalamalarına Dair Açılan Soru", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3.

"İşçi Üniversitesi ve Politzer", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 5.

"İştirâkçı Hilmi", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 6.

"İştirâkçı Hilmi Nasıl Öldürüldü?", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 2, [İştirâkçı Hilmi'nin Ahmet Samim ve Hasan Fehmi'nin öldürülmelere üzerine *İştirâk* mecmuasında kaleme aldığı yazı].

Joye, Y.; "Lidis Köyünden Kadınların Yükselttiği Barışçı Ses", (çev.: A. Barışçı), No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, ss: 1-2, [Kemal Sönmezler'in bir deseni ile].

"Kanlarını Satanlar/Dünyada Neler Oldu, Neler Oluyor?", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 3, 6.

"Kapitâl ve Karl Marx", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, ss: 1, 6, [Alyans Mektebi Müdürü İsrail Efendi'nin *İştirak* mecmuasının 2 Eylül 1326 [15 Eylül 1910] tarihli 20. sayısında yayınlanan, başta *Kapital* olmak üzere sosyalizm ile ilgili eserlerin nasıl tercüme edilmesi gerektiğini açıkladığı 'Nasıl Çalışmalıyız?' başlıklı makalesinin sadeleştirilmiş metni, H. Kaynar imzalı K. Marx'ı gösteren bir desen ile].

Karaca, Nusret; "Mazdek Hareketi/Şarkta Sosyal Mücadele Tarihi", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 7.

Karaca, Nusret; "İslamlığın Çıkışı/Şarkta Sosyal Mücadele Tarihi", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 3.

Karaca, Nusret; "İslâmda Halk Hareketlerini Hazırlayan Sosyal Sebepler/Şarkta Sosyal Mücadele Tarihi", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, ss: 2, 7.

Karay, Refik Halid; "İlk Sosyalist", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 6, [R. Halid Karay'ın İştirâkçı Hilmi ile ilgili, *Akşam* gazetesinde yayınlanan yazısı].

Kerim Sadi; "Osmanlı Sosyalistleri ve Kapital", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 5.

Kerim Sadi; "Haydar Rifat ve Kapitâl", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 2.

"Kırk Yıllık Reçete", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 2.

"Kolonya Jürisi Önünde Karl Marx'ın Müdafaanamesi", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 3.

"Kore Meselesinin İş Yüzü/Dünyada Neler Oldu, Neler Oluyor?", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 5.

"Küçük Şeyler: Kahrolsun Harp Kundakçıları…-Şimdi Ölüyor…-Ödenek-Kârlı Ticaret-Bir Gazete", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 8.

"Makronisos Kampı", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 4, [Yunanistan'da bulunan bir toplama kampı üzerine].

"Mürettipler Grevi/Türkiye'de Son Grev", (konuşan: Ayşe Gül), No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, ss: 1-2.

N. Y.; "Bilmek", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 8, [şiir].

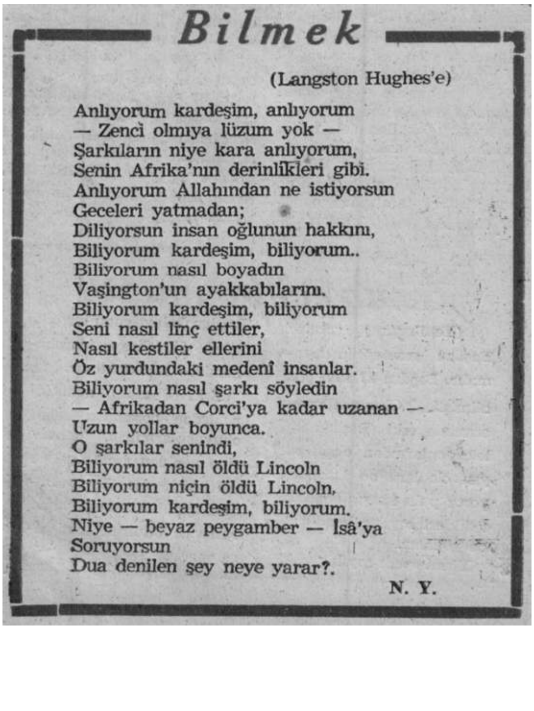

Bilmek

(Langston Hughes'e)

Anlıyorum kardeşim, anlıyorum
— Zenci olmıya lüzum yok —
Şarkıların niye kara anlıyorum,
Senin Afrika'nın derinlikleri gibi.
Anlıyorum Allahından ne istiyorsun
Geceleri yatmadan;
Diliyorsun insan oğlunun hakkını,
Biliyorum kardeşim, biliyorum..
Biliyorum nasıl boyadın
Vaşington'un ayakkabılarını.
Biliyorum kardeşim, biliyorum
Seni nasıl linç ettiler,
Nasıl kestiler ellerini
Öz yurdundaki medenî insanlar.
Biliyorum nasıl şarkı söyledin
— Afrikadan Corci'ya kadar uzanan —
Uzun yollar boyunca.
O şarkılar senindi,
Biliyorum nasıl öldü Lincoln
Biliyorum niçin öldü Lincoln,
Biliyorum kardeşim, biliyorum.
Niye — beyaz peygamber — İsâ'ya
Soruyorsun
Dua denilen şey neye yarar?.

N. Y.

"Nâzım Hikmet", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3, [Nâzım Hikmet'in affı üzerine].

"Nâzım Hikmet'e Dair", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 6.

Nesin, Aziz; "*Baştan* ve *Yeni Baştan*/Bıraktığımız Yerden Başlıyoruz", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 4.

Nesin, Aziz; "Arapça Ezan", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, ss: 1-2.

"Okuyuculara", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 4, [okuyuculardan destek talebi].

"Okuyucularımıza Sâlık Vereceğimiz Gazete ve Dergiler: Barış-Hür Gençlik-Yağmur ve Toprak-Hür Markopaşa", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 4.

"Okuyucularımızın Dikkat Nazarına", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 8.

Orhan Kemal; "Teknik", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 8, [hikâye].

"Özümüz ve Sözümüz", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 1.

Pekcan, İsmail; "Türkiye'de Gizli Teşkilât Nasıl Kuruldu/Siyasî Cinayetler-Ahmet Samim, Hasan Fehmi, İştirâkçı Hilmi ve Sabahattin Âli'nin Ölümleri", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 2, [Ahmet Samim'i simgeleyen bir desen ile].

Pekcan, İsmail; "Sombart'ın Çömezleri/Polemik", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 2.

Pekcan, İsmail; "Karl Marks'ın Prudona Ait Fikirleri", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 5, [Karl Marx'ın bir deseni ile].

Pekcan, İsmail; "Marks ve Tarihin Tekâmülü Kanunu", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 2.

Politzer, Georges; "Felsefe Dersleri", (çev.: S. Fikret Dağlık), No: (27)-1, 30 Haziran 1950, ss: 5-6; No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 7; No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, ss: 6-7; No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 7.

"Prens Sabahaddin İhtifali", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 4.

"Sabahattin Ali Nasıl Öldürüldü?", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 2, [Sabahattin Ali'nin *Markopaşa* dergisinin 13 Ocak 1947 tarihli 6. sayısında yayınlanan 'Kokuyor' başlıklı yazısından bir bölüm].

"Sadet Dışı", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 4, [Ezanın Arapça okunması ve radyoda yapılan *Kur'an* yayınları üzerine].

Salim (makine mühendisi); "Kapital ve Haydar Rıfat", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 3.

"Sekizinci Ordu/Tarih Böyle Diyor", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 5.

Soran Sabri; "Tokmak Tepe", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 8, [hikâye, biri S. Soran'ın portresi olmak üzere iki desen ile].

Tanrıkut, Hasan; "Demokrat Partinin İktidarı", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 1.

Taştan, Mehmet; "Hapishane Şarkıları", No: (27)-1, 30 Haziran 1950, s: 8, [şiir].

Hapishane Şarkıları

İsmini bilmediklerim,
Yüzünü görmediklerim,
Eli elime değmemiş dostlarım,
Beraber gülüp, beraber ağladıklarım!.
Size atılan kurşun güneşin doğduğu yerde,
Şafak sökerken kalbimi buldu.
Bilirim bana vurulan zincir
Yer etti bileklerinizde...

Güneşin battığı yerden yükseldi şarkınız...
Zindanımda bu gece,
Demirleri titreten şarkınızla uyandım.
Alnından öpemediklerim,
Yüzünü göremediklerim,
Dostlarım, dostlarım benim!...
Zindanımda bu gece,
Şarkınızla uyandım.

MEHMET TAŞTAN

Taştan, Mehmet; "Hapishane Şarkısı", No: (27)-2, 8 Temmuz 1950, s: 8, [şiir].

Topkan, Refik; "Sevinçli Haber", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 8, [hikâye, yazarın bir deseni ile].

"ULH Hareketi Amerika Birleşik Devletleri'nde İnkişaf Ediyor", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 8, [nükleer silah karşıtlığı üzerine].

[Yazıcı, Fehmi]; "Türkiye'de İşçi Sınıfı Davası ve Hâl Çareleri", No: (27)-4, 24 Temmuz 1950, s: 5.

Yeni Baştan; "Okuyucularımıza", No: (27)-3, 15 Temmuz 1950, s: 1.

Kaynakça

Akşam, (1950)

Son Posta, (1950)

Ulus, (1950)

Vatan, (1950)

Yeni Baştan, (1950)

Yeni İstanbul (1950)

Kaya, Ayşe Elif Emre; "Demokrat Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri: Cumhuriyet, Ulus, Zafer Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme", *Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da*

Fikir Gazeteciliği Sempozyumu/(21-22 Ekim 2010), İstanbul Üniv. yay., [İstanbul-t.y.], s: 160.

İleri, Rasih Nuri; "Ressam Kemal Sönmezler", *Sanat Çevresi*, No: 84, Ekim-1985, ss: 54-56.

Varlık, M. Bülent; "Başdan/Tek Kişilik Muhalefet Gazetesi-(İstanbul/9 Temmuz 1948-4 Şubat 1949)", *Kebikeç*, No: 57, 2024, ss: 119-138.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, c: 12, TBMM Basımevi, Ankara-1948.

Öz: *Yeni Başdan*, Aziz Nesin tarafından yayınlanan haftalık bir yayındır. Sekiz sayfa olan gazetedeki yazıların çok büyük kısmı Aziz Nesin ve Kerim Sadi tarafından kaleme alınır. Dönemin bazı sosyalistleri de gazeteye katkıda bulunur. Gazete, dört sayı yayınlandıktan sonra açılan davalar nedeniyle yayınını sürdüremez.

Anahtar Sözcükler: Aziz Nesin, Kerim Sadi, sosyalist basın, basın tarihi,

***Yeni Baştan* (1950)**

Abstract: Published by Aziz Nesin Yeni Başdan is a weekly eight pages journal. Most of the articles were written by Aziz Nesin and Kerim Sadi. Some of the socialists also contributed. Th journal was published 4 issues and had to stop its publishing due to lawsuits filed.

Keywords: Aziz Nesin, Kerim Sadi, socialist press, history of press,

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 9

Nana
Tiyatro Dergisi

Bülent DANIŞOĞLU

Nana, ilk ve tek sayısı Rumi 11 Eylül 1328 (Miladi 24 Eylül 1912) tarihinde yayınlanan bir dergi. Sadece tiyatro ile ilgilenen bir gazete olarak tanımlanıyor. Derginin hangi periyodda yayınlanacağı belli değil, düzenli bir şekilde yayınlanması düşünülmemiş bile olabilir. Fiyatı dahi belirlenmemiş, sadece ilk sayının ücretsiz olduğu yazılmış.

Derginin adı, Emile Zola'nın ünlü romanını çağrıştırıyor. Romanda Nana, Paris'te bir tiyatroda oynayan ve fahişelik yapan genç bir aktristin adıdır. Zola romanı 1880'de yazmış ama Türkçeye dergiden bir yıl önce, 1911'de çevrilmiş.

Derginin ilk sayfasında Madam Binemeciyan Kumpanyası hakkında kapsamlı bilgi veren ve eleştiriler, öneriler getiren bir yazı var. Madam Binemeciyan Kumpanyası Osmanlı'da batılı anlamda ilk tiyatrolardan sayılıyor. Tiyatro kurulurken Paris'ten Comedie-Française'in nizamnamesinin getirtildiği ve örnek alındığı söyleniyor.[1] Çok zengin bir kadrosu var. Dekorları Ertuğrul Muhsin ve Behzat yapıyor. Yazarlardan oluşan geniş bir edebi heyeti var. Bilet fiyatları da dönemine göre çok yüksek. Bir tiyatro dergisi çıkarma fikri de, halen bir dergisi olan Comedie-Française'den alınmış olabilir.

Dergiyi çıkaranların kim olduğu açık değil, sadece isimlerinin baş harfleri verilmiş. Mesul müdür M. R.'nin tiyatronun edebi heyetinde yer alan ve yazdığı oyunlar sahnelenen Müfit Râtip olduğu tahmin edilebilir. Müfit Râtip (1887-1920) Fecr-i Âti kurucularından şair, oyun yazarı ve çevirmen. Ayıca ilk tiyatro

[1] Selami İzzet Sedes. https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/28412

eleştirmenlerinden. Derginin sahibi ve kurucusu görünen E. A. da belki aynı tiyatroda sahne amiri olan Elmas Arşak Efendi'dir.

Nana'da Mınakyan Efendi Kumpanyası'nın "Üvey Peder – Zavallı Yetimler" oyunu ve kadrosu hakkında ayrıntılı bilgiler de verilmiş. Mardiros Mınakyan Efendi tarafından kurulan tiyatro Osmanlı Dram Kumpanyası adıyla biliniyor ve o da batılı anlamda ilk tiyatrolardan. Zaten Madam Binemeciyan ve onun tiyatrocu ailesi de Mınakyan Efendi'nin kadrosundan yetişmiş.

Tiyatro programlarından, tiyatronun sadece tiyatrodan ibaret olmadığı da anlaşılıyor. Tiyatro, sinema, konferans, şiir iç içe. Her birinin kadroları da çok güçlü. Ali Kemal, Rıza Tevfik, Hüseyin Kâmi gibi tanınmış isimler. Şiir programlarında Tevfik Fikret'in şiirleri okunuyor. 1912 yılında Tevfik Fikret'in muhalefete geçmiş olması ve söz konusu isimlerin hepsinin de o dönemde İttihat Terakki karşıtı olması da ilginç.

Dergi İstanbul'da Araks Matbaası'nda basılmış. 1930'lu yıllarda da Halep'te Refik Halit'in kitaplarını da basan bir Araks Matbaası var.

Nana Tiyatro Dergisi Çevrimyazı Metin

Salı – Numara: 1 11 Eylül sene 1328

Sahip ve müessisi
E.A.

NANA

Müdür-i mesul
M.R.

Yalnız tiyatroya müteallik hususattan bahseder gazetedir

Bu birinci numara meccanendir.

Madam Binemeciyan Kumpanyası

Tarih-i teşekkülü pek yeni olan Madam Binemeciyan[2] Kumpanyası memleketimizin eşedd-i ihtiyacı olan tiyatro sanatının terakkisine büyük bir hizmet edebilmek zannını uyandırıyor. Zira teşkil etmiş olduğu kumpanyanın kadrosunu On Temmuz inkılabında sanat-ı temsileye atılıp var kuvvetleriyle çalışan aktristlerden Matmazel Eliza Binemeciyan[3] ve aktörlerden Şahap Rıza[4], Behzat[5], Vahram Papazyan[6] efendiler tezyin ediyor. Evet bugün memleketimiz bu sanatkarlar ile iftihar edebiliyor. Zira o zeval bulmayan say ve gayretleri, zeka ve istidatları kendilerine istikbalde tiyatro hayatında oldukça mühim bir mevki hazırlıyor. Kanuni Sultan Süleyman piyesinde Şahap Rıza Bey'le Behzat Bey'in ifa ettikleri roller kumpanyayı bir kat daha enzâr-ı ammede âlâ ettiğinde hiç şüphe yoktur. Masum Katil piyesindeki Vahram Papazyan Efendi'nin artistliği unutulabilir mi?

Fakat yine Kanuni Sultan Süleyman piyesindeki Mınakyan Efendi'nin[7] suflörü mahut Arşak ile Simon Efendi'nin rezaletleri de hiç hatırdan çıkacak gibi değil. Madam Binemeciyan böyle milli piyeslerde Arşak ve Simon efendilere rol vermese daha iyi eder zannederim.

---

[2] Agavni Zabel Binemeciyan (1865-1922) Güllü Agop, Mınakyan tiyartolarında çalıştı. Osmanlı döneminde kendi tiyatrosunu kuran iki Ermeni kadın sanatçıdan biri oldu. Kumpanyası 1912 yılında kuruldu, bir yıl sonra kapandı.

[3] Eliza Binemeciyan (1890-1980) Rupen ve Agavni Zabel Binemeciyan'ın kızı. 6 yaşından itibaren sahneye çıktı. Meşrutiyetin ilanından sonra 18 yaşında profesyonel oyuncu oldu. Darülbedayi'de oynadı. "Pençe" ve "Casus" adlı ilk Türk filmlerinde başrol oynadı. 1924 yılında Paris'e yerleşti.

[4] Şahap Rıza Darülbedayi'de diksiyon öğretmenliği de yapan piyes yazarı ve oyuncu.

[5] Behzat Hâki Butak (1889-1963) Büyük Behzat, Baba Behzat da denilen Darülbedayi oyuncusu.

[6] Vahran Papazyan (1888-1968) İtalya ve Fransa'da tiyatro eğitimi aldı. Çeşitli ülkelerde sahneye çıktı. Türkçe, Ermenice, Fransızca oynadı. 1922'de Ermenistan'a yerleşti.

[7] Mardiros Mınakyan (1839-1920) Oyuncu, yönetmen, yazar, çevirmen ve Darülbedayi'de öğretmen. 1882 yılında batılı anlamda ilk tiyatrolardan olan Osmanlı Dram Tiyatrosu'nu kurdu.

Üstad-ı muhterem Ali Kemal[8] Beyefendi

Şu sıralarda ahalinin rağbetini celbeden herhalde tarihi ve milli piyeslerdir. Bu nokta-i nazarı gözeterekten diğer kumpanyalarda bulunan Türk artistlerini Binemeciyan Hanım'ın bir araya cem etmeye çalışması herhalde kendi menfaati icabatındandır. Nurettin Şefkatî Bey[9] gibi bir artisti kadroya ithal edememek oldukça acınacak bir haldir. Bu münasebetle Binemeciyan Hanım'a ilk ve son ihtarım şu olacaktır ki eğer memlekette daimi bir tiyatro kumpanyası vücuda getirip teferrüd etmek istiyor iseniz kumpanyanız efradı meyanında güzel bir tensikat yaptıklarından sonra teşkilata başlamalısınız.

E.A.

İhtar: Şimdiye kadar ilan edilmekte olan bi-emsal müsamere-i leyliye programı ikinci sayfada mündericdir.

[8] Ali Kemal (1867–1922) Linç edilerek öldürülen ünlü gazeteci ve siyasetçi.

[9] Nurettin Şefkatî (1866-1938) 1915 yılında Darülbedayi'nin ilk oyununda oynadı. İlk Türk filmlerinde de rol aldı.

Şehzadebaşı'nda Şark Tiyatrosu'nda

Eylül'ün 11'inci Salı günü gündüz hanımefendilere ve akşamı beyefendilere

Nana gazetesinin taht-ı nazarında

Gündüz
Yalnız hanımlara mahsus

Gece
Erkeklere mahsus

Mutantan, müşâşa bir gece

Müsamere-i fevkalade

Gaşy-âver, istifade-bahş bir leyl-i nadide

(Konferans – Manzume – Sinematograf – Tiyatro)

Konferans: Müştak-ı rüyeti, mütehassir-i istimâı kaldığımız *İkdam* gazetesi ser-muharriri zi-iktidarı üstad-ı muhterem

siyasi

Ali Kemal
Beyefendi tarafından

içtimai

Muhterem feylesof, üstad, kemâlât-perver doktor

Konferans:
İntihâbât-ı hazıra ve usul-ü içtimaiyemiz ve fırkaların tevessül eylemiş ve eylemekte bulunmuş oldukları turuk hakkında içtimai, milli, siyasi gayet mühim bir konferans.
Manzumeler ve hitabeler hatib-i maruf
Hüseyin Kâmi Bey[10]
tarafından

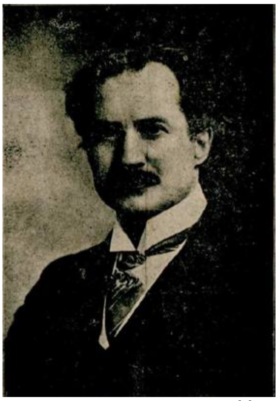

Rıza Tevfik[11]
Beyefendi tarafından

Henüz inkişaf etmemiş hakikatler, vesikalar
Manzume, hitabeler:
Sis, Rücû, Doksanbeşe Doğru. Mınakyan Efendi Kumpanyası'nın güzide aktörlerinden:
Eyüp Bey tarafından

Araks Matbaası – Armenak

[10] Hüseyin Kâmi (1878–1916) İttihatçıları hicveden şiirleri nedeniyle sorunlar yaşayan şair, yazar.

[11] Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869–1949) Adı filozofa çıkmış doktor, şair, yazar ve siyasetçi. 1910'a kadar İttihat ve Terakki, daha sonra Hürriyet ve İtilaf üyesi.

Sinematograf

Pate [Pathé] biraderlerin[12] Gomon[13], Ekler [Eichler?] misali dünyanın en büyük sinematograf fabrikasından bu müsamereye mahsus olarak celb edilen tarihi, cinai, gülünçlü en güzel kurdelalar gösterilecektir.

Tiyatro kısmı

Üvey Peder - Zavallı Yetimler

Üstad-ı muhterem Mınakyan Efendi Kumpanyası'nın en güzide aktörlerinden mürekkep bir heyet marifetiyle

Milli facia dram 3 perde

İşbu oyuna mahsus elbise ve dekorlar bilhassa ihzar ve imal ettirilmiş, provalarına da son derece itina olunmuştur.

Tevziat

Ruhsar Bey		Recep Bey
Abdi Bey	Ruhsar Bey'in biraderi	Hakkı Necip Bey
Hayri Bey	Ruhsar Bey'in oğlu [âmâ]	Eyüp Bey
Sadık Ağa	Ruhsar Bey'in lalası	İsmail Bey
Necip Ağa	Abdi Bey'in uşağı	Cemal Bey
Esat Bey	Göz tabibi	Hulusi Bey
Cazibe Hanım	Ruhsar Bey'in haremi	Mari Hanım
Leman Hanım	Abdi Bey'in maşukası	Elza Hanım
Pervin	Besleme	Hraçya Hanım

Perdelerin suret-i ahvali

Birinci Perde: Reis-i aileden mahrumiyetin hüsranları. İntizar. İstida-i merhamet. Himaye teklifi tahtında mestur-u fikr-i melanet, ibraz-ı sadakat. Biraderinin zevcesine izdivaç teklifi. Adem-i muvaffakiyet. Tehdit. Mümânaat "Aman bayıl-

[12] Pathé 1896'da Fransa'da Pathé kardeşler tarafından kurulan, 1900'lerde dünyanın en büyük film ekipmanı, prodüksiyon şirketi ve fonograf plak üreticisi olan şirket.
[13] Gaumont 1895'te Léon Gaumont tarafından kurulan, Paris ve Los Angeles'te şubeleri olan, İstanbul'da 1913'te sinema salonu açan sinema şirketi.

dı fırsat" an-ı heyet. "Vicdan bir kelime-i bi-mana mıdır" Namusa târiz, tecavüz. "Eyvah biçarenin ismet ve iffeti paymal oldu".

İkinci Perde: Meş'um rüya. Acı bir hakikat. İkmal-i namusu için ikinci izdivaca muvafakat. "Evlatlarım işkencede" Böyle izdivaca lanet. Hânmân-sûz bir sevda-i nâgah-zuhur. İlk zevceye müthiş suikast. Lalanın fedakarlığı. Biçare masume kurtuldu. Talak… Valdesi hizmetçiliğe çocuklar yetimhaneye.

Üçüncü Perde: Muvaffakiyet-i fenniye. Hayri'nin gözleri açıldı. Servet bahşeden vasiyetname. Artık zengin olduk. Kapıda dilenci. Zalim amca. Adalet-i rabbaniyenin tecellisi. Eytama zulmeden felah bulmaz.

Hatib-i maruf Hüseyin Kâmi Beyefendi tarafından

Yevm-i mezkurda: Manzumeler, hitabeler

Hatib-i maruf Hüseyin Kâmi Beyefendi

Program:

Program:

1 - Sinematograf

2 - Ali Kemal Beyefendi tarafından konferans

3 - Rıza Tevfik Beyefendi " "

4 - Hüseyin Kâmi Bey tarafından manzume

5 - " " " " hitâbe

6 - Eyüp Bey tarafından Sis, Rücu

7 - ” ” ” Doksan beşe Doğru

8 - ” ” ” monolog

9 - ” ” ” ince saz

10 - Üvey Peder – Zavallı Yetimler. Milli, facia dram 3 perde

İhtar: Biletler tiyatro gişesinde ve tiyatronun ittisalindeki Perukâr Adil Efendi’nin dükkanında şimdiden satılmaktadır.

Aktör Armenak Efendi

«Araks» Matbaası

Babıali Ebusuud Caddesi. Numara 57

Edvardo Armenak

Her nevi tiyatro, sinematograf, balo ilanları ve biletleri nefis, ehven ve seri olarak tab olunur.

☛ Menafi-i hayriye için hususi tenzilat.

صالی — نومرو : ۱

۱۱ ایلول سنه ۱۳۲۸

صاحب ومؤسسی
ا . ع

مدیر مسئول
م . ر

نانا

یالکز تیاترویه متعلق خصوصاتدن بحث ایدر غزته‌در .

بو برنجی نومرو مجاناً در

TAL T AL AKAK
KITAPLARI
No. B/267-3

مادام بینه‌مجیان درام قومپانیاسی

تاریخ تشکلی بك یکی اولان مادام بینه‌مجیان قومپانیه‌سی مملکتمزك اشد احتیاجی اولان تیاترو صنعتنك ترقیسنه بیوك بر خدمت ایده‌بیلمك ظنی اویاندیرییور زیرا تشکیل ایتمش اولدیغی قومپانیه‌نك قادروسی اون تموز انقلابنده صنعت تمثیلیه‌یه آتیلوب وار قوتلریله چالیشان اکتریسلردن مادموازل الیزا بینه‌مجیان و آکتورلردن شهاب رضا بهزاد واهرام پاپازیان افندیلر تزیین ایدییور اوت بوکون مملکتمز بو صنعتکارلر ایله افتخار ایده‌بیلیور زیرا او زوال بولمیان سعی وغیرتلری ذکاو استعدادلری کندیلرینه استقبالده تیاترو حیاتنده اولدقجه مهم بر موقع حاضرلیور . قانونی سلطان سلیمان پیه‌سنده شهاب رضا بکله بهزاد بکك ایفا ایتدکلری رولار قومپانیه‌یی بر قات دها انظار عامه‌ده اعلا ایتدیکنده هیچ شبهه یوقدر معصوم قاتل پیه‌سنده‌کی واهرام پاپازیان افندینك آرتستلکی اونوتیله‌بیلیرمی ؟ فقط ینه قانونی سلطان سلیمان پیه‌سنده‌کی مناقیان افندینك سابق سوفلوری معهود آرشاق ایله سیمون

استاد محترم علی کمال بك افندی

افندینك رزالتلری‌ده هیچ خاطردن چیقاجق کبی دکل، مادام بینه‌مجیان بویله ملی پیه‌سلرده آرشاق وسیمون افندیلره رول ویرمسه دها ایو ایدر ظن ایده‌رم .

شو صره‌لرده اهالینك رغبتنی جلب ایدن هرحالده تاریخی وملی پیه‌سلردر بو نقطهٔ نظری کوزه‌ده‌رکدن دیکر قومپانیالرده بولنان ترك ارتیستلرینی بینه‌مجیان خانمك بر آرایه جمع ایتمکه چالیشمسی هرحالده کندی منفعتی ایجاباتندندر نورالدین شفقی بك کبی بر ارتیستی قادرویه ادخال ایده‌مه‌مك اولدقجه آجینه‌جق بر حالدر بومناسبتله بینه‌مجیان خانمه ایلك وصوك اخطارم شو اوله‌جقدر که اکر مملکتده دائمی بر تیاترو قومپانیاسی وجوده کتیروب تفرد ایتمك ایستیور ایسه‌کز قومپانیاکز افرادی میاننده کوزل بر تنسیقات یابدقلرندن صکره تشکیلاته باشلاملیسکز

ا . ع .

اخطار : شمدی‌یه‌قدر اعلان ایدلمکده اولان بی‌امثال مسامرهٔ لیلیه پروغرامی ایکنجی صحیفه‌ده مندرجدر .

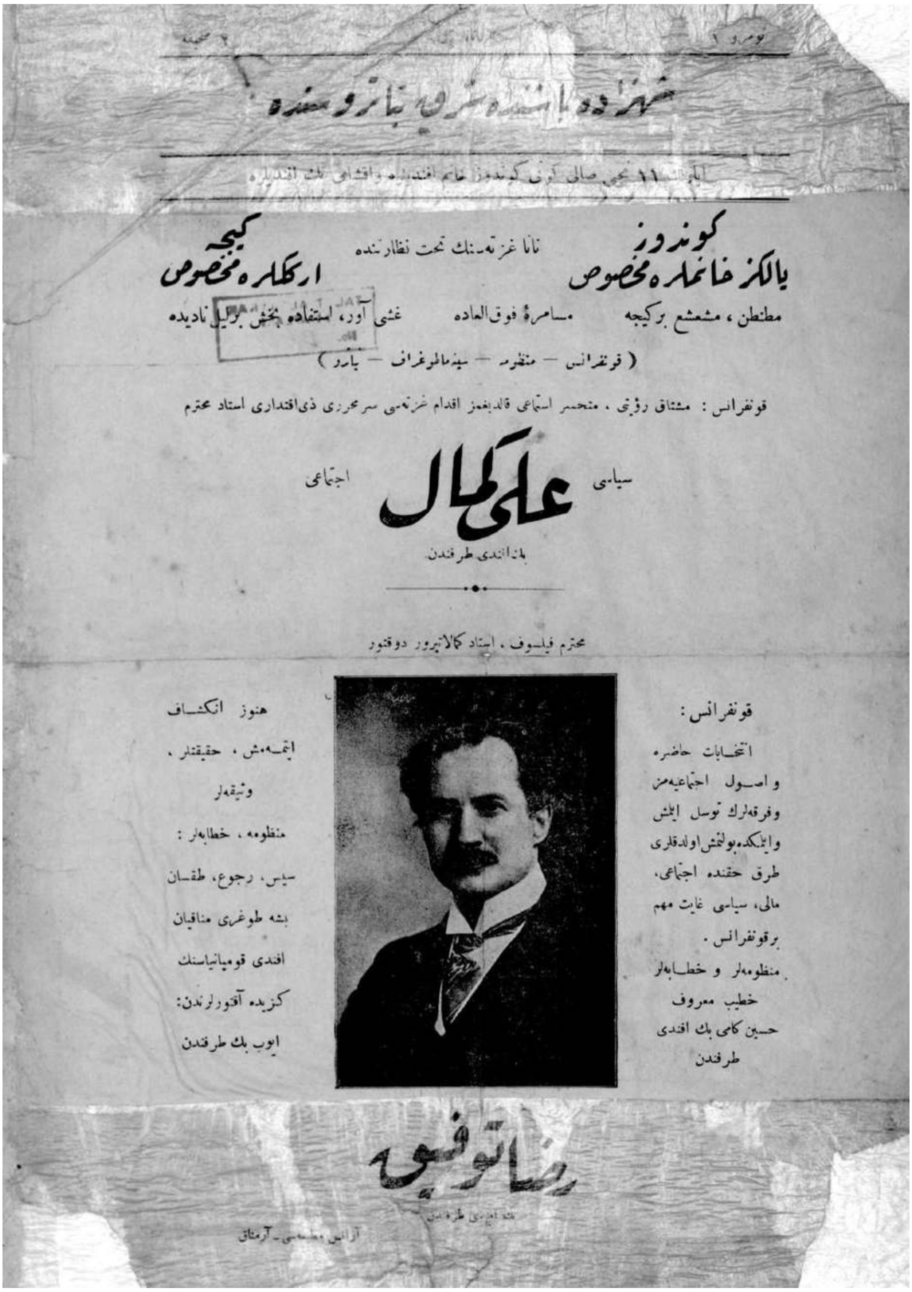
نومرو ٦
شهزاده باشنده شرق تیاتروسنده
ایلولك ١١ نجی صالی کونی کوندوز خانم افندیلره و اقشامی بك افندیلره
کوندوز
یالکز خانملره مخصوص
نانا غزته‌سنك تحت نظارتنده
کیجه
ارککلره مخصوص
مطنطن، مشعشع برکیجه
مسامرهٔ فوق العاده
غشی آور، استفاده بخش برلیل نادیده
(قونفرانس — منظومه — سینماتوغراف — بارو)
قونفرانس : مشتاق رؤیتی ، منحصر استماعی قالدیغمز اقدام غزته‌سی سرمحرری ذی‌اقتداری استاد محترم
سیاسی
علی کمال
اجتماعی
بك افندی طرفندن
محترم فیلسوف ، استاد کالانیرور دوقتور
قونفرانس :
انتخابات حاضره
و اصول اجتماعیه‌مز
وفرقه‌لرك توسل ایتمش
وایتمکده بولنمش اولدقلری
طرق حقنده اجتماعی،
مالی، سیاسی غایت مهم
برقونفرانس .
منظومه‌لر و خطابه‌لر
خطیب معروف
حسین کامی بك افندی
طرفندن
هنوز انکشاف
ایتمه‌مش ، حقیقتلر ،
وثیقه‌لر
منظومه ، خطابه‌لر :
سیس، رجوع، طقسان
بشه طوغری مناقبان
افندی قومپانیاسنك
کزیده آقتورلرندن:
ایوب بك طرفندن
رضا توفیق

تیاترو قسمی

اروه‌کی پدر — زواللی یتیملر

استاد محترم مناقیان افندی قومپانیاسنک الک گزیده آقتورلرندن مرکب بر هیئت معرفتیله

ملی ، فجیع درام ۳ پرده

اشبو اویونه مخصوص البسه ودقورلر بالخاصه احضار واعمال ایتدیرلمش پرووالرینده چوق درجه اعتنا اولنمشدر

توزیعات

رخسار بك	. . . .	رجب بك
عبدی بك	رخسار بکك برادری	حقی نجیب »
خیری بك	رخسار بکك اوغلی [اعمی]	ایوب »
صادق اغا	رخسار بکك لالاسی	اسماعیل »
نجیب اغا	عبدی بکك اوشاغی	جمال »
اسعد بك	کوز طبیبی	خلوصی »
جاذبه خانم	رخسار بکك حرمی	ماری خانم
لمعان خانم	عبدی بکك معشوقه‌سی	الزا »
پروین	بسلمه	هراچیا »

پرده‌لرك صورت احوالی

برنجی پرده : رئیس عائله‌دن محرومیتك خسرانلری . انتظار . استدعای مرحمت . حمایه تکلیفی تحتنده مستور فکر ملعنت ابراز صداقت . برادرینك زوجه‌سنه ازدواج تکلیفی . عدم موافقت . تهدید . ممانعت « آمان بایلدی فرصت » آن هیئت . « وجدان برکلهٔ بی معنامیدر » ناموسه تعرض . تجاوز . « ایواه بیچاره‌نك عصمت وعفتی پایمال اولدی » . .

ایکنجی پرده: مشئوم رؤیا. آجی برحقیقت. اکمال ناموسی‌اچون ایکنجی ازدواجه‌موافقت. «اولادلرم‌اشکنجه‌ده» بویله ازدواجه لعنت. خائنانسوز برسودای ناکهظهور. ایلك زوجه‌یه مدهش سوءقصد. لالانك‌فداکارلغی.

نومرو ۱ — تانا — صحیفه ٤

خطیب معروف حسین کامی بك افندی طرفندن

بو مذکوردن : منظومه‌لر ، خطابه‌لر

خطیب معروف حسین کامی بك افندی

پروغرام :

۱.— سینه‌ماطوغراف .

۲.— علی کمال بك افندی طرفندن قونفرانس .

۳.— رضا توفیق بك افندی « »

٤.— حسین کامی بك طرفندن منظومه

۵.— « » « خطابه

پروغرام :

٦.— ایوب بك طرفندن ... ، رجوع

۷.— « « « طقسان بشه طوغری

۸.— « « « مونولوغ

۹.— « « « ایجه ساز

۱۰.— اوونکی پدر — زواللی یتیملر . ملی .

مجموع درام ۳ پرده

اخطار : بیلتلر تیاترو گیشه‌سنده و تیاترونك ارصانده‌کی بروکار عادل افندینك دکاننده شیمدیدن صاتیلمقده‌در

« آراقس » مطبعه‌سی

باب عالی ابو السعود جاده‌سی . نومرو ۵۷

ادوار د . آرمناق

هر نوع تیاترو ، سینه‌ماطوغراف ، بالو اعلانلری ویلتلری نفیس ، افرنه و سریع اوله‌رق طبع اولنور

منافع خیریه ایچون خصوصی تنزیلات

آقتور آرمناق افندی

Yayın İlkeleri:

1. *Kebikeç*, bütünüyle gönüllü katkısı ile çıkarılmaktadır. Baskı dışında süreçlere katılan hiçbir profesyonel çalışanı yoktur. *Kebikeç* ile her türlü ilişkinizde bu bilgiyi hep aklınızda tutmanızı rica ederiz.
2. *Kebikeç*'e gönderilen yazıların yayınlanmamış olmasını bekliyoruz. Çeviri yazılar yayın kurulu kararıyla basılabiliyor. Özgün analiz içermeyen yazıların ya da çalışmaların Türkçeleştirilmesi yayınlanması için yeterli sebep değildir.
3. Deneyimimiz gösteriyor ki yazıların makul uzunlukta olması sadece yayınlanabilir olmasını değil okunabilir olmasını da sağlıyor. Yazının maksadına hizmet etmeyen, yalnızca kalabalık yapan ayrıntılardan uzak durulmasını rica ediyoruz. Hatta "Önce toz ve gaz bulutu vardı" diye başlanmasa harika olur.
4. Yazıların elektronik olarak bize ulaştırılmasını istiyoruz. Yazıları, son sayfa düzeni verildikten sonra yazarlarının bir kere daha görmesini sağlamaya çalışıyoruz, her zaman başaramıyoruz.
5. Yazı içinde özel fontlar kullanıldıysa bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir. Bazen gerçekten sorun olabiliyor.
6. Yazıda kullanılacak belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzemenin baskıya uygun kalitede olması gerekiyor. Yüksek çözünürlükte (asgari **300** dpi) ve **JPEG** formatında taranmalı, ayrı bir dosya olarak gönderilmelidir. Metin içinde nerede yer alacağının ve var ise açıklamanın da iletilmesi iyi olur. Lütfen internetten bulduğunuz rastgele görselleri göndermeyiniz, düşük çözünürlüklü görsellerin yayınlanması için ısrarcı olmayınız.
7. Tablo, dipnot ve başlıkların makul uzunlukta olması, sayfa düzeni bakımından önemli. Bir biçimde sayfaya yerleştirmek mümkün, ama okuma kolaylığı için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Kaldı ki sayfaya yerleştirmek için biçimsel değişiklikler yapılabileceğini de aklınızdan çıkarmayın.
8. *Kebikeç*'te yayınlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere yazısını gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan yazılardan alıntı yapıldığında kaynak gösterilmesi iyi olur. Tam metin olarak paylaşmak, yaygınlaştırmak istiyorsanız, bir sayı geriden gelerek zaten elektronik kopyasını internet sitemizde yayınlıyoruz.
10. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından yapılacak bir öndeğerlendimenin ardından, konunun uzmanı hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara hakem adı açıklanmaz. Yazıların yayınlanması konusunda son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
11. Yazı üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
12. *Kebikeç*'te yayınlanan yazıların yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
13. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve

"Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği tanıtmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.

14. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının üstüne konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almaktadır. *Kebikeç*'te ünvan belirtmiyoruz.

15. *Kebikeç*'te yazım ilkeleri olarak öncelikli MLA tarzı kabul edilmektedir. Metin boyunca tutarlı bir biçimde uygulandığı sürece diğer tarzlara da mesafeli değiliz. Yazının sonunda bir kaynakça ise olmazsa olmazdır.

16. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeleri, çift tırnak ("...") içinde veriyoruz. **Kalın** karakter, ***kalın italik*** karakter kullanılmasa harika olur.

17. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.

18. Yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise yazı sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir: (2002: 150). Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir. Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır. Dipnotları ifrata varmadan açıklamalar için kullanmaya gayret edilmelidir.

19. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilebilir. Müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).

20. **Kaynakça**da yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.

21. İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.

22. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır.

    Tamer, Ülkü. "'Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.

23. Metnin sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır:

1. Ana metin	2. Ekler	3. Kaynakça	4. Öz
5. Anahtar sözcükler	6. Abstract	7. Keywords	

Haluk İmga, *Ankara Hatırası*.
İdealkent Yayınları, 2025

یا کبیکج

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in

gelecek sayısının dosya konusu:

Türkçe Dışı Süreli Yayınlar

-10-

Ermenice

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan
katkılarını bekliyoruz…

Arka kapak:

Balkan Trenlerinin Açılışı
Stollwerck ile "Altın" Yolda

Wirtschaftszeitung der Zentralmächte,
11 Şubat 1916

Zur Eröffnung der Balkan-Züge
Hamburg
Berlin
Dresden
Wien
Budapest
Belgrad
Nisch
Sofia
Konstantinopel
Konia
Adana
Aleppo
Mosul
Bagdad
STOLLWERCK
„GOLD" auf den Weg!